

Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маркази омӯзиши равшандҳои муосир ва оянданигарии илмӣ

Илм ва Ҷомеа

Маҷаллаи академии илмию оммавӣ
№ 3 (16), 2019

Маҷалла 17 декабри соли 2015 аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Муассис: Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сармуҳаррир: Нозим Нурзода

Котиби масъул: Фирдавс Ниёзӣ

Саҳифабанд ва тарроҳ: Бозорбой Ибодов

Ҳайати мушавара: Фарҳод Раҳимӣ, Абдучаббор Раҳмонзода, Талбак Назаров, Мӯсо Диноршоев, Саидмурод Фаттоҳзода, Собит Неъматуллоев, Пӯлод Бобоҷонов, Комил Бекзода, Ёрмаҳмад Ниёзӣ.

www.ravshanfikr.tj

ФЕҲРИСТИ МАВЗЎЪҲО

ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ ВА ДАВЛАТДОРӢИ ДУНЯВӢ

С. Ятимов. *Мудрость и стиль государственного управления*.....

МАОРИФПАРВАРӢ ВА ҶАҲОНБИНИИ АЛТЕРНАТИВӢ

Нозим Нурзода. *Адабиёт ва фарҳанги миллӣ (чанд мулоҳизаи куллӣ)*.....

Нурмуҳаммад Одинаев. *Мақоми забони тоҷикӣ дар ташаккули худшиносии миллӣ*.....

Зухуров Абдухолик. *Фирдавсӣ ва ойини ҷавонмардӣ (назаре иҷмолӣ)*

ШЕЪР ВА АНДЕША

Комил Бекзода. *Симои шахсиятҳо дар оинаи шеър (шеърҳо)*.....

МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОӢ ВА РАВАНДҲОИ МУОСИРИ СИЁСӢ

Раҷабов Ҳабибулло. *Мочарои Кашимир ба манфиати кист?*.....

Ғаюр Қаҳҳоров. *Синфи миёна - ҷамчун категорияи иҷтимоӣ-фарҳангӣ*.....

Усмонали Сайдалиев. *Возможное применение опыта инновационного развития экономики Сингапура в условиях Республики Таджикистан*.....

Иззат Саримсаков. *Терроризм – хатари глобалӣ*.....

Нодирпур Рӯзбойён. *Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мубориза бар зидди терроризм ва ифротгароии динӣ*.....

Акбар Салимов. *Сиёсати хориҷии Туркия нисбат ба давлатҳои пасошӯравии Осиёи Марказӣ дар солҳои 1990-2001*.....

ТАҲИЯ ВА ТАҚРИЗ

С.Ятимов. *Диншиносӣ ва фарҳанги сиёсӣ*.....

Хуршеда Ҳошимова. *Адабиёт ва воқеияти ҳаёт (чанд андеша дар ҳошияи мақолаи «Адабиёт ва диалектикаи ҳаёт» -и доктори илмҳои сиёсӣ, узви вобастаи АИ ҶТ С. Ятимов)*.....

Азизмурод Шарифов. *Даъват ба зиндагӣ (баъзе мулоҳизаҳо доир ба китоби «Даъват»-и нависанда Тоҳири Муҳаммадризо)*.....

Волтер – равшангаре, ки Аврупоро дигар кард. Таҳияи Исомуддин Шарифзода.....

АЗ СИЛСИЛАИ РАВШАНФИКРОНИ МУОСИР

Жан Пол Сартр ва Симон де Бовуар. Таҳия ва таҳқиқи Комил Бекзода ва Дидавар Бекзода.....

ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ ВА ДАВЛАТДОРӢИ ДУНЯӢИ

С. Ятимов

*доктор политических наук,
член-корреспондент Академии наук
Республики Таджикистан*

**МУДРОСТЬ И СТИЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО
УПРАВЛЕНИЯ**

Предисловие

Государство является основным элементом политической системы общества, отвечающим за нормальное функционирование единой системы коллективной деятельности людей. В этих целях, в соответствии с установленными законом нормами, берёт под свой контроль материальные и духовные ресурсы. Решает задачи производительно-распорядительного характера.

На своей территории и во внешних отношениях государство является абсолютно независимым субъектом. Эта особенность выражается в обязательном соблюдении гражданами установленных правовых норм.

Важнейшими задачами государства считаются развитие политических, экономических, социальных, духовных сфер, обеспечение правопорядка, решение вопросов безопасности и обороны.

Политическая власть является системобразующей основой государственной власти в направлениях реализации её воли.

Наряду с другими мерами, воздействие на сознание и поведение людей, посредством авторитета Его Величества Слова, обоснованных, аргументированных выражений, являющихся продуктом совершеннейшей материи - мыслительного органа субъекта политической власти, считается наиважнейшим.

Территория страны, нация, политическая система, обеспечение конституционного порядка признаны основными атрибутами, составляющими элементами государства.

Указанные понятия имеют типологический характер, считаются обязательными элементами теории и практики всех государств.

С антропологической точки зрения, каждое государство, как и каждый индивид, имеет персональные особенности. Его судьба связана с историей, опытом государственного управления, качеством нации, то есть свойством, характером, менталитетом, мировоззрением, идеологической ориентацией, политической культурой его граждан, национальными традициями, обычаями, природными ресурсами, географическим, геополитическим положением и физическим масштабом страны.

Таким образом, качество нации является одним из важнейших вопросов государственного управления. Его суть составляет конкретное представление нации внутри и за пределами страны с комплексом постоянных признаков – национальным единством, честью, достоинством, гордостью за принадлежность к Отечеству, непоколебимостью при защите национальных интересов, преданным стремлением к достижению материальной и духовной самодостаточности, завоеванием существенных результатов на пути к обеспечению государственной независимости. В современном мире, состоящем из сложных и запутанных конкуренций, эти ценности играют решающую роль для прочности и стабильности государства. Вполне естественно качество нации проявляется в отношении её представителей ко всем явлениям и событиям, противоречащим национальным интересам. Поступки человека проистекают из его сознания. **«Сознание, собственно говоря, - это отношение к какому-нибудь предмету, безразлично внутреннему или внешнему»** (Г.В.Ф.Гегель. Работы разных лет. Т.2. –М.: Мысль, 1973. – С. 7).

Прошлое таджикской нации, за исключением определённого периода правления династии Саманидов и двух последних десятилетий новой эпохи, было трагичным. Если объективно взглянуть на историю, то в обоих случаях можно увидеть, что именно вследствие ошибок, связанных с честолюбием и легкомыслием некоторых недалёковидных представителей нашего народа, создавших условия для злоупотреблений чужеземцами, таджикская нация в первом случае, де-факто лишилась государства, а во втором – централизованной власти.

Таджикистан сохранился как географическое понятие (*страна*), но не в рамках правового термина (*государство*).

Даже если историческая правда не будет разъяснена, к сожалению, реальность прошедшей эпохи также останется неизменной. **Мировая теория и практика государственности указывают на то, что нация должна быть крепкой с точки зрения духовности, заслужить государственную независимость. Олицетворять собой мощь и силу достижения ценностей государственности.** В этом плане, Аристотель объясняет: «Государством же мы называем совокупность таких граждан, достаточную, вообще говоря, для самодовлеющего существования» (Аристотель. Политика. – М.: РИПОЛ классик, 2000. – С. 165).

Если в большинстве случаев возникновение государства является плодом определённой степени прогресса и социальных противоречий как исторических закономерностей, то его **устойчивость и развитие** не принимают во внимание эти обстоятельства. Жизнь государства, его прогресс и процветание полностью связаны с «**политикой и политической позицией лидеров наций**» (*the nation's leaders*) и, как упоминалось, «**национальным характером, национальной духовностью**» (С. Jack, R. Plano. The international Relations dictionary. – New-York: 1982. – P. 10).

Политическое руководство является одной из основных тем проблем становления, развития, укрепления, и, наоборот, ослабления и падения государства.

Жизнь общества считается совокупностью крайне сложных отношений личностей, групп, классов и политических институтов. В такой ситуации роль Руководителя признаётся в качестве определителя судьбы и миссии по государственному управлению.

При анализе аспектов явления политического руководства в государственной практике таджикской нации, философией политики выявляются два выдающихся исторических примера: героизм шаха Исмоила Сомони и Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона.

Особого научного внимания заслуживает тот факт, что получение государственной власти и возможности строительства

государственности двумя великими личностями имеет **чрезвычайные факторы и особенности (the situational factors)**.

Исмоил Сомони принял решение построить централизованное государство в тот период, когда таджикский народ в сложной ситуации внутреннего конфликта противостоял кочевникам-захватчикам. Он, **«использовав борьбу народных масс за независимость, впервые после арабского завоевания объединил разрозненную в результате междоусобиц страну и создал сильное, независимое государство»** (Б.Гафуров. Таджики: (Состоит из 2-х книг). Книга первая: Древнейшая, древняя и средневековая история. – Душанбе: Ирфон, 1998. – С. 453-454).

В деле государственного строительства шаха Исмоила Сомони и Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона имеются схожие и очевидные исторические общности. Это - тема для отдельного изучения и трактовки. Однако в интересах выяснения предмета нашего исследования, представляется необходимым указать на отдельные обстоятельства схожести этих двух явлений.

Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон принял на себя ответственность за политическое управление страной, когда амбициозно настроенным силам удалось разрушить централизованную таджикскую государственность как в строго научном, так и в практически политическом значении данного понятия.

Бабаджан Гафуров объясняет процесс прихода Исмоила Сомони к власти следующим образом: **«Исмоил не отнял у Насра престол, ибо... он не претендовал на него. Он боролся за экономическую и политическую независимость Бухары, за превращение её в свой удел... и окончательно добился этого в 888 году, а Бухару - его удельное владение – объявил новой столицей»** (Там же. – С. 451).

Уважаемый Эмомали Рахмон был избран политическим руководителем в период, когда де-факто столица страны утратила возможность исполнять свои конституционные функции. Они должны были быть восстановлены.

Исмоил Сомони принёс народу Бухары мир, стабильность и спокойствие. **«Эта победа удалась Исмоилу, благодаря тому, что его поддержали народные массы – простолудины и ремесленники»**. И он объявил: **«Пока я жив, я - стена Бухары»**

(Там же. – С. 451). Бабаджан Гафуров с учётом эпохи и политической ситуации, при составлении книги «Таджики», уверенно, приводя научные доводы относительно этого судьбоносного заявления, свидетельствующего о мужественности и твёрдой воле основателя одного из первых централизованных таджикских государств, пишет: **«Об этом свидетельствуют Табари, Ибн Мискавейх и ещё более определённо Наршахи»** (Там же. – С. 453).

Великий сын таджикского народа Эмомали Рахмон, которому на тот период было всего сорок лет, как и Исмоил Сомони, объявил страдающему народу, уставшему от войны и утратившему надежду: **«Я или восстановлю мир в Таджикистане, или отдам свою жизнь на этом пути»** (В.Гаффори. Эмомали Рахмонов: «Я принесу вам мир!»). – Душанбе: 1998. – С. 6).

При описании личности основателя таджикского государства – Исмоила Сомони, Б.Гафуров указывает на его доблесть, мудрость, предприимчивость и логику использования силы слова.

Изучение новейшей истории таджикской нации свидетельствует о том, что Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, благодаря именно Разуму, Мудрости, Рассудительности, силе Слова, берущим начало из его великого духовного мира, а также мужественным поступкам, нашёл путь к сердцу народа, принёс ему мир, спокойствие, восстановил стабильность и безопасность на нашей многострадальной Родине.

Сила ораторского мастерства, ясная и выразительная речь Лидера таджикской нации заслуживают анализа, исследования, изучения, точной оценки и осознанного следования.

Когда Глава государства говорит о важнейших вопросах государственности, патриотизме, независимости, национальном самосознании, дискутирует о чести, доблести и мужественности, он искусно пользуется конкретными образными понятиями, острыми, притягательными, благозвучными и действенными словами. Лидер нации оживляет слово, исцеляет душу и сердце измученного, трудолюбивого народа, переполненного чаяниями и надеждами.

Таким образом, предметом нашего исследования является анализ некоторых аспектов книги «Суханҳои ҳикматомӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Эмомали Раҳмон» («Мудрые мысли и изречения Президента Республики Таджикистан, Основателя мира и национального единства — Лидера нации Эмомали Рахмона») (Душанбе: ООО «Контраст», 2017. 464 стр.).

О государственной независимости

Основатель мира и национального единства – Лидер нации не считает государственную независимость подарком судьбы. Он смотрит на это явление сквозь более чем трёх тысячелетнюю историю таджикской нации. Подчёркивает, что мечта о независимости существовала с первых минут формирования таджикской нации. Напоминает о конкретных условиях зарождения и развития мировоззрения, учитывающего политическую независимость нации. В научных трудах и наставлениях Главы государства приводится разъяснение прошлых событий, нынешнего состояния государственного строя и на этой основе - процесса развития общества Таджикистана. Понятия **«прочный менталитет», «великие и созидательные ценности», «осознание патриотической ответственности», «появление исторических идеалов и чаяний», «культура» и «цивилизация»,** являясь отражением политической культуры таджикского народа, в качестве весомого аргумента объясняют закономерность достижения независимости: **«В природе и характере нашего народа всегда существовали фундаментальные факторы постепенного возрождения независимости: подлинность, прочный, исторический и практически нестигаемый менталитет, более чем трёх тысячелетние традиции государственности, великие и созидательные социальные ценности, яркая культура и цивилизация – все они, по сути, являются главными опорами нашей активной и исторической жизни»** (Там же. – С. 8-9).

В другом случае Лидер нации, вновь обращаясь к этому вопросу, ещё отчётливее выражает истоки национальной независимости: **«Независимость таджикского народа имеет древние и прочные духовные корни, начало нашей**

государственности восходит к династии Каянидов» (Там же. – С. 11).

Для Лидера нации явление независимости считается самым уникальным достижением в истории таджикского народа. Он считает её в жизни народа близкой по значению к понятию революции (*1. Резкий возврат от одного состояния к другому, кардинальные изменения. 2. Глубокие качественные изменения в развитии какого-либо явления природы, общества или культуры.* (Толковый словарь таджикского языка. Т.1. – Душанбе: Шуджойён, 2010. – С. 571). Объясняет, какую ответственность возлагают на народ подобные великие преобразования: **«Независимость в истории государственности и судьбе таджикской нации, став кардинальным поворотом и началом качественно нового этапа развития, поставила перед нами необходимость выполнения крайне ответственных исторических задач, то есть строительство цивилизованного государства, отвечающего интересам народа страны, а также создание современной государственности»** (Там же. – С. 7).

Вопрос суверенитета для Главы государства не имеет лишь юридической, почётной, декларативной, идейной особенности. Он видит это священное понятие в гармонии с диалектической сущностной связью. Напутствует, чтобы все изучали его значение и задумывались. Это явление в качестве **«бесценного, крайне дорогого блага, сделавшего таджикский народ полноправным хозяином своей судьбы и позволившего нашему обществу вступить в такой общий процесс истории человечества, как демократическое государство»** (Там же. – С. 14), наставляет народ на глубокое размышление, точное восприятие и достойное патриотическое поведение.

В процессе изучения трудов Главы государства, не встречаются слова, указывающие на абсолютизм. Явления рассматриваются в качестве выражения сути, в постоянном диалектическом состоянии - противоречии, движении, изменчивости, соотносимости факторов, способных стать причиной следствия.

Понятие «независимость» в наставлениях Лидера нации имеет значение создания условия «возможности». Возможность для государства, правительства, интеллигенции, различных слоёв общества – от мала до велика, для каждого индивида, имеющего

потенциал к здравому размышлению и сознанию, невзирая на социальное положение, политическое мировоззрение, религиозную принадлежность, считающего себя хозяевами родной земли: **«Независимость лишь тогда приобретает истинный смысл и значение, когда каждый член общества, в том числе всех политических партий, оценят её по достоинству, защитят и укрепят этот священный и бесценный дар в качестве великого исторического достижения»** (Там же. – С.9). Логику синтаксического выражения – условие незыблемости независимости усматривает в её почитании и защите.

Глава государства видит понятие суверенитета в продвижении национальных интересов, развитии Таджикистана. Достижение этого результата не считает лёгким и простым делом. Учитывает состояние этого **«бушующего мира»**. Стремится к тому, чтобы на основе независимости **«особый путь страны»**, включающий в себя нашу национальную культуру, традиции, обычаи, обряды, духовность и потребности, **«обрёл своё достойное место»**.

С тонкостью, присущей учёному, напоминает, что гордость за прошлое не означает сохранения на том же уровне мышления и состояния. В логике изложения Лидера нации всегда присутствуют изучение и освоение самых ценных материальных и духовных достижений более чем трёх тысячелетней истории нации. Она с высокой ответственностью используется в политической практике новейшей государственности. Подчёркивается, что достижения и наследие предков должны служить в качестве духовного источника национального самопознания. В этом случае, стиль и акцент изложения Главы государства приобретают почётную тональность, обязывают нас с гордостью: **«представлять мировому сообществу свой древний край в современном облике»** (Там же. – С.9).

Эволюция и преобразование являются одной из важных закономерностей развития природы, общества и мышления. В наставлениях Главы государства с периода нахождения на должности депутата Маджлиси Оли (1990-1992 гг.) по сей день, и на словах, и на деле отчётливо наблюдается логика опоры на науку, образование, использование путей и методов, апробированных на политической практике цивилизованных стран мира. Путь его борьбы нацелен на развитие, повседневное

повышение уровня жизни простого народа. В научных трудах Главы государства основная суть понятия «независимость» заключается в спасении от былой бедности, несостоятельности, зависимости, невежества, фанатизма, беспочвенных идей, порождённых рабским духом и мышлением, от фатализма и следования чуждым ценностям. **«Думается, что познание души много способствует познанию всякой истины»** (Аристотель. Сочинения в четырёх томах. Т.1. – М.: Мысль, 1975. – С.371). На этой основе Лидер нации приводит правила руководства в соответствии с главной целью, на основе знаний и просвещённости облегчает достижение самодостаточности, то есть осуществления чаяний и надежд народа.

Независимость в наставлениях Лидера таджикской нации раз за разом упоминается в качестве наивысшей национальной ценности: **«Все наши усилия и стремления должны быть направлены на то, чтобы независимость, наряду с «нацией», «Родиной» и «единством», превратилась в неотъемлемое понятие бытия, сознания, мировоззрения, в фундаментальную ценность жизни каждого гражданина страны»** (Там же. – С.12).

Размышляя о независимости, Глава государства описывает её как величайшую материально-духовную ценность таджикской нации. Структурная логика данного термина – это ответ на потребности, отвечающие национальным интересам. Для глубокого понимания вопроса Лидер нации использует общенациональные и общечеловеческие ценности - «Родина», «нация» и «единство», семантически близкие к понятию «независимость». Подобный способ выражения точки зрения научно обоснован. Государственная независимость есть явление системного порядка. Перечисленные понятия считаются её составной частью. Независимость не может существовать без объёмлющих со структурно-функциональной точки зрения понятий.

Указанные термины в плане политического и юридического действия имеют внутренние и внешние аспекты: при определении положения государства, эффективности функционирования на территории страны и представлении нации на международной арене как политического субъекта. В этом случае, слова Лидера нации служат прозаической формой нашего Национального гимна: Родина и мать – понятия идентичные. Её долгожитие - это

долговечность и прочность нашего родного дома. Весь мир благосклонен к нам, когда у нас есть своя Родина. Важным условием называет то, что, как писал известный поэт Хакани, **«искусный рассказчик хадиса вложение души в логику речи»** считает определяющим обстоятельством. Независимость играет такую же роль в жизни, существовании Родины и нации.

Если важнейшими творениями природы считаются воздух и вода, без которых на земле не может существовать жизнь, то в поучительных речах Главы государства независимость для нации занимает именно такое же место.

Вызывает сожаление то, что для некоторых лиц понятие независимости выступает лишь как пометка, имеет неопределённый, космополитический характер. Не является земным, логичным. Не берёт начало из наставления, гласящего **«ради родной земли, границ и потомков, супруги, маленьких детей и близких»** (Фирдавси). Подобные люди действуют согласно логике **«где сытно, там и наша доля»**. Вступают в игры, угрожающие независимости Родины, и подобное поведение принимается ими как своего рода «почётное ремесло». Забывают, что их главной мишенью являются простые соотечественники, те, кто возрождает и обустроивает Родину, ценой своей жизни представляет нацию мировому сообществу.

Таким образом, любые ценности мира, самыми священными из которых являются «Родина», «Нация», «Независимость», всегда преследуют реальные угрозы. Подобное положение не является чем-то необычным, неожиданным и удивительным. Оно простое, земное и понятное. Угроза для государства в качестве **«живого организма в пространстве»** (Хаусхофер), **«мозга земли, демонстрирующего, согласно своему интересу, сознательное телодвижение** (в рамках национальных интересов – С.Я.)» (Аристотель) не может быть необычной. Ибо государство, в целом, является продуктом явления угроз с целью демонстрации силы по защите от них независимой нации.

Логике **«ценности защиты революции на второй день после её свершения»** Лидер нации величественно излагает на примере защиты национальной независимости: **«История доказала, что достижение независимости является весьма сложным делом, требующим немало усилий, однако защита завоеваний и**

достижений независимости считается более сложной задачей» (Там же. - С.10).

Защита национальной независимости в размышлениях Лидера нации имеет целенаправленные, практические, проверенные на практике аспекты.

Глава государства считает защиту и обеспечение целей национальной независимости в числе общих, прежде всего, экономических, социальных, политических и правовых задач, посредством учёта материальных, духовных реалий, функционирования национальной государственности и опыта политической культуры международного уровня: **«Мы в целях защиты независимости нашего государства и обеспечения системного социально-экономического развития страны обязаны разработать, реализовать и обеспечить политику своего государства с учётом национальных интересов, реальных возможностей и ресурсов, опыта национальной государственности в соответствии с признанными международными нормами»** (Там же. – С.6).

Одним из факторов, создающих на нынешнем этапе реальную угрозу государственной независимости, является продвижение геополитических интересов. Свидетельством этому могут служить гражданская война в Таджикистане 90-х годов, события на Ближнем Востоке, ставшие причиной трагедии миллионов невинных людей. Подобные несчастья затронули не только вновь обретшие независимость государства, но и десяток стран, имеющих вековой опыт государственности. Логику геополитических процессов обосновали немецкие учёные Кчелен и Хаусхофер, которые открыто заявляли: **«Государство - живое существо в пространстве. Оно должно либо расширяться, либо гибнуть»**. Государства, наделённые «аппетитами расширения», до сих пор не пострадали.

Глава государства точно и общедоступно называет геополитические угрозы **«жесткой глобальной конкуренцией»**. Объясняет, что следует сделать для защиты нации от **«спящего несведущего счастья»**, как **«причалить корабль надежды к своему берегу»** (Хафиз): **«В этом переполненном жесткой глобальной конкуренцией мире мы должны, прежде всего, усилить защиту завоеваний своей независимости и национальной**

государственности, всегда стремиться к стабильности страны, спокойствию общества» (Там же. – С. 11).

Современные геополитические игры имеют различные свойства. Основная цель этого процесса, охватывающего отношения международных субъектов, действующих в глобальном и региональном масштабах, заключается в том, чтобы продемонстрировать себя в качестве мировой или региональной силы, распространять и прививать чуждые идеи на территории соответствующих стран. Геополитические игроки стремятся к тому, чтобы народ, в особенности молодёжь и подростки, дистанцировались от чувства патриотизма, чести, достоинства, родного языка и родного края. Они пытаются под ложными предложениями, прикрываясь религией и мазхабом, пробудить в них ненависть, неприязнь к собственной стране, носящей имя их нации, являющейся местом их проживания. Действительно, нация не может существовать без государства. Самые известные учёные мира осуждают космополитическую действительность (чувство безродности, невзирая на конкретное место рождения и проживания, следование чуждым ценностям, скитание под различными лозунгами и оправданиями), считая подобное состояние дикостью: **«Народ без государственного устройства (нация как таковая) не имеет, собственно, никакой истории, подобно народам, существовавшим ещё до образования государства, и тем, которые ещё и поныне существуют в качестве диких наций»** (Г.В.Ф. Гегель. Энциклопедия философских наук. Т.3. Философия духа. – М.: Мысль, 1977. – С.368). Особого внимания в цитате из произведения «Философия духа» известного немецкого философа заслуживает фраза **«народ без государственного устройства»**, которая заставляет всех задуматься.

Для страноведения исследование внутринациональных процессов является одной из основных тем. Это - вопросы оценки национального качества, характера и сущности. Они рассматриваются учёными различных сфер – историками, этнографами, дипломатическими миссиями (представительствами) для того, чтобы в их странах руководствовались этими знаниями. Не стоит удивляться тому, что большинство «этнографов», «специалистов по изучению особых этнических аспектов местностей», «исследовательских

экспедиций местных различий регионов страны», «экспертов-знатоков диалектов и говоров языка на территории страны» и проведение опросов за счёт зарубежных грантов преследуют определённые цели. Готовятся монографии, диссертации, подробные отчёты подобных «исследований» и представляются в соответствующие центры. В частности, на их основе занимают конкретные позиции и принимаются политические решения. Это не исключительно простое, основанное на наблюдении заключение, оно имеет практическую основу, научный фундамент. Таким образом, национальный характер жизненно важен для судьбы нации. **«То, что происходит с народом и совершается в его недрах, имеет существенное значение и по отношению к государству»** (Г.В.Ф. Гегель. Сочинения. Т.III. Энциклопедия философских наук. Часть 3. – М: Мысль, 1956. – С.368).

В вопросах укрепления и защиты независимости Глава государства опирается, прежде всего, на мировоззрение, высокую культуру, честь и достоинство, уровень ответственности цивилизованного народа Таджикистана. Наставляет, чтобы нация на практике с честью прошла чувствительные и сложные этапы процесса национального самопознания и самосознания. Чтобы каждый индивид познал суть Родины, ощущал патриотическую ответственность. Взвешивал свои мысли и идеи. Объективно сравнивал и анализировал прошлое и настоящее. Делал заключения, соответствующие истине. Самостоятельно определял, что необходимо и что противопоказано для национального развития.

В произведениях Лидера нации используются термины, ясно выражающие суть национальных ценностей: **«Славный народ страны, доблестные и гордые сыны нашего народа, больше чем когда-либо осознав ценность независимости, и впредь будут прилагать усилия к достижению великих национальных целей, устойчивого развития нашей любимой Родины, укрепления национального единства, стабильности, спокойствия в обществе»** (Там же. – С.10).

Независимость выражает великую суть национальной самодостаточности. Её важной частью, как было подчёркнуто, является способность защитить государственное устройство,

национальную культуру и духовность. Рассуждая об отношении к таким ценностям, Глава государства категорично предупреждает: **«Наша независимость является реальным достижением славного и трудолюбивого таджикского народа и ни одна зарубежная страна или сверхдержава не имеет права навязать нам свою политическую систему, идеологию, геополитические интересы»** (Там же. – С. 16).

С точки зрения политической теории и практики, опасности, угрожающие государственной независимости, имеют общие свойства и не связаны лишь с одной страной. Геополитические игроки, опираясь на свои системные возможности, главным образом, пытаются использовать в собственных интересах группы и отдельных людей. С другой стороны, в мире нет единой истины для всех. Противоречие взглядов, если она выражается в рамках закона и национальных интересов, заслуживает понимания, следовательно, и признания. Вместе с тем, Глава государства в своих выступлениях и научных трудах раз за разом подчёркивает: **«Независимость является целью, стоящей выше политических, групповых и личных интересов, она священна для всех»** (Там же. – С.19).

Таким образом, в учении Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона государственная независимость имеет определяющий характер.

Самопознание и национальное единство

Лидер нации объясняет логику национального самопознания как структурно сложного явления. В его разъяснении внутренние семантические части этой дефиниции находятся в тесной взаимосвязи друг с другом. Ознакомившись с ними, читатель, получает более ясную картину выдвинутых тезисов для осознания рационального понимания изложенных мыслей.

Лидер нации, описывая и разъясняя понятия самопознания и единства, на первый план ставит национальную идею, подчёркивая, что подобное представление рождается и категорически заявляет о себе лишь тогда, когда понятия «земля предков», «Родина», ответственность познания и защиты национальных ценностей превращаются в важные части мировоззрения граждан, в осознание духовной

действительности. Лишь в этом случае, государство становится прочным: **«Национальная идея играет крайне важную роль в укреплении полного единства, устойчивом развитии государственности. Династии, цари, полководцы приходят и уходят, меняются социально-политические системы, однако национальная идея в качестве бесценного богатства в процессе этих преобразований совершенствуется, приобретает больший смысл»** (Там же.- С.47).

Глава государства рассматривает национальную идею в контексте испытания чувства **«гордости за Отечество»** и **«независимости страны»** в целях **«укрепления национального единства и сплочённости нации»**, **«сегодняшнего и будущего благополучия, её процветания»**. Наряду с этим, он указывает на повседневные угрозы, состоящие из влияния **«идей следования чуждым ценностям, экстремизма, терроризма, радикализма, фанатизма на сознание нашего народа, в особенности молодёжи»**.

Очевидно, что подобные действия осуществляются завуалировано, под соответствующим прикрытием. Посредством сравнения и нахождения противоречий в изложенных ценностях, целенаправленность слова становится ярче и отчётливее. В качестве примера можно вспомнить заключение Жана Бартелеми (1716-1795), известного французского учёного и писателя о том, что: **«Разум – это просвещённый ум, срывающий лживую ширму с явления и демонстрирующий его истинное лицо»** (С.Х. Карин. Мысли и изречения. Алма-Ата: Казгосиздат, 1964. – С.727).

Лидер нации с признанными аргументами, уважением давних народных традиций и обычаев считает национальное мировоззрение и идею важными факторами для национального самопознания. В этом плане указывается на силу устойчивости культуры таджикской нации не только против чужеземцев, но и на влияние нашей культуры на духовность захватчиков, преобладающее моральное влияние над ними: **«Чужеземцы, нападавшие в разные эпохи и времена на вечнозелёный и благоустроенный край наших предков, не смогли уничтожить наши исконные традиции, обычаи и обряды. Наоборот, наша древняя культура, гуманистические обряды и традиции со временем пленяли их. Более того, большинство чужеземцев перенесло Навруз в свои края, как великий и торжественный**

праздник, извлекая поучительный урок из духовно-культурных ценностей нашего народа» (Там же – С. 48).

Независимость в толковании Лидера нации не является исключительно правовым понятием. Оно имеет фундаментальное экономическое, социальное и международное значение. Подчёркивается, что именно благодаря полноправию, в стране реализованы десятки судьбоносных государственных программ и планов социально-экономического и культурного развития. Именно это полноправие **«обеспечило достойное место нашему любимому Таджикистану на мировой арене»** (Там же. – С.50).

Глава государства придаёт понятиям «Единство» и «Независимость» системообразующий смысл и видит их в тесной связи друг с другом. На этой основе он убеждён, что такие священные ценности укрепляют дружбу и братство всех жителей нашей Родины.

В учении Главы государства центральный вопрос, то есть национальное самопознание, стоит на первом месте. Оно вновь и вновь напоминает, что человек должен найти в себе силы и возможности в полной зависимости от круга национальных интересов, знать историю своей нации, чувствовать собственную ответственность за судьбу Родины, быть самодостаточным.

В наставлении Лидера нации история народа является совокупностью процессов и результатов, достигнутых самоотверженностью сыновей нации. При этом, с теплотой вспоминаются великие исторические личности – представители нашего народа, проявившие незаурядные человеческие качества и прославившие свою нацию. В этой связи, подчёркивается важность следования их примеру.

Наряду с признанием общечеловеческих ценностей, Глава государства убеждён, что **«каждый народ развивается своим путём, опираясь на национальную культуру, традиции и обычаи»** (Там же. – С.60).

Советы и наставления Лидера нации в вопросе укрепления национального единства в Таджикистане имеют глубокие научные корни. В числе важнейших факторов развития нашей государственности признаны: сплочённость народа, прочность мира, стабильность, повышение чувства патриотизма, усиление экономического потенциала государства.

Об истории

Учение Основателя мира и национального единства – Лидера нации имеет глубокие гносеологические корни. При обосновании важнейшего вопроса бытия таджикского народа он стремится к тому, чтобы народ, особенно молодые люди, понимали закономерности достижения государственной независимости. Знали, какие исторические основы имеет подобное великое достижение, из чего состоят основные этапы новейшей истории таджикской нации – гражданская война, достижение мира и национального единства, устойчивое социально-экономическое развитие. В этой связи, особо подчёркивается важность осознания нынешним поколением пройденного исторического пути: **«Для строительства передового, прогрессивного и миролюбивого государства, укрепления основ национальной государственности, защиты достижений независимости, прежде всего, национального единства, мира, политической стабильности, повышения чувства патриотизма народа, национального самопознания и самосознания жизненно важно изучать историю и приобретённый на протяжении столетий опыт нашей нации»** (Там же. – С.94).

В утверждениях Главы государства история нации включает элементы восприятия бытия – могучего языка, богатой литературы, самосознания и единства. В этих терминах отчётливо выражено стремление практически отобразить исторический опыт – определённые достижения в качестве неопровержимого аргумента бытия нашей культуuroобразующей нации. Они упоминаются как ценности, признанные на мировом уровне.

При анализе и оценке назидательных слов Лидера нации о важности изучения наук, культуры и знаний, необходимых для развития человечества, как с исторической точки зрения, так и требований современного мира, вспоминаются наставления учёных-классиков мирового уровня: **«В истории черпаем мы мудрость; в поэзии — остроумие; в математике — проницательность; в естественной философии — глубину; в нравственной философии — серьёзность; в логике и риторике — умение спорить»**. Занятия накладывают отпечаток на характер

(«*Beunt studia in mores*») (Ф. Бэкон. Сочинения в двух томах. Т.2. – М.: Мысль, 1978. – С. 465).

В трудах Лидера нации политическое мировоззрение общества занимает ключевую позицию. Ибо подобный вид сознания формируется в определённых социальных условиях и демонстрирует свою роль в качестве политической культуры. Поэтому политическое мировоззрение имеет практическое, актуальное значение.

Глава государства, почувствовавший, переживший все сложности строительства новейшей таджикской государственности, в предисловии к книге академика Бабаджана Гафурова «Таджики», под заголовком **«Истоки национального самопознания»** ярко, отчётливо и категорично отмечает: **«Если человек не знает прошлого своих предков, то он неполноценен!»** И продолжает свою мысль: **«Это простое и в то же время серьёзное воззвание наших высокочтимых представителей науки и литературы слышится из глубины веков и предупреждает быть постоянно осведомлёнными об истории нации и родной земли, о своих традициях, религии и обычаях»** (Б.Гафуров. Таджики: (Состоит из 2-х книг). Книга первая: Древнейшая, древняя и средневековая история. – Душанбе: Ирфон, 1998. С.1).

Главной идеей Лидера нации является строительство национального государства. Запад с помощью своих знаменитых представителей ещё четыреста лет назад пришёл к такому выводу и принял подобную форму государственности. Построил её. Превосходство и эффективность такого строя получило всемирную известность. Благодаря усилиям и самоотверженности Лидера нации, на таджикской земле была заложена основа для такой формы государства – проверенной на передовой практике человечества.

Однако **«нет доверия вероломству жизни»**, ибо противники государственного строя таджикской нации неоднократно **«заказывали муки и боли, не оставив место примирению»**. **«Непосвященные и лишённые ума»** (Хафиз) под разными предложениями намеревались лишить таджиков возможности строительства самостоятельного национального государства.

Очевидно, что реальная природа общественного сознания заключается в определяющей роли социального положения. На протяжении более тысячи лет общая среда формирования

сознания и политической культуры не отвечала интересам национальной государственности. Невзирая на то, что славные сыны нации проявляли самоотверженность на этом пути, подобный фактор не мог остаться без последствий. **Отношение так называемых демоисламистов, которые на отдельных широтах проявляют пренебрежение к национальным интересам собственной страны, является отражением субъективного состояния мировоззрения, зависящего от объективного рабского мышления, определяемого бытием финансовым, превратившим сознание наших соотечественников в инструмент манипуляций. Иной версии постижения этого явления просто не существует.**

С этой целью «в современном периоде... расширение процессов формирования и укрепления самопознания, национального единства считаются важнейшими задачами жизни нашего общества». (Там же.– С. 95).

Глава государства напоминает, что одним из недостатков девяностых годов, ставших причиной национальной трагедии, являлось то, что таджикский народ «на протяжении веков оставался в стороне от изучения своей древней истории и культуры». Он напутствует, что на нынешнем этапе «поучительная судьба предков, знание истории Родины, пусть даже горькой и трагичной, а также выводы из прошлых ошибок пробудят нашу нацию, сделают её бдительной, патриотичной, зрелой и дальновидной» (Там же. – С.96).

Очевидно, что описание реальной судьбы нации, разъяснение истинной истории, особенно новейшего периода, является задачей учёных, интеллигенции, соответствующих специалистов, то есть тех, кто ежедневно имеет дело с народом, массовым мировоззрением, прежде всего, подростками и молодёжью.

В поучительных речах Главы государства подобное действие считается одной из основных задач общества. Этот же вопрос освещается известным английским учёным и философом Френсисом Бэконом (1561-1626): «Мы строим в человеческом разуме образец мира таким, каков он оказывается, а не таким, как подскажет каждому его рассудок. Но это невозможно осуществить иначе как рассеканием мира и прилежнейшим его анатомированием» (Ф.Бэкон. Сочинения в двух томах. Т.2. – М.: Мысль, 1978. – С. 74).

Истина человеческих знаний состоит из ответов на значимые вопросы теории познания и осознания. Именно, познав основные свойства и причины явлений, человек приходит к правильному заключению. Принимает верные для себя и общества решения, так как для разумных людей история является теорией, проверенной на практике. **«Итак, истина и полезность суть (в этом случае) совершенно одни и те же вещи. Сама же практика должна цениться больше как залог истины, а не из-за жизненных благ»** (Там же. – С. 74). Актуальным вопросом системы государственности считается способность предложить народу реальную действительность для её прочности и стабильности. В этом плане наилучшими средствами являются анализ и использование исторического опыта.

Знание истории – это сложный процесс освоения действительности посредством осознания закономерности и последовательной логики событий. Крайне сложно познать современный мир и сегодняшнюю действительность, если игнорировать их связь с историческими событиями, опытом. Эпоху невозможно представить в качестве чрезвычайного явления. Изучение сегодняшней действительности в рамках прошлого и в связи с ним в любом случае совершенствует реальное представление, вычёркивает необоснованные и навязанные недоразумения. В этом плане Лидер нации наставляет: **«Хорошая осведомлённость об истории древней культуры не только гармонизирует национальную гордость с эпохой, но и способствует укреплению связей между различными цивилизациями и народами в сложных условиях современности, закладывает реальные основы для расширения мира, взаимопонимания»** (Там же. – С. 95).

Недрузи национального государства сознательно искажают историю, истолковывая её корыстно, целенаправленно в интересах чужеземцев. Попавшие под их влияние люди наивно, не утруждая себя думать, верят в навязанную им идею. Подобная ложь, сочетающаяся с духовно-нравственным опустошением, начнёт преобладать в мировоззрении определённых слоёв, особенно подростков и молодёжи. Очевидно, что **«вред приносит не та ложь, которая проходит, не задерживаясь, сквозь ум, а та, которая пускает корни и укрепляется в нём»** (Ф. Бэкон. Сочинения в двух томах. Т.2. – М.: Мысль, 1978. – С. 355).

Глава государства в толковании и представлении истории нации высказывается уверенно, с гордостью. Подчёркивает необходимость самодостаточности на пути осуществления национальных чаяний и достижения независимости. Главный источник развития нации, её переход от одного этапа к другому, её историческое место с точки зрения качества и духовности видит во внутренней природе самой нации. Разъясняет историческую судьбу народа с диалектической точки зрения. Прогресс и развитие нации считает результатом конкуренции, антагонизма, поражений, возрождений и побед в битвах за существование. Для истории, сегодняшнего и завтрашнего дня мышление последних трёх десятилетий, в ходе которых он волею судьбы руководит народом, является достаточным аргументом для подведения итогов. С этой точки зрения он с уверенностью напоминает: **«Мы, таджики, не имеем никакой нужды в сознательном искажении и создании истории, возвеличивании, других ненаучных и антинаучных явлениях. У нас настолько яркая история, что даже относительное знакомство с ней станет говорящим и очевидным памятником нашей нации»** (Там же. – С. 105).

Примечательной логикой использования принципа историчности в учении Лидера нации является достижение познания действительности – судьбы нации, а также её результата – национального самопознания. В этом плане его исследование представляется народным, осведомлённым, общедоступным и понятным. Великий проницательный Руководитель, разбирающийся в тонкостях бытия, намерен объяснить, что: **«Разум – это высшее соединение сознания и самосознания, т.е. знания о предмете и знания о себе... Знание разума есть поэтому не только субъективная достоверность, но и истина, так как истина заключается в соответствии или скорее в единстве достоверности и бытия или предметности»** (Г.В.Ф. Гегель. Философская пропедевтика. Работы разных лет. Т. 2. – М.: Мысль, 1973. – С.91)

Фразы, прозвучавшие в речах Главы государства, относительно важности знания истории нации перекликаются с Саади, писавшем **«Моё сердце чувствует истинность этих слов и ничего больше»** и словами Хафиза **«Ключом от сокровищницы счастья является понимание единомышленников»**.

Родной язык

В учении Лидера нации язык описывается как уникальное общественное явление и результат исторического процесса становления таджикской нации.

Действительно, таджикский язык, формировавшийся на основе бактрийского, согдийского, хорезмийского, хотаносакского языков, называется по-разному – язык дари или персидский дари. Основные корни этого всемирно известного языка формировались в Мавераннахре и Хорасане. Бабаджан Гафуров на основе научного анализа утверждает: **«Среднеазиатский вклад в культуру Востока этого периода был очень велик; к тому же именно из Средней Азии пришли в соседние страны – Индию, Афганистан и Иран – племена-носители иранской и индийской речи. Те же из них, что остались в Средней Азии, в некоторой степени отличались и в дальнейшем обособились в ушедших в Иран и Индостан»** (Б.Гафуров. Таджики: (Состоит из 2-х книг). Книга первая: Древнейшая, древняя и средневековая история. – Душанбе: Ирфон, 1998. – С.26-27).

После распада государства Саманидов, при которых таджикский язык служил государственным языком, получив своё наивысшее развитие и совершенствование, он с той же силой на протяжении последующих тысяч лет являлся официальным языком крупных государств этого региона и территорий, находящихся под их владением. В этом плане Лидер нации напоминает: **«Следует отметить, что таджикский язык был языком делопроизводства, науки и литературы государства Римских Сельджуков и в благоприятной культурной среде были созданы подходящие условия для развития науки, философии, литературы народов Хорасана и Ирана»** (Там же. – С. 137).

В мире существует более восьми тысяч языков. Однако на протяжении истории не все из них располагали силой отражения событий и действительности природы, общества и мышления.

Только лишь обеспечение племенного, родового или группового общения определённого народа не может стать основным критерием совершенного языка.

Словарный состав, грамматический строй, фонетическая система, превращение таджикского языка в письменный язык,

создание на нём величайших научных, исторических и художественных произведений, перевод такого рода сочинений на таджикский язык и наоборот - с таджикского, налаживание посредством него успешной внутренней или внешней политики вывели **«действительное выражение сознания, материальную форму мысли и средство человеческого общения»** на уровень «великой личности».

Язык, помимо силы выражения потребностей в общении одной нации, должен иметь и внешние признанные способности. **«Только теперь есть непосредственное внутреннее, оно (язык – С.Я) тоже должно вступить в наличное бытие, стать предметом, напротив, внутреннее должно быть внешним: возвращение к бытию. Это есть язык как именующая сила (память, творческая сила)»** (толкование слова «сила» самим Гегелем внизу страницы – С.Я.) (Г.В.Ф. Гегель. Работы разных лет. Т.2. – М.: Мысль, 1972. – С.291). **Как известно, история доказала, что таджикский язык отвечает таким требованиям.**

Лидер нации относительно величия и могущества таджикского языка напоминает о его древних корнях, с гордостью подчёркивает, что на нём славными сынами нашего народа созданы величайшие шедевры мировой литературы: **«Живой таджикско-персидский дар является историческим продолжением того языка, на котором написана «Авеста», «Худойнома» и «История земли Аджам», того языка, благодаря совершенствованию и преобразованию которого были сочинены «Шахнаме» и «Месневи и меневи», того языка, который в советскую эпоху, невзирая ни на что, спасся от культурного кризиса, дошёл до политической и культурной независимости, смог написать свою судьбу пером Айни, Турсунзаде и Гафурова»** (Там же. – С. 140).

Поводом гордости является то, что Глава государства, опираясь на неопровержимые научные аргументы, пишет: **«Не следует забывать, что таджикский язык в качестве одного из древнейших живых языков мира формировался именно в Мавераннахре и Хорасане, заложил основу для возрождения национального сознания персоязычных народов, расширения классической таджикско-персидской литературы»** (Там же. – С.159).

Величие нации выражается в признании её всемирно известного языка, культуры и славных сынов. Доказательством высокой степени разума, мышления и национальной культуры таджикской нации является приобретение Абуабдуллохом Рудаки – отцом таджикско-персидской поэзии - славы Царя поэтов, мировая известность величайшего учёного Востока и Запада Абуали Ибн Сино, всеобщее признание Ахмада Дониша, Садриддина Айни, Бабаджана Гафурова, Мирзо Турсунзаде и других славных сынов нации. Проницательная логика слов Главы государства в очередной раз подтверждается с позиции философии известнейших учёных Европы. Например, Г.В.Ф. Гегель, в связи с силой и могуществом языка, подчёркивает: **«Язык как произведение рассудка выражает лишь всеобщее; исключение составляет только имя единичного предмета... Язык является частью рассудка».** (Г.В.Ф. Гегель. Энциклопедия философских наук. Т.1. Наука логики. – М.: Мысль, 1975. – С. 114). Безусловно, могущество языка – есть сила рассудка. **С этой точки зрения, сила слова Лидера нации выражается в силе его разума.**

Глава государства прилагает эффективные усилия в вопросах изучения и защиты словарного состава, грамматического строя, фонетической системы таджикского языка, сохранения родного языка в рамках норм современного литературного языка. Наставляет использовать его в науке, пропагандировать его уникальные особенности: **«Учёным-лингвистам следует исследовать таджикский язык как язык, наделённый выдающейся историей, наследием и представить его мировому сообществу»** (Там же. – С. 139).

Руководитель государства, опираясь на научные источники, отмечает особое место таджикского языка в истории, напоминает, что, невзирая на политические проблемы, на протяжении столетий именно на этом языке наши предки создавали величайшие научные, художественные труды, эпические произведения мирового масштаба. Благодаря лексическому богатству, смысловому могуществу, отшлифованной грамматике, благозвучным говорам и диалектам, он играл роль международного, межнационального общения от границ Восточной Азии и Гималаев до берегов Средиземноморья. Считался языком переписки.

С другой стороны, таджикский язык относится к индоевропейской языковой семье. Аргументы о том, что в прошлом лексический состав этих языков был идентичным, неопровержимы. В этом плане, историческое родство арийских народов нашло своё научное подтверждение (см. книгу Б. Гафурова. Таджики: (Состоит из 2-х книг). Книга первая. Древнейшая, древняя и средневековая история. – Душанбе: Ирфон, 1998. – С. 38-45).

С уверенностью можно отметить, что с точки зрения наследственной общности – духовного состояния, строения мышления, склонности к изучению наук, языков друг друга в рамках индоевропейской семьи, наши народы наделены реальными генетическими способностями.

Глава государства основной задачей каждого гражданина считает совершенное владение государственным языком. Наряду с этим, знание иностранных языков и обладание навыками использования технических средств считает условием полноценной жизни: **«Каждый молодой человек должен быть осведомлён о том, что в будущем лишь посредством отличного владения государственным языком и двумя иностранными языками, в особенности русским и английским, а также использования современных коммуникационных технологий можно будет продвигать свою жизнь и найти своё место в обществе»** (Там же. – С. 143-144).

Как упоминалось, с эссенциальной (лат.essential – сущностной) и этимологической (гр. aitia - причина) точек зрения, таджикский язык входит в индоевропейскую семью языков. В английском и русском языках (в каждом из них) имеется более тысячи слов, которые с точки зрения сути и причины имеют идентичные основы. С позиции семантики (гр. semanticos - обозначающий) выражают истинное значение предмета, движения, состояния, качества или других признаков частей речи. Некоторые слова используются буквально, точь-в-точь (как в рамках норм современного таджикского литературного языка, так и в части говоров и диалектов таджикского языка). Другая часть посредством развития языка, исторических условий преобразования фонетических структур, изменения действительности и практики жизни, приобрела частичные форменные признаки. Этот вопрос, несомненно, как

условие повседневных социальных потребностей, требует серьёзного научного исследования. Необходимо особо подчеркнуть тот важный момент, что для таджикского народа, особенно молодёжи, именно благодаря вышеуказанным причинам, изучение двух иностранных языков (русского и английского), к чему призывает Лидер нации, занятие не трудное.

В учении Главы государства национальная идея имеет основное, определяющее свойство, составляет его суть. **«Мышление, самосознание есть первая и самая несомненная истина... так как человек, есть явление личностное, волевое, отличающееся от других существ мира самосознанием, без которого ни одно действие не совершается»** (Л.Фейербах. История философии. Собрание произведений в трех томах. Т. 3. – М.: Мысль, 1967. - С.139). Термины «Родина», «нация», «родной язык» и ответственность перед историей, то есть сохранение этих ценностей, внесение сегодняшним и будущими поколениями достойного вклада в их развитие и прогресс - главные наставления Главы государства.

Основу национального самосознания составляет самопознание. Этим путём человек представляет себя, прежде всего, мыслящей и самостоятельной личностью. Проявляет к себе уважение как к человеку. С наличием таких качеств будет гордиться за свою принадлежность к собственной стране, чувствовать ответственность за эту нацию и её судьбу. Когда национальным ценностям угрожают опасности, патриотично настроенный гражданин чувствует это. Не отстраняется. Готовится и находит свою роль в их защите. Действует. Лидер нации в рамках этой логики подчёркивает: **«Национальная идея есть суть нации, условие её вечного существования, она формируется на основе понимания и осознания национальных интересов. В этом смысле национальная идея является важнейшей основой существования и сохранения духовных особенностей нации»** (Там же. – С. 126).

В начале VII века после захвата Хорасана и Мавереннахра завоеватели объявили свой язык официальным языком. Предводители их войска Кутейба и Саад ибн Абу Ваккос в Хорезме, Балхе, Бухаре и Самарканде поджигали храмы и библиотеки. Однако не смогли до конца сломить дух народа.

По прошествии времени, самоотверженные сыны таджикского народа невиданными усилиями восстановили утраченное бесценное богатство. В сложные моменты могущественный и в тоже время изящный таджикский язык воодушевлял народ, являлся его надеждой на спасение от мрака и темноты.

В действиях гражданина и патриота выражается его личность. Слова есть поступки. Глава государства в своих произведениях с теплотой, добрым словом вспоминает о гениях таджикской нации, всеми силами и возможностями проявлявших героизм для защиты, развития родного языка и национального менталитета. С гордостью говорит он об основоположнике таджикской классической литературы Абуабдуллохе Рудаки, как о борце на пути к независимости таджикской цивилизации: **«Именно Устод Рудаки преградил путь экспансии чужой культуры на территорию Саманидов, способствовал приобретению реальной независимости таджикской литературой, продемонстрировал зрелость и изящество таджикского слова»** (Там же. – С.133).

Глава государства считает бытие нации и её язык взаимозависимыми, называя его факелом на пути самопознания. Священным долгом носителей языка считает его защиту и сохранение, передачу от поколения к поколению (Там же. – С.141).

Лидер нации внимательно перелистывает страницы истории. Выражает уважение к великим людям, которые всеми силами смогли защитить свой язык, нацию и культуру, почитать её ценности: **«Именно благодаря усилиям Имома Аъзама, таджикскому языку была предоставлена особая роль языка богослужения, и этот язык среди верующих признан в качестве второго языка тех, кому уготовано пребывание в раю»** (Там же. – С. 137).

В содержании приведённой цитаты отчётливо просматривается философская, логическая и историческая категории. Когда мы анализируем и оцениваем силу стойкости, процесса сохранения и победы языка в качестве общественного явления, вспоминаются поучительные слова родоначальников научного материализма: **«История - не что иное, как деятельность преследующего свои цели человека»**. Известно,

что на многих захваченных землях оккупанты стремились, прежде всего, уничтожить язык, культуру и национальный дух завоёванных народов, таким путём лишить их духовных сил, перспектив для достижения независимости. **Существование продажных людей в жизни любой нации имеет закономерный характер.**

Нет необходимости силой меча сделать из них мусульман или последователей иной религии. Ибо они по собственной природе предрасположены к продажничеству, сами ищут покупателей, чтобы продать себя и веру свою. И их убеждения о преданности Отчизне не движутся дальше кончика языка.

Лидер нации даёт чрезвычайно достойную оценку великой исторической личности – Имому Аъзаму. Посредством уважения и почитания Глава государства демонстрирует религиозным деятелям высший пример патриотизма таджикского мыслителя в сложных исторических условиях. **Мусульманам, народным массам, особенно религиозным деятелям, невзирая на их мировоззрение, напоминает о преданности родному языку, нации и Отчизне.**

Благодаря инициативам, напутствиям и поддержке Главы государства, реализована идея об использовании литературных норм государственного языка во всех сферах общественной жизни. Происходит освоение сложных терминов естествознания, использование таджикского языка при подготовке академических, исследовательских работ по научно-техническим проблемам.

С созданием благоприятных социально-экономических, политических, культурных условий, решением коммуникационных проблем, квалифицированным использованием государственного языка в средствах массовой информации, научных учреждениях, сферах образования и культуры, процесс сближения диалектов таджикского языка и разговорной речи с литературным языком на территории страны приобрёл тенденцию закономерности. **Этот вопрос составляет один из основных и важнейших факторов прочности основ национального государства.**

Понятие «нация» (nation) в толковании внутренней и внешней политики является термином, выражающим значительные смыслы. Оно предусматривает и «нацию», и

«государство». Для утверждения данной мысли следует напомнить, что крупнейшая организация, в которой государства собрались с определёнными целями, называется United Nations Organizations – Организация Объединённых Наций. И в этом случае, термин «нация» используется в значении «государство». В признании государств, несмотря на то, что на их территории проживают несколько наций и народностей, применение термина «nation» считается характерным явлением.

Лидер нации, наряду с заботой о государственном языке, уделяет особое внимание изучению и развитию языков наций, проживающих в Таджикистане, называя их «братскими народами», подчёркивает: **«Говоря о государственном языке, мы никогда не допустим пренебрежительного отношения к национальным языкам других наших соотечественников. Наоборот, мы уважаем язык, культуру, школы наших братских народов и всегда будем заботиться о них»** (Там же. – С.121).

Об учёбе, воспитании и нравственном поведении

Важнейшей задачей общества является воспитание человека. Этот процесс включает в себя вопросы духовной, психологической, моральной и физической подготовки гражданина к самостоятельной жизни, отвечает интересам общества, государства и самой личности.

Воспитание, по определению основоположников научного материализма, считается **«процессом абсолютного совершенствования»**, бесконечным действием на протяжении жизни человека. Логика истории и современного мира заключается в подготовке внутреннего наполнения человека с его адаптацией к подлинным целям общества и государства. О важности воспитания две с половиной тысячи лет назад Аристотель писал: **«Едва ли кто-нибудь будет сомневаться в том, что законодатель должен отнестись с исключительным вниманием к воспитанию молодёжи, так как в тех государствах, где этого нет, и сам государственный строй терпит ущерб. Ведь воспитание должно соответствовать каждому государственному строю»** (Аристотель. Политика. – М.: РИПОЛ классик, 2010. – С.536).

Любая сущность государственного управления находится в неразрывной связи с воспитанием человека. Кроме того, эффективность и могущество государства заключается в «посеве» духовных, культурных ценностей, научном познании бытия мира в целях обеспечения развития и стабильности общества.

Воспитание человека в учении Лидера нации, основавшего теорию и практику новейшей таджикской государственности, провозглашено центральной, актуальной, ключевой темой, реализуемой на практике.

Глава государства уделяет особое внимание просвещённости, квалифицированности, духовности, соответствующим национальным интересам, то есть качественному уровню нации. Рассматривает эту особенность в рамках отношений и сравнений со сложными процессами и конкуренциями современного мира. Считает, что нацию представляют ум, талант, степень её просвещённости и духовности, а не количество населения или природных ресурсов страны. В этом плане, ставит акцент на фундаментальные области науки и технологии, благодаря которым, повышается уровень жизни населения, а страна становится самодостаточной с экономической точки зрения: **«Социально-экономические и духовные процессы современного человеческого общества доказывают, что сегодня уровень развития и прогресса духовной жизни человечества определяют не большая численность населения или объём природных ресурсов, а благая нравственность, доброе поведение, развитие науки, образования, передовой техники и технологий»** (Там же. – С.224).

Такую же мысль подтверждает один из основоположников страноведения в новейшей истории Запада Г.Моргентау. В известном произведении «Politics among nations. The Struggle for Power and Peace» он пишет: **«Когда говорим о материальных факторах, мы рассматриваем и материальные ресурсы, и человеческие ресурсы в качестве явлений, определяющих национальную мощь и силу. В этом случае, мы должны обсуждать различие между качественными и количественными особенностями. Рассуждая о человеческих факторах, следует учитывать национальный характер и духовность. Безусловно, неправильно утверждать, что большая численность населения страны свидетельствует о национальной силе государства»**

(Morgenthau G. Politics among nations. The Struggle for Power and Peace. New York, 1964.– P.121).

В наставлениях Главы государства учёба изображается в качестве неотъемлемой части воспитания. Подчёркивается необходимость того, чтобы родители и школа прививали подрастающему поколению чувства патриотизма, самосознания, нравственности, уважения старших, стремление к наукам и знаниям.

По мнению Лидера нации, необходимо, чтобы молодое поколение было охвачено изучением своей древней истории, литературы и философии. Напоминает, что наставления наших предков внесли достойный вклад не только в развитие таджикского народа, но и в обогащение сознания всего человечества: **«Наши предки, внушая бесценную мысль о «добрых помыслах, добрых словах и добрых поступках», крайне пронципательно выражали наилучшие чаяния и надежды человечества, основы нравственности, и эта мудрая, поучительная мысль на протяжении веков служит формированию здоровых гуманистических ценностей»** (Там же. – С.228).

Глава государства с особым вниманием изучил историю нации. Проанализировал, рассмотрел и оценил причины её взлётов и неудач. Определил среди них жизненно важные для нации выводы и заслуживающие подражания примеры, принципы и нормы, посредством реализации которых славные сыны таджикского народа на протяжении истории внесли достойный вклад в защиту таджикского народ, завоевание нацией заслуженного авторитета, её прочность, представление мировому сообществу. В период независимости он проявляет особое уважение к этим великим личностям. Всеми возможностями увековечивает их память и имена. Если слова Главы государства о самоотверженных сынах таджикского народа будут изучаться вновь и вновь, то отчётливо предстанет яркий пример патриотизма и совершенное качество личности, необходимые для строительства и развития национального государства, защиты его интересов. С точки зрения науки и исторического опыта, подобные правила воспитания, указанные в учении Главы государства, активно поддержаны, осуществлены и, более того, приняты в качестве наставления. **Следование за великими мужами Отчизны является наилучшими историческими**

традициями таджикской нации, которые можно наблюдать в трудах и творчестве известных историков, литераторов нашей древней нации. В частности, поэт-боец Хабиб Юсуфи в стихотворении «Ба Ватан» («Родине») с гордостью объявляет:

Отдам тебе не только душу, но и саму жизнь,
Лишь бы стать одним из твоих героев.

(подстрочный перевод)

(Хабиб Юсуфи. Сборник стихов. – Душанбе: Таджикское государственное издательство. 1962. – С.21).

Следует отметить, что этот великий молодой поэт изображает Таджикистан «**Родиной сердца**» «**на зависть всем цветникам**»:

**Взгляни на то бездомное сердце, у него появилась Родина,
Да такая цветущая, что на зависть всем цветникам.**

(подстрочный перевод)

(Там же. – С.22).

Следование высшим примерам, национальным героическим поступкам в переходный период, особенно на этапе строительства национального государства и укрепления его основ, считается социальным требованием эпохи.

Глава государства призывает к тому, чтобы наряду с изучением наследия великих литераторов, особое внимание уделялось освоению точных предметов и обществознанию. Считает их науками, конструирующими сознание. Напоминает, что изучение истории, литературы, общественных наук плодотворно влияет на повышение уровня духовности и просвещённости молодых людей. Для формирования личности напутствует на то, чтобы осваивать ценности, ориентироваться на великих представителей нации, жить по принципам патриотизма и национальных интересов.

В вопросах воспитания, логика речей Главы государства выражается в том, что хорошее поведение, ответственность и знания не переходят от поколения к поколению. Родители, школа, образовательные учреждения, истинно национальные средства массовой информации, окружающая среда, опираясь на

исторический опыт нашего народа, высшие примеры героизма и мужества его сынов, литературное наследие, должны стремиться к тому, чтобы воспитать поколение, отвечающее сегодняшним и будущим потребностям национальной государственности.

Самосознание подростков и молодёжи, с точки зрения патриотического просвещения и политической культуры, нуждается в постоянной помощи и воздействии родителей, школы и общественных организаций.

Шесть конституционных принципов государственного устройства императивным образом определяют строительство национального государства. В соответствии с политической практикой, все основы государственности, в том числе их важнейшая часть – воспитание и обучение, осуществляются по вышеуказанным принципам.

Воспитание закладывает основу мировоззрения, образа мышления, отношения к окружающему миру, ценностям, социальному поведению и формированию характера. В свою очередь, «**свойственный каждому государственному строю характер** (мировоззрение, человеческий характер – С.Я.) **обыкновенно служит и сохранению строя**» (Аристотель. Политика. – М.: РИПОЛ классик, 2010. – С. 536).

Поэтому, следует ясно понимать, что ошибки и снисходительность в плане воспитания могут подтолкнуть общество к гибели. События на Ближнем Востоке, в Афганистане, девяностых годов прошлого века в Таджикистане и другие, свидетелями которых поныне становится наше общество, являются жизненным опытом. Извлечь из них уроки является обязательной необходимостью.

Все претензии, распространяемые недругами национальной государственности под различными лозунгами относительно заботы, контроля, целенаправленного воздействия на подростков и молодёжь, ошибочны потому, что воспитание не может находиться в стороне от национальных и общечеловеческих ценностей, нравственности, духовности, достойного поведения, значимости человеческой жизни, мира, стабильности, спокойствия народа. Дегуманизация процесса формирования человека – непростительный поступок. Человека необходимо воспитывать. О важности этого Гегель пишет: **чем больше человек охвачен воспитанием, тем больше он очищается от «наивности»**,

«заблуждения», «безнравственности». Он совершенствуется. Избегает отклонения от правильного пути. Начинает понимать народ. Примыкает к обществу. Никогда не поздно восстановить подобное отношение с гражданином.

В учении Главы государства вопрос воспитания человека имеет постоянный, структурный и практический характер. Охватывает все факторы формирования человека. Однако центральное место в нём занимает духовно-нравственное воспитание. Неустанным трудом и усилием Лидер нации стремится к тому, чтобы в соотечественниках, которым он посвятил свою жизнь, формировалось высокое чувство патриотизма, национальное самосознание. На наш взгляд, подобное отношение обеспечивает гармоничный, пропорциональный, устойчивый рост и совершенствование не только личности, но и нашего общества. Усиливает их ответственность перед исторической судьбой Родины, преданность помыслам и поступкам людей. Именно эти качества являются высшей логикой существования и действий человека в жизни.

В связи с этим, Глава государства призывает: **«Формирование и эффективное использование человеческого потенциала, решение социальных проблем, в том числе учёбы и воспитания подрастающего поколения в духе гордости за национальную государственность и, наконец, достижение достойного уровня и качества жизни населения являются первостепенными задачами, к выполнению которых должны сообща и коллективно стремиться все государственные структуры, органы и члены общества»** (Там же. – С.248).

Об интеллигенции

Внимание и потребность в интеллигенции во все времена и эпохи занимает самое значимое место. Разъяснение термина «интеллигенция» в толковых словарях таджикского языка выражает высшие духовные особенности: **«1. Относящийся к свету, блеску, сиянию. 2. Работник сферы умственной деятельности; лицо, осведомлённое о науке и культуре, просвещённый, культурный человек»** (Толковый словарь таджикского языка. Т.1. – Душанбе: Шуджойён, 2010. – С.541).

В словарях русского языка слово «интеллигенция» охватывает более широкий смысл: **«интеллигенция»** (лат. глагол *intellego*) – имеет следующие значения: **«ощущать, осознать, подчеркнуть, знать, понимать, размышлять, знать суть, определять»**. Слово «*intellegentia*», приобретая форму имени существительного, с вышеуказанными усиливающими значениями, ещё сильнее дополняет своё толкование.

Известный средневековый учёный Фома Аквинский (1225-1274) объясняет слово «интеллигенция» как «действие понимания разума». Ибо интеллигенция всегда думает крайне актуально и масштабно. Кроме того, он подчёркивает, что арабы, говоря об интеллигенции, даже представляют себе ангелов.

Г.В.Ф. Гегель также особо рассматривал термин «интеллигенция»: **«Если абсолютно бесконечный, объективный разум взять как его понятие, то реальность будет знанием, или интеллигенцией; или если знание взять как понятие, то его реальность будет этим разумом, и реализация знания будет состоять в том, чтобы усвоить разум себе»** (Г.В.Ф.Гегель. Энциклопедия философских наук. Т.3. Философия духа. М.: Мысль, 1977. – С. 253).

Глава государства, уделяя особое внимание интеллигенции страны, называет её движущей силой общества: **«Признание достоинств интеллигенции, её должное уважение, являясь признаком её высокого положения и статуса в жизни нашего общества, вытекает из плодотворной деятельности интеллигенции на пути развития нашей любимой страны. Более того, интеллигенция в качестве движущей силы общества, пользуется особым всеобщим признанием»** (Там же. – С. 352).

Основными задачами интеллигенции считается разъяснение наболевших, насущных вопросов государственной политики в целях развития страны, прочности мира и стабильности в ней, укрепления основ государственности.

Лидер нации, называя интеллигенцию «хранителем духовных ценностей своего народа и нации», провозгласил политику в сфере культуры одним из приоритетных направлений государственной деятельности.

Известно, что посредством неустанных стремлений нашего Национального героя обеспечено возрождение функционирования экономической системы страны, её

устойчивый рост. Кардинальным образом изменился облик городов и сёл. Глава государства обеспечил исполнение самых масштабных, взятых на себя обязательств. Теперь настал четвёртый период развития экономики страны – её индустриализация.

Однако, как было отмечено, проблема общественного сознания жителей страны, особенно подростков и молодёжи, в качестве исполнителей социальной миссии – регулирования общественных отношений в условиях национальной государственности, отстало от действительности. В ряде случаев, бессознательное отношение используется, им злоупотребляется в качестве сознания. Это действие усиливает уязвимость социальных групп общества. **Продолжение такой ситуации не может гармонизировать с неуклонным развитием национальной государственности и соответствовать ей.**

Действительно, не подлежит сомнению то, что бытие играет определяющую и закономерную роль в отражении сознания. Однако гармоничная детерминация, особенно в условиях идеологических войн и духовно-психологических конкуренций, будет служить интересам национальной государственности лишь тогда, когда население дистанцируется от всеохватывающего влияния центров, целенаправленно разрушающих сознание. Переходный этап, как с социальной точки зрения, так и идейной ориентации, полностью оценивается как совершённый в интересах национальной государственности. Этот процесс приобретает необратимую особенность. Осознание общественного бытия, его равноценное осмысление слоями населения в условиях Таджикистана нуждается в квалифицированном и целенаправленном объяснении. Ибо подобное бытие - непростая действительность. Оно достигнуто, благодаря самоотверженному труду нации под руководством Главы государства. Из сформированного опыта следует создавать систему духовных ценностей, которая не только бы защищала государственный строй, пути и методы достижения таких результатов, но и рождала новые созидательные чаяния, мобилизовала народ на их реализацию.

Принцип **to recognize the differences** важен, однако, подобное признание различий не должно выходить за рамки национальных интересов.

«Национальная независимость» является политическим, экономическим, правовым и идеологическим понятием. В структуре этого термина заключены планы, мечты, чаяния и надежды. Независимость включает в себя напутствующую логику. Она не может быть абсолютной. Не думается, что даже крупные и могущественные государства могли бы отчитаться в том, что во всех своих внутренних и глобальных потребностях приобрели независимость. Однако первая инициатива после приобретения политического суверенитета - это достижение идейной независимости, равнозначной национальной идее. Без движения по этому пути, усилия по строительству независимого государства - пустейшая фраза.

В этом плане Глава государства велит: **«Для того, чтобы умственная независимость в обществе превратилась во всеохватывающее явление, восприятие и сознание народа достигли необходимой степени самопознания и самосознания, национальной гордости, в сердцах и душах членов общества, прежде всего, молодёжи, глубоко укоренилось чувство патриотизма, необходим искренний и преданный труд литераторов, учёных, художников, врачей, журналистов, одним словом, интеллигенции, которая является передовым слоем, проводником каждого народа и нации. Иначе говоря, именно интеллигенция играет определяющую роль в формировании здорового мышления и общественного сознания»** (Там же. – С. 338).

Для укрепления независимости и фундамента государства Лидер нации считает важной роль всех слоёв интеллигенции. Особое внимание уделяет учёным, поэтам, писателям, преподавателям высших и средних школ, журналистам. С учётом того, что в современном мире научные, литературные, художественные и публицистические труды приобрели всеохватывающий характер, Глава государства с уважением напутствует: следует творить и представить читателю (зрителю, слушателю) такой пример, в котором нуждается наша национальная государственность. Чтобы он исцелял общество. Совершенствовал реальную жизнь, человека. Способствовал облегчению жизни. **«Если не способен вложить душу, то пусть не пишет. Воздержится от повествования»** (смысл из Хакани Шервони).

Одним из важнейших вопросов, с рассмотрения которого начинается глава **«Об интеллигенции»**, является позиция интеллигенции, её отношение к национальным ценностям – патриотизму, преданности земле предков, чаяниям национальной государственности, национальным интересам, устойчивости и правдивости в словах, поступках, отход от нейтральности. Подобное поведение имеет твёрдую гражданскую, нравственную и, безусловно, индивидуальную основу. Не является особенностью профессии. И не может быть таковой. К числу признанных героев нашего народа относятся три великие национальные личности по призванию – учёный, писатель и поэт. История таджикской нации - это история борьбы учёных, знаменитых литераторов, опиравшихся на народ на пути к национальной независимости. Она является ярчайшим примером мужества, достойного поведения по защите государственности от любых явлений, ставящих под сомнение национальные интересы: **«В судьбоносные для Родины минуты интеллигенция должна занимать устойчивую политическую позицию, остерегаться нерешительности, нейтральности, выражать национальные чаяния»** (Там же. – С. 337).

Действенность слова заключается в силе выбора смысла, расстановке частей речи. В указанной цитате особого внимания заслуживает использование составных фраз, выражающих состояние: **«судьбоносные минуты Родины»**, составное обстоятельство отношения к действию **«устойчивая политическая позиция»**, неопределённые имена существительного, образованные из прилагательного посредством суффиксов «гй», «й» «калавандагию бетарафй» (нерешительности и нейтральности). Вид предложения - повествовательный. Оно повелительное (императивное), заканчивается модальным глаголом «бояд» (должен), глаголами настоящего-будущего времени.

Подобный стиль речи вытекает из ответственности, природы государства и государственности.

Эту мысль точно подтверждают трагические события 90-х годов прошлого века – двуличие, отстранённость, отсутствие устойчивой позиции в ответственные моменты, переход на сторону подстрекательских групп, оставление народа наедине с собой, другие действия, никак не относящиеся к традициям,

социальному поведению интеллигенции – представителей таджикской литературы средневековья, новой и новейшей литературы.

Глава государства считает, что интеллигенция является факелом на пути нации, а литература - важнейшим средством обеспечения национальных интересов.

Заключение

Книга («Суханҳои ҳикматомӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Эмомали Раҳмон» - «Мудрые мысли и изречения Президента Республики Таджикистан, Основателя мира и национального единства — Лидера нации Эмомали Рахмона»), состоящая из предисловия и тринадцати глав, отражает видение Главы государства основных жизненно важных сфер таджикской государственности, изложенное выразительным и понятным для каждого члена общества языком.

Их изучение показывает, что государственная независимость в учении Главы государства является одной из центральных тем. Это понятие обосновывается и объясняется посредством терминов «пяти тысячелетняя история нации», «политическая власть в государстве Саманидов», «национальный менталитет», «национальное самопознание», «самосознание», «освободительная борьба таджикской нации» «таджикский язык», «научное, историческое, литературное наследие», «исторические памятники» и др.

В речах Лидера нации об истории формирования таджикского языка приведены весомые аргументы о территориях, на которых, исходя из социально-экономического и политического положения, наши предки заложили основу своей цивилизации.

Подчеркивается, что основными факторами развития языка и культуры таджикской нации являются трудолюбие нашего народа, его созидательность и любовь к наукам, знаниям. Связь мировоззрения с процессом и результатами практического опыта в целях повседневного улучшения жизни способствовала национальному развитию, в том числе совершенствованию национального мышления.

Формирование национального менталитета Глава государства объясняет как целенаправленную борьбу за свободу и независимость. Таким образом, этот идеал объединяет все главы книги. **«Идеалом, в свою очередь, является всякая идея в её высшей степени» (Г.В.Ф. Гегель. Работы разных лет. В двух томах. Т. 2. – М.: Мысль, 1973. – С.143).** А мечта о независимости веками считалась величайшим чаянием таджикской нации.

Для аргументированного объяснения исторических событий и причин национального развития Лидер нации успешно использует категории субъекта и объекта.

Считает, что предмет гордости таджикского народа есть результат самоотверженных заслуг сынов нации. Вспоминает об их историческом наследии. С удовлетворением называет их примером для нынешнего и будущих поколений.

Несомненно, такой способ почитания истории, языка и национальной культуры, а также трудов выдающихся деятелей науки и литературы, их заслуг в качестве факторов достижения национальной независимости напутствует наших соотечественников следовать по пути этих великих личностей.

Глава государства называет героизм сынов таджикского народа патриотическим долгом, борьбой за независимость и строительство национального государства.

В сочинениях Лидера нации преданные сыны таджикского народа изображены в качестве мужей, вышедших на арену борьбы в самые чувствительные и опасные минуты, отдавших жизни ради защиты, устойчивости и долговечности таджикского государства. Личность, её внутренний мир полностью сочетаются с великими целями, исторической судьбой нации. Справедливо говорят, что «нации, не имеющие героев, бесспорно, несчастны».

Счастье нации зависит от количества тех, кто в сложные минуты, невзирая на существование жизненной угрозы, не покидает поле битвы. Ведёт самоотверженную борьбу. Иначе нация и государство останутся без путеводителя, без покровителя, без защиты. Окажутся наедине с собой перед надвигающейся трагедией. Ярким тому примером в нашей трагической истории является начало событий 90-х годов прошлого века.

Принцип историчности исследования в учении Главы государства играет ключевую роль. Посредством него глубже анализируется, даётся оценка, делаются обоснованные выводы о

современной действительности с позиции и через призму тысячелетнего пути, пройденного таджикским народом. Постоянно помнить, учитывать эти исторические уроки считается наиважнейшей задачей для общества.

В наставлениях, собранных в данной книге, в частности говорится, что прошлое должно всесторонне изучаться с тем, чтобы понимать суть сегодняшнего дня. Ценить настоящее, невзирая на его недостатки и изъяны, определять направления и смысл будущего движения, не ошибиться при принятии решений и в действиях.

Основная тема книги – формирование нового мировоззрения на переходном политическом, экономическом и культурном этапе.

Задачей конституционного строя Республики Таджикистан является строительство цивилизованного национального государства. Лидером нации предприняты все меры по созданию материальной основы для подобной формы государственности. Однако очевидно, что формирование в стране национального мировоззрения не полностью соответствует уровню социально-экономической сферы.

Глава государства в своих наставлениях систематически отмечает это, направляя членов общества на решение данной проблемы. Эта великая ответственность возложена на родителей, школу, средства массовой информации и, прежде всего, на интеллигенцию. Устранение такой диспропорции является залогом устойчивости национальной государственности.

Данная книга состоит из изречений, «крупинка которых равна многим монографиям». Настойчивое изучение этой сокровищницы мудрых мыслей, безусловно, являющейся результатом опыта реальной жизни Национального героя Таджикистана - периода молодости, становления личности, сложного жизненного пути, испытания собственной судьбы в бурном океане политики в интересах сплочения своей разобщённой нации, представляет насущную необходимость для каждого, кому дорог день сегодняшний и будущее страны. Извлечение жемчуга из моря – это словно жертвовать собой. В мире нет неопределённой истины. Истина всегда конкретна. Строительство государства из страны, от которой осталось лишь географическое название, подразумевает эту логику.

Подобную действительность подтверждает теплота и притяжение идей, изложенных Лидером нации. В этом смысле лучше Саади никто слова и не скажет – «всё, что исходит из сердца, поневоле приходится по душе».

Вместе с тем, следует напомнить и надеяться, что все поддержат утверждение об умении Главы государства придавать высокую логику, смыслы, красноречие и ораторское мастерство, адекватные особой исторической роли этой уникальной личности.

Создание научных трудов, выражение политической позиции в форме послания, заявления, прямого диалога с народом со стороны Лидера нации является первой практикой в истории таджикской государственности. В этих документах и выражении мыслей отражены стиль, способы, пути, средства управления государством и осуществления руководства обществом в сложных и судьбоносных для народа моментах.

Если устод Садриддин Айни, в силу гениальности, мастерски владея литературой, лингвистикой с более чем тысячелетней историей и живой разговорной речью, является одним из создателей современного литературного таджикского языка, то Лидер нации, благодаря своим научным работам, практической политике, виртуозному использованию родного языка, придал ему всемирную известность.

Жизненно необходимо, чтобы нынешнее и будущие поколения на основе научной методологии изучали мудрость и стиль государственного управления Лидера нации. Такое изучение должно охватывать все сферы государственности – внутреннюю и внешнюю политику страны.

МАОРИФПАРВАРӢ ВА РАВАНДӢОИ МУОСИРИ СИЁСӢ

Нурзода НОЗИМ
муҳаққиқ

АДАБИЁТ ВА ФАРӢАНГИ МИЛЛӢ
(чанд мулоҳизаи куллӢ)

Муқаддима

Инсоният аз лаҳзаҳои нахустини шинохти хеш ва мусаллат шудан бар огоҳиҳои муқаддамотӣ, бо ин ё он роҳ мехостааст эҳсос, орзуву омол ва бинишу фаҳмиши худро дар робита бо зиндагӣ ва муҳити иҷтимоӣ баён созад. Зиндагӣ ҳатто дар бомдоди фарҳанги башарӣ барои инсон муқаддам ва муқаддас будааст. Бар ин мабно, башар дар тӯли таърих бардошту эҳсосоти худро аз зиндагӣ бо василаҳои гуногуни ҳунари -- ба воситаи афсона, ривоят, ҳикоя, масал, шеър, тарона, рӯбӣ, мусиқӣ, театр, кино, наққошӣ, фалсафа, дин, ирфон, адабиёт ва амсоли инҳо ифода намудааст ва то имрӯз ин чараён ҳамчунон идома дорад. Дар ин замина, адабиёт ба сифати шакли шуури ҷамъиятӣ ва дар маҷмӯъ, як шеваи муассири фарҳангофарӣ бехтарин бозгӯкунандаи эҳсосоти авотиф, орзуву омол ва андешаву фикрати инсоният дар таърихи ҳастии башарият ба шумор меравад. Аз ин ҷост, ки адабиёт дар партави фарҳанг бо чомеа наздик мешавад ва ҳамчун унсури фарҳангофарӣ ва хувиятсозӣ доман мегустурад.

Фарҳанги ҳар қавму миллат моҳияти ҳамон қавму миллатро дар замону макони мушаххас таъйин мекунад. Қайфият ва ҷигунагии фарҳанг дар шароити мушаххаси таърихӣ ва ҷуғрофиёи муайян аз бошандагони минтақаи муайян бастагӣ дорад. Муҳимтар аз ин, фарҳанг равиш ва бавучудоварандаи низоми муътадили зиндагӣ дар чомеа буда, инзиботу инсиҷоми иҷтимоӣ бар мабнои муносиботи муътадили фарҳангӣ сурат мегирад. Адабиёт, чунон ки таъкид кардем, дар доираи фарҳанг

чилва мекунад ва ҳадафи сифатан тағйир додани зиндагии маънавии чомеаро дунбол менамояд. Ба ин маънӣ:

*Фарҳангу адаб мисоли ангушти ду даст,
Ангушт хамида кафи ду даст бубаст.*

Чомеа бошад, ба назари муҳаққиқон, маҷмӯаи афроди созмонёфтаест, ки шеваи зиндагии хос дорад ва **фарҳанг ҳамин шеваи зиндагии вижаи инсонхост** (ниг.: Паҳлавон Чингиз. Фарҳанг ва тамаддун. –Техрон: Най, 1388. -С.145). Ба сухани дигар, фарҳанг ва тамаддун аз назми иҷтимоӣ иборат буда (ниг.: Дуронт Вил. Таърихи тамаддун. Ҷилди аввал. Техрон, 1365. – С.13), дар асоси инзиботи иҷтимоӣ ва инсиҷоми муносибатҳо рушду тараққиёт дар чомеа имконпазир мегардад. Дар маънии васеъ, **ҳар он чи ки аз ҷониби инсон офарида мешавад, фарҳанг унвон мегирад ва он(фарҳанг)-ро ба сифати «табиати дуҷум», ки офарандааш худи инсон аст, мешиносанд** (см.:Силичев Д.А.Культурология. Конспект лекций. –Москва: «Приор-издат», 2004. -С.3). Аз ин ҷост, ки субъекти чараёни образфаринӣ дар адабиёт инсон аст. Дар персонификатсияи адабӣ нсони огоҳ, ҷӯё, пӯё, хушманд, доно, бофаросат, бомаърифат ва зирак ҷойгоҳи асосӣ дорад, ки имконоти омӯзишию парвариширо барои чомеа тавассути офаридаҳои маънавӣ ва моддиаш муҳайё месозад.

Ботин ва сиришти инсон мисли обу ғизо осори адабӣ ва хунариро, ки дар меҳвари фарҳанг ҷарх мезананд, дар ҳар шаклу намуде тақозо мекунад. Тасаввур кунед: агар ғизои маънавӣ ва ба истилоҳ, осори фикрию хунарие дар шакли мафкураҳои бебунёд, танофурангез, нафратовар, бадбин, мусиқии сатҳию кӯчагӣ, намоишномаҳои бемаъно, ҳаҷву танзҳои беҳадафу сарсарӣ, наққошии мураккабу печида, шеърҳои сухани омехта бо хурофот ба ниҳоди мо ворид гардад, бешубҳа, мунҷар ба уқдаҳои равонӣ мешавад ва тавозуни ботинию равониро барҳам мезанад. Танҳо бар мабной фарҳангу хунари чомеа дар баробари хатарҳои гуногун муқовиматпазир буда метавонад.

Маҳз масъалаи **гузоштани таъсире зинда бар зехну тафаккури инсонӣ хунарро имрӯзӣ ё модерн мекунад** (ниг.: Хаузер Арнолд. Фалсафаи таърихи хунари. Тарҷумаи Муҳаммадтақии Фаромарзӣ. –Техрон: Муассисаи интишороти Нигоҳ, 1363. – С.13) ва хунаромандро миёни мардум маҳбубият мебахшад. Ин аст, ки **хунарҳо рӯкни муҳиме аз ҳаёт ва фарҳанги одамӣ буда,**

таваҷҷуҳи фаровони мардумиро ҷалб намуда, дар айни замон, ҳаводорони зиёде доранд(ниг.: Греҳем Гордон. Фалсафаи ҳунарҳо: даромаде бар зебоишиносӣ. Тарҷумаи Масъуд Улӣ. – Техрон: Қакнус, 1383. -С.9). Ҳунари воло ва асил, ки адабиёт ҳам аз шумули ин навъ ҳунарҳост, инсонро созанда ва офаранда месозад ва ба унвони қолаби ҳифозатӣ дар баданаи инсонӣ хидмат мекунад.

Иммунитети фарҳангӣ ва ҳунари асли иммунитетҳои иҷтимоӣ аст ва он танишҳоро дар бофтҳои иҷтимоӣ ҷилавгирӣ мекунад. Ин аст, ки қонеъ намудани талаботи ботинию сириштии чомеа (албатта, бо ғизои хуби адабӣ-эстетикӣ, ҳунари ва эҷодӣ) вазифа ва рисолати ҳунарманди асил аст. Агар барномарезии таъмини талаботи маънавии чомеа аз тариқи эҷоди осори баландмазмун, дилҷасп, таваҷҷуҳбарангез, отифатгустар ва муҳаббатомез сурат бигирад, сатҳи маърифатписандию фарҳанпарварӣ баланд мегардад ва имкони бурузи дастаҷамъонаи безавқӣ ва беҳувиятӣ хеле кам мешавад. Фарҳанг, ҳунари асил ва созанда минҳайси механизми зинда иҷтимоӣро ба ҳаракат мебарорад ва раванди илтифоту самимиятро, ки маҳаки муносиботи ҳасанаи инсониянд, таҳкиму тақвият мебахшад. Бар ин маънӣ файласуфи шаҳири олмонӣ Фридрих Нича гуфта буд: «Ҳунар бузургтарин муҳарриқи зиндагӣ аст» (ниг.:Алейн де Боттон. Тасаллибахшиҳои фалсафа. Тарҷумаи Ирфон Собитӣ. Техрон: Қакнус, 1383. –С.255). Ба василаи рӯи кор овардани офаридаҳои фарҳангӣ ва ҳунари чомеа худ ба худ тағйир меёбад ва зиндагисозӣ ба унвони маҳорати фарҳангию ҳунари маҳбубият пайдо менамояд. Ин аст, ки мутафаккири аврупоӣ Мишел де Монтано ба ин нукта таваҷҷуҳ фармуда гуфта буд: «**Ҳунари зиндагӣ, яъне ёфтани роҳҳое барои истифода аз мусибатҳои худамон**» (ниг.: Алейн де Боттон. Тасаллибахшиҳои фалсафа. Тарҷумаи Ирфон Собитӣ. Техрон: Қакнус, 1383. –С.266).

Ҷойгоҳи адабиёти тоҷикӣ дар фарҳанги миллӣ

Ба таври куллӣ, адабиёт шартан дар се қолаб ё формати фикрию эҷодӣ, ки дар шакли биниш ё ҷаҳоншиносӣ шинохта мешаванд, ба арсаи фарҳанг ворид гардида, дар ҷараёни ҳувиятсозии фарҳангию ҳунари саҳм гирифтааст: **қолаби устуравӣ-бостонӣ, формати динӣ-асримиёнагӣ ва доираи низоми**

дуњявӣ-имрӯзӣ. Ҳар яке аз ин қолабҳои фикрӣ давра ва мароҳили таъсиргузори адабӣ-бадеиро ба муҳитҳои фарҳангӣ инъикос ва дар маҷмӯъ, равобити адабиёт ва фарҳангро таҷассум месозанд. Бо таваҷҷуҳ ба ин, равобити фарҳангу адабиётро дар заминаи қолабҳои фавқуззикр метавон арзёбӣ кард.

1. Қолаби устуравӣ. Устураи Симурғ ва бозтоби ойини Симурғӣ дар фарҳанги миллӣ

Башаре, ки дар ин минтақаҳо (манзур сарзаминҳои қадимаи Хуросону Ирон аст) аз қадим зиндагӣ кардааст, бад-он кӯшидааст, ки ба як силсила иқдомот даст зада, **асрори табиатро тавассути мутолеот ва муҳосибот бозшиносӣ намояд** (ниг.: Нирнурӣ Абдулҳамид. Саҳми арзишманди Ирон дар фарҳанги ҷаҳон. Ҷилди дувум. –Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1377. С.4-5). **Нахустин тасвире, ки аз бостонитарин адабиёти форсӣ-тоҷикӣ метавон дошт, ба маҷмӯае аз қиссаҳои динӣ ва қавмӣ пайванд меёбад, ки дар Шарқи Ирон ва дар маҷмӯаи ҷуғрофиёӣ ва фарҳангии Хуросони бостон шакл гирифтааст** (ниг.: Муҳаммад Маҳдӣ Муаззини Ҷомӣ. Адаби паҳлавонӣ (Мутолиае дар таърихи адаби деринаи иронӣ аз Зардушт то Ашкониён). –Техрон: Нашри Қатра, 1379. –С.17). Умри ҷаҳон дар диди устуравии мардуми форсу тоҷик 12 ҳазор муқаррар шудааст. Аз ин дуvozдаҳ ҳазор сол шаш ҳазори дувум ба таърихи инсонӣ марбут аст, ки бо ҳазораи Ҷамшед меоғозад (ниг.: Муҳаммад Маҳдӣ Муаззини Ҷомӣ. Адаби паҳлавонӣ (Мутолиае дар таърихи адаби деринаи иронӣ аз Зардушт то Ашкониён). –Техрон: Нашри Қатра, 1379. –С.18). Аммо пешинаи фарҳангии табори форсӣ-тоҷикӣ дар зоти худ асотири дигареро тавлид кардааст, ки на танҳо ба фарҳангу тамаддуни минтақа хидмат кардааст, балки фаротар аз он, ба паҳнои ҷуғрофиёӣ маданӣ нуфуз пайдо карда, дар муҳитҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ асаргузор будааст. Он фарҳанги қадимӣ ба исми Симурғ ва фарҳанги Симурғӣ ихтисос ёфтааст.

Мусаллам аст, ки рисолати фарҳанги асил ҳама вақт дар раҳо кардани инсоният аз торикии ҷаҳолату хурофот зоҳир мегардад. Ақвоми эронӣ, пеш аз дигар халқу миллати ҷаҳон ба парастии офтобу рӯшноӣ даст зад ва аз замони зуҳури худ дарк кард, ки асоси зиндагӣ нуру рӯшноӣ аст. Рӯшноӣ тавлидгари меҳру дӯстӣ, хираду фарҳанг, адлу дод буда, пайваста дар муқобили ҷаҳолат, зулму разолат қарор дорад. Арзишҳои

идеалҳои волои фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ дар таърихи тамаддуни башарӣ ҷойгоҳи сазовор доранд ва дар зуҳури низомҳои навини дунявӣ демократӣ ҳамчун замина хидмат кардаанд. Арзишҳои пешазисломӣ, ки туфайли кутуби пураарзиши «Авасто», «Бундаҳишн», «Минуи хирад», «Динкард» ва амсоли инҳо ба мерос мондаанд, баёнгари асолати фарҳангӣ ва ҳунарии мардуми форсу тоҷиканд.

Муҳаққиқон устураро беҳтарин бозгӯкунандаи фарҳангу тамаддуни қавму миллиятҳо муаррифӣ карда, нақши онро дар шинохт ва таъйини арзишҳои милли ва фаромиллӣ муҳим арзёбӣ кардаанд. Дар бистари боварҳои мардумӣ устураҳо ҷойгоҳи асосӣ доранд. Дар мароҳили ибтидоии зиндагӣ ва замоне ки бовармандии мардумӣ ташаккул меёфт, шаклҳои ибтидоии боварҳо ба вучуд омада, зиндагии омро маъно мебахшиданд. Дар ин росто, тотем ва тотемпарастӣ ба унвони шакли қоими бовармандии ибтидоии мардумӣ миёни ҷомеа нуфуз пайдо намуд.

Ба доираи мафҳуми «Тотем» бархе аз мавҷудот ё ашёе дохил мешаванд, ки тамоми аъзои як тоифа онро муқаддас ва ғайриодӣ тасаввур мекунанд. Онҳо, голибан ҳайвоноте монанди кенгуру, говмеш, уқоб, боз, тӯтӣ, хашарот ва ғоҳе гиёҳҳо ва бархе аз ашёе, мисли борон, дарё, бархе аз ситорагон мебошанд (ниг.: Муҳассил Муҳаммадризо Рошид. Нишонаҳои аз ойинҳои ибтидоӣ дар ҳамосаи милли. //Симурғ. Моҳномаи фарҳангӣ. Соли аввал. Шумораи аввал. Баҳмани 1368/1990. -С.26). Миёни тотем ва афроди қabila равобита наздик барқарор аст, зеро, ба эътиқоди онон, тотем ниёи нахустини қabila ба шумор рафта, ниғаҳдории қabila бар уҳдаи ӯст. Дар баробари ин, ӯ вазифадор аст, ки дар мавқеъҳои саҳту бухронӣ ба кумаки фарзандони худ биштобад, онро ёрӣ кунад ва аз эҳтимолоти бадфарҷоми оянда огоҳ намояд. Намунаи чунин эътиқодоти тотемро дар Симурғ метавон мушоҳида кард, ки улғуи фарҳанг ва ҳикмати бумию милли дар тӯли таърих будааст.

Дар устураҳои қадимаи форсӣ-тоҷикӣ Симурғ ба сифати Модархудо муаррифӣ мешавад. Ин модархудо нахустхудои иронӣ аст ва бо номҳои Аноҳито, Оромито низ ёд мешавад. Номҳои Аноҳито нахустин бор дар катибаҳои Ардашери дувум дар Хамадон зоҳир мешавад. Дар онҳо номи Анаҳита пас аз Аҳуромаздо ва пеш аз Меҳр (Митра) зикр мегардад. Дар давраи

Портиён Анаҳита (Ноҳид, Зухра) парастиди мешудааст ва дар байни Ахурамаздо ва Митра ҷойгоҳи волотаре доштааст. Мусташири урупой Роман Гиршман таъкид мекунад, ки дар даврони Портиён ҳамаи маобиди эронӣ ба Анаҳита (Ноҳид) тааллуқ доштаанд. Дар Авасто Анаҳита (эзади бонуи обҳо) ҷойи Аҳуро ва Митраро мегирад ва дар Яшти 5-уми Авасто суруди шукӯҳманде ба ӯ ихтисос меёбад.

Дар матнҳои Ардави Анаҳита ба ду Худои мустақил ҷудо мешавад: яке, Ардави Сур (падари обҳо) ва дигаре, Аноҳито (модари обҳо). Дар матнҳои давраи исломӣ, мувофиқи қавли муҳаққиқон, лақаби Ноҳид Бигдухт ё Бидухт аст ва ин вожаро метавон дар номи бисёре аз шаҳрҳо ва парастигорҳои қухани эрон бозёфт. Ба қавли муҳаққиқон, бисёре аз оташкадаҳои маъруфи Эрон дар оғоз парастигорҳои Ноҳид буданд. Намунаи ин гуна парастигорҳо дар Язд мушоҳида шудаанд, ки пас аз ғалабаи ислом ба масҷид табдил ёфтаанд. Дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ борҳо аз Ноҳиду Зухра ёд мешавад.

Парастигори модархудо аз қадим вучуд дошта ва қавмҳои эронитабор ин эътиқодно ба Урупои Марказӣ ва Шарқӣ қучонидаанд. Эзадбонуи эронӣ бо Сарасватӣ - Эзадбонуи хиндӣ, ки бо унвони бехтарин модар, бехтарин Эзадбону дар «Ригведа» ёд мешавад, яканд ва Аноҳито (Эзадбонуи эронӣ) минбаъд Афредитаи юнониро ба вучуд овардааст.

Дар китоби «Авасто» мафҳуми «Мурғу саъна» (мурғи фарохбол) ба назар мерасад, ҳамчунин дар ҷойи дигари китоби мазкур Саъна номи мардест покдин, писари Уҳушсутут ва тибқи навштаи «Динкард», сад сол пас аз зуҳури Зардушт зоида шуда, дусад сол пас аз зуҳури дини маздоясно даргузашта. Дар фарҳанги Анҷуманоро Симурғ чунин шарҳ меёбад: «Симурғ номи ҳакиме бузург буда, дар кӯҳи Қоф маскан гирифта ва бо мардум омезиш надоштааст».

Симурғ дар «Авасто» бо сурати «саина» низ омада, бар дарахте ошён дорад, ки дар миёнаи укёноси фарохкарт рӯида аст. Ин дарахт дорои доруҳои нек буда, онро «виспубиш» (ҳамаро дармонбахш) мехонанд ва дар он тухмаҳои ҳамаи гиёҳхон ниҳода шудааст. Дар китоби «Минуи хирад» омадааст: «Ҳар гаҳ Симурғ аз он бархезад, ҳазор шоха аз он бирӯяд, чун бинишинад, ҳазор шоха аз он дарахт бишканад. Вақте бомдод аз ошён бадар ояд ва пар бар замин бигустурад, аз параш мева бар

дарахт пайдо шавад ва набот бар замин». Робитаи Симуриг бо дигар унсурҳои табиат аз ҳамин дарахт шурӯъ мешавад. Дар баҳши 18, банди 9-и «Бундаҳишн» хосияти дигари Симуриг чунин шарҳ меёбад: «Дар соқай ин дарахт 9 кӯҳ офарида шуда, ки **99999** **ҷӯй** аз онҳо муншаъиб аст ва нима аз обҳои ҷаҳон аз ин кӯҳҳо ба ҳафт иқлими замин меравад ва оби дарёҳои заминро ташкил медиҳад».

Симуриги матнҳои зардуштӣ ва форсӣ тафовутҳои андак бо ҳам доранд. Ин тафовутҳо гоҳ ба асли вучуд ва гоҳе ба авсофи ин паранда бармегардад. Симуриг дар «Шохнома» дар дostonҳои Зол, зодани Рустам, Ҳафт хони Исфандиёр ва набарди Рустаму Исфандиёр зоҳир мешавад. Ин парандаи хонадони Систон чехрае ойинӣ ва пазируфта дорад, аммо дар Ҳафт хон симои аҳриманӣ меёбад. Ба ҳамин далел ба дасти Исфандиёре, ки мубаллиги боварҳои зардуштӣ аст, кушта мешавад. Муҳаққиқи маъруфи иронӣ Муҳаммад Мухторӣ бар ин бовар аст, ки зардуштия ҷодуро наменписандидааст ва Симуриг бо ҷоду ва ойини ҷодуӣ омезиш ёфтааст, аз ин лиҳоз, ба боварҳои ойини зардуштӣ муҳолифат доштааст (ниг.: Мухторӣ Муҳаммад. Устураи Зол. –Техрон: Огаҳ, ҷопи аввал, 1368. –С.177-180).

«Шохнома» афзун бар ишора ба чехраи Аҳримани Симуриг, дар хусуси нишонии ошонаи ин паранда бо «Авасто» тафовут дорад. Симуриг дар «Авасто» бар дарахти Виспубиш ва дар «Шохнома» бар кӯҳи Албурз ошён дорад. Пажӯҳишҳои, ки то кунун дар ҳавзаи фарҳанги Ирон сурат гирифтаанд, танҳо ба тавсифи ин ихтилофҳо пардохтаанд ва ба сабабу иллаи онҳо тавачҷӯҳ накардаанд (муфассал ниг.: Илиёда, Мирчо. Рисола дар таърихи адён. Тарҷумаи Ҷалол Сатторӣ. –Техрон: Суруш, ҷопи аввал, 1372).

Бад-ин тариқ, «Саън» ва «мурғу саън» дар «Авасто» вожаест, ки бархе онро ба Симуриг итлоқ додаанд (ниг.: Пури Довуд Иброҳим. Яштҳо. –Ҷилди 1 ва 2. –Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, ҷопи севум, 1356. –С.575). Илова бар Авасто, дар китоби дигари паҳлавӣ ва зардуштӣ низ аз ин паранда ёд шудааст. Махсусияти муштаракӣ ин осор он аст, ки макони Симуригро бар фарози дарахте таъйин намудаанд, ки миёнаи дарё қарор доштааст (ниг.: Сидиқӣ Алиризо. Ошонаи Симуриг аз дарахти Виспубиш то кӯҳи Албурз. Маҷаллаи Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии Машҳад (илмӣ-пажӯҳишӣ). Шумораи

158 – пойизи 1386. -С.90). Дар Авасто аз ин дарахт ба унвони «Виспубиш» ва аз дарё бо номи «Воврукаш» ё ба таъбири китоби «Минуи хирад», «Варкаш» ёд шудааст, ки ҳамон «Фарохкарт»-и пахлави (ба маънои бузургсохил ва фарохканор) мебошад (ниг.: Пури Довуд Иброҳим. Яштҳо. –Чилди 1 ва 2. –Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, чопи севум, 1356. -С.134). Ба гайр аз ин, «Виспубиш» низ бо номҳои «ван чад бис виш тухмак» ё дарахти дурқунандаи гам, бисёртухма ва ван ҳарусп тухмак ёд шудааст (ниг.: Тафаззули Аҳмад. Минуи хирад. –Техрон: Тус, чопи севум, 1380. -С.58). Ин дарахт махсусиятҳои дармонӣ дорад ва тухми ҳама гиёҳон дар он ҳаст (ниг.: Фарнабғодағӣ. Бундаҳишн. Гузоранда Меҳрдоди Баҳор. –Техрон: Тус, чопи дувум, 1380. –С.101). Ин махсусиятҳо баъдҳо дар ҳамоса гӯиё ба Симурғ дода шудаанд ва ба сурати дармонбахшии худӣ ӯ таҷалли кардаанд (ниг.: Мухторӣ Муҳаммад. Устураи Зол. –Техрон: Огаҳ, чопи аввал, 1368.-С.85).

Низоми ойнӣ ва асотирӣ ба манзури мушаххас кардани мавқеияти як устура ва неруманд сохтану баргарӣ бахшидани он, аз аносир ва намодҳои гуногун ёрӣ мегирад ва онҳоро дар ҳам меомезад ва бо барқарории навъе иртиботи зоҳирӣ ё ботинӣ миёни онҳо ғаразу ҳадафи ойнӣ худро ошкор месозад. Ба ин сабаб обу кӯҳ, гиёҳу ҳайвон, гоҳ дар тариқи такмили ҳам ва гоҳ ба манзури хос ба ҳам мепайванданд ва аз ҳамин тарик, Симурғ низ ба ҷиҳатҳо ва ҷанбаҳои гуногун ба нерӯҳои табиӣ ва дар натиҷа фавқуттабиӣ пайваستاаст (ниг.: Мухторӣ Муҳаммад. Устураи Зол. –Техрон: Огаҳ, чопи аввал, 1368. -С.88). Таҷаллии сифатҳои чун пизишкӣ ва дармонгарӣ дар Симурғ ба ӯ ҳайате инсонӣ бахшидааст. Бахше аз ин хислатҳо, чунонки ишора шуд, ба воситаи пизишкии Симурғ бо дарахт аст, аммо бахши дигари онро бояд дар заминаҳои зехнӣ ҷуст, ки китобе чун Авасто ба вучуд овардааст. Дар Авасто Саин номи шахсияте рӯҳонӣ низ ба шумор меравад. Шояд ба далели ҳамин пайвастагӣ баъдҳо фарҳангҳои форсӣ-тоҷикӣ, чун «Бурҳони қотеъ» Симурғро номи ҳақиме донистаанд, ки Зол дар хидмати ӯ касби камол кардааст (ниг.: Султони Гурдфаромарзӣ Алӣ. Симурғ дар қаламрави фарҳанги Ирон. –Техрон: Мубтакирон, чопи аввал, 1372. -С.22).

Асотири кӯҳани эронӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар мавзеи сукунати Симурғ як дарахти ҳаматухма будааст ва ҳар касе ки он ҷо паноҳ мебурдааст, Модархудо ӯро тарбияту

парастдорӣ мекардааст. Симуриғ барои зиндагии ҷовидонӣ, саодату некбахтии атрофиёнаш, ки дар тарбияти судбахши ӯ қарор доштаанд, пайваста мубориза мебардааст. Ин меҳри Симуриғӣ ба ҳамаи модарони башар мерос гузошта шуд. Аз ин ҷост, ки фарҳанги асили мардуми мо бар мабнои ҳикмати Симуриғӣ устувор аст, вале бо омадани дини зардуштӣ ва ойинҳои яккатоз он фарҳанг ҷойро ба дин месупорад ва гӯшаи фаромӯширо ихтиёр мекунад. Муғони зардуштӣ барои дар ҷаҳорҷӯбаи мазҳабӣ қарор додани мардум ҳикмати Симуриғиро бекор карда, ба ҷойи он ойини Ахуроиро тақвият доданд.

Бо ташаббусу ибтикори Сомониёни фарҳангдӯст аз ҷониби ҳаким Фирдавсӣ бори дигар ҳикмати Симуриғӣ мавқеъ ва ҷойгоҳ пайдо кард. Фирдавсӣ ба эҳёи устураи Симуриғӣ пардохта, мақоми ӯро дар баландтарин кӯҳ (Албурз), ки дастнорас аст, ба тасвир мекашад:

*Яке кӯҳ буд номаш Албурзкӯҳ,
Ба хуришед наздику дур аз гурӯҳ.
Бад-он ҷой Симуриғро лона буд,
Ки он хона аз халқ бегона буд.*

Золи Сомро аз марғ наҷот додани Симуриғ ва меҳри модариро ба ӯ арзонӣ доштан аз махсусиятҳои худовандии Симуриғист. Ба ин абёт таваҷҷуҳ мекунем:

*Фурӯд омад аз абр Симуриғу чанг,
Бизад, баргирифташ аз он гармсанг.
Бибурдаш дамон то ба Албурзкӯҳ,
Ки будаш дар он ҷо қуноми гурӯҳ.
Ниғаҳ кард Симуриғ бо бачагон,
Бар он хурд хун аз ду дида чакон.*

Симуриғ Золро тарбияту парасторӣ кард, илму донишу гуфтугӯ омӯхт ва минбаъд дар падид омадани хувияти паҳлавонии ӯ ва писараш Рустам ҳиммат гумошт:

*Агарчанд мардум надида буд ӯй,
Зи Симуриғ омӯхта буд гуфтугӯй.
Бар овози Симуриғ гуфти сухан,
Фаровон хирад буду донишқуҳан.*

Ҳангоми баргашт Зол бо худ парҳои Симуриғро мегирад, ки дар мавориди зарурии зиндагӣ онҳоро истифода намуда, бо ин васила занаш Рудоба ва писараш Рустамро аз марғ наҷот медиҳад. Бори охири Симуриғ дар ҷанги Рустам бо Исфандиёр

падид меояд ва чорагар мешавад. Дар Ҳафт Хон Исфандиёр Симуриро, ки сарсилсилаи Худовандони қабл аз ойини зардуштӣ буд, мекушад. Баъдан мебинем, ки Симуриг намиранда аст ва ҳатто аз Исфандиёр қасос ҳам намегирад, то замоне ки Рустамро марг таҳдид мекунад. Бо тадбири Симуриг Исфандиёри қудратталаб кушта мешавад. Қудратталабиву зӯри дар фарҳанги Симуригӣ ҷой надорад.

Дар ҳолатҳои душвори зиндагӣ Зол пари Симуриро дар оташ меафканад ва баъдан бар оташ афкандани пар ҳамчун маросими фарҳангӣ дар миёни ҷомеа мутадовил мешавад. Фирдавсӣ Симуриро Худованди меҳр номида, дар ҳолати захмин шудани Рустам аз тирҳои Исфандиёри пархошҷӯӣ, аз забони Зол чунин мефармояд:

*Бад-ӯ гуфт Зол: “Эй Худованди меҳр,
Чу акнун намудӣ ба мо пок чеҳр.
Гар эдун, ки Рустам нагардад дуруст,
Кучо хоҳам андар ҷаҳон ҷой ҷуст.
Шавад канда ин тухтаи мо зи бун,
Кунун бар чӣ ронем бо ӯ сӯхун”.*

Ҳангоми зодани Зол, ба сабаби сафед будани мӯйи сараш падараш Сом ӯро дур афканд. Зол фарзанди Симуриг шуд ва бо меҳри ӯ парваришу тарбият ёфта, тавассути донишу хиради Симуригӣ чорагари мушкилоти қавми хеш гардид:

*Писар, гар ба наздики ту буд хор,
Кунун ҳаст парвардаи кирдгор.
К-аз ӯ меҳрубонтар бад-ӯ доя нест,
Туро худ ба меҳр андарун поя аст.*

Асадии Тӯсӣ низ дар «Гаршоспнома» аз Симуригу он дарахти ҳаматухма ёд мекунад. Ҳангоме ки Гаршосп дар сафари дарёи Ҳинд аҷоибӣ қазираҳоро мушоҳида мекунад, ба макони баланди Симуриг ва дарахти пурсамар бармеҳӯрад ва ҳасоиси дигари он Худованди Меҳр, аз забони маллоҳ оварда мешавад. Ин лаҳзаро Асади чунин тасвир мекунад:

*Ҳамон ҷой диданд кӯҳе сиёҳ,
Гирифта сараш роҳ бар чарх моҳ.
Дигар раҳ, сипаҳдори пирӯзбахт,
Зи маллоҳ пурсид ҳоли дарахт.
Ки бар шоҳи он қох бар пой чист?
Чунин аз бари осмон ҷойи кист?*

*Чунин гуфт: Он ҷой Симуургрост,
 Ки бар хели мургон ҳаме подшоист.
 Чу гумроҳ бинад, касе рӯзу шаб,
 Зи бетушагӣ ҷон расида ба лаб.
 Аз эдар барад наздаш андар шитоб,
 Ба чангол мева, ба минқор об.
 Ба сӯйи раҳи рост бозорадаш,
 Зи мардум киро дид, н-озорадаш.*

Дар замони салтанати Сомониён тарғиби арзишҳои ҳикмати симурғӣ зарурати сиёсиву иҷтимоӣ ва илмӣ-фарҳангӣ дошт, зеро огоҳ гардонидани мардум аз идеалҳои олиии фарҳанги ниёгон заминаи ҳама гуна пешравиҳои моддиву маънавӣ шуда метавонист. Фарҳанги Симуурғӣ баландтарин нуқтаи ҳикмати мардуми эронитабор аст.

Дар ҳикмати Симуурғӣ асл меҳр аст ва бехтарин пайванд пайванди меҳрхост, на пайвандҳои идеалогияю динӣ. Ин ҳикмат ба инсон хушдор медиҳад, ки барои ҳаққи зистан дар ин дунё пайкор кунад, на ба чиҳоди диниву идеологӣ биаравад. Ҳикмати форсӣ-тоҷикӣ (Симуурғӣ) қадимияти арзишҳои идеалҳоро дар нисбати дину идеалогия нишон медиҳад, ки бунёди ҳукумати дунявӣ, маданӣ ва қонунист. Дар ин ҷо ҳар як инсон ба таври мусовӣ ҳуқуқи зистанро дорад ва ҷангу ҷадал танҳо ба хоҳири ҳифзи зиндгонии инсоният ҳаққоният дошта метавонад.

Меҳр, дӯстӣ, хирад, дод, посдорони ҷон ҳастанд. Аз решаи меҳр хирад, дӯстӣ, адлу дод, ҳимматбаландӣ ва бузургичӯӣ сабзида мебарояд, ки олами вучудро аз ҳар гуна хатарҳо эмин медорад ва абадияти онро мусоидат мекунад. Меҳр бо Симуурғ ва мутаносибан, Симуурғ бо Меҳр пайванди ҷовидонӣ дорад. Меҳр яке аз куҳантарин худоёни ориёӣ аст, ки бо зуҳури Зардушт мисли бархе дигар худоёни пешин ба фариштае (фариштаи фурӯғу рӯшноӣ) табдил шуд. Дар «Авасто» баландтарин Яшт пас аз Фарвардиняшт ба номи Меҳр аст. Меҳряшт бахубӣ ёдовари аҳди ориёӣ аст, ки ислохоти зардуштӣ дар он дида мешавад (ниг.: Пури Довуд Иброҳим. Яштҳо. Ҷилди 1. –Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1356. –С.359-401).

Дар бораи зиндагии Меҳр ҳеҷ санади дурусте дар даст нест. Танҳо метавон бо қанори ҳам мондани он чи дар қовишҳои бостоншиносон ба даст омада, зиндагии ӯро бозшиносӣ кард ва мароҳилеро нишон дод. Аз ҷумла: зоиш, саворӣ, шикор, тир

андохтан ба сахра ва равон кардани оби зиндагӣ аз он, гирифтани гов ва қурбонӣ кардани он, шомӣ охир бо пайравони худ ва боло рафтан ба осмон баъд аз зиндагии инчаҳонӣ (ниг.: Муқаддам Муҳаммад. Чустор дар бораи Меҳр ва Нохид. – Техрон, 1380. –С.98). Дар «Шоҳнома» ойини Меҳр бо подшоҳии Фаридун оғоз меёбад:

*Парастидани Меҳргон дини ӯст,
Таносову хӯрдан ойини ӯст.
Агар ёдгор аст аз ӯ моҳи меҳр,
Бикӯшу ба ранҷ еҷ манмой чеҳр.*

(ниг.: Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ба кӯшиши Саид Ҳамидиён. Ҷилди 1.-Техрон: Қатра, чопи шашум, 1382. С.89)

Дар нигораҳо ва пайкараҳо, ки аз Меҳр боқӣ мондаанд, чанд унсур такрор мешаванд, аз он ҷумла аст: **уқоб, хуршед, гули нилуфар, садаф, об ва кӯҳ** (ниг.: Сидиқӣ, Алиризо. Ошёнаи Симурғ аз дарахти виспубиш то кӯҳи Албурз. Маҷаллаи Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии Машҳад (илмӣ-пажӯҳишӣ). Шумораи 158 – пойизи 1386. -С.92).

Чун сухан дар бораи уқоб рафт (уқоб бо Симурғ пайванд дорад), ҳаминро бояд таъкид кард, ки уқоб дар ойини Меҳр арҷи бисёр дошта, намоди Митро будааст. Меҳрпарастон бар он будаанд, ки ҷони пок ва пероста - ҷоне, ки аз олоиши гетӣ ва офариниши паст полуда шудааст, дар пайкари намодини уқоб бар сӯйи хуршед пар мекушояд ва ба ҷойгоҳи барини осмонӣ ба **гарасмон** (гаразмон-осмон, арши аъло ва фалакулафлок низ гуфтаанд, ин калима дар Авасто дар шакли **гарудмоно** ва **гарудмона**, дар Позанд ба шакли **гарусмон** истеъмол шудааст) роҳ мебарад (ниг.: Каззоӣ Мирчалолуддин. Аз гунае дигар. – Техрон: Марказ, чопи аввал, 1368. -С.73). Миёни уқоб ва Симурғ шабохатҳои низ вучуд дорад, агарчи «Бундаҳишн» дар ҷое ин ду роҳро аз ҳам ҷудо ва ба онҳо ба унвони ду парандаи мучазо ишора мекунад (ниг.: Фарнбағдодагӣ. Бундаҳишн. Гузоранда Меҳрдоди Баҳор. –Техрон: Тус, чопи дувум, 1380. -С.79). Бо ин ҳама авастошиносони аврупоӣ «Саин»-ро уқоб тарҷума кардаанд ва миёни уқоб ва Симурғ тафовуте қоил нашудаанд (ниг.: Пури Довуд Иброҳим. Фарҳанги Ирони бостон. –Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, чопи сеюм, 1356. -С.302). Меҳрдоди Баҳор низ, дар ҳоле ки «Саин»-ро ба Симурғ баргардондааст ва гуфтааст, ки «Саина» (**saena**) дар «Авасто»

(ба маънои Симури) бо вожаи «*syena*» (ба маънои уқоб) дар санскрит яке мебошад, эҳтимолан Симури дар назди хиндуирониён, дар асл ба маънои уқоб будааст (ниг.: Фарнбағдодагӣ. Бундаҳишн. Гузоранда Меҳрдои Баҳор. – Техрон: Тус, чопи дувум, 1380. -С.171).

Ихтилофи назарҳои ёдшуда мучиб намешавад, шабоҳатҳои миёни Симури, уқоб ва робитаи он ду бо кӯҳ ноҳида бигирем. Ба ҳар сурат, ин ду паранда аз парандагони меҳри (ниг.: Қаззоӣ Мирҷалолуддин. Аз гунае дигар. – Техрон: Марказ, чопи аввал, 1368. -С.82)-и шикори баландпарвоз ва ба ногузир муртабит бо кӯҳ будаанд. Ба назари муҳаққиқи муосири иронӣ Алиризо Сидикӣ, шабоҳат миёни уқоб ва Симури ва иртиботи уқоб бо кӯҳ яке аз далелҳои ҷобачойии ошонаи Симури дар ҳамоса метавонад бошад (ниг.: Сидикӣ Алиризо. Ошонаи Симури аз дарахти Виспушиш то кӯҳи Албури. Маҷаллаи Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии Маҷҳад (илмӣ-паҷӯҳишӣ). Шумораи 158 – пойизи 1386. -С.93). Ба ин тарз, Меҳр ва Симури вижагиҳои муштарак низ доранд. Ин вижагиҳо, ба ақидаи Алиризо Сидикӣ, боис гардидаанд, ки он ду бо ҳам биомезанд ва дар ниҳоят, Симури ҷойгоҳи Меҳр, яъне кӯҳи Албуриро аз он худ бикунанд (ниг.: Сидикӣ Алиризо. Ошонаи Симури аз дарахти Виспушиш то кӯҳи Албури. Маҷаллаи Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии Маҷҳад (илмӣ-паҷӯҳишӣ). Шумораи 158 – пойизи 1386. -С.93).

Дар доираи фарҳанги симуриӣ ормонҳои миллию мардумӣ минбаъд ташаккул ва дар қолаби ойинҳои Наврӯз, Тиргон, Меҳргон, Ялдо, Сада ва амсоли инҳо таҳаққуқ меёбанд. Ниғаҳдорӣ ва ҳифзи ойинҳои миллии нишона ва рамзи ҳифзи амнияти миллию давлатӣ шинохта мешудааст ва ин нуктаро Ҳаким Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» борҳо ишорат ва гӯшзад кардааст. Масалан, дар ин абёт ҳифзи муқаддасоти миллии -- Наврӯзу Меҳргону Садаро, ки мабонии фарҳангии миллиро ифода мекунанд, Фирдавсӣ рисолати миллии ва ватанӣ медонад:

*Ниғаҳ дорад ойини ҷашни Сада,
Ҳамон фарри Наврӯзу оташқада.*

Ва ё ин ки:

*Ба Яздону номи ту, эй шаҳриёр,
Ба Наврӯзу Меҳру ба хуррамбахор.*

Бад-ин минвол, адабиёт тавассути васоили худ, махсусан достону қиссаҳои манзуму мансур фарҳанги миллиро дар мисоли ҳикмати симурғӣ, ойнҳои милли - Наврӯз, Тиргон, Меҳргон, Ялдо, Сада ба марҳилаи нави таърихӣ ворид сохта, мавриди густариш қарор дод. Новобаста ба он ки дин дар мисоли ойнҳои зардуштӣ, монавӣ, маздакӣ дар чомеаи вақт таъсир доштанд, адабиёт ва фарҳанги милли паҳлуи ҳам қарор гирифта, дар замон ва макони нави таърихӣ ғояву идеалҳои бостониро, ки дар қолаби фарҳанги Симурғӣ инсиҷом ёфта буданд, аз нав бозтоб доданд.

Ҳамин тариқ, фарҳанги Симурғӣ бар мабнои **меҳр, хирад, ростӣ, дод ва озодӣ** бунёд шудааст. Дар он ҳар дине, ҳар миллате, ҳар роҳбаре, ки ба мардуми ҷаҳон меҳр меварзад ва мардуми ҷаҳон ин меҳрварзиро бо таҷриботи мустақими худ дармеёбанд, ўро бармегузинанд ва ҳар гоҳ, ки даст аз меҳр баркашад, тўмори баргузидагиаш барчида мешавад (ниг.: Ҷамолӣ Манучеҳр. Густоҳӣ дар густастан. Аз густагани густоҳ. Ландан: Курмали Пресс, 1996. –С.50). Ин аст, ки абёти «Агар меҳр бо меҳр пайванд шуд, Ҳама тухмаи мо хирадманд шуд», «Агар меҳр бо меҳр бонӣ будӣ, Ҳама базмгоҳи каёнӣ будӣ» аз боварҳои қадимаи форсӣ-тоҷикӣ маншаъ гирифта, дар низоми эътиқодоти сиёсӣ ва фарҳангӣ ҷойгоҳи вижа касб кардаанд.

2. Адабиёти милли дар маҳдудии фарҳанги асримиёнагии исломӣ

Маҳз ба василаи адабиёти дostonӣ дар қолаби динӣ фарҳанги милли дар давраи дигари таърихӣ ривоч ёфт. Мувофиқи ахбори сарчашмаҳои адабӣ, дар марҳилаи ибтидоии ислом, достону қиссаҳои Ҷамшед, Фаридун, Рустам, Сиёвуш, Сухроб ва амсоли инҳо дар ҳавзаҳои фарҳангии хунарӣ ва муҳитҳои иҷтимоии арабӣ тавассути тоҷирони араб тарғибу ташвиқ мешуданд. Тоҷирони араб, ки бо додугирифтӣ молиро пулӣ сари қор доштанд, аз сарзамини Хуросону Ирон дostonҳои паҳлавониро аз забони дostonсароёнӣ мардумӣ шунида, аз бар қарда, ба мамолики худ интиқол доданд ва ба ин васила ойнҳои фарҳангӣ дар миёни мардуми дигар сарзаминҳо интишор ёфтанд ва маҳбубият касб намуданд. Адабиёт дар ин давра дар қолаб ё формати динӣ-ирфонӣ ва фалсафӣ бо фарҳанги милли иртибот барқарор кард. Махсусан, адабиёт бо андешаи фалсафӣ дар давраи исломӣ мусаллаҳ гардид.

Адабиёт дар чавҳари худ бо фарҳанг ва фалсафа омезиш доштааст. Чунон ки маълум аст, дар Юнони қадим адабиёт ва нақди адабӣ бо обу ранги фалсафӣ омезиш ёфта буд ва дар муҳитҳои фикрию фарҳангии мо ҳамин навъи омезишро мушоҳида кардан мумкин аст. Бархе аз муаллифони араб, монанди Қоҳиз, аз қавли шуубия нақл кардаанд, ки эронӣ дар даврони қабл аз ислом китобҳо дар боби балоғат доштаанд ва ҳар кас бихоҳад кутуби балоғат биёмӯзад, бояд ба кутуби онҳо, монанди китоби «Қорванд» рӯчӯъ намояд (ниг.: Насриддин Абдулманнон. Матншиносии осори адабӣ. –Душанбе: «Пайванд», 2011. -С.11). Интиқод дар марзи мабоҳиси фалсафӣ қарор дорад ва назари нақдгуна шеър ва андеша ё ба истилоҳ, адабиёт ва фалсафаро ба ҳам меоварад. Ин аст, ки назаре нақдгуна доштан ба адабиёт ва фарҳанг равиши кори донишмандон ва рӯшангарони миллист(ниг.: Порсинаҷод Ираҷ. Алии Даштӣ ва нақди адабӣ. –Техрон: Сухан, 1387. –Техрон: Сухан, 1387. –С.199).

Бояд тазаккур дод, ки шеъри ҳикмати адабиёти форсии тоҷикӣ реша ва заминаҳои амиқи фикрӣ ва фарҳангӣ дар таърихи башарӣ дорад. Таърихи илму фарҳанги бостонии мардуми форс-тоҷик ба он гувоҳӣ медиҳад, ки суҳанпарварӣ, андешамандӣ ва нуктапардозӣ барои иронитаборони қадим дар авлабият қарор доштааст (ниг.: Дуронт Вил. Таърихи тамаддун. Бахши аввал. Тарҷумаи Аҳмади Ором- Техрон, 1343.-С.554) ва адабу фарҳанг ба онҳо шукӯҳу таҷаммул ато мекардааст (ниг.: Ровандӣ Муртазо. Таърихи иҷтимоии Ирон. Ҷилди аввал.- Техрон, 1354.-С.502). Ин аст, ки шеър (адабиёт) ва андешамандию нуктапардозӣ (ҳикмат ва фалсафа) аз бомдоди таърихи фарҳанг ҳамқадаму ҳамқисмати эронитаборон буда, онон тавассути ин ду василаи фикрию ҳунарий ба зиндагии ҳеш мазмуну маъноӣ тоза мебахшидаанд.

Як бахши муҳими фарҳанги миллӣ, ки мутаносибан ба василаи осори адабӣ-бадеӣ ба чомеа расонида мешавад, дар андешаҳои огоҳибахш, барангезанда, созанда, офаринанда ва инсонсолоронаи намояндагони барҷастаи ин ҳунари ҷаҳонӣ таҳаққуқ меёбад. Шуаро ва адибон ба воситаи сурудаю таълифоташон дарду ранҷ ва мусибату мушкilotи чомеаи инсониро бозгӯ карда, аз ин тариқ бо чомеа ва муҳитҳои иҷтимоӣ робитаи танготанги фарҳангӣ барқарор менамоянд.

Илова бар ин, шоирону адибон бо эҳсосу шӯру шавқ ба бозгушоии мушкилот мепардозанд. Ин гуна шоиру адибон дар гузашта бо унвони «*ҳаким*» ёд шудаанд.

Дар таърихи адабиёти класикии форсу тоҷик истилоҳи «*ҳаким*» ба номҳои Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Кисоӣ, Носири Хисрав, Саной, Анварӣ, Ҳоконӣ, Низомӣ интисоб шудааст. Ба унвони «*ҳаким*» касе шарафёб мегардид, ки илми ҳикмат(фалсафа)-ро комилан фаро гирифта буд ва ҷаҳону зиндагиро бо бинише амиқ дар мизони ақлу мантиқи фалсафӣ андозагирӣ мекард. Ба қавли донишманди эронӣ Аҳмади Касравӣ: «Ҳаким маънои файласуфро дорад ва касест ки ҷаҳону зиндагиро бо дидаи бинотаре нигариста ва он чиро, ки дигарон дарнаёфтаанд, дармеёбад(ниг.: Касравӣ Аҳмад. Дар перомуни адабиёт. – Техрон: Рушдия. Бидуни соли нашр. –С.24).

Мавзӯи марказии эҷодиёти бузургтарин андешамандони адабмашраби ҷаҳон *инсон, ҳувият ва мақоми ӯ дар ҷомеа* мебошад. Ин мавзӯъ дар худ масоили хирад, дод, озодӣ, меҳр, садоқат, вичдон, шараф ва абадиятро инъикос карда, саранҷом рисолати воқеии инсонро дар баробари ҳастӣ муқаррар месозад. Аз ин нуқтаи назар, матолиби мазкур бо худии худ арзиши динӣ, фалсафӣ, адабӣ, илмӣ ва воқеӣ доранд.

Адибу шоирони бузурге монанди Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Хайём, Низомӣ, Мавлавӣ, Шамси Табрезӣ, Ҳофиз, Бедил, Иқбол, Содик Ҳидоят, Ҷалол Оли Аҳмад, Абулаълои Маарӣ, Тавфиқ ал-Ҳаким, Ҷуброн Халил, Михаил Нуайма ва соири адибони шаҳир дар Шарқ ва Достоевский, Толстой, Унамуно, Сартр, Камю ва дигарон дар Ғарб нуқтаи васли фалсафа ва адбиётро гузоштаанд. Дар таълифоти адибони мазкур мавзӯи инсон ба сифати бузургтарин арзиши ҷаҳонӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Масъалаи инсон дар ҳамаи даври замонаҳо вобаста ба имконоти фикрии адибон ҷилову тобише тоза ба бар кардааст. Дар ин маврид донишманди эронӣ Муҳаммад Мухторӣ чунин менависад: «*Шеър* ҳунари нав дар ҳар даврае тасвири наво аз инсон будааст. Тасвир ва кашфи инсонӣ нав танҳо ба ҳавзаҳои илм ихтисос надорад, балки коркарди табиӣ шеър ва ҳунар низ ҳаст. Ва гоҳо ҳатто кашфи инсонӣ нав дар шеър ва ҳунар басте зудтар ва амиқтар аз ҳавзаҳои зеҳнии дигар рух намудааст (ниг.: Муҳаммад Мухторӣ. Инсон дар шеъри муосир. Техрон, 1377. –С. 30-31).

Ҳаким Фирдавсӣ ба чавҳари масоили фалсафӣ ва фарҳангӣ, ки аз инсон ва хиради ӯ таркиб ёфтааст, таваҷҷуҳ намуда, ин масоилро дар паҳнои таърихи тафаккури миллии ҷустуҷӯ ва арзёбӣ мекунад. Ӯ таъкид мекунад, ки танҳо хирад имконоти созандагӣ, офаринандагӣ, озодибашӣ ва меҳрварзии инсонро новобаста аз аслу насаб ва бузургию мансаб фароҳам меоварад. Хирад, ба қавли ҳаким, маҳаку асли зиндагии инсонӣ аст:

*Ҳар он кас, ки бошад Худованди гоҳ,
Миёнҷӣ хирадро кунад бар ду роҳ.
На тезӣ, на сустӣ ба кор андарун,
Хирад бод ҷони туро раҳнамун.*

Фирдавсӣ ба сифати адиби файласуф ба ду асл «ҷон» ва «хирад» саҳт бовар дошт ва ин ду асло дар марзҳои зиндагӣ баррасӣ карда, воқеияти ҳаётро ба ин ду асл марбут донистааст ва дар партави ин ду чавҳар фарҳанги миллиро тараннум кардааст:

*Ба номи Худованди ҷону хирад,
К-аз ин бартар андеша барнагзарад.
Хирад гар суҳан баргузинад ҳаме,
Ҳамон баргузинад, ки бинад ҳаме.*

Ба назари адабиётшиноси маъруфи чех Ян Рипка, «Фирдавсӣ дар саросари арсаи адабиёти форсӣ чун Таҳамтан қад барафрохтааст»(ниг.: Рипка Ян. Таърихи адабиёти Ирон. Тарҷумаи Исо Шаҳобӣ. –Техрон, 1355. –С.251). Аксари муҳаққиқони «Шоҳнома», минҷумла Муҳаммадамини Риёҳӣ бар ин назаранд, ки ҳеч эронӣ ба андозаи Фирдавсӣ ба сарнавишти миллат ва кишвари хеш таъсири пойдор бар ҷой нагузоштааст(ниг.:Риёҳӣ Муҳаммадамин. Фирдавсӣ(зиндагӣ, андеша ва шеърӣ ӯ). Ба алифбои кириллии тоҷикӣ баргардони Дорой Дӯст. –Душанбе: «Шуҷоён», 2010. –С.24).

«Шоҳнома»-и Фирдавсӣ аз трагедияҳои сиёсӣ ва миллии «Рустам ва Сухроб», «Сиёвуш» ва «Исфандиёр» таркиб ёфта, шоири файласуф мардум ва ҷомеаи бумии вақтро муҳотаб қарор дода, хушдор медиҳад, ки рафъи фақри фикрӣ ва худбохтагию беҳувиятӣ, ки мунҷар ба фочиаҳои миллии дар таърихи бумӣ гардидааст, тақозои замон ва талаботи ватандорӣ аст. Бад ин маънӣ, аз тариқи хирадмадорию озодихоҳӣ ва ҳувиятшиносию ватанпарастӣ расидан ба дараҷаи як миллати воҳид ормони

Фирдавӣ будааст. Фирдавсӣ яқин медонист, ки миллат ва хувияти миллий бар мабнои истиқлоли фикрӣ ва тасмимоти хирадгароёнаи мардумӣ ташаккул меёбад. Аз ин рӯ, бо касби биниши фалсафӣ миллат метавонад ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ ва фарҳангӣ даст ёбад. Бад-ин манзур Фирдавсӣ медонист, ки «фалсафа ба *пурсишҳои саруқор дорад, ки дар марзҳои хирад тарҳ мегарданд*» (ниг.: Манучехри Ҷамолӣ. Сиёҳмашқҳои рӯзонаи як файласуф. Лондон, 1995. –С. 40) ва хирад ҳамчун категорияи фалсафӣ дар ҳар коре «*маънии зиндагии инсонӣ*»-ро суроғ мекунад. Ҷустуҷӯи «*маънии инсон дар зиндагӣ*» асли рисолати хирад аст. Фирдавсӣ меафзояд, ки кушудани асрори зиндагӣ ва мушкилоти бандҳои рӯзгор бар уҳдаи хиради инсонӣ вогузор шудааст:

*Чу з-ин бугзарӣ, мардум омад навид,
Шуд ин бандҳоро саросар калид.*

Файласуфи машҳури олмонӣ Карл Ясперс мавзӯи шеър ва фалсафаро дар масири бомдоди таърихи башарӣ мавриди баррасӣ қарор дода, таъкид мекунад, ки фалсафа дар оғоз аз фаъолиятҳои зеҳнӣ ва фикрии башар сарчашма мегирад ва дар он фаъолиятҳо тафаккур ва шеър бо дин ва афсона, зиндагӣ ва авомили ҳаётӣ яке будааст (ниг.: Ясперс К. Будо. Техрон, 1364. – С. 55). Ин аст, ки андешаҳои фалсафию фарҳангии иронитаборон ба ҷаҳони андешаи Юнон интиқол ёфта, дар афкори Сукрот, Афлотун ва баъдтар Плотини мисрӣ таҷаллий намуданд ва аз ин ҷо ба тасаввуфи исломӣ ворид гардида, дар симои Ҳаллоҷ, Саной, Аттор, Айнулқузот, Сухравардӣ, Шамси Табрзӣ, Ҷалолуддини Балхӣ ва дигарон пайравони худро ёфтанд. **Ботингароии исломӣ, яъне тасаввуф, ба назари Сайид Ҳусайни Наср, дилбастагии файласуфонро мисли Форобӣ ва Ибни Сино низ ба вучуд оварда буд** (ниг.: Таърихи фалсафаи исломӣ. Зери назари доктор Сайид Ҳусайни Наср ва Оливер Леман. –Техрон: Интишороти Ҳикмат, 1386. -С.172-173), ки минбаъд дар афкори мутасаввифини исломӣ реша давонда, боиси ташаккулу таҳаввули назму насри ирфонӣ дар асрҳои миёна гардид.

Минбаъд дар таърихи адабиёти классикии форсу тоҷик намояндагони сабки ҳиндӣ ба эҷоди маъниҳои фалсафӣ рӯ оварданд ва худро бо ифтихор «*Ҳаким*» унвон карданд. Ба назари муҳаққиқон, **шоирони тарзи ҳиндӣ** (манзур сабки ҳиндӣ –

Н.Н.) бештар даруннигар буданд, то беруннигар(ниг.: Порсоинажод Ираҷ. Алии Даштӣ ва нақди адабӣ. –Техрон: Сухан, 1387. –С.199) ва дар доираи даруннигарӣ ба баёни асрори зиндагӣ пардохта, фалсафагӯӣ кардаанд. Яке аз намояндагони барҷастаи ин сабк Файзӣ худро на шоир, балки ифтихормандона «Ҳаким» гуфтааст:

*Имрӯз на шоирам, ҳакимам,
Донандаи ҳодиси қадимам.
Бонги қаламам дар ин шаби тор,
Сад маънии хуфта карда бедор.*

Масъалаи «гириши нав ба инсон» ва «инсондӯшти суннатӣ» адабиёт ва шеърӣ навинро аз шеърӣ адаби суннатӣ мутамоиз месозад (ниг.: М. Мухторӣ. Инсон дар шеърӣ муосир. -Техрон, 1377. –С. 32). Агар ба замони муосир тавачҷух фармоем, чехраҳои нави фикрӣ, адабӣ ва эҷодиеро мушоҳида мекунем, ки бо таҷаддуи адабӣ мавзӯоти адабиётро сифатан тағйир медиҳанд. Таъкид ба мақом ва ҷойгоҳи инсон дар адабиёти муосир аз авлавиятҳои фикрӣ, эҷодӣ ва ҳунари маҳсуб меёфт. Мавзӯоти ҳудогоҳӣ, ҳештаншиносӣ, сахткӯшӣ, ҷаҳду ҷадал дар баробари зулму истибдоди дохилию берунӣ, ҷасоратмандӣ ва офаринандагӣ дар меҳвари кори фикрӣ, ҳунари ва эҷодии адибоне мисли Иқбол табдил меёбанд. Ин тарзи биниш ба инсон дар осори адабии Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ ҷойгоҳи вижа дорад. Аллома Иқбол наҷоти инсонро дар дониш ва худшиносии ӯ дида, мақоми ӯро аз гардун бартар донистааст:

*Бартар аз гардун мақоми одам аст,
Асли таҳзиб эҳтироми одам аст.*

Ин абёт ҳамон маъниеро ба хотир меоварад, ки Ҳоча Ҳофиз дар замонаш сароида буд:

*Чарх барҳам занам, ар ғайри муродам гардад,
Ман на онам, ки забунӣ кашам аз чархи фалак.*

Ба таври куллӣ, дар асри нуздаҳум дунё тағйир меёбад ва тағйироти сиёсӣ иҷтимоӣ ва мадания маърифатӣ ба ҷомеаҳои вопастароӣ Шарқӣ, аз ҷумла ҷомеаи Осиёи Миёна ҳам бетаъсир наместонад. Тадриҷан дар муҳитҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва ҳавзаҳои фикрию адабӣ ва мадания Шарқи мусулмонӣ навадешӣ ва таҷаддудписандӣ ворид мегардад.

3. Адабиёт ва фарҳанги миллӣ дар доираи низоми давлатдории дунявӣ

Охири асри нуздаҳ ва ибтидои садаи бист давраи тағйироти фикрӣ, сиёсӣ, идеологӣ ва маданияи чиддӣ дар манотиқи гуногуни ҷаҳон мебошад. Бо таваҷҷуҳ ба авзои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ маънавӣ, дар ин давра адабиёту фарҳанг ҳам ба тағйирот мувҷеҳ мегарданд. Давраи нави зиндагӣ фаро мерасад. Ин давра таърихи зиёда аз садсоларо фаро мегирад (аз ибтидои садаи бист то имрӯз).

Дар ин давра, ки низоми зиндагии дунявӣ ба фазо ва муҳитҳои иҷтимоӣ фарҳангии тоҷикӣ ворид гардид, адабиёт ба фарҳанги миллӣ дар қолаби нисбатан нави мафкуравӣ робита пайдо кард. Дар зимн, насри адабӣ-фалсафӣ дар асрҳои XIX ва XX дар адабиёти ҷаҳонӣ мавқеи устувор касб намуда, диди тозае аз олами инсонӣ ба вучуд овард. Минбаъд масъалаҳои фалсафӣ иҷтимоӣ чомеаи инсонӣ дар адабиёти рус дар эҷодиёти Достоевский ва Толстой, дар адабиёти Аврупо дар таълифоти Мигел де Унамуно, Чон Пол Сартр, Албер Камю, дар адабиёти Ҳинду Эрон дар навиштаҳои Содик Ҳидоят, Ҷалол Оли Аҳмад, Тағору Кришан Чандар, дар адабиёти араб дар асарҳои Тавфиқ ал-Ҳаким, Ҷуброн Халил Ҷуброн, Михаил Нуайма, Тоҳо Хусайн, дар адабиёти тоҷик дар навиштаҳои устод Айнӣ ва Сотим Улуғзода ва дигарон бо биниши нави адабӣ ва фарҳангӣ инъикос ёфтаанд.

Бузургтарин адибони файласуфи садаи бистуми Аврупо Сартр ва Камю бар дӯши нависандаи муосир рисолат, вазифа ва масъулияти чиддӣ фалсафиро гузошта, мафҳуми хунари нависандагиро дар бедор сохтани фикри чомеаи инсонӣ шарҳу тафсир кардаанд, ки ин муктазои илм, фалсафа, фарҳанг ва адабиёти муосири ҷаҳонист. Сартр дар асари худ, ки бо номи «Адабиёт чист?» маъруф аст, ба ин нуқта таваҷҷуҳ намуда менигорад: *«Нависанда барои хонандаи кулӣ, хонандаи ҷаҳонӣ менависад ва ростӣ, чунон ки дидаем, талошу таваққуи нависанда ин аст, қонидан ҳамаи афроди башарро муҳотаб қарор диҳад. Нависанда медонад, ки барои онҳое менависад, ки озодиашон дар гил рафтаву пинҳон шуда ва дастноёфтанист. Ва аслан, ин менависад, то онро софӣ кунад»* (ниг.: //Садои Шарқ. №4, 1990. - С.71). Камю бошад, масъалаи «нависанда будан чӣ маъно дорад ва барои кӣ бояд навишт»-ро ба миён гузошта, рисолати

нависандаро дар ошкор сохтан ва ҳалли мушкилоти доғи рӯз мебинад (ниг.: Кушкин Е. П. Албер Камю. Ленинград, 1982. -С. 88). Дар асоси меъёрҳое, ки Сартр ва Камю роҷеъ ба ҳунари нависандагӣ муайян ва муқаррар кардаанд, равобити адабиёт бо фарҳанги миллии устувор мешавад.

Дар адабиёти муосири тоҷик диди нави бадеӣ-эстетикӣ дар насри устод Айнӣ ва Сотим Улуғзода инкишоф меёбад. Устод Айнӣ масъалаи адабиёт ва мақоми он дар бедорӣ ва танвири фикрии чомеаро ба миён гузошта, ислохоти навғониҳои амиқи иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии чомеаро ба танвири фикрӣ иртибот медиҳад. Ин масъала дар китоби «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро»-и устод Айнӣ хеле хуб дарҷ гардидааст. Воқеан, ин асари Айнӣро дар илму адаби тоҷики асри XX метавон пурарзиштарин асари илмӣ ва фалсафӣ номид, ки бо забони шевои тоҷикӣ нигошта шудааст. Фалсафаи сиёсӣ, иҷтимоӣ, адабӣ, таърихӣ ва фарҳангии Айнӣ маҳз дар ҳамин китоб ба таври возеҳу равшан инъикос шудааст. Устод Айнӣ дар ин китоб барои ислохоти инқилобӣ, сиёсӣ иҷтимоӣ ва фикриву фарҳангӣ чунин пешниҳодро раво мебинад: «Бе ҳузури раият ва бе танвири афкори омма, инқилоби нофеъро мумкин намедонистам (ниг.: Айнӣ С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро. Техрон: Суруш, 1381. -С. 95). Худи устод Айнӣ бар асоси ин доираи фикрӣ (рӯшан кардани фикри инсонро чомеа ва аз ин тариқ ба инқилоботи фарҳангӣ даст ёфтан) зиндагӣ кардааст. Айнӣ, назар ба қавли ҳудаш, аз оғоз тахти таъсири адабиёт қарор гирифта, иқтидори фарҳангии онро дарк кардааст. Ин аст, ки менависад: «Аз авоили ҳол дар татабуи адабиёт ҳарис будам. Бо таъсири адабиёт ба як ҳаёти файласуфона одат карда будам. Дар назари ман, мӯреро озор додан як қабоҳати бузурге менамуд» (ниг.: Айнӣ С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро. Техрон: Суруш, 1381. -С. 126). Насри С. Улуғзода (маҳсусан, қиссаи «Ривояти суғдӣ», романҳои «Восеъ» ва «Фирдавсӣ»), Муҳаммадзамони Солеҳ («Девори Бухоро») ва дар марҳилаи нави касби Истиқлолияти давлатӣ насри Сорбон («Достони писари Худо»), Бароти Абдурахмон (аз ҷумла кинороманҳои таърихии «Искандари Мақдунӣ ва Спитамен», «Рухшона», «Куруш ва Томирис») ва дигарон таҷассумгари воқеаҳои таърихӣ ва фарҳангии милланд. Осори мансур дар ин давра рӯҳияи

миллиро дар баробари таҳочуми бегона, ки ба фарҳанги милли раҳна ворид сохта буд, инъикос намудааст.

Агар ба шеъри тоҷик дар асри XX ва ибтидои садаи XXI таваҷҷуҳ кунем, метавон оҳангҳои амиқи фарҳангӣ ва фалсафиро дар ашъори устод Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Муъмин Қаноат, Бозор Собир, Лоиқ Шералӣ, Гулрухсор ва дигарон ба хубӣ мушоҳида кард. Устодон Муъмин Қаноат, Бозор Собир, Лоиқ Шералӣ ва Гулрухсор дар тарҳи нави мавзӯҳои ватан, миллат, худшиносӣ, худогоҳии милли ва амсоли инҳо аз пешгомони адабиёти муосири тоҷик маҳсуб мешаванд ва ин раванд дар адабиёти имрӯзии мо, бо вучуди кунду заиф чараён доштаниш, батадрич идома ёфта истодааст.

Дар шароити феълӣ иртиботи адабиёту фарҳанг дар қаламрави ҷумҳурӣ ба талаботи рӯз ҷавобгӯ нест. Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, агарчи бо Вазорати фарҳанг дар баргузори чорабиниҳои сиёсӣ, фарҳангӣ ва ҳунари ҳамкорӣ мекунад, робитаю ҳамкориҳо мисли замони пеш шукӯҳманд нестанд. Ба сухани дигар, як навъ гусастро дар муносиботи тарафайни адибону фарҳангӣ (манзур кормандони соҳаи фарҳангу ҳунар аст) дар тамоми қаламрави ҷумҳурӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Ин ҳолат нигарониро ба вучуд меоварад ва ҷойи нигаронӣ ҳам ҳаст.

Дар шаҳру навоҳӣ ва умуман, музофоти кишвар соҳаи адабу фарҳанг ба дастгирии ҷиддии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ саҳт ниёз дорад. Таҳлили авзои адабию фарҳангии баъзе шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ ин иддаоро пеш меоварад, ки маҳфилҳои адабӣ дар музофот, аксаран дар назди Идораи редакцияи нашрияҳои ҳукумати ва Баҳши ҷавонони мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳру навоҳӣ қарор доранд ва гоҳ-гоҳе мулоқоти адибон бо аҳли ҳунару фарҳанг доир мегарданд. Аммо қорҳои ҷиддие дар ин самт ҳанӯз ба назар намерасанд. Дар доираи маҳфили адабӣ-бадеӣ мавзӯоти обшуста ва сатҳӣ, ки ба рӯҳи замон ва таҳаввулоти фарҳангӣ, ҳунари ва адабии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ мувофиқ нестанд, баррасӣ мегарданд. Дар маҳфилҳои адабӣ ашъори шоирони навқалам аз сухони таҳрир гузаронида мешаванд, вале бештари ашъор васфӣ ва сатҳиянд ва бо ин гуна шеър наметавон муҳит ва фазои хуби эҷодӣ, ҳунари ва фарҳангӣ сохт.

Шеъри имрӯзӣ кам рӯҳи замонро ба назар мегирад ва шоирони навқалам бештар сари ишқу муҳаббат ва нолишу гилоя тамаркуз мекунанд. Назм ва шеъри иҷтимоӣ (шеъри баланди иҷтимоӣ дар назар аст) хеле кам гуфта мешавад ва нигарониҳои адибони навқалам бештар дар сарҳади ишқу отифат хатм мегарданд, ҳол он ки ин матолиб дар адабиёти классикӣ зиёд ба риштаи тасвир кашида шудаанд ва то ҷое дигар маъною муҳтавои худро гум кардаанд. Тарбияту парвариши шоирону адибони марҳилаи нави таърихӣ, ки дорои биниши миллӣ ва фалсафӣ бошанд, тақозо ва зарурати имрӯзист. Чомеаи муосири тоҷикӣ ба шеъри иҷтимоие, ки Лохутӣ, Турсунзода ва насли пешин суруда буданд, ниёз дорад ва сари ин масъала чиддӣ бояд таваккуф кард, то насли нави адибони миллӣ рӯйи кор биёянд ва бо тавонмандии зарурии зеҳнию ақлонӣ рӯҳи миллӣ ва фарҳангиро дар шеъри иҷтимоӣ таҷассум карда тавонанд.

Хотима

Тайи таърихи тӯлонӣ марзи андеша, фарҳанг ва дар маҷмӯъ, рӯҳи миллӣ дар банди вобастагиро маҳрумиятҳои идеологӣ қарор дошт ва ин раванд дар шароити имрӯза, ки фарҳангу тамаддуноҳои бегонаи динмехвар рӯз ба рӯз бар фазо ва муҳитҳои иҷтимоӣ тасаллут пайдо мекунанд, таҳкиму тақвият ёфта истодааст. Дар ҳоле ки дар таърихи миллӣ нахустин маротиба **Куруши Кабир ба тамаддун, эътиқод, афкор, мазҳаб ва сунани иҷтимоии миллатҳои мағлуб ба дидаи эҳтиром менигарист** (ниг.: Ризоӣ Абдулазим. Таърихи даҳхазорсолаи Ирон. Ҷилди аввал. Техрон, 1368.–С.249), аксари наслҳои имрӯзии мо, ки бар асари фишору бориши мағзии ифротӣ хувияти бегонаро пазируфтаанд, дар масири бегонагӣ ҳаракат карданро авло медонанд. Ба назари донишмандон, **ҳеч қавме илму ҳунар ва фарҳангро дар инҳисори худ надорад. Илму ҳунар молу мулки ҳеч қавме нест. Ҳар мардуме ин истеъдод ва имконро дорад, ки соҳиби илму ҳунар ва адабу фарҳанг бошанд** (ниг.: Ҷолиш бо файласуф. Фалсафа дар рӯзгори фурубастагӣ. Ба ривояти доктор Ризо Доварии Ардакони. Гуфтугӯ ва нигориши Алӣ Хурсандии Тоскӯх. –Техрон: Пажӯҳишгоҳи мутолеоти фарҳангӣ ва иҷтимоӣ, 1387. -С.97). Бар мабноси ин, фарҳанги ҳар ҷомеа маҳлуқи фаъолиятҳои фикрӣ ва зеҳнии ҷомеа аст. **Миллатҳо, қавмҳои**

ва тоифаҳо бо фарҳангашон аз якдигар мутамоиз мешаванд ва хувиаташон дар фарҳанг нухуфтааст (ниг.: Ҳасан Малик. Фарҳанг ҳастаи муқовимат дар баробари таҳочуми бегонагон аст. <http://http.Kavehroom.Com/> –С.145). Аз ин ҷост, ки фарҳанги миллӣ дар хувиати тоҷикӣ нухуфтааст ва тавассути адабиёти миллӣ эҳё кардан ва густариш додани мушаххасоти хувиатӣ, аз ҷумла эҳёи ҷашнҳои миллию фарҳангӣ рисолати вичдонӣ ва инсонист.

Бояд тазаққур дод, ки дар доираи адабиёт ва фарҳанги бумӣ, бо назардошти махсусиятҳои табиат ва иҷтимоӣ дар гузаштаи дури мо ҷашнҳои мардумии Наврӯз, Тиргон, Меҳргон ва Сада барои танзими барномаҳои зиндагии инсонӣ бофта ва пардохта шудаанд (ниг.: Рӯҳуламинӣ Маҳмуд. Ойинҳо ва ҷашнҳои куҳан дар Ирони имрӯз. Техрон, ҷопи аввал, 1376. –С.15). Умри ҷашнҳои бостонии миллӣ, ба назари донишманди шаҳири иронӣ Ҳошим Разӣ, ба умри миллату халқ баробар аст (ниг.:Разӣ Ҳошим. Гоҳшуморӣ ва ҷашнҳои Ирони бостон. Техрон: Беҳҷат, 1380. -С.17). Аз ин силсилаҷашнҳо Наврӯз бузургтарин ҷашни фарҳангии ҷаҳонист, ки на танҳо ба як қавм, як миллат, як наҷод мунҳасир мешавад (ниг.: Шаъбонӣ Ризо. Одоб ва русуми Наврӯз. –Душанбе: Пайванд, 2008. –С.11), балки бо қолабу шеваҳои гуногун дар зиндагии маросимии ақвоми мухталифи башарӣ маҳбубият пайдо намудааст. Наврӯз, беш аз пеш, мунбакискунандаи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ буда, рӯҳи зинда ва суннати зиндари дар худ таҷасум намудааст(ниг.: Турсон Акбар. Наврӯз – оинаи тамаддуни Аҷам. //Суханшиносӣ 2012, №2. –С.9) ва дар паҳнои таърихи фарҳанги бумӣ ба сифати ҷашни бостонитарин ва инсонсолортарин мавқеъ ва мақоми аввалиндараҷа дорад. Фаротар аз ин, Наврӯз пойдевори фаҳмиши илмӣ замонӣ ва тақвими дар густураи фарҳанги миллӣ маҳсуб ёфта (ниг.:Шаҳобиддинов Н. Нитше ва Зардушти таърихӣ(Тарҳрезии бунёдҳои фарҳанги навин).-Душанбе: Дониш, 2015. -С.17-18), бузургтарин ҷашни фарҳангии ҷаҳонист, ки ҷуғрофӣеи васеъро фаро гирифта, на танҳо ба як қавм, як миллат, як наҷод мунҳасир мешавад (ниг.:Шаъбонӣ Ризо. Одоб ва русуми Наврӯз. –Душанбе: Пайванд, 2008. –С.5), балки бо қолабу шеваҳои гуногун дар зиндагии маросимии ақвоми мухталифи башарӣ ва дар маҷмӯъ, инсоният ҷойгоҳи устувор пайдо кардааст. Бо доштани мероси бузурги фарҳангӣ ва маънавӣ, ки дар осори мактуби адабӣ-бадеӣ ғунҷоиш ёфтаанд,

наметавон имрӯз ақибнишинӣ кард, бадки танҳо ба пеш ҳаракат намуд. Ҳаракат ба пеш - ба сӯи шиноҳти арзишҳои башарӣ, муаррифии дурусти мероси фарҳангӣ имкон медиҳад, ки табодул ва тафохуми сиёсию фарҳангӣ миёни милалу халқиятҳои ҷаҳон барқарор гардад.

Вазъи муосири сиёсию геополитикӣ аз мо тақозо мекунад, ки дар шароити имрӯзӣ заиф набошем, бо иқтидори зеҳнӣ, ақлонӣ, адабӣ, ахлоқӣ ва билохира фарҳангӣ мушкilot ва бухронҳои гуногунро, ки бар асари ноогоҳӣ, хурофотпарастӣ ва вопасгаройӣ ҷомеаи тоҷикиро таҳдид мекунанд, рафъ созем ва ба шохроҳи тамаддуни башарӣ гомҳои устувор бардорем. Мутмаинан, адабиёти қудратманд ҷуръат ва ҷасорати иҷтимоӣ ва саранҷом шахсияти томи фарҳангӣ ва миллӣ меофарад. Идея ва ғояҳои созидаи адабиёт, ки дар осори манзуму мансури бадеӣ мунсаҷим мешаванд, ҷомеаро аз дарун дигар мекунанд ва дар сохтмони худшавӣ ва худсозӣ нақши калидӣ адо мекунанд. Ғояҳои созида ва абадзинда дар натиҷаи мутолиоти пайваста, кӯшишу ҷустуҷӯҳои мудавом, ҷуръату ҷасорати эҷодӣ рӯйи қор меоянд ва барои садсола ва ҳатто ҳазорсолаҳо хидмат мекунанд.

Одинаев НУРМУҲАММАД
*ходими илмии Институти забон
ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ*

МАҚОМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ДАР ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ

Дар охири садаи XIX бо саъю талоши Аҳмади Дониш асосҳои илмиву назарии маорифпарварӣ, марому маслак ва идеалҳои иҷтимоиву маънавии равшангарӣ ташаккул ёфт. Ба андешаи мо ин дигаргуниҳо ва талошҳои пайгирона барои ба вучуд омадани давраи дуҷуми ҷунбиши маорифпарварӣ, яъне давраи амалӣ шудани марому маслакҳои Аҳмади Дониш ва пайравони ӯ замина гузошт. Чунин ба назар мерасад, ки насли дуҷуми маорифпарварӣ фаъолияти худро асосан ба кушодани мактабҳои усули ҷадид, дарсномаҳои нав, ҷопи рӯзномаву маҷаллаҳо, тарғиби мароми равшангарӣ равона карда буданд. Ин маромҳо дар ибтидои қарни XX ба муҳолифатҳои сиёсиву гурӯҳӣ рӯ ба рӯ шуда бошад ҳам, вале аҳли равшангарони тараққиҳоҳро дар ҷорҷӯбаи шахшудаи бозмондагӣ нигоҳ дошта наметавонист. Чи хеле ки мебинем, вазифаю ҳадафҳои ин ҳаракат пеш аз ҳама раҳонидани ҷомеа аз ҷаҳолату нодонии замони тираю тор буд. Барои расидан ба ин ҳадаф ғарбиён бештар ба воқеияти амал ва воситаи ҳақоқиқ таҷрибашуда така намуда, аз анъанаву одатҳои ноозмуда даст кашида, ҷаҳлу ҳурофот ва таассубро фурӯ менишонданд. Ин талошҳо, аксаран ба олами Ғарб имконпазир буд, бинобар ин ҷараёни маорифпарварӣ дар як муддати кӯтоҳ тамоми Аврупо ро фаро гирифт. Мақолаи Имануэл Кант «Рӯшангарӣ чист?» ном дошта, бо инобати вазъи ислохотхонаи он замон ба ҷанбаҳои амалии ин ҷараён характери иҷтимоӣ дода чунин қайд мекунад: «Раҳиҳои инсон аз вазъи худхостаи ҳақорат ва дастбӯии ӯ ба мароҳили булӯғе, ки дар таслим ва ҳисороташ барои ба коргирии фаҳми худ бидуни кӯмаки дигаре мутаҷалло мешавад...» [3. с. 230]. Чи хеле ки мебинем, Кант замони то рӯшангароиро «вазъи

худхостаи ҳақорат» ҳисобида, «раҳои инсон»-ро аз ин вазъ «ба коргирии фаҳми худ бидуни кӯмаки дигаре» мебинад. Чунин ба назар мерасад, ки «коргирии фаҳми худ»- гуфта, Кант ташаккули тафаккури илмию ислоҳотхоҳонаро шояд дар назар дошта бошад, «бидуни кӯмаки дигар», яъне ба дастури дигарон ва дар асоси хусусиятҳои хоси ҳамон кишвар амалисозии ҳаракати рӯшангароиро дар назар дорад. Шояд Кант тарафдори мустақилона ҳал намудани мушкилоти сиёсӣ иҷтимоии чомеаро дошта, аз интиқоли иҷбории инқилобҳои сунъии оянда дар ташвиш буд.

Кушодани мактабҳои нав, таъсиси маҷаллаҳою рӯзномаҳо танҳо бо дастгирӣ ва роҳбарии бегонагон ба вуҷуд меомад. Аз рӯи шаҳодати устод Айнӣ дар «Таърихи инқилоби Бухоро» на танҳо дастандаркорони аморат, балки мударрисону уламо, аз қабиле Мулло Қамар бо супоришу дастури бегонагон ба таъсиси мактаби замонавии тоҷикӣ дар Бухоро муҳолифат мекарданд. Ҳукумати вақт ба фаъолияти мактабҳои тоторию туркӣ ягон монеа эҷод намекард.

Устод Айнӣ ва ҳаммаслакони ӯ аз фаъолони насли дуҷуми маорифпарварии тоҷик буда, бо фаъолияти бочуръатонаи худ дар амалӣ намудани ормонҳои гузаштагон талош меварзиданд. Вале замон ва бедории мардум дар назди зиёиён вазифаҳои навро ба миён меовард. Дар даҳаи аввали асри XX яке аз масъалаҳои муҳимтарине, ки диққати ҳамагонро ба сӯи худ мекашид, таъсиси рӯзномаҳои ҷадид ва содаву оммафаҳм кардани забони матбуот буд. Пайванди Гулмуродзода дар маҷмӯаи «Забон ва худшиносии миллӣ», ки мақолаҳои зиёиёни ибтидоӣ қарни XX-ро дар бар мегирад, ин равандро чунин арзёбӣ мекунад: «Вале масъалаи сода ва оммафаҳм кардани забон баробари таъсису ба чоп расидани нахустрӯзномаи тоҷикии «Бухорои шариф» ба миён омада, баҳси гармеро дар бар гирифт, ки каломи публисисти чунин муносибатро тақозо мекунад. Матбуот мувофиқи ҳоли аксари мардум бояд сухан гӯяд ва забонаш оммафаҳм бошад. Аз ин ҷост, ки сардабири рӯзномаи «Бухорои шариф» Мирзо Ҷалол Юсуфзода ҳанӯз дар шумораи аввал эълон дошт: «Мо бояд муносиби ҳоли оммаи мардум сухан гӯем, салоҳи амри умумро дар назар дошта

бошем» [2. с. 5]. Мураттиб дар маҷмӯа нахустмақолаҳои рӯзноманигорони даҳаи аввали қарни XX Мирзо Чалол Юсуфзода [5] ва Саидризо Ализода [1]-ро оид ба забон ҷой додааст, ки баёнгари мавқеу мақоми ду нахустмуҳаррири нашрияҳои сирф тоҷикианд. Муҳаққиқ дар сарсухани худ нақши рӯзномаи «Бухорои шариф» ва ҷафтаномии «Шӯълаи инқилоб»-ро дар баланд бардоштани мақоми забони тоҷикӣ ва дарки худшиносии миллӣ махсус таъкид намудааст, ки дарвоқеъ, дар он солҳо ба майдон омадани ин нашрияҳо дар ҳаёти иҷтимоии мардуми тоҷик воқеаи муҳиме буд.

Дар навбати аввал болшевикон дар аморати Бухоро ғалабаи Инқилоби Октябрро таъмин намуда, баъди нимаи аввали солҳои 20-уми қарни XX зери шиори «инқилоби маданӣ» мақсади дар тамоми соҳаҳо фаро гирифтани сиёсати ҳизбро пеш мегирифтанд. Аз ин маълум мешавад, ки ба амал баровардани инқилоби маданӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарини сиёсати давлати Шӯравӣ махсуб ёфта, метавонист бо ҳар роҳ дар тамоми соҳаҳо дигаргуниҳои куллиро ба вуҷуд оварад. Пешвоён ва дастандаркорони ин сиёсат тамоми арзишҳои гузаштаро «зараровар» ва «боқимондаҳои сохти пӯсидаи феодалӣ» ҳисобида, мардумро ба сӯи «ҳаёти нав» даъват менамуданд. Дар Тоҷикистони навин ин инқилоб бо назардошти арзишҳои фарҳангиву ахлоқии мардуми куҳанбунёди тоҷик ба амал бароварда мешуд. Махсусан, роҳи таърихии миллати тоҷиконро бо инобати тамоми хусусиятҳои миллӣ давом додан ба манфиати сиёсати он рӯз буд. Вале ғайричашмдошт ҷараёни инқилоби маданӣ ба тавре ки лозим буд, ба амал бароварда нашуд. Ба қавли устод Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ: «...Аз ҷумла дар фарҳанг, ба вежа дар забон, равандҳои мухталиф пайдо шуданд, ки баъзеи онҳо инкишофи таърихи давом дода, чунончи равияҳои, ки дар замони маорифпарварӣ пайдо шуда буд, такмил карда, аз рӯи хостаҳои даврони инқилоб чунин натиҷа доданд, ки забони адабӣ аз ҳар ҷиҳат--пеш аз ҳама аз ҷиҳати содагиву равонӣ ба сатҳи баланди замони расид».

Албатта, ҳама гуна дигаргунӣ на ҳамеша оқибатҳои самарабахшро ба бор меоварад. Вале бо нестангорӣ (ниҳилизм)-и инқилобӣ дар забон равандҳои низ оғоз ёфтанд, ки аз баъзе

чиҳатҳо хилофи роҳи таърихии бештар аз ҳазор сол буданд, рушди забонро аз вежагиҳои таҳаввули таърихӣ ва табииву одатии он дур мебурданд ва ба роҳҳои нави бегона ва ғайриодӣ равона мекарданд.

Ин дигаргунсозиҳои кулӣ аз аввали пайдоиш боиси баҳсу мунозираҳои сахте гардиданд. Муноқишаҳои шадид бештар дар матбуоти даврӣ - рӯзномаву маҷаллаҳо ва гоҳе дар ҷамъомаду конференсҳо сурат мегирифтанд.

Солҳои охир аз матбуоти солҳои 20-ум матолибе, ки ба замони истиқлол ҳамоҳангӣ доранд, бо кӯшишҳои муҳаққиқон бештар дастраси хонандагон мегарданд, ки бешак, ин иқдоми начиб метавонад ба такомули тафаккури худшиносии имрӯзиён хизмат намояд. Дар навбати худ он ба кашфи ғояҳои нави пешбар ва кушодани моҳияти иҷтимоӣ—сиёсии воқеаҳои он давр раҳнамун мегардад. Ҷои тазаккур аст, ки заминаи илмӣ матолиби оид ба масъалаи забон ва адаб қавию устувор мебошад, зеро муаллифони он мақолаҳо аксаран резахӯри хони мадрасаҳои тоинқилобӣ буда, ба қавли маъруф ҳамчун донишмандони соҳибмутолиа ном бароварда буданд. Сониян, зиёиёни солҳои 20-ум аз давраҳои бархе аз маҳфили адабие таълими савод гирифта буданд, ки дар сарғаҳи онҳо Садри Зиё барин мунавварфикрон қарор доштанд. Маҳз ҳавлии адабии Садри Зиё тавонист ба тарбияи насли нави зиёиёни пешқадам мусоидат ва анъанаҳои гузаштаи ниёгонро барои ояндагон дастрас намояд. Дар солҳои 20-уми садаи XX шогирдони ин маҳфил дар таъсиси мактабу матбаа ва матбуоти нав саҳми назаррас гузошта, дар баҳсу мунозираҳои гуногун оид ба забону адаб ва фарҳанги тоҷик фаъолона ширкат меварзиданд. Матолиби қисме аз баҳсҳо аз матбуоти солҳои 20-уми садаи гузашта бо кӯшиши донишманди тоҷик Пайванди Гулмурод дар «Забон ва худшиносии миллӣ» гирдоварӣ ва дар ду бахш:

1. Забони тоҷикиро аз нав бояд эҷод кард.

2. Тоҷиконро чи тавр мефиребанд?

Маҷмӯа 34 мақоларо дар бар мегирад ва дар бахши якум мураттиб 23 мақола, дар бахши дуюм 11 мақоларо ҷой додааст.

Бахши якум аз номи мақолаи Думбол гирифта шудааст, ки аксари мақолаҳо моҳиятан ба номи гузоштаи мураттиб мувофиқ мебошанд.

Дар бахши дуюм мураттиб мақолаҳоеро ҷой додааст, ки воқеан ба масоили муҳими он замон-тақсимоти ҳудуди миллӣ дар Осиёи Миёна ва дифоъ аз ҳаққу ҳуқуқи тоҷикон бахшида шудааст. Мураттиб дар сарсухани маҷмӯа ба маврид таъкид кардааст: «Мубоҳисаи забон дар матбуоти он солҳо воситае гардид барои худшиносиву ҳудодоҳии бештари мардум ва он тобиши сиёсӣ касб кард. А. Муҳиддинов дар матбуоти русӣ таҷдиди назарро ба тақсими ҳудуди миллӣ таҳти унвони «Мардуми шаҳр ва атрофи Бухоро тоҷиканд ё ўзбек?» ба миён гузошт, ки он дар маҷаллаву рӯзномаҳои тоҷикӣ низ ҷоп гардида, дар нигоштаҳои А. Алиев «Масъалаи миллӣ дар Бухоро ва атрофи он», Б. Азизӣ «Ўзбакии зӯракӣ», Башир Мухтор «Понтуркистҳо дар Бухоро» ва даҳҳо нафари дигар ҳамоҷивӣ пайдо кард».

Дарвоқеъ, дар матбуоти он замон ин масъала ва таъсиси мактабҳои тоҷикӣ дар ҳудуди дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна, таъмини онҳо бо китоби дарсӣ аз ҷониби чехраҳои сиёсӣ, адибону олимони ва рӯзноманигорони тоҷик ба таври мунтазам мавриди баҳс қарор мегирифт, ки намунаҳои онҳо дар бахши дуюми маҷмӯа ҷой дода шудааст.

Таҳқиқу баррасии муфассалу мукаммали матолиби матбуоти солҳои бистуми садаи гузашта имкон медиҳад, ки мо дар замони соҳибистиқолиятмон ба таърихи начандон дурамон дар асоси санаду асноди мӯътамад баҳои сазовор диҳем. Аз гуноҳро ба сари ҳамдигар бор кардан то андозае дур шавем ва ҳақиқати ҳолро равшан намоем, ки барои пешравии миллат донишдони воқеияти замон аҳамияти муҳим дорад.

Мақолаҳои маҷмӯаи «Забон ва худшиносии миллӣ» дар омӯзиши воқеот ва дарки амиқи моҳияти масъалаҳои он замон ба сари муҳим буда, ба ҳар донишҷӯву унвонҷӯ ва шавқманди таъриху фарҳанги тоҷик чун як дастуру ҳуҷҷати пурқимат маълумоту иттилоот медиҳад.

Ин ҷо меҳодем дар як масъала ибрози андеша кунем.

Дар саҳифаи 112-121 маҷмӯаи мазкур мақолае таҳти унвони «На сих сӯзад на кабоб» бо таҳаллуси Рустам аз рӯзномаи «Овози тоҷик» (1929, 21 январ) ҷой дода шудааст. Дар поварақи саҳифаи аввали он мураттиб чунин нигоштааст: «Рӯзномаи «Овози тоҷик» 1929, 21 январ бо имзои мустаори Рустам, ному насаби пурраи муаллиф муайян нашуд» [4. с. 112].

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар матбуоти солҳои 20-ум бо имзоҳои мустаор, аз қабилӣ «Тоҷик», «Ҳ», «Сомон», «Ҷалол», «Раҳим Мим», «Рустам», «Думбол», «Валихуҷаев», «Син Ёйн», «Рустой» ва ғайра мақолаҳои зиёде чоп шудаанд, ки шояд замон имкони баёни ошкорои андешаву мулоҳизаро наметод. Муборизаи муҳолифони миллати тоҷик зиёиёни миллатпарастӣ тоҷикро ба ҳушёриву эҳтиёткорӣ водор месохт. Аз ин рӯ, онҳо маҷбур буданд мақолаҳои худро дар масоили миллӣ ва бузургдошти забон бо имзоҳои мустаор ба таъб расонанд. Аз рӯи мушоҳидаҳои мо чунин бармеояд, ки аксари мақолаҳои баҳсомези он солҳо ва бархе аз мубоҳисаву мунозираи адибон бо имзои мустаор ба таъб расидаанд. Масалан, Сайидризо Ализода мақолаи «Дар хусуси забони адабии тоҷик», ки ҷавоб ба даъвоҳои Азизӣ мебошад, бо имзои мустаори «Син ва Айн» чоп карда, ба пешниҳодҳои Азизӣ изҳори норизой кардааст. Дар ҷои дигар боз ҳамин муаллиф бо имзои Рустой мақолае бо номи «Тоҷиконро чӣ тавр мефиребанд?» («Овози тоҷик», декабри 1927) чоп намуда, бо роҳи фиреб маҷбуран сафарбар намудани тоҷиконро ба мактабҳои ўзбекӣ фош менамояд. Аз мӯҳтавои мақола бармеояд, ки дар он замон сиёсати ҳизби ҳукмрон ва нуфузи пантуркизм дар марказҳои фарҳангии тоҷикон имкони озодона бардоштани масъалаи тоҷиконро наметод. Аз ин рӯ, зиёиён хеле боэҳтиёт ва дар мавриди муносиб ба масъалаи миллӣ дахл мекарданд.

Мақолаи «На сих сӯзад на кабоб» аз рӯи мавзӯ ва мундариҷа ҷавоб ба мақолаи «Забони адабии тоҷикӣ чи гуна мешавад?»- и Обид Исмаилов иншо шудааст. Муаллиф кӯшидааст ба ҳар як нуқтаи баҳсноки мақолаи Обид Исмаилов бо далелҳои қавӣ ва илмӣ ҷавоби муносиб диҳад. Махсусан, муаллифи мақолаи «На сих сӯзад на кабоб» аз табиати забони тоҷикӣ дур будани мисолҳои Обид Исмаиловро ба риштаи танқид мекашад.

Хулосаи мақолаи «На сих сӯзад на кабоб»-ро метавонем баёнгари моҳияти асосии ҳадафи муаллиф қаламдод кунем: «Хулоса, дар ташкили забони адабӣ дар бораи қоида ва оҳанги забони тоҷикистони кӯҳӣ ва дар бораи истифода бурдани забони тоҷикони ўзбекистониро қарор бидиҳем, на сих месӯзад, на кабоб» [4. 121].

Бо мақсади муайян намудани шахсияти «Рустам» мо ба чанд маводи солҳои 20-ум муроҷиат намудем, ки яке аз онҳо библиографияи Т.Зеҳнӣ мебошад ва он соли 1976 аз ҷониби Н.Кароматуллоева ва Ф. Зеҳнӣ мураттаб шудааст. Нуктаи ҷолиб он аст, ки худи Зеҳнӣ дар таҳияи ин библиография ширкат варзидааст ва дар саҳифаи 17-уми библиография дар қатори мақолаҳои дигари Т. Зеҳнӣ мақолаи «На сих сӯзад на кабоб», соли 1929 дохил шудааст. Дар сарсухане, ки аз ҷониби Н.Кароматуллоева иншо гардидааст, доир ба таҳаллуҷҳои Зеҳнӣ чунин омада: «Дар шеърҳои ҳаҷвӣ устод (Зеҳнӣ дар назар аст- О. Н.) бештар бо таҳаллуҷҳои Мушфиқӣ, Қучқор, Мешкай, Мулло ва дар мақолаҳои танқидӣ бо таҳаллуҷҳои Сомонӣ ва Рустам баромад кардааст».

Аз рӯйи маълумоте, ки аз нусхаи дастнависи зиндагиномаи муаллиф ба даст омад, маълум гардид, ки Зеҳнӣ солҳои 1924 - 25 дар Тошканд таҳсил кардааст. Ҳамчунин ӯ дар ибтидои солҳои 1929 то соли 1930 ҳамчун аспиранти Институти тадқиқоти илмии Ўзбекистон таҳсил намуда, бо матбуоти он солҳо ҳамкорӣ дошт. Тӯрақул Зеҳнӣ дар баҳсҳо оид ба масъалаи алифбо ва сода намудани забони адабӣ дар қатори устод Айнӣ, Фитрат, Иқромӣ, Муҳиддинов, Раҳим Ҳошим ва дигарон фаъолона ширкат варзида, андешаву мулоҳизаҳои ҷолиб баён намудааст. Махсусан ӯ дар соддагии забони адабӣ бештар такя ба лаҳҷаи кӯҳистон ва шаҳрҳои тоҷикнишинро тарғиб мекунад, ки ин мулоҳиза дар мақолаи «На сих сӯзад на кабоб» равшан эҳсос мегардад.

Бояд қайд кард, ки дар ин мақола баъзе ҷумлаҳои вомехӯрад, ки ба Зеҳнӣ тааллуқ доштани мақолаи «На сих сӯзад на кабоб»-ро то андозае ба шубҳа мегузорад. Масалан, дар мақола чунин омадааст: «Агар баъзе истисноҳоро як сӯ гузорем, даъво кардан мумкин аст, ки забони дарвозиҳо бисёр бо забони китобӣ рост

меояд. Наҳву сарфи лаҳҷаи онон бо забони адабии имрӯзӣ баробар аст. Бинобар ин, мувофиқи гуфти Зеҳнӣ ва Азизӣ, ки дар рӯзномаи «Овози тоҷик» навиштаанд, дуруст меояд» [4. с. 113].

Албатта, ин таъкид метавонад мансуб будани тахаллуси Рустамро ба Зеҳнӣ то андозае зери шубҳа гузорад.

Вале шояд муаллиф ба хотири бори дигар собит сохтани андешаи худ мақоларо бо имзои мустаори Рустам навишта, дар мақола ҳам Азизӣ ва ҳам Зеҳнӣро зикр карда бошад.

Албатта, омӯзиши мукаммали имзоҳои мустаори матбуоти солҳои 20-уми садаи гузашта мушкил аст, вале ба ҳар ҳол ба қисме аз онҳо аз рӯйи матн ва усулҳои матншиносӣ метавон ҷавоб пайдо кард, ки он кори ояндаи муҳаққиқони ин соҳа хоҳад буд.

Маҷмӯаи «Забон ва худшиносии миллӣ» иқдоми хубест дар гирдоварӣ, таҳия ва пешкаши хонандагон гардондани матолиби ҷолибу баҳсноки он солҳо, ки дар замони соҳибистиқлолии кишварамон аҳамияту қимати дучанд пайдо кардааст ва месазад, ки воқеаву ҳодисаҳои замон бо диди наву тоза мавриди баррасиву таҳлил қарор гиранд.

Китобнома

1. Ализода С. Як сӯйиқасди ғаразкорона ба маҷаллаи мо//Шӯълаи инқилоб, 1919, 17 апрел; Шӯъбаи форс дар ҳузури идораи корҳои миллӣ//Шӯълаи инқилоб, 1919, 10 июл.
2. Гулмуродзода П. Забон ва худшиносии миллӣ.— Душанбе, 2007.-125 саҳ.
3. Кант Имануэл. Рӯшангарӣ чист?// Фарҳанги истилоҳоти адабӣ.- Техрон, 1384. – С. 230-234.
4. Рустам. На сих сӯзад на кабоб//Забон ва худшиносии миллӣ.—Душанбе, 2007.-С.112.

Зухуров АБДУХОЛИҚ

*ходими илмии Институти омӯзиши
масъалаҳои давлатҳои Осӣ ва Аврупо*

ФИРДАВСӢ ВА ОЙИНИ ЧАВОНМАРДӢ
(назаре иҷмолӣ)

Ҳақим Абулқосим Мансур бинни Ҳасан Фирдавсии Тӯсӣ¹ шоири бузурги ҳамосасаро буда, яке аз шоирони машҳури ҷаҳону ситорай дурахшони осмони адаби форсӣ мебошад. Соли 934 дар деҳи Божи ноҳияи Табарони Тӯс, яъне ҳамон ҷо ки имрӯз оромгоҳи ӯст, дар хонаводае аз табақаи деҳқон чашм ба ҷаҳони ҳастӣ кушод. Чунон ки медонем, деҳқонон як табақа аз моликон буданд, ки дар давраи Сосониён дар Эрон зиндагӣ мекарданд. Ба қавли Мучтабо Минавӣ: «Деҳқон молики русто ё раиси шаҳро гӯянд».² Деҳқонон табақаи фарҳангдӯсту бомаърифате буданд, ки расму ойин, одобу суннати волои Эрони бостонро хифз намуда буданд. Бинобар ин фарзандони онҳо низ аз таъриху фарҳанг, тамаддуну суннатҳои Эрони бостон ба хубӣ огаҳӣ доштанд.

Фирдавсӣ, ки худ аз чунин табақаи иҷтимоӣ буд, бо фарҳангу тамаддун ва таърихи Эрон ошноӣ дошт. Аз ин лиҳоз, ватани худро дӯст медошт. Бо офаридани «Шоҳнома» фарҳангу тамаддун ва ҳувияти миллиро эҳё кард. Бинобар ҳамин дуруди фаровон ба равони поки бузургмарду ҷавонмарде, ки тамоми ойини ҷавонмардиро аз бар кард ва риштаи пайванду ягонагии мардуми ин сарзаминро аз ҳазор сол пеш то ба имрӯз бо неруи сухану эъҷози калом устувор сохт.

Қайд кардан бамаврид аст, ки калимаи «ҷавонмардӣ» дар фарҳанг ба маънии ҳимматбаланд, олиҳиммат ва сахӣ омадааст. Баъзе фарҳангнависон онро муродифи «футувват» медонанд. «Футувват» калимаи арабӣ буда, аз решаи фатӣ, ки ҷамъи он фатиён мебошад, гирифта шуда, маънои ҷавонӣ ва

¹Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Ҷаҳор мақола, мураттибон Х. Шарифов, У. Тоиров Душанбе: «Ирфон», 1986, саҳ. 76.

² Мучтабо Минавӣ. «Деҳқон», «Симурғ», шумораи 1, 1351. саҳ. 8-13.

чавонмарди ро дарод, ки баъдан тобиши тасаввуфӣ ба бар кард. Калимаи фатҳ дар байни мардуми араби қабл аз ислом ҳамчун унвони фахрӣ ба кор мерафт ва касе, ки ба ин унвон сарфароз мешуд, дар ҳақиқат, инсонии комил махсуб меёфт. Аммо ҳамчун истилоҳ чавонмардӣ ба сифати макулаи тарбиявӣ, ахлоқӣ ва паҳлавонии давраи қадим ба шумор рафта, моҳияти он иттиҳоди одамони ҳамфикру ҳамақида мебошад. Баъдан ба яке аз муҳимтарин ҷунбишҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва мафкуравӣ фалсафии асрҳои миёна табдил ёфт ва бо хусусиятҳои мушаххаси зиддифеодалии худ мақоми махсусро доро гашт. Чавонмардон бештар ба масоили мардумсолорӣ, башардӯстӣ, гуманистӣ ва демократӣ таваҷҷӯҳ зоҳир менамуданд.³

Ислом ба қавмияту забон, одобу суннати қавмҳои мусалмон кор надошт. Аммо тозиёни мутаассиб дар давраи Бани Умайя худро баргар аз қавмҳои дигар шумориданд ва аз таҳқири қавмҳои гайритозӣ ҳазар намекарданд.⁴ Гузашта аз ин, дар дохили Эрон ҷараёни муҳолифе вуҷуд дошт, ки зидди фарҳангу тамаддуни эронӣ мубориза мебард. Яке аз ин муҳолифин Ҳасани Маймандӣ, вазири Маҳмуди Ғазнавӣ буд, ки забони коргузори аз порсӣ ба тозӣ баргардонид. Дигаре таърихнависи маъруфу машҳур Абулфазли Байҳақӣ буд, ки барои дабирон фарҳанги тозӣ таҳия намуд. Фирдавсӣ, ки худ чавонмарде буд ва аз ойини чавонмардӣ баҳраи кофӣ дошт, наметавонист бубинад, ки ҷи гуна қабिलाҳои биёбонгарди араб хори чашми озодагон бошанд ва аҳли илму адаб, фозилону донишмандони кишвари маҳбубашро таҳдиду таҳқир намоянд. Фирдавсӣ инро низ дуруст дарк карда буд, ки ҳар фард вобаста ба миллаташ шинохта мешавад, бинобар ин, ҳар фарди равшанбину озода хостори он аст, ки ба миллати арҷманде вобаста бошад.

Ҳисси ватандӯстиву ватанпарастӣ, ки рӯкни асливу асосии ойини чавонмардӣ махсуб меёбад, Фирдавсиро водор намуд, ки «Шоҳнома»-и безаволи худро, ки яке аз бузургтарин ҳамосаҳои ҷаҳон, муҳимтарин номаи андешаи сиёсӣ миллӣ, шоҳкории ҳамосии забони форсӣ ва бузургтарин санади ҳувияти эронӣ

³ Курбон Восеъ. Номаи чавонмардӣ.-Душанбе: Ирфон, 1986. 144с.

⁴ Муҳаммадамини Риёҳӣ. Фирдавсӣ-Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. сах. 51.

аст, ба вучуд оварад. Агар касоне «Шоҳнома»-ро маҷмӯаи афсонаҳову дostonҳои паҳлавонӣ ё маҷмӯаи дostonҳо ва саргузашти подшоҳон бишуморад, қатъан иштибоҳ мекунад.

«Шоҳнома»-и Фирдавсӣ бузургтарин осори ҳамосӣ ва чакидаи гаронбаҳотарин андешаи Эрони бостон буда, яке аз ёдгориҳои арзишманди таърихӣ ва баёнгари расму адабу ойнҳои ҷавонмардӣ ба шумор меравад. Дар «Шоҳнома» аҳвол, пирӯзиҳову шикастҳо, нокомиҳову диловариҳои эронӣ дарҷ ёфта, аз куҳантарин даврон, (нахустин подшоҳи ҷаҳон Каюмарс) то сарнагунии давлати Сосонӣ ба дасти араб маълумот медиҳад.

«Шоҳнома» як асари адабии беназир аст, ки пайваста мавриди таваҷҷуҳи хосу ом аст. Теъдоди китобҳои, ки ба ин арзишу азамат дар саросари дунё расидаанд, бисёр маҳдуд аст. Бояд гуфт, ки «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дарбаргирандаи се қисмат мебошад. Қисмати якуми «Шоҳнома» асотирӣ, қисмати дуввум паҳлавонӣ ва қисмати саввум таърихӣ мебошад. Қисмати асотирӣро аз подшоҳии нахустинсонӣ рӯи замин, яъне Каюмарс оғоз намуда, дар бораи эҳёи расму ойн ва пайдоиши касбу хунар чунин маълумот медиҳад, ки Каюмарс яке аз шахсони хирадманд буда, ҷои нишастии худро дар кӯҳ ихтиёр мекунад ва ба тан пираҳан аз пусти паланг ба бар мекунад ва қавми худро палангинапӯш намуда, ба онҳо касби кишоварзиро меомӯзад:

*Каюмарс шуд бар ҷаҳон кадхудой,
Нахустин ба кӯҳ андарун сохт ҷой.
Сари бахту тахташ баромад ба кӯҳ,
Палангина пӯшид худ бо гурӯҳ.
Аз ӯ андар омад ҳаме парвариш,
Ки пӯшиданӣ нав буду нав хуриш.⁵*

Дарвоқеъ, барои дуруст пай бурдан ва тасаввури кулӣ гирифтани адабиёти қадимаи Эрон мо танҳо метавонем таъба маҷмӯаҳои қиссаҳои диниву қавмӣ кунем. Зеро забон пайдоиши аввалияи ҳар қавму қабила буда, инсонҳо ба воситаи он фарҳангу маданияти худро шифоҳӣ баён намуданд ва аз лиҳози таърихӣ, давраи густариши қиссаҳои диниву қавмӣ эронӣни

⁵ Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 1. Таҳияи Камол Айнӣ, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус. Душанбе: «Адиб», 1987. Саҳ. 46.

пеш аз ислом даврае мебошад, ки дар он ҳанӯз хат падида наёмада буд ва чомеа бо фарҳанги шифохӣ зиндагӣ мекард ва онро аз насл ба насл, яъне ба фарзандони худ интиқол меод. Фирдавсӣ дар ин бора чунин мефармояд:

*Кӣ буд он ки дайҳим бар сар ниҳод,
Надорад кас он рӯзгорон ба ёд.
Магар к-аз падар ёд дорад писар,
Бигӯяд туро як ба як дар ба дар.*⁶

Дар бораи навиштани ҳаҷви Султон Маҳмуд чойи шакку шубҳа аст. Ба ақидаи донишманди эронӣ Муҳаммадамини Риёҳӣ, Фирдавсӣ чанд байте дар нақӯҳиши Маҳмуд сурудааст. Ин донишманд барои тақвияти фикри худ аз Усмони Мухторӣ, ки қабл аз Низомии Арузӣ зиндагӣ мекард ва яке аз маддоҳони Алоуддавла Масъуди севуми Ғазнавӣ- набераи Маҳмуд буд ва дар «Шаҳриёрнома»-и худ ба ҳаҷвномаи Фирдавсӣ ишорае карда буд, далел меоварад.⁷ Аслан «Ҳаҷвнома»-и Фирдавсӣ сохтаи шоирони баъдии дарборист, зеро;

а) шоирони дарборӣ бад-ин васила метавонистанд ба суду манфиати худ кор кунанд (хусусан, Усмони Мухторӣ, ки пешаи маддоҳӣ дошт) ва шоҳонро хушдор намоянд, ки шоирро таҳқир намудан бар зарари худӣ онҳост ва ин байти илҳодиро ба души Фирдавсӣ бор карданд:

*Ки шоир чу ранҷад, бигӯяд ҳичо,
Бимонад ҳичо то қиёмат ба ҷо.*⁸

На танҳо ин байт, балки сартосари «Ҳаҷвнома» аз хушдор намудани шоҳон иборат буда, барои силаву инъоми хуб гирифтагӣ хеле мусоид мебошад;

б) чаро маҳз Фирдавсиро интиҳоб карданд. Гарчанде ки Фирдавсӣ дар замони худ машҳур набуд, вале пас аз даргузашт ҷунон машҳуру маъруф гашт, ки паямбари қасидасарои Аҷам Анварии Абевардӣ мартабаи ўро дар шеър ба худӣ расонид ва худро дар офаридани шеър банди ў маҳсуб донист:

⁶ Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 1. Таҳияи Камол Айнӣ, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус. Душанбе: «Адиб», 1987. Саҳ. 45.

⁷ Муҳаммадамини Риёҳӣ. Фирдавсӣ-Душанбе: Шучонён, 2010. саҳ. 136.

⁸ Шохбайтҳои Шохнома. Муаллифи сарсухан ва мураттиби китоб Шодӣ Асрор Душанбе: Адиб, 1990. саҳ. 207.

*Офарин бар равони Фирдавсӣ,
Он ҳумоюннажоди фархунда.
Ҷна устод буду мо шогирд,
Ҷ Худованд буду мо банда.⁹*

в) ҳамчунин ин донишманд дар китоби мазкур оиди ранчи чандинсолаи Фирдавсӣ баҳси ҷолибе ба миён оварда, бо далелҳои муътамад исбот мекунад, ки «Шоҳнома» дар тӯли бисту панҷ сол гирдоварӣ шудааст. Ба унвони далел яке аз байтҳои худӣ шоирро меоварад, ки чунин аст:

*Ду даҳ солу панҷ андар ин шуд маро,
Ҷама умр ранҷ андар ин шуд маро.¹⁰*

Фирдавсӣ, ки бисту панҷ соли умри худро баҳри эҷоди ҳамосаи миллӣ бахшид, мисли Фаррухиву Унсурӣ ва Асҷадӣ барои дарёфти силаи мамдӯхон рӯй ба пойтахти умаро наниҳод. Агар муҳити зисти Фирдавсиро бо Фаррухӣ муқоиса кунем, маълум мегардад, ки Фаррухӣ дар Систон хизмати деҳқонро мекард ва чун зан гирифт музди маошаш ба зиндагӣ кифоя намекард, ночор рӯй ба Ҷағониён ва Ҷазна ниҳод.¹¹ Аммо Фирдавсӣ худ деҳқонзода буд ва тамоми дорой, сарвату моли худро сарфи «Шоҳнома» намуд ва бад-ин васила эҳғари Аҷаму забони форсӣ гардид. Шахсияте ҳақиму донишманд ва аз одоби ойини ҷавонмардӣ баҳраманд, ҷӣ гуна метавонад дунҳимматӣ намуда, бо офаридани чанд абёти ҳаҷвomez қадру манзалати худро паст намояд?

Бисту панҷ соли умр ва тамоми дороиву сарвату моли худро сарфи «Шоҳнома» намудан далолат ба ҷавонмардии худӣ шоир мекунад, зеро тамоми хислатҳои ойинҳои ҷавонмардиро, ки дар «Шоҳнома» васф намуд, аввалин шуда худ онро дар амал иҷро кард. Ба ин тариқ шоир ба наслҳои баъдӣ намунаи ибрат шуда, таъкид менамояд, ки бояд ҷавонмардиро ҳар як фард бо пиндору гуфтору рафтори неки худ шуруъ намояд ва намунаи офаридаи худ бошад.

Аз оғоз то фарҷом «Шоҳнома» дарбаргирандаи панду андарзу ҳикмат ва одоби паҳлавонӣ мебошад, ки бо ойини ҷавонмардӣ иртиботи қавӣ доранд. Фаридуддини Аттор дар

⁹ Ҷамон ҷо сах. 4.

¹⁰ Муҳаммадамини Риёҳӣ. Фирдавсӣ-Душанбе: Шучоён, 2010. сах. 77.

¹¹ Ҷамон ҷо сах. 104.

«Футувватнома»-и худ ойини ҷавонмардиро ба ҳафтаду ду шарт тақсимбандӣ намудааст:

*Ки ҳафтаду ду шуд шартӣ футувват,
Яке з-он шартҳо бошад муруват.*

Бад-ин тартиб ҳар як шартро, ки аз ростиву некӣ, вафову саховатмандӣ, зуҳду тақво, адабу тавозӯъ, қаноату риёзат ва ғайра иборат мебошанд, номбар намуда, дар бораи он маълумоти мухтасаре медиҳад. Ба қавли Аттор, агар яке аз ин шартҳо дар инсон набошад, пас ӯ аз ҷавонмардӣ баҳрае набардоштааст.

Ҳамаи ин шартҳо дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ оварда шудааст, ба ғайр аз ин, дигар хислатҳои ҷавонмардие, ки дар «Шоҳнома» вучуд доранд, дар Аттор дида намешаванд, зеро «Футувватнома»-и Аттор сирф тасаввуфӣ буда, дигар хислатҳои ҷавонмардие, ки Фирдавсӣ офаридааст, хоси давраи Эрони пеш аз ислом мебошад.

Яке аз ойинҳои калидии ҷавонмардӣ хирад аст ва Фирдавсӣ онро дар оғози «Шоҳнома» ҷой додааст:

*Ба номи Худованди ҷону хирад,
К-аз ин бартар андеша барнағзарад.¹²*

Фирдавсӣ бо тавсифи хирад ва онро дар оғози «Шоҳнома» ҷой додан, инсонро ба хирадмандӣ тарғиб мекунад, зеро маҳз хирад метавонад инсонро аз тамоми бадӣ нигоҳ дорад ва ба роҳи ростиву нақӯкорӣ хидоят намояд.

Барои аз бар намудани ойинҳои ҷавонмардӣ ва ҷавонмарди комил шудан пайраҳаҳои зиёдро тай намудан лозим аст. Яке аз шартҳои асосии он, доштани устои моҳиру ботаҷриба мебошад. Аз ин ҷост, ки достони Сиёвуш байни дигар достонҳои «Шоҳнома» ҷолибу дилчаспкунанда ва таваччуҳи хонандаро бештар ба худ ҷалбкунанда офарида шуд, зеро Сиёвуш тарбиятёфтаи ҷаҳонпахлавон Рустами Дастан буд:

*Чунин то баромад бар ин рӯзгор,
Таҳамтан биёмад бари шахриёр.
Чунин гуфт, к-ин кӯдаки шерфаиш,
Маро парваронид бояд ба каш.¹³*

¹² Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 1. Таҳияи Камол Айнӣ, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус. Душанбе: «Адиб», 1987. Саҳ. 25

Сиёвуш тамоми ойинҳои ҷавонмардиро, аз қабилӣ ба асп савор шудану тир андохтан аз камон, нишастан ба маҷлису бо бозу шоҳин шикор намудан, роздориву парҳезгорӣ, хиёнат накардану бевафой ва ғайраро аз Рустам омӯхт:

*Савориву тиру камону каманд,
Инону рикебу чиву чуну чанд.
Нишастан гаҳи маҷлису майгусор,
Ҳамон бозу шоҳину кори шикор.*¹⁴

Барои тамоми хунархоро аз бар намудани Сиёвуш, Ҷаҳонпахлавон дар омӯхтани хунарҳо басо ранҷ бардошт:

*Хунарҳо биёмӯхташ сар ба сар,
Басе ранҷ бардошту омад ба бар.*¹⁵

Ҳангоме ки Судоба мехост бо роҳи макру ҳила Сиёвушро ба доми худ афканад ва коми дил аз ӯ ҳосил кунад, Сиёвуш бо ақлу хиради худ дарёфт, ки хиёнат кардану бевафой нишноаи ноҷавонмардист, пас зухду такво пеш гирифт ва ба Судоба гуфт:

*Сиёвуш бад-ӯ гуфт: «Ҳаргиз мабод,
Ки аз баҳри дил сар диҳам ман ба бод.
Чунин бо падар бевафой кунам,
Зи мардиву дониш ҷудой кунам».*¹⁶

Дигар аз шарти ойини ҷавонмардӣ бахшидани гуноҳ ва хидоят намудан ба роҳи рост аст. Ҳангоме ки Сиёвуш аз оташ мегузарад ва бегуноҳии худро исбот мекунад, шоҳ Кайковус мехоҳад Судобаро ҷазо диҳад ва ба дор овезад. Сиёвуш аз роҳи ақлу дониш ва хиради худ пай бурд, ки агар шоҳ Судобаро бикушад, пас аз кардаи худ пушаймон мешавад ва Сиёвушро сабабгори ғаму андуҳи худ медонад. Бинобар ин, аз шоҳ талаби бахшиши Судобаро мекунад:

*Сиёвуш чунин гуфт бо шаҳриёр,
Ки дилро бад-ин кор ранҷа мадор.
Ба ман бахш Судобаро з-ин гуноҳ,
Пазирад магар панду ояд ба роҳ.*¹⁷

¹³ Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 3. Таҳияи Камол Айни, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус. Душанбе: «Адиб», 1988. Саҳ. 12.

¹⁴ Ҳамон ҷо саҳ 350.

¹⁵ Ҳамон ҷо саҳ 350.

¹⁶ Ҳамон ҷо саҳ 361.

¹⁷ Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 3. Таҳияи Камол Айни, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус. Душанбе: «Адиб», 1988. Саҳ. 53.

Ҳамаи мо суханони Фирдавсиро, ки гавҳар ва олитарин андешаву афкори ниёғони мо мебошанд ва онҳо тӯли қуруни мутамодӣ аз таҷрибаи таърих гузашта, ойини ҷавонмардиро дар худ ғунҷонида, шахсро бевосита ба сӯи ҷавонмардӣ раҳнамун месозанд, бояд сармашку дастурамали зиндагии рӯзмарраи хеш қарор диҳем, зеро тарвиҷи афкори баланду андешаҳои бузурги Фирдавсӣ, агар ба тариқи саҳеҳ анҷом гирад, метавонад аз ҳар василаи омӯзишии дигар бештару беҳтар муассир бошад. Ба хусус навҷавонони сарзамини мо, ки ҳамоно сармояҳои аслии ҳастанд, агар аз ҳикмати Фирдавсӣ, ки бар пояи ҷавонмардӣ мустаҳкам аст, баҳраманд шаванд, ҷомеаи мо, воқеан, ранги дигар ба бар мекунад ва дар баробари ҷомеаҳои мутамаддини ҷаҳонӣ қарор мегирад.

Комил бекзода

ШЕЪР ВА АНДЕША

СИМОИ ШАХСИЯТҶО ДАР ОИНАИ ШЕЪР

Муқаддима

Ҳикмати Синову чоми Ҳофизу Хайём ҳам,
Баҳри таскини дили мо чуз тасалло беш нест.

-1-

Назарияи ишқи сӯфиёна

Ошиқам аммо надонам бар кадом,
На мусулмонам на кофар, пас чиам?
(Сӯфӣ Сайфиддини Мусавӣ)

Ишқ пайғоми чаҳони ҷовидонӣ будааст,
Бандаи мирандаро хати амонӣ будааст.
Зумрае дар пардаи пиндор ғарқи хештан,
Саъй дар роҳи биҳишти осмонӣ будааст.
Ошиқони ҷумла олам ёру ҳамдам доштанд,
Лек ишқи сӯфиён оҳу фиғонӣ будааст.
Ман намедонам аз ин оҳу фиғон мақсуд чист,
Ин қадар донам, ки аз сӯзи ниҳонӣ будааст.
Ғар ту мепурсӣ, ки ин сӯзи ниҳонӣ аз кучост?
Шоядо аз рафтани умри ҷавонӣ будааст?!
Бозгаште кай тавонад буд умри рафтаре,
Худфиребиҳои ишқ аз нотавонӣ будааст.
Баъд аз ин шарҳу баён аз худ ҳиҷолат мекашам,
З - он ки ишқи мову ман ҳам бадгумонӣ будааст!!!
(Октябри соли 1994)

-2-

Ишқи ирфонӣ

(Ба яке аз сӯфинамоёни муосир бахшида шуд).

Ноумед аз ишқу мастӣ то ба кай?
Шеваҳои худпарастӣ то ба кай?

Ишқи ирфонӣ сару савдои мост,
Сӯзу сози ошиқӣ дунёи мост.

Ишқро мо дар замин парвардаем,
Дар замини нозанин парвардаем.

Лаҳзае сӯи замин ҳам хира шав,
Арзи ҳоли ҳамзамононро шунав:

Ҳарчи мебинӣ дар иқлими само,
Боз хоҳад гуфт, к-ин «Моем, мо!».
(Баҳори соли 1999)

-3-

Ворисони Оли Сомонем мо

Тоҷикистон, марзу буми Оли Сомони ман аст,
Меҳри покаш офтобе, дар шабистони ман аст.

Аз навои уду чанги Пири Рӯдак зиндаем,
«Бӯи Ҷӯи Мулиёнаш», бонги исёни ман аст.

Поймардиҳои мардони далераш ёд бод,
Мояи фаҳру гуруру ишқу имони ман аст.

Ҳар касе к-аз баҳри истиқлол меварзад талош,
Аҳмаду Яҳёву Исмоили Сомони ман аст.

Қиблаи фазлу ҳунар, Балху Бухороям бувад,
Минбари озодагон, Кӯҳи Бадахшони ман аст.

Хурраму сарсабз бод, эй сарзамини нору нур,
Оташе аз меҳри ту пайваста бар чони ман аст.

Қиссаи мурғи Самандарро ҳамедонӣ, ки чист?
Ояте аз ҳикмати ноби ниёғони ман аст.

Аҳли оламро «Авестову» «Шифо» бахшидаем.
«Маснавий маънавӣ» пайдову пинҳони ман аст.

Чилваи нуре, ки мебинӣ, дар ин зулматсаро,
Партаве аз шӯълаи шамъи фурӯзони ман аст.

Ҷоми Ҷам бар дасти мову Аҳриман андар камин,
Аҳриманро хор дидан ҳукми Яздони ман аст.

Эй сабо, аз мо паёме бод, бар Донои Тус,
«Номаи Шоҳонааш» сармашқи девони ман аст.

Эй хушо бар ҳоли он миллат, ки меболад ба худ,
К - Ибни Сино шаҳсавори илму ирфони ман аст.

Номи некӯи Ниё дар кори мо поянда бод,
Ин дуои ворисон аз Тоҷикистони ман аст.

Он чи гуфтам, қиссае буд, аз ҳазорон дoston,
Ростиру фoш гуфтан, амри вичдони ман аст.

-4-

Наврӯзи нобахангом

(Дар сӯғвории Кароматулло, Дӯстмурод ва
Одина)

Иди фархундаи мо, файзи баҳоронат ку?
Ҷаннати дидаву дил, лолаву торонат ку?
Боғу роғон шуда афсурдадилу кӯхнақабо,
Нағмаи набзи замин, шир-шири боронат ку?
Ҳама ҷо зоғу заған, кабкхиромӣ доранд,
Чахчахи булбули шӯридаву соронат ку?
Фасли гул мегузарад, аз маю соғар хабаре!
Боз гӯ, баҳри Худо маҳфили ёронат ку?
Ба рухи пиру ҷавон, хандаи идона ки дид?

Фаҷви зебосанаму лолаузоронат ку?
Май деринаву асбоби тараб нест, ки нест!
Дӯстон, ҳамнафасон, хешу таборонат ку?!
Пури Қурбону Алӣ Одинаи Ҳошим рафт!
Базми мотамзадаӣ, навҳасароёнат ку?!
Ту ба ин ғамкада ғофил зи кучо омадаӣ?
Ғар паёмат ҳама ин аст, чаро омадаӣ!!?
(Соли 1995)

-5-

Мо шоирони имрӯз
(Ҳазлгуна)

Андар навои миллат чангу чағона ҳастем,
Дар базми айшу ишрат шеъру тарона ҳастем.

Дар кӯи худнамоӣ воломақом доим,
Чун вақти санчиш ояд кони баҳона ҳастем.

Дар даст чоми ишрат бар лаб нидои миллат,
Дар баҳри худфидоӣ андар карона ҳастем.

Таъриху нанги ўро мо посдору ворис,
Аз пушти ному шўҳрат доим равона ҳастем.

Ҳарчанд шеър шер аст дар корзору майдон,
Моро ба ин чӣ нисбат чун марди хона ҳастем.

«Гўянд шоири хуб фарзанди даври хеш аст»,
Дар чодаи тамаллуқ фарди ягона ҳастем.

Таъму таровати шеър аз мо тамаъ мадоред,
Чун бодиринги Қўрғон дар гармхона ҳастем.

Байте зи Румӣ ёбем в-аз Шаҳриёру Сойиб,
Дар фикри таъмири он рӯзу шабона ҳастем.

Дардест дарди шоир к-онро даво набошад,

Ин дарди бедаворо мо худ нишона ҳастем.
(Баҳори 1981)

-6-

Исмоили Сомонӣ

Эй забармарде, ки кохи оли Сомон сохтӣ,
Ахтари толеъи қавмеро фурӯзон сохтӣ.
Бо талошу сахткӯшӣ дар раҳи номусу нанг,
Хештанро вориси Чамшеду Сосон сохтӣ.
Шеваи давладмадории ниёгонро чи хуш,
Бо чилои тозае аз нав намоён сохтӣ.
Аз фурӯғи дониши фарзонағони қавми худ,
Сарзамини хешро чун машғалистон сохтӣ.
Баҳри озодиву истиклоли халку кишварат,
Дар Бухоро борае аз аҳду паймон сохтӣ.
Мардуме овораву аз хештан бегонаро,
Бо давои худшиносӣ нек дармон сохтӣ.
Бо шикебу поймардиҳои беҳамтои хеш,
Миллати тоҷикро машхури даврон сохтӣ.
Рӯҳи озодипарастат гашт моро раҳнамо,
Давлати озодае чун Тоҷикистон сохтӣ.
Зиндаю поянда бодо номи некат дар ҷаҳон,
З-он ки шомӣ миллатеро субҳӣ хандон сохтӣ.

-7-

**Шаҳиди роҳи истиклол
(Ёде аз шаҳодати Аҳмадшоҳи Масъуд)**

Сина молмоли дард аст, эй азиз,
Чун азизе аз бари мо рафтааст.
Аз хиёнатҳои чанде кӯрдил,
Мотаме бар аҳли дилҳо рафтааст.
Аҳмади Масъуд шоҳи корзор,
Баҳри истикболи фардо рафтааст.
Тоҷики озодаи воломақом,
Аз мақоми хеш боло рафтааст.
Қиссаҳои ин заминаш ёд бод:
Гарчи то авҷи Сурайё рафтааст!

Лек мепурсанд ёронаш кунун:
Аз чи рӯ танҳо ба танҳо рафтааст?
Мерасад бар гӯши дилҳо ин ҷавоб:
Буд танҳо, боз танҳо рафтааст!!!
Шаҳсавори сарзамини хеш буд,
Бо дуои пиру барно рафтааст!
Як ҷаҳоне ин ҷаҳонро тарк кард,
Ақл гуфто: Зеби дунё рафтааст!!!
Паҳлавоне дар набарди зиндагӣ,
Дар талоши субҳи фардо рафтааст.
Озарахше буд дар шабҳои мо,
Лек акнун барқосо рафтааст!
Доғу дарди миллати оворааш,
Баъд аз ӯ паҳно ба паҳно рафтааст.
Машғале дар дасти қавми хеш буд,
Дар шаби торики ялдо рафтааст.
Баҳри истиклоли халқу кишвараш,
Андар ин раҳ бемуҳобо рафтааст!
Ростӣ бо ҳиммате афсонавор,
З – ин ҷаҳони паст боло рафтааст!
Ман чӣ гӯям васфи он озодаро,
Гавҳари поке ба дарё рафтааст!
Алғараз з-ин олами олудагон,
Сарбаланду покмаъво рафтааст.
Зиндаю ҷовид монад номи ӯ,
Гарчи кораш бо муаммо рафтааст.
Шери Панҷшер аст, назди хосу ом
Шарҳи он маъно ба маъно рафтааст.
Аз мақому манзалаш гуфто хирад:
Аҳли дил буду ба дилҳо рафтааст.
Рустами асри навин аст, бегумон
Достонаш сайри дунё рафтааст.
Ҳотифе аз ғайб гуфто: Ин Шаҳид,
Дар ҷаҳони худ тамошо рафтааст!!!
Дар ҷаҳони худ тамошо рафтааст!!!

-8-

Фирдавсӣ – файласуфе ношинохта

Бар хирад бедод рафту додро нашнохтанд,
Ҳамзабонон ҳикмати Устодро нашнохтанд.
Баҳри инсон мезад ӯ бонги адолат дар ҷаҳон,
Ҳамдиёрон маънии фарёдро нашнохтанд.
Бар руҳи бунёди зулмат офтобе пош дод,
Шабпарастон аз қазо бунёдро нашнохтанд.
Номаи шоҳон накӯҳишномаи бедодхост,
Нуктасанҷон рози ин бедодро нашнохтанд.
Аз шукӯху шавкати фарри ниёгон қисса дошт,
Ворисони ноҳалаф аҷдодро нашнохтанд.
“Он ки бо сеҳри суҳан мулки Аҷамро зинда кард”
Камназарҳо шеваи эҷодро нашнохтанд.
Аз ҷафои давр андар кунҷи танҳой муқим,
Ҳамзамонон шоири озодро нашнохтанд.
Алғараз дар олами маънӣ расуле тоза буд,
Лек ин пайғамбари навзодро нашнохтанд.

-9-

Устод Фаридуни Ҷунайдӣ

Турфа устодеву дарёи хирадро гавҳаре,
Қадбаланде, қаҳрамонсимову Рустампайкаре.
Дар ҷаҳони тираву олудаву бе сузу шавк,
Худшиносе, худгаре, шӯри ниёгон бар саре.
Дар ҷаҳони ҷугзҳо аз рӯшноӣ дам занад,
Ин Ашу Зардушти нав бо шеваҳои дилбаре.
Эй хушо бар ҳоли он масту аласти ростин,
Ҳамчу устои Ҷунайдӣ ошиқонро сарваре!
(19 сентябри 1999)

-10-

Устои араб Иброҳим Ан-Накқош

Шасти солу моҳи умрат аввали баҳор бодо,
Дили ишқпарваратро ҳаваси нигор бодо.
Ба Аҷам қадам ниҳодӣ чу расули олами сидқ,
Ки тариқи ошноӣ ба ҳама шиор бодо.

Ба замини шеърӯ сангар шараре зи лола киштӣ,
Ки мазори ин шаҳидон ҳама лолазор бодо.
Паи нафъӯ суди мардум ба худат зиён харидӣ,
Бари аҳли илму ҳикмат ҳама ошкор бодо.
Сафари чаҳон намудӣ ба суроғи адлу инсоф,
Ватану ҳама азизон ба ту интизор бодо.
Ҳама чилваҳои айём – ҳама ишваҳои тақдир,
Баҳри шастҳои дигар ба ту созгор бодо.
Ба Муриди ноқисе, ки хунари сухан надорад,
Ёди Устои бузурге фари ифтихор бодо.

(5 октябри 1984)

-11-

Мақоми Муҳаммад Иқбол

1

Баъд аз Худо азизи дили аҳли роз кист?
Он қиблаи мубораки розу ниёз кист?
Он сорбони қофилаи лутфу ноз кист?
Он раҳнамои водии сузу гудоз кист?
Иқбол – он паямбари дунёи ҳикмат аст,
Рамзи ҳақиқат аст!

2

Шарқи парешро алами иттиҳод буд,
Аз хештан рамидаро аз хеш ёд буд!
Мазлумро хабари адлу дод буд,
Бо халқи бенавои худо ҳамнаҷод буд!
Иқбол – он паямбари огоҳи уммат аст,
Рамзи ҳақиқат аст!

3

Солори фикри Шарк, дар ин рӯзгор кист?
Донои рози корғаҳи кирдугор кист?
Огоҳи макру хиллаи Фарби айёр кист?
Бо ин ҳама фидоии ишқи нигор кист?
Иқбол – он паямбари меҳру муҳаббат аст,
Рамзи ҳақиқат аст!

4

Он сангаре зи ҳикмату илму ҳунар кучост?
Он хайрхоҳи оламу навъи башар кучост?
Дар ин чаҳони ҷугзҳо нури басар кучост?

Он мояи саодати аҳли назар кучост?
Иқбол – он паямбари сомону ваҳдат аст,
Рамзи ҳақиқат аст!

5

Баъд аз Худо бузурги бузургони мо туй!
Эй сорбони қофила! Бонги даро туй!
Дар роҳи пурнишеби сафар раҳнамо туй!
Ин қавми хоб рафтаре марди худо туй!
Иқбол – он паямбари бедори миллат аст,
Рамзи ҳақиқат аст!

-12-

Ҷовиди Иқбол сайри Тоҷикистон омада...

(Ба истикболи ташрифи оқои доктор Ҷовид Иқбол фарзанди Муҳаммад Иқбол дар маросими ҷашнгирии “Рӯзҳои Иқбол” аз 21 то 27 апрели соли 1999 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.)

Эй ворисони Рӯдакӣ, эй муҳлисони базми Шеър,
Бар кишвари мову Шумо як турфа Меҳмон омада.
Ҷовиди Иқбол аст он, шоистаи сад достон,
Аз марзу буми Зиндаруд бар Тоҷикистон омада.
Вақт асту хурсандӣ кунем, ҳам бо рафиқу бо
рақиб,
К – ин шеваи дарёдилӣ бо ҳукми яздон омада.
Эй ошиқи шӯридасар, айёми ҳичрон даргузашт,
Базми тараб оғоз кун, даври Сулаймон омада!
Ин ворисони пири Рум, ин солиқони Зиндаруд,
Дар ҳалқаи имрӯзи мо масту ғазалхон омада.
Эй соқии ширинадо, чоме бинех дар пеши мо,
К – ин қосиди фархундапо, аз назди Султон омада.
Эй дилбарони моҳру, хуш бодатон чому сабу,
Дар маҳфиле к – аз лутфи ӯ, шӯре ба сомон омада.
Эй оқили ошиқнамо, панде бигир аз пири мо,
К – ишқи заминӣ аз само, аз баҳри инсон омада.
Эй ошиқи сӯфихаёл, эй куштаи васлу висол,
Дар олами нуру ҷамол сарсону ҳайрон омада.

Ин базми соз асту суруд, андар ҳавои Зиндаруд,
Ифшо кунад рози вучуд, ҳамтои риндон омада.
Эй мизбони меҳрубон, дар ҳалқаи фарзонагон,
Чоме бидех, чоме ситон, к – имрӯз меҳмон омада!

Имрӯз меҳмон омада!

(Апрели 1999)

-13-

Саид Чамолиддини Афғонӣ

Эй зи номат сар ба гардун кишвари Афғони ман,
Мояи фахру гурури мардumi Ирони ман.
Баҳри озодӣ зи истеъмори ҳар бегонае,
Сури огоҳӣ дамидӣ бар дили хайрони ман.
Қисмате аз Ховарон бемори зулму фитна буд,
Эй табиби хушманди Ҳинду Покистони ман.
Бонги бедорӣ расад бар гӯшҳо аз ҳар диёр,
Аз Ҳичозу Шому Мисру Басраву Судони ман.
Ахгари афкандаат охир фурӯзон мешавад,
Дар танури синаи ақвоми Туркистони ман.
Гар чӣ чандин чоҳ, андар роҳ густурданд, лек:
Гашт пирӯзӣ насиби Юсуфи Канъони ман.
Фикри ту бо нуктаҳои зифунунаш гаштааст,
Матлаъу байт – ул – қасиди дафтари девони ман.
Саидуссодот Мавлоно Чамоли кистӣ?
Эй шаҳоби тундсайри рӯҳи саргардони ман!
Бо калому бо қалам Комил ҳамегӯяд, ки ўст:
Манбаи илҳомии шеърӯ ҳикмату ирфони ман!!!

(Соли 1996)

-14-

Мақоми Устод Халилulloҳи Халилӣ

Эй шаҳиди зинда эй Ибни Халил,
Шеъри нобат ташнагонро Салсабил!
Дар фазои шеър парвозат баланд,
Шеърро додӣ мақоми арҷманд
Баъд аз ин колои ҳар шоирнамо,
Нописанд аст, нописанд аст, нописанд!
Эй шаҳиди зинда эй аҳли назар,
Асри бесузи маро мавҷи шарар!

Аз най ту савти Мавлоно ба гӯш,
Рӯҳи Иқбол аз навоят дар хуруш.
Сатрҳои оташинат оварад,
Қалби озодипарастонро ба чӯш!
Эй шаҳиди зиндаи бедори Шарқ,
Воқифу донандаи асрори Шарқ!
Шаҳси ту сад шаҳс дорад дар канор,
Ҳар яке сармоёи фаҳри диёр.
Олиму орифу шайдои ватан,
Ҳикмату шеъри тару ишқи нигор!
Эй шаҳиди зиндаи фарҳанги мо,
Эй зи ту поянда ному нанги мо.
Шеъри ту шеъри набарду сангар аст,
Дар самои корзорон тундар аст.
Дӯстонро моёи фаҳру ғурур,
Душманонро интиқому кайфар аст!
Эй шаҳиди зиндаи афғонзамин,
Марзу буми мардумони нозанин.
Вориси чоми Чаму Синостӣ,
Рӯҳи саргардони Мавлоностӣ.
Аз Чамолитдини Афғон ояте,
Инқилобе дар дили дунестӣ!
Эй шаҳиди зиндаи асри равон,
Номи ту бодо ҳамеша ҷовидон!
Номи ту бодо ҳамеша ҷовидон!

-15-

Мавлонои Доғистон: Расул Ҳамзатов

Чеҳра аз Юнону дар дил шеваҳои Мавлавӣ,
Тан зи Доғистону дар сар нахвати олмонавӣ.
Ҷом аз Хайёму дафтар - дафтари Мусо Ҷалил,
Ҳикмат аз Лукмону шуҳрат ҳамчу Иброҳим
Халил.
Ишқ аз Мачнуну Лайлӣ, хоки поки Кишвараш,
Теша аз Фарҳоду кӯҳи Бесутун назми тараш.
Наср аз Эзопу маънӣ маънии одамгарӣ,
Шеър аз Иқболу даъват, даъвати пайғамбарӣ.
Завқ аз Есенину ҳангомаи Ҳофиз ба дил,

Раҳбараш илҳом бошад не Худо не Ҷабраил!

-16-

Баҳори бе шоир

(Ба ёди шодравон Сарвар Амирҷон, ки нахустин маҷмуъаи ашъори хешро “Баҳор меҳоҳам” номгузори карда буд...
Ва дар баҳор даргузашт)

Баҳоро омадӣ, Сарвар наёмад?
Кучо шуд шоири гулҳо, кучо шуд?
Ту танҳо омадӣ, бе дидаву дил?!
Баҳоро, шоири дилҳо кучо шуд?
Дигар ҷои саволу гуфтугӯ нест...
Чунин сангдилӣ аз ту накӯ нест!
...Вагарна...
Чӣ маънӣ дорад ин хандидани гул?
Чӣ маънӣ дорад ин овози булбул?
...Баҳоро...
Наям хушнуд аз имсолу порат,
Наям хушнуд аз савти ҳазорат...
...Баҳоро! ...
Аҷаб хуб омадӣ, хуш бошу лекин,
Чаро Сарвар наовардӣ, баҳоро!
Бигӯ, бо ҳамраҳи поринаи хеш,
Чӣҳо кардӣ, чӣҳо кардӣ, баҳоро!??

-17-

Мақоми Ҳаким Носири Хусрав

Эй ки сайри корвонеро шитобе будай,
Маҳфилу базми ҳамушонро хитобе будай.
Метаровад ҳарфи огоҳӣ зи лабҳоят мудом,
Пешвои ростини шайху шобе будай.
Хирасарҳои замона аз ту доим дар ҳарос,
З – он ки дар изҳори ҳақ айни савобе будай.
Ғофиле аз ҷаҳлу ғафлат аз кучо донад, ки ту,
Баҳри Инсон ин ҳама дар печу тобе будай.
Баски асрори худиро дар худой ёфтӣ,

Пурсиши мушкилписандонро ҷавобе будай.
Асрҳо боист то ёбӣ мақоми хешро,
Гарчи шомии миллатеро офтобе будай.
Эй забармарди далеру в – эй хирадманди ҷаҳон,
Аҳли оламро ту ганҷи беҳисобе будай.
Носири дунёи маънӣ Хусрави озодагон,
Дар замири рӯзгорон инқилобе будай!!!

(14 июни 1997)

-18-

Устод Ҳайдаршо Пирумшоев

(Доктори илми таърих, профессор)

Қуллаи Бомии Ҷаҳон болову зебоманзар,
З – он ки тоҷи зар ниҳода офтобаш бар саре.
Водии зарҳези Ванҷ аст, домани ин кӯҳсор,
Доманаш пур аз гулу дил кони ганҷу гавҳаре.
Ганҷи ӯ фикри баланди родмардонаш бувад,
Ҳиммати волои ӯ болотар аз болотаре.
Мерасад аз ҳар тараф савту садо бо ин маром:
Паҳлавони илм меояд ба майдон: ҲАЙДАРЕ!

(17 октябри 1996)

-19-

Устод Муҳаммад Алӣ Музаффарӣ

(Доктори фалсафа дар риштаи инсоншиносӣ)

Ноаён аз кишвари умеду армон омадӣ,
Бо тақозои дилу таҳриқи вичдон омадӣ.
Чун ҳақими мулки Юнон бо ҷароғи маърифат,
Дар шабистони замон ҷӯёи Инсон омадӣ.
Омадӣ, хуш омадӣ бар водию дашту даман,
Чун расули қуллаҳои Тоҷикистон омадӣ.
Марҳабо эй нуктасанҷи кӯҳсорони баланд,
Аз дили Дарвоз аз мулки Бадахшон омадӣ.
Сайди маъниро ба дом афкандӣ бо ҷаҳду талош,
Турфа сайёде ба сайди илму ирфон омадӣ.
Аз мақоми арҷманди Одамӣ кардӣ дифоъ,
Сарбаланд аз фитнаи гардуни гардон омадӣ.
Эй Муҳаммад, эй Алӣ, эй номбардори диёр,
Ҳамчу авлоди Музаффар сӯи майдон омадӣ.

Рафта будӣ алғараз дар чустуҷӯи одамӣ,
З – ин сафар бо чеҳраи шоду дурахшон омадӣ.
(26 ноябри соли 1999)

-20-

Устод Раҳим Мачидзода

Шеваи озодагӣ сармашқи инсон боядо,
Партави нури хирад чун шамси тобон боядо.
Зиндагӣ парвардигори ҳасту буди одамист,
Бар чунин парвардигоре ишқу имон боядо.
Худшиносӣ ояте аз чилваи равшандилист,
Партави ин нур ё раб зеби даврон боядо.
Рӯҳи мо фарсуда гардад аз ҳаросу бими марг,
Дарди бедармони моро кош дармон боядо.
Ин ҷаҳони сангу хишт бе шеърӯ шоир дӯзах аст,
Ҷои шоир з – ин сабаб бар авчи Кайҳон боядо.
Баҳри таскини худӣ садҳо худо парвардаем,
Ин мақоми худшиносӣ фаҳри инсон боядо.
Чун баёни сирати Устод саҳли мумтанест,
Бар мани шоирнамо берун зи имкон боядо.
Зодрӯзи навбаҳорӣ бар Раҳим ибни Мачид,
Ҳамқадам бо сабзаҳои Тоҷикистон боядо.
(1-3 июли соли 2000 мелодӣ)

-21-

Сеҳри сухани Хайём

Эй, ки фикри чому фикри нозанине кардаӣ,
Муъҷизоти осмонӣ дар заминне кардаӣ.
Талхӣ изҳори ҳақро ба майе з – он талхтар
Дар либоси шеър ҳамчун анғубине кардаӣ.

Духтари Мағрибзамин
(Ба Алис – мухлиси америкоии Носири Хусрав)

Мухлиси фарҳанги волои Бадахшон марҳабо,
Духтари Мағрибзамини Пири Юмгон марҳабо.
Чехраҳои шоду хандон бо забони безабон,
Хайра маҳдам гӯядат бар Тоҷикистон марҳабо.
Эй сафири илму ҳикмат эй нигори нозанин,
Бар диёри ошиқони илму ирфон марҳабо.
Чун диёри илму ҳикматро набошад марзу бум,
Ҳар замон бар сарзамини Оли Сомон марҳабо.
Зиндаю поянда дорад рӯҳи Носир азми ту,
Ҳамчу Устои далерат сӯи майдон марҳабо!

МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОЙ ВА РАВАНДҲОИ МУОСИРИ СИЁСӢ

Рачабов ҲАБИБУЛЛО
ҳиндишинос

МОҶАРОИ КАШМИР БА МАНФИАТИ КИСТ?

Масъалаи пурра озод будан, ё ба Покистон ҳамроҳ шудан ва ё дар ҳайати Ҳиндустон нигоҳ доштани Кашмир чандин даҳсолаҳост, ки мавриди баҳсҳои беохир қарор гирифтааст. Дар ин мавзӯ мақолаву китобҳои зиёд навишта шудаанд ва қарорҳои дахлдор дар самтҳои гуногун ба имзо расидаанд. Вобаста ба он, ки муаллифони мақола, китобҳои ҷудоғона ва ҳар навъ пешниҳодҳо чи гуна мавқеъро дар ҳаллу фасли масоили Кашмир ишғол намудаанд ва ё ишғол намуданианд, назари худро арз мекунанд. Ба хотири дар арсаи байналмилалӣ ва дар ҳуди Кашмир пайдо кардани тарафдорон, онҳо ба ҳар навъ таблиғ даст мезананд. Тавре ки маълум аст, моҷарои Кашмир ба ду давлат – Ҳиндустону Покистон дахл дорад. Вале ин дар назари аввал чунин менамояд. Агар дурусттар андеша кунем, пас даҳолати давлатҳои дигарро низ дида метавонем. Маҳз дар ҳамин вазъият ба шахсони ҷудоғона, хусусан, ба онҳое, ки ба омӯзиши масоили мухталифи халқҳои Ҳинду Покистон машғуланд ва ба намояндагони расмии давлатҳои бетараф, бисёр мушкил мешавад дақиқ дарк кунанд, ки ҳақ бар ҷониби кист? Барои дарки ба вучуд омадани моҷарои Кашмир ва ягон ҳулосае дар асоси воқеияти таърихӣ баровардан, ҳеҷ набошад, як назаре бояд ба таърихи Кашмир ва албатта, дар маҷмӯъ ба таърихи Ҳиндустон кард. Албатта, ба гузаштаи ниҳоят дури таърихи Кашмир зарурати муроҷиат кардан нест. Азбаски моҷарои Кашмир, пеш аз ҳама, мутааллиқ ба кадом дин будани мардумони Кашмир аст ва мо медонем, ки ин ҷо сухан дар бораи

динҳои ислом ва ҳиндуия меравад, хуб мешавад, ки саҳифаҳои таърихи Кашмирро аз ҳамон вақте ки мусулмонон дар ин ҷо ҳоким шуданду дини ислом дар Кашмир роҳ ёфт, боз кунем. Ислом дар қисматҳои шимолии Ҳиндустон, аз ҷумла ба Кашмир, нисбат ба дигар қисматҳои Ҳиндустон, дертар ворид шудааст. Чунин ақида ҳаст ва сарчашмаҳои таърихӣ низ тасдиқ мекунад, ки паҳншавии ислом дар Кашмир асосан ба миёнаҳои асри XIV рост меояд. Оғози онро соли 1323 гуфтаанд. Ин ҳамон вақте буд, ки сулолаи Саидиҳо аз Ладакх исломро ба Кашмир оварда буданд. Каме дертар аз тарафи Шамсидуддин - Шоҳмиро аз қаламрави сарҳадии Афғонистон барҳоста Кашмир забт карда мешавад ва дар он ҷо Шоҳмиро сулолаи Сватиро бунёд намуда, се сол - солҳои 1339-1342 ҳокимӣ мекунад. Пас писари калонии Шоҳмиро - Ҷамшед ҳоким шуда идоракунии Кашмирро ба дасти худ мегирад. Ҷамшедро бошад бародараш Алишер сарнагун мекунад. Яке аз ҳокимони мусулмон, ки дар Кашмир мавқеи хос дошт, Султон Зайнал Обидин (1420-1470) буд.

Дар солҳои 1556-1558 Кашмир аз тарафи император Акбар забт ва ба Империяи Муғулҳо ҳамроҳ карда мешавад. Он вақт Акбар дар Кашмир Рамчанди I-ро ҳоким таъин мекунад. Ташкилҳои музофоти Ҷамму низ ба ҳамин замон рост омадааст. Ҷамин Рамчанди I-ро асосгузори шаҳри Ҷамму¹ мешуморанд. Дар охири асри XVI ва аввали асри XVII минтақаи Ҷамму ва Кашмир ташкил ёфтааст.

Соли 1752 Аҳмадшоҳи Дурронӣ (1723-1772) Кашмирро зери даст менамояд ва писари худ Темуршоҳро он ҷо ҳоким мекунад. Дар оғози асри XX сикхҳо Кашмирро гирифта ба зери итоати худ медароанд. Ин ҷо зиёдтар нақши Гулоб Синҳ дида мешавад. Соли 1845 аввалин ҷанги сикхҳо ва англисҳо оғоз меёбад. Соли 1846 мустамликадорони англис Кашмирро зери даст намуда, ҳукуматдорӣ онро ба роҷаи Ҷамму медиҳанд. Пас ин роҷа ҳамчун маҳароҷаи Ҷамму ва Кашмир шинохта мешавад. Лекин набояд фаромӯш кард, ки ҳокими воқеӣ кӣ буд. Мустамликадорони англис дар минтақаи Кашмир зиёдтар

¹ Номи шаҳри Ҷамму ба шарафи олиҳаи ҳиндӣ Ҷамба Мата гузошта шудааст.

онҳоеро дастгирӣ менамуданд, ки динашон ҳиндуия буд. Англисҳо дар оғози асри XX дар Кашмир ҳатто чандин қонунҳоеро бароварда ҷорӣ намуданд, ки муқобили мардуми мусулмон буданд ва ҳаққу ҳуқуқҳои мусулмонҳоро маҳдуд менамуданд. Шӯрише, соли 1931 мусулмонҳои Кашмир бардошта буданду бераҳмона пахш карда шуда буд, сабаби асосиаш ҳамин навъ беадолатиҳо нисбат ба мусулмонҳо аст. Бояд зикр кард, ки мустамликадорони англис аз аввалин қадамҳоро ба Ҳиндустон гузоштан бо ҳокимони мусулмон дар рақобат буданд. Ин бадбинӣ пас аз пахши Шӯриши сипоҳиён (1857-1859) ба маротиб афзуда буд. Ҳамин тариқ, то соли 1949 ҳукуматдории сикҳҳо дар Кашмир ҳамчун маҳараҷаҳо чунин аст: Гулоб Синҳ (1846-1857), Ранбир Синҳ (1857-1885) – писари Гулоб Синҳ Партап Синҳ (1885-1925) ва Ҳарӣ Синҳ (1925-1949) – набераи Ранбир Синҳ.

Дар ҳамаи асрҳое, ки дар Кашмир мусулмонҳо ҳоким буданд ва ҳатто дар вақти ҳокимии сикҳҳо низ мардумони Кашмир – ҳиндуҳо, мусулмонҳо, буддоиҳо ва ғайра, аслан, аҳлона зиндагӣ мекарданд. Мисоле оварда намешавад, ки байни онҳо задухӯдҳои шадид ва ё бадбинии оштинопазир ҷой дошта бошад. Агар замони ҳокимии Султон Зайнал Обидин ва император Акбарро гирем, сарчашмаҳоро маълумот ин аст, ки намояндагони динҳои гуногун дар ин сарзамини хушманзар чун бародар осудаву беташвиш зиндагӣ доштанд. Бадбахтиҳои зиёди ба сари мардумони Кашмир омада аз замони дар солҳои 1845-1846 Кашмиро забт кардани англисҳо ва хусусан аз давраи озод шудан ва ба ду давлат тақсим шудани Ҳиндустони мустамликавӣ оғоз ёфтааст. Кашмир то замони забти англисҳо аз се қисм иборат буд: Якум -Шимол ва қисмати марказӣ. Дувум - Қисмати ҷанубӣ – Чамму ва севум - Қисмати шарқӣ – Ладакҳ. Шимолу марказ, метавон гуфт, ки қариб пурра аз мусулмонҳо иборат буданд. Дар Чамму ҷамоати ҳиндуҳо бартарӣ дошт ва дини ҳиндуияро пайрав буданд. Қисмати Шарқӣ, ҳарчанд ба ҳокимони мусулмон итоат дошта бошад ҳам, бо дини буддой сару кор дошт. Ҳукумати мустамликавии англисро сиёсат дигар буд. Ягонагии қавмҳои гуногуни Ҳиндустон ҳеҷ вақт чун паҳлуи мусбати сиёсати ин ҳукумат арзёбӣ нашудааст.

Акнун бояд боз ба як нуқтаи дигар низ эътибор дод, зеро моҷарои Кашмир ба он саҳт алоқаманд аст. Муборизаи миллий-озодихоҳиро ба хотири дарёфти истиқлолият дар оғоз намояндагони буржуазияи миллий, ки ҳизби «Конгресси миллии Ҳиндустон»-ро дар соли 1885 ташкил намуда буданд, раҳнамой мекарданд. Дартар дар соли 1906 дар шаҳри Дакка боз як ҳизби сиёсӣ бо номи «Лигаи мусулмонҳо»² таъсис ёфт, ки ҳадафаш ҳуқуқҳои сиёсии мусулмонҳои Ҳиндустонро ҳимоя кардан буд. Маҳз ҳамин ҳизб дар соли 1916 бо ҳизби «Конгресси миллии Ҳиндустон» созишнома баста изҳор намуда буд, ки якҷоя бо ҳизби Конгресс муқобили мустамликадорон мубориза мебарад. Ин мубориза дар оғоз ба хотири он буд, ки Ҳиндустон ҳуқуқи доминион³ шуданро ба даст дарорад. Маҳз ҳамин ҳизб соли 1937 талаб кард, ки ҳамон музофотҳои Ҳиндустон, ки аксарияти аҳолиашон мусулмонанд, худмухтор шаванд. Пас ин ҳизб соли 1940 дар яке аз ҷаласаҳои худ дар шаҳри Лохур ба қароре омада, пешниҳод намуд, ки дар қисмати мусулмоннишини Ҳиндустон бояд як давлати соҳибистиқлоли мусулмонӣ ташкил ёбад. Ҳамин тариқ, ду ҳизби сиёсӣ дар оғоз ба хотири як ҳадаф - озод намудани тамоми мардуми Ҳиндустон талош меварзиданд, вале баъдтар, тавре ки ишора шуд, ҳадафҳои ҳизби «Лигаи мусулмонҳо» дигар оҳанг гирифтанд. «Конгресси миллии Ҳиндустон» бо сарварии Чавоҳирлол Неҳру (1889-1965) муқобили ба ду давлат тақсим шудани Ҳиндустон буд, вале дар миёнаҳои соли 1947 кор то ба он ҷое расид, ки ба тақсимшавӣ розӣ нашудан имкон дошт боз бадбахтиҳои бештаре аз бадбахтиҳои худии соли 1947 орад, аз ҷумла талафоти ҷонӣ ва бе мисл пастравии иқтисоди миллий. Нақшаи ба ду давлат тақсим намудани Ҳиндустон зери назорати охири ноиб-қароли Ҳиндустон лорд Луис Маунбеттен (1900-1979) тартиб дода шуд ва ниҳоят шаби 15 августи соли 1947 Ҳиндустони мустамликавӣ

² Лигаи мусулмонҳо (номи аслиаш ба забони англисӣ ALL India Muslim Lig (League) 30 декабри соли 1906 таъсис ёфтааст. Асосгузори он Оғохонии III. Сарвар : Муҳаммад Али Чиноҳ. Пас 14 августи соли 1947 «Лигаи мусулмонии Покистон» ном гирифт.

³ Доминион – давлати худмухторе, ки ба ҳайати империяи Британияи Кабир ворид аст ва оид ба сиёсати дохилию хориҷии худ аз Британияи Кабир вобастагӣ дорад.

ба ду қисм тақсим шуда соҳибистиқлол гардид. Ин ҷудошавӣ даҳшатҳоеро ба вуҷуд овард, ки бо гузаштани бештар аз 70 сол аз ёди касе намеравад. Маҳз ҳангоми ҳамин ду пора шудани Ҳиндустон мочарои Кашмир ба вуҷуд омадааст.

Дар роҷанишиниҳои Чамму ва Кашмир шумораи мусулмонҳо зиёд буданд. Дар ин минтақа сарчашмаҳо гоҳе 70 ва гоҳе 80 фоиз будани мусулмонҳоро зикр кардаанд. Мутобиқи маълумоти соли 2011 масоҳати музофоти Чамму ва Кашмир 222 236 км.кв. буда, шумораи аҳоли 12 миллиону 549 ҳазорро⁴ ташкил медиҳад. Аз ин шумора 67 фоиз мусулмонҳо, 30 фоиз ҳиндуҳо ва 2 фоиз сикхҳо ва 1 фоиз буддоиҳо ва дигарҳо мебошанд.

Новобаста аз шумораи мусулмонҳо дар Кашмир (ёдовар мешавем, ки ҳоло ҳам, яъне пас аз тақсим шудан ҳам шумораи мусулмонҳо дар Ҳиндустон кам нестанд. Мутобиқи ахбори баъзе сарчашмаҳо онҳо 165 миллион мебошанд. Аз лиҳози шумора дар ҷаҳон дар ҷойи сеюм пас аз Индонезия ва Покистон мебошанд), маҳараҷаи Кашмир Ҳарӣ Синҳ (1925-1949) ва дигар соҳибмансабони баландмақоми ин сарзамин, ки аксарияташон ҳиндуҳо буданд, тасмим гирифтанд, ки Кашмир ба Ҳиндустон ҳамроҳ мешавад. Маҳараҷа санади ба Ҳиндустон ҳамроҳ шуданро омода намуда, онро ба ноиб – кароли Ҳиндустон лорд Луис Маунбеттен месупорад ва чун ин санад дастгирӣ меёбад, мутобиқи қонуни конституцияи онвақта музофоти Чамму ва Кашмир ҳамчун қисми ҷудонашавандаи Ҳиндустон мегардад. Ба санади воридшавӣ ба Ҳиндустон маҳараҷа Ҳарӣ Синҳ 26 октябри соли 1947 имзо гузоштааст ва худи ҳамон рӯз ноиб-кароли Ҳиндустон онро қабул кардааст. Хотиррасон мекунем, ки андаке баъд аз эълони истиқлолият шаби 21-ум ба 22-юми октябри соли 1947 қабилаҳои пуштун аз шимолу ғарби Покистон ба Кашмир ҳучум мекунанд ва 24 октябр ҳукумати муваққатии Озод Кашмиро эълон мекунанд. Маҳараҷа ба ҳукумати Ҳиндустон муроҷиат менамояд, ки ба хотири муқобилият нишон додан ба қабилаҳои ҳучумкарда, ёрӣ расонад. Ҷавоби ҳукумати

⁴ Дар баъзе ҷойҳо бе ишораи он, ки ба кадом сол дахл дорад ин шумора ҳамчун 10,070 миллион дода шудааст.

Ҳиндустон ин буд, ки ин ёрӣ танҳо пас аз расман ба Ҳиндустон ҳамроҳ шудани Кашмир имкон дорад. 26 октябр Кашмир расман ба Ҳиндустон ҳамроҳ мешавад. Баробари ҳамроҳ шудан қувваҳои низомии Ҳиндустон ба Кашмир медароянд, то ин ки пеши роҳи қабिलाҳои ҳуҷумкардаи пуштун гирифта шавад. Соли 1948 задухурдҳои низомӣ дар ин ҷо қатъ мегардад. 4 феввали соли 1948 намояндаи Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар Шурои Амният эълон намудааст, ки бо сабаби ба Ҳиндустон ҳамроҳ шудан, музофоти Чамму ва Кашмир дигар он дар итоати маҳроҷаҳо намебошад. Дар сессияи 765-уми Шурои Амният намояндаи СССР чунин изҳор кардааст: «Роҷеъ ба масъалаи Кашмир мардуми Кашмир худ ин масъаларо ҳал намудааст. Мардумони Кашмир ба чунин қарор омадаанд, ки Кашмир ҷузъи ҷудонашавандаи Ҷумҳурии Ҳиндустон мебошад». Консултанти ҳуқуқии Созмони Милали Муттаҳид ба чунин хулоса омадааст, ки ба Ҳиндустон ҳамроҳ шудани Кашмир қонунӣ буд ва барои шубҳа доштан ҳеҷ сабабе нест. Ин далел баъдтар, 13 августи соли 1948 ва 5 январи соли 1949 дар баромади Комиссияи Созмони Милали Муттаҳид, ки ба Созмони Милали Муттаҳид пешниҳод шуда буд, пазируфта шуд. Ҳар ду қатъномаҳо ҳам Ҳиндустон ва ҳам Покистон қабул карда буданд. Ҳамин тариқ, моҳи январи соли 1949 созишномаи тақсим шудани Кашмир байни Ҳиндустону Покистон ҳукми амал карданро мегирад. Мутаассифона, душвор аст гуфтан, ки қазияи Кашмир он вақт пурра ҳалли худро ёфта буд. Бо гузаштани вақт ва дигаргуниҳои вазъи сиёсии минтақа ин масъала боз зуд-зуд пеш меомад.

1 сентябри соли 1965 байни Покистону Ҳинд бори дуюм ин масъала шиддат гирифта ба муноқиша оварда расонд. Бархӯрд дар хати сарҳадии байни Ҳиндустону Покистон дар мавзеи Ранни Коч оғоз ёфта, пас ба шимол, яъне ба Кашмир гузашт. Пас аз 22 рӯз оташбас эълон шуд. Ҳиндустон дар ин ҷанг як қисм қаламрави Покистонро ишғол намуд. 10 январи соли 1966 бо ташаббуси Иттиҳоди Шуравӣ дар шаҳри Тошканд созишнома миёни Ҳиндустону Покистон баста шуд, ки мутобиқи он тарафҳо дар ҳамон сарҳади пештар муайяншуда бояд ҷойгир мешуданд. Созишномаи Тошкандро сарвазири Ҳиндустон Лал Баҳодур

Шастрӣ (1904-1966) ва президенти Покистон Муҳаммад Аюбхон (1907-1974) имзо карда буданд. Дар эълумияи Тошканд, аз ҷумла гуфта шуда буд, ки «Сарвазири Ҳиндустон ва президенти Покистон ба чунин созиш омаданд, ки муносибатҳо байни Ҳиндустону Покистон дар асоси ба корҳои дохилии якдигар даҳлат накардан ба роҳ монда мешавад» (Моддаи сеюми қарордод). Дар моддаи чоруми қарордод боз чунин таъкид аст: «Сарвазири Ҳиндустон ва президенти Покистон ба чунин созиш омаданд, ки ҳар ду ҷониб аз ҳама гуна таблиғот, ки бар зиди давлати муқобил аст, худдорӣ мекунанд ва таблиғотеро дастгирӣ менамоянд, ки инкишофи дӯстию якдигарфаҳмии ду кишварро таъмин намояд».

Бархурди низомии Ҳиндустону Покистон бори сеюм 3 декабри соли 1971, акнун дар Покистони Шарқӣ рӯй дода буд. Ин дафъа урдуи ҳиндустонӣ якҷоя бо шӯришгарони бангоӣ муқобили Покистон ҷангиданд. Натиҷа ин буд, ки Покистон Покистони Шарқиро аз даст дод. Он ҷо Ҷумҳурии Демократии Бангладеш ташкил ёфт. 3 июли соли 1972 дар шаҳри Симлаи Ҳиндустон сарвазири Ҳиндустон Индира Гандӣ (1917-1984) ва президенти Покистон Зулфиқор Алӣ Бҳутто (1928-1979) созишномаи Симларо ба имзо расониданд. Шартҳои асосӣ ин буд, ки ҳамаи масъалаҳо бояд бо роҳи осоишта ҳал карда шаванд. Лекин соли 1987 бо сабаби дар назди сарҳад гузаронидани машқҳои низомӣ, қариб буд боз ҷанги Ҳиндустону Покистон аз нав оғоз ёбад.

Аз солҳои 90-ум инҷониб дар музофоти Ҷамму ва Кашмир нооромӣ мушоҳида мешавад, ки зиёдтар ба терроризм алоқаманд аст. Авҷгирии амалиётҳои террористӣ ба он оварда расонд, ки ҳукуматдорни музофот дар идора кардани Кашмир нотавон шуданд. Ҳукумати Ҳиндустон маҷбур шуд Ассамблеяи қонунбарории музофотро аз фаъолият боздорад ва ҳукуматдорни президенти ҷорӣ намояд. Пас ба ин ҷо шумораи зиёди қувваҳои мусаллаҳи Ҳиндустон ворид карда шуд, ки ин боиси норозигии Покистон гардид.

Дар даҳсолаҳои охир дар музофоти Кашмир амалиётҳои террористӣ ва намоишҳои эътирозӣ боиси нооромӣ ин музофот шуда истодааст. Аз ин музофот ба дигар қисмҳои

Ҳиндустон кӯчидани ҳам мусулмонҳо ва ҳам ҳиндувон мушоҳида мешавад. Дар оғози соли 2015 тирпарониҳо миёни низомиёни Ҳиндустону Покистон ва кушта шудани ду сарҳадбони покистонӣ мавҷи нави нооромии Кашмирро ба вучуд овардааст. 14 феввали соли равон автобуси пур аз политсейҳои Ҳиндустон дар музофоти Кашмир дучори ҳамлаи террористон шуд ва дар натиҷа 44 нафар кормандони политсия ба ҳалокат расиданд. Ин ҳодиса боз боиси нооромии бештари мардуми Кашмир ва ҳалалёбии муносибатҳои ҳарду давлат гардид. Миёни Ҳиндустону Покистон борҳо созишномаҳо ба имзо расидаанд, вале бадҳоҳои оромии Кашмир ҳеҷ ором намешаванд. Бе ягон шубҳа маълум аст, ки нооромии Кашмир ба мардуми он лозим нест. Лекин қувваҳои ҳастанд, ки нооромӣ ва ҷангу хунрезӣ дар ин ҷо он давлати дигар барояшон манфиатҳои зиёд меорад. Қувваҳои ҳастанд, ки қасди пора-пора кардани давлатҳои бузургро доранд. Ҳанӯз дар охири нимаи аввали асри ХХ, Ҳиндустон ҳангоми озод шудан метавонист аз лиҳози аҳолию масоҳат чун як давлати бузург боқӣ монад. Вале онро мо имрӯз се порча мебинем. Вале ин ҳам барои душманони ин минтақа кам менамояд. Яке аз адибони маъруфи Ҳиндустон Камлешвар (1932-2007) асаре бо нми “Чанд Покистон” навишта, ишора ба он мекунад, ки душманони ягонагии мардумони Ҳинду Покистон боз чанд Покистони дигар мехоста бошанд. Лекин бо ҳамаи ҳамин пора-пора шудан, баракси чашмдошти порасозон Ҳинду Покистон пурқувват ва соҳиби силоҳи ҳаставӣ шуданд. Онҳое, ки намехоҳанд мустақил, озод ва боиқтидор будани ин давлатҳоро бинанд, ҳамаи чораҳоро меандешанд, ки қазияи Кашмир на танҳо ҳал нашуда арзёбӣ шавад, балки рӯз то рӯз боиси нооромии Ҳинду Покистон ва тамоми минтақа гардад. Лозим ба шарҳи муфассал нест, ки бархурди низомии ду давлати дорой силоҳи ҳаставӣ чи гуна оқибатҳои даҳшатангез лорад. Пӯшида нест, ки ҳаваси моҷарочӯиҳодошта барои дар минтақаҳои гуногуни дунё ба вучуд овардани низоъҳо баҳонаҳо мечӯянд ва агар баҳонае наёбанд онро бофта мебароранд. Дар чунин вазъият танҳо умед бар он бастан мумкин аст, ки ҳар як халқ зирак, дурандеш ва ар амале кардан ва ӯ хулосае баровардан нисбати ҳар қазия ақли солихро ба кор барад.

СИНФИ МИЁНА ҲАМЧУН КАТЕГОРИЯИ ИҶТИМОӢ- ФАРҲАНГӢ

Синфи миёна дар илми сотсиология ҳамчун омили паст кардани шиддати иҷтимоии манфиатҳои ба амал омада дар байни гурӯҳҳои иҷтимоии «қишри боло» ва «қишри иҷтимоӣ», махсусан дар давлатҳои пасошӯравӣ, маънидод шуда, ҳамчун воситаи бархӯрди онҳо баррасӣ мегардад. Илова ба ин солҳои тӯлонӣ рушди синфи миёна дар кишварҳои рушдёфта ҳамчун кафолати муътадили иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ баррасӣ шудааст. Аз ин рӯ метавон чунин шуморид, ки ин синф дар шароити муосир на танҳо ифодакунандаи манфиатҳои фардӣ, балки ҳамчун асоси пешрави чанбаҳои гуногуни ҷомеа бояд маҳсуб ёбад. Бинобар ин ҳам барои муайян намудани синфи миёна дар ҷомеаи муосири Федератсияи Россия се равиш (подход) вучуд дорад. Муносибати якум, танҳо аз нуқтаи назари вазифаҳои тадқиқоти маркетингӣ, ки ба он як қисми аҳоли дохил шуда, вобаста ба афзалияти истеъмолии ба талаботи қобилияти харидорӣ ҷавобгӯ, муайян карда мешавад. Равиши дуюм, барои муайян намудани синфи миёна дар ҷомеа бо истифодаи нишондиҳандаҳои анъанавии сотсиологияи кишварҳои Ғарб (муайян намудани хусусиятҳои хоси касбӣ, маълумот, молумулкдаромад) алоқаманд мебошад.

Равиши сеюм, на танҳо бо усули маркетингӣ муайян намудани синфи миёна, балки бавоситаи омӯзиши моҳияти иҷтимоӣ-сиёсӣ низ дорой аҳмияти муҳим мебошад. Усули зикршуда дар муайян намудани синфи миёна ва қишрҳои он дар давлатҳои пасошӯрави истифода мешавад ва истифодаи он то андозае имконият медиҳад, ки ба чунин саволҳо ҷавоби мувофиқ диҳад: оё синфи миёна (ё қишрҳои миёна) ҳамчун кафолати муътадили ҷомеа баромад карда метавонад? Оё синфи миёна манфиатҳои хоси худ ё арзишҳои мақсадноки худро дарк намудааст ва тайёр аст, ки онро амалӣ намуда, субъекти фаъоли иҷтимоӣ гардад.

Бо назардошти саволҳои гузошташуда, равиши (подход) зикршуда барои муайян намудани нишондиҳандаҳои синфи миёна на танҳо аз назари характеристикаи дорой ва касбӣ, балки барои муайян намудани хислатҳои айниятдиҳи, равонӣ ва ҷаҳонбинии фардӣ имконият медиҳад.

Чунонки маълум аст, барои муайян намудани сарҳади гурӯҳҳои иҷтимоӣ (айниятдиҳӣ) синфи миёна дар илми сотсиологияи муосир ду нишондиҳанда; субъективӣ ва объективӣ истифода шудааст. Критерияи субъективӣ ба раванди «худайниятдиҳӣ» (самоидентификация) таалуқ дошта, вобаста аз андешаи аъзоёни чомеа ҳолати иҷтимоии худро ба ин ё он қишри синфи миёна маҳсуб медонанд. Дар тадқиқоти мо, ки соли 2013 дар 18 ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шудааст 47% пурсидашудагон дар иерархияи ҷамъиятӣ худро ба синфи миёна маҳсуб донистанд. Лекин ин чунин маъно надорад, ки онҳо гурӯҳи иҷтимоии синфи миёнаро ташкил медиҳанд. Махсусан, бо назардошти давраи гузариш ва касодии бардавоми иқтисодӣ, интиҳои (ғояти) иҷтимоии инсонӣ пасошуравӣ, ки ба воситаи рамзӣ дар ҳолати миёна қарор доштани фарҳангӣ иҷтимоӣ кӯшиши худшиносӣ дорад ба таври пурра эҳсос менамояд.

Нишондиҳандаи объективӣ, ки сотсиологҳо истифода менамоянд новобаста аз ақидаи фардҳо вучуд доранд. Доири ин масъала се нишондиҳандаро овардан ҷоииз аст; вазъияти моддии фардҳо, сатҳи маълумот ва квалификация.

Таҳлили нишондиҳандаҳои эмпириқие, ки дар рафти тадқиқот ҳамчун арзишҳои ташаккули синфи миёна оварда шудааст имконият медиҳад, ки сохтор ва хусусияти рафтори гурӯҳи иҷтимоии зикршударо дар шароити муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ муайян намуд.

Мафҳуми синфи миёна дар илми сотсиологияи тоҷик вобаста ба фаҳмиши он дар Россия бисёрмаъно буда, на танҳо аз нуқтаи назари нишондиҳандаҳои воқеии иқтисодӣ, балки бо дарназардошти хусусиятҳои хоси иҷтимоӣ-фарҳангии он таҳқиқ намудан лозим аст.

Синфи миёна дар ҳаёти иҷтимоӣ – фарҳангӣ аз нуқтаи назари рушди ҷанбаҳои гуногуни сохтори чомеа ба пешрафти он таъсири мусбат расонида, дар ҳамоҳангсозӣ бо гурӯҳҳои дигари иҷтимоӣ барои ҳамгирии илм ва истеҳсолот мутобиқат менамояд.

Ҳамкориҳои синфи миёна бо гурӯҳҳои иҷтимоӣ дар он зоҳир мегардад, ки соҳибкориҳои иҷтимоӣ амалӣ гардида, боиси ташкил намудан ва бо ҷойи кори (бо дарназардошти таҳассус) ба талабот муносири бозори меҳнат ҷавобгӯ таъмин намудани қишрҳои иҷтимоӣ омили асосӣ мегардад. Илова ба ин синфи миёна дар ташаккул ва пешравиҳои сатҳи фарҳангии омма, ба воситаи истифодаи самараноки омилҳои зехнӣ, ақлӣ ва раванӣ таъсири мусбат расонида боиси нигоҳ доштани муътадилиҳои самтҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Аз ин рӯ Т.И. Заславская вобаста ба контексти гузариш аз капитализм ба ҷомеа постиндустриалӣ синфи миёнаро чунин тавсиф менамояд:

1). Синфи миёна аз ҷиҳати ҷойгоҳи худ ва бо назардошти мавқеи миёна доштаниш, вазифаи интеректави «барандаи иҷтимоӣ» -ро дар байни намояндаҳои «қишри боло» ва «қишри поён» дар ҷомеа иҷро менамояд. 2). Инчунин, вобаста ба ин синфи миёна бо сабаби таъминоти сатҳи баланди моддӣ ҳамчун нишондиҳандаи муътадилиҳои ҷомеа маҳсуб меёбад. 3). Вобаста ба сатҳи баланди маърифати ва квалifikатсияи худ ин синф, нақши иҷрокунандаи агенти асосии технологӣ ва рушди иҷтимоӣ-иқтисодиро мебозад; 4). Илова ба ин ҳамчун намояндаи ифодакунандаи манфиатҳои ҷамъиятӣ метавонад барои пешрафти ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва бо ҷои кори доимӣ таъмин намудани гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ замина гузошта, боиси баланд шудани сатҳи зиндагии аҳоли мегардад.

Дар кишварҳои пешрафтаи ҳақон қишри синфи миёна аз 60 то 85 фоизи аҳолиро ташкил дода, дар зинаҳои иҷтимоӣ байни нухбагони (элитай) ҷомеа, яъне сарватмандон ва камбизоатон қарор дорад. Ин синф аз элита ва коргарон тафовут дошта, дар ҷомеа нақши маҳсусро ифо менамояд. Нақши он ба ҳайси ниғаҳдорандаи суботи ҷомеа, қатъи назар аз динамизми сиёсат ва тақозои рӯзмарраи иқтисодӣ, тағйир намеёбад. Синфи миёна дар сохтори ҷомеаи пешрафта, сарфи назар аз тағйири барномаҳои сиёсӣ ва режими ҳокимият, вазифаи аънанавии худро иҷро менамояд ва ҷомеаро бо ҳамаи заруратҳои иқтисодӣ - иҷтимоӣ ва фарҳангӣ таъмин менамояд: аз ҷои қор ва молҳои истеъмолӣ сар қарда, то кумаки тиббӣ ва кашфиёти илмӣ. Бинобар ин, барои фаъолияти самараноки тамоми риштаҳои ҷомеа се унсурҳои таркибӣ заруранд: 1) зехният (интеллект) ва

дониши махсус, ё худ замонавӣ; 2) заминаи моддӣ; 3) қобилияти идоракунии кормандон ва роҳбарии самаранок ба фаъолияти одамон. Дар таркиби синфи миёна маҳз чунин табақаҳои иҷтимоие шомиланд, ки қобилияти иҷрои ин вазифаҳоро доранд.

Аз ин ҷо бармеояд, ки синфи миёна гуногуннавъ аст ва ашхосеро фаро мегирад, ки намудҳои мухталифи фаъолияти корӣ - идорӣ, зехнӣ, фарҳангӣ, техникӣ – технологӣ, хоҷагӣ ва ғайраро иҷро мекунад.

Мавҷудияти чунин табақаҳои мухталиф дар кишварҳои пешрафта аввалан, ба истиклолияти иқтисодӣ - мавҷудияти муассисаҳои хусусӣ ва иҷрои шахсии вазифаҳои ҷудогона ва дастгирии сатҳи ҳукумат барои рушди иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Соҳиб шудани синфи миёна ба истиклолияти иқтисодӣ дар шароити ҷумҳурӣ омили асосии рушди устувор ва суботи кишвар маҳсуб меёбад. Хусусияти дуввуми синфи миёна - ин самтгирии нерӯмандии касбӣ дар якҷоягӣ бо иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ ва баҳодихии иҷтимоӣ ва худбаҳодихӣ мебошад, ки натиҷаи тадқиқот онро собит сохт. Дар кишварҳои мутаракқӣ ҷомеа ба нақши олимон, духтурон, адвокатҳо (ҳимоятгарон), менечерҳои миёна, рӯҳониён баҳои баланд медиҳанд ва барои онҳо чунин шароити фазое фароҳам меоранд, ки онҳо зарур будани худро эҳсос намоянд ва аз ин ҷо хусусияти сеюми синфи миёна; яъне масъулияти баланди шахрвандӣ доштан ва мустақилияти сиёсии ин синф бармеояд, ки ин омил низ дар шароити муосири ҷумҳурӣ беҳбудиро меҳақад.

Бинобар ин, ҳар андоза синфи миёна дар сохтори ҷомеа қавитар бошад, ба ҳамон андоза эҳтимоли ба вуқӯъ омадани инқилоб, низоъу мочароҳо ва таҳаввулоти иҷтимоии харобиовар дар ҷомеа камтар хоҳад буд. Ин синф аз афроде иборат аст, ки сарнавишти хешро бо дастони худ сохтааст ва табиист, ки онҳо ба ҳифзи низоме, ки барояшон чунин имконотро фароҳам овардааст, манфиатдоранд. Синфи миёна ду қутби мутаазод: камбизоатҳо ва сарватмандонро ҷудо месозад ва намегузорад, ки онҳо бо ҳам бархурд намоянд. Ҳар қадар синфи миёна заифу нотавон бошад, ба ҳамон андоза нуқтаи мутаазоди қутбҳо бо якдигар наздиктар қарор мегиранд ва ба ҳамон андоза эҳтимоли бархурди онҳо бештар мегардад. Ва баръакс .

Синфи миёна барои соҳибкории хурду миёна васеътарин бозори истеҳсоли ва истеъмоли маҳсуб мешавад. Ҳар андоза ин синф сершумор бошад, ҳамон қадар соҳибкории хурд ва миёна ба пой худ қавитар меистад. Одатан, ба синфи миёна онҳое шомиланд, ки дорои мустақилияти иқтисодӣ буда, соҳиби корхона, ширкат, идора, амалияи шахсӣ ва қору фаъолияти худ мебошанд, яъне олимон, рӯхониён, духтурон, адвокатҳо, менечерҳои миёна ва ғайра асоси иҷтимоии ин синфро ташкил медиҳанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми ин дараҷаҳои касбӣ вучуд доранд, аммо онҳо аз ҷиҳати фосилаи даромад аз якдигар куллан фарқ мекунанд. Синфи миёна дар фазои иҷтимоӣ пароканда аст ва дар пасманзари сохторҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ ва сиёсӣ фаъоли номенклатурӣ, корпоративӣ, мафиозӣ ва иқтисоди пинҳонӣ хеле заиф ба назар мерасад. Ибтидои ташаккули синфи миёна дар Тоҷикистон дар шаҳрҳои анъанавӣ-саноатӣ дар давраи собиқ Шӯравӣ ташаккул ёфта буд, лекин дар шароити гузариш ба шакли навини муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, иқтисоди бозорӣ ва дар ҷараёни хусусигардонии моликияти давлатӣ қисми зиёди гуруҳҳои иҷтимоии аҳоли ба сафи табақаҳои камбизоати аҳоли дохил шуданд ва қисми дигар бошанд барои таъмини иқтисодиёти ҳаёти оилави мачбур шуданд ба муҳочирати меҳнатӣ раванд.

Ин синф ҳамчунон дар миёни қисме аз қормандони машғул ба соҳибкории хурду миёнаи истеҳсолкунанда ва аҳли зиё чун бахши баландиқтисоси аҳоли вучуд дорад, аммо на аз нигоҳи вазъи иқтисодӣ- иҷтимоии (даромад, таъминоти моддӣ) онҳо дар чомеа, балки фақат аз нигоҳи худайниятдихӣ (самоидентификация). Азбаски онҳо қисми каммаоши гуруҳи иҷтимоии аҳоли мебошанд, бинобар ин, айни ҳол аз рӯи меъёри даромад қомилан шомил намудани онҳо ба синфи миёна мантиқӣ нахоҳад буд. Онҳо ханӯз ба иҷро намудани муҳимтарин вазифаи тасбитгари иҷтимоии пешрафти чомеа ва тасфифгари бархурди рӯ ба рӯи нерӯҳои мутаазоди чомеа қодир нестанд.

Масъалаи синфи миёна барои дурнамои рушди кишвар, аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Дар Тоҷикистон он дар шаклҳои махсус, аз он қумла дар шакли талаботи иҷтимоӣ ба таъсири суботгароёнаи синфи миёна ба сабаби ихтилофнокии чомеа рӯнамо мегардад. Ташаккули синфи миёна метавонад «табақаи

нав» ва фаъолу созанда миёни мардум ва ҳукумат ва дар айни замон, байни гурӯҳҳои сиёсии ба якдигар муҳолиф гардад. Бинобар ин, вазъияти иҷтимоӣ-фарҳангии синфи миёна аз ҳаҷми даромад, ҳокимият, воситаҳои истеҳсолот, тарзи зиндагӣ, маълумоти касбӣ ва риояи ҳуқуқҳо дар ҳамаи ҷанбаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ки намояндагони онро аз коргарони кироя дар "пойин" ва аз сарватмандони калон ва элитаи сиёсии ҳукмрон дар "боло" фарқ мекунонад, вобаста хоҳад буд. Зимнан, аз нигоҳи иқтисодӣ рушд ёфтани синфи миёна дар сурати боло рафтани мақоми сиёсии он имконпазир хоҳад буд.

Синфи миёна – гурӯҳи иҷтимоии аҳолиест, ки дорои даромади устувор мебошад ва талаботи васеи моддӣ ва иҷтимоии худро ба воситаи он пурра қонеъ гардонида метавонад. Ба синфи миёна чун қоида, шахсоне дохил мешаванд, ки дорои сатҳи маълумот ва таҳассуси баланд буда, дар ҷомеа вазъи мобайнро дар байни қисми на он қадар зиёди шахсони сарватманд ва қисми ками аҳолие, ки даромади паст мегиранд, қарор доранд. Ба замми он вазифаҳои, ки синфи миёна биноатан бояд иҷро намояд, боз ба таври иловагӣ вазифаҳои навовари тақрористеҳсолкунии кадрҳои таҳассусӣ ва нигоҳ доштани устуворӣ дар ҷомеа низ илова мешаванд.

Арасту мафҳуми синфи миёнаро нисбат ба ҷомеа истифода карда, қайд кардааст, ки ҳар андоза ин қишри иҷтимоӣ дар ҷомеа зиёд бошад, ба ҳамон андоза устувории он таъмин мегардад. Мувофиқи ақидаи ӯ давлате, ки аз шахсони миёнаҳол иборат аст, нишонаи сохтори беҳтарини давлатдорист... Онҳо ба амволи дигарон (давлатмандон) чун камбағалон таҳдид намекунанд.

Рушди нобаробари иқтисодӣ ҷаҳонӣ, касодии иқтисодӣ махсусан дар асрҳои XIX- XX боиси афзудани моликияти хусусӣ ва вусъат ёфтани монополияи шахсӣ гардид. Дар натиҷа, намудҳои гуногуни тақсимои моликият – дар шакли саҳомӣ (акционерӣ), кооперативӣ ва ғайра ба амал омаданд, ки ин раванд боиси пайдо шудани қишрҳои гуногуни одамоне гардид, ки соҳиби саҳмияҳо, заём, саҳмияҳои худ дар фондҳои нафақавии давлатӣ ва шахсӣ шуданд.

Дар аввали асри XX ба синфи миёна соҳибкорони хурдро дохил мекарданд, сипас бо баланд шудани сатҳи зиндагӣ дар

кишварҳои рушдёфта кормандони дорои тахассуси баланди меҳнати кироҷро низ ба ин синф махсуб донистанд. Аслан, дар чомеаи Ғарб барои тақсимбандии синфи миёна меъёрҳои объективӣ-сатҳи маълумот ва даромад, қолабҳои истеъмолий, соҳиби воситаҳои моддии шахсӣ ва маънавий ва қобилияти баланди тахассуси меҳнатидоштаро дохил менамуданд. Ғайр аз меъёрҳои объективии номбурда, фаҳмиши субъективии инсон, яъне вазъияти худро ҳамчун намоёндаи «миёнаи иҷтимоӣ» эҳсос намудан, мавқеи калонро ишғол менамояд.

Дар давраи навтарини таърихӣ, гузариш ба муносибатҳои нави ҷамъиятӣ дар байни як силсила кишварҳои, ки роҳи тараққиёти низоми сармоягузорию пеш гирифтанд ва ё ба истилоҳ кишварҳои сеюм номида мешаванд, зарурияти табиӣ-таърихии рушди синфи миёна ба вучуд омадааст. Аз ин сабаб, барои муайян намудани мақому ҷойгоҳи синфи миёна дар чунин чомеа методология ва усулҳои, ки фарогирандаи ҷанбаҳои гуногуни хусусиятҳои хоси ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ мебошанд, истифода мегарданд.

Гузариш ба бозори иқтисодӣ раванди тақсимои меҳнатро ба таври кулӣ тағйир дод, ки чомеаи Тоҷикистон ба ин раванд аз нуқтаи назари самаранок ҳал намудани масъалаҳои иқтисодӣ, минтақавӣ ва рушди иқтисодии инсонӣ, сатҳи баланди таҳсилот, касбият ва беҳбудии моддии шаҳрвандон омода набуд. Маҳз аз ин раванд масъалаи рақобатпазирии кишвар дар баробари рушди ояндаи синфи миёнаи муташаккил аз гурӯҳҳои иҷтимоии дорои тахассуси махсусдошта, ки фарогирандаи кишрҳои мутахассисони касбӣ мебошанд, вобаста аст.

Дар шароити кишвари мо синфи миёна дар асоси нишонаҳои ҳамгунсозии бисёрҷанба, чун некуаҳволии моддӣ, мақоми иҷтимоӣ-касбӣ ва худҳамгунсозии иҷтимоии фард ё кишрҳо муайян карда мешавад. Таҳти ин нишондиҳандаҳо асосан, он гурӯҳҳои қарор доранд, ки сатҳи даромаднокии онҳо аз сатҳи сабади истеъмолий (ҳоло сабади истеъмолии максимали 497 сомонию ташкил медиҳад) баланд аст, ё қисме аз зиёиёни меҳнатқарин танҳо аз рӯи аломати мақоми иҷтимоӣ-касбӣ дохил мешаванд.

Аломати зикршуда аслан қобили иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисоде мебошанд, ки бо рушди синфи миёна, алалхусус дар

бахши сармоягузорӣ ва суботи иҷтимоӣ ҳамрадифанд. Тавре ки соҳаи истифодабарии меҳнати касбӣ дар робита бо гузариш ба соҳаи аграрии иқтисодиёт маҳдуд ва сатҳи истифодабарии ҷараёни техникӣ ва технологӣ дар истеҳсолот ғайриқаноатбахш ва бесамар аст, бинобар ин иҷрои ин вазифаҳо чандон назаррас нест. Ҳамин тавр, ҳаҷми воқеии синфи миёнаро дар ҷумҳурӣ аз назари шумораи вазифаҳои иҷро мекардаи он муайян кардан мумкин аст. Бинобар ин, «шумораи вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодие, ки ба хусусияти характерноки синфи миёна хос аст ва аз тарафи гурӯҳҳои иҷтимоӣ иҷро мегардад, ҳар андоза зиёд бошад, ҳамон қадар имконияти ба ин гурӯҳи иҷтимоӣ дохил кардани он вучуд дорад». Азбаски Тоҷикистон ба гурӯҳи кишварҳои камбизоат шомил аст, бинобар ин, иштироки он дар низоми байналхалқии тақсими меҳнат дар сатҳи паст қарор дорад ва вобаста ба ин, синфи миёна низ дар ин раванд мавқеи ҳамгароиро бозида наметавонад. Аз ин рӯ, дар шароити муосир барои муайян намудани сохтор ва сарҳади воқеии синфи миёна коркарди меъёрҳо (нишондиҳандаҳо) хеле муҳим аст.

Мавҷудияти синфи миёнаи ташаккулёфтаи муътадил, яке аз аломатҳои асосии рушди ҷомеа мебошад. Мафҳуми «синфи миёна» мураккаб ва комплексӣ буда, он на танҳо сатҳи муайяни даромад, балки сатҳи маълумотнокӣ, касбӣ, хусусияти хоси рафтори иҷтимоӣ ва стратегияи ҳаётиро дар бар мегирад.

Бояд қайд намуд, ки меъёри ягона барои муайян намудани ташаккули синфи миёна дар тамоми кишварҳо вучуд надорад. Бо сабаби нооромӣҳо ва ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон, шумораи кишри камбизоат чанд муддат бештар гардид, бинобар ин сатҳи камбизоати нисбат ба давлатҳои ҳамсоя зиёдтар ба назар мерасад.

Аз рӯи натиҷаҳои соли 2013 афзоиши иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба қадри имкон назаррас буд, аммо ба таври умум, то ба охир аз буҳрон, ки бо давраи гузариш алоқаманд аст, раҳой наёфт. Зеро дар байни қисми зиёди аҳолии кишвар тарзи рафтори модели муваффақиятноки иқтисодӣ – иҷтимоӣ, ки ба касбияти шахсӣ ва тахассуснокӣ асос ёфта бошад, роҳандозӣ нашудааст. Ба ибораи дигар, тоҷикистониён ҳанӯз ба шароити дигаргуншуда пурра мутобиқ нагардидаанд ва низоми нави арзишҳо вобаста ба шароити иқтисодӣ – иҷтимоӣ ва тақсимшавӣ ба синфҳо ба таври босамар сурат нагирифта аст. То ҳол мақоми иҷтимоии аксари

одамон номуайян аст, ки ин на танҳо дар ҳаёти шахсони алоҳида, балки ба тамоми муҳити иҷтимоӣ боиси дохил шудани чузъи бесуботӣ мегардад. Маълум аст, ки ташаккули синфи миёна дар кишвари мо масъалаи муҳими таърихӣ маҳсуб меёбад, чунки аз рӯи теъдоди он рушди нисбатан устувори чомеаро таъмин намудан имконнопазир аст. Чунки вазифае, ки синфи миёна дар шароити муносибати бозори иқтисодӣ иҷро менамояд, вобаста ба имконияти баланди касбӣ-тахассусӣ, қобилияти мутобиқшавӣ ба шароити тағйирёфта, иштироки фаълоне барои азнавсозии ниҳодҳои (институтҳои) чомеа, нисбатан дорои вазъияти хуби моддӣ будан ва ҳавасманд будан ба давом додани ислоҳот муайян мегардад. Дар шароити муосир ба сабаби камшумор будани ин гурӯҳи иҷтимоӣ ва вучуд доштани баъзе мамониатҳои сунъӣ (фоизҳои калони қарзи бонкӣ, андози калон аз даромад, мукамал набудани санадҳои меъёрии қонунгузорӣ, бо сабабҳои субъективи ва объективи рушд наёфтани соҳибқори хурду миёна ва ғайраҳо) он такагоҳи иҷтимоӣ ва қувваи таҳриқдиҳандаи ислоҳот буда наметавонад. Дар кишварҳои мутараққӣ сохтори иҷтимоиро метавон ба таври эллипс ҳамчун қисми болою поён тасаввур кард, ки мутобиқан аз элита ва қишрҳои камбизоат иборат аст ва қисми мобайнӣ, ки аз ҷиҳати теъдод бартарӣ дорад, синфи миёна маҳсуб меёбад. Дар чунин чомеа синфи миёна бунёдқори асосии ҷараёнҳои иқтисодӣ, кафолати босуботи иҷтимоӣ ва сиёсӣ мебошад. Хислати фарқкунандаи ин синф сатҳи баланди маълумот ва касбият, фаълнокии иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва доштани маблағи муайяни захиравии моддӣ мебошад. Муҳим аст, ки дар ин маврид инсон худро ҳамчун намояндаи «синфи миёна» эҳсос менамояд. Таъминоти моддӣ моҳиятан бо сатҳи даромаднокӣ ва тахассус муайян мегардад. Натиҷаи ниҳоии тақсимои даромад дар ҳар гуна чомеа боиси сатҳи нобаробарии иҷтимоии онҳо мегардад. Он бо назардошти зарурати амалишавии вазифаҳои тақсимои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ташаккул меёбад, чунки агар масъалаҳои иҷтимоӣ ҳавасмандкуниро барои меҳнати босамар таъмин намояд, пас масъалаҳои иқтисодӣ талаботи иҷтимоиро то сатҳи ҳадди аққал қонеъ мегардонад. Сатҳи нобаробарӣ ва самти раванди тақсимои даромад нишондиҳандаи муҳими иҷтимоӣ-иқтисодии рушди чомеа ва сатҳи зиндагии аъзоёни он

мебошад. Намояндаи маъмули синфи миёнаи Тоҷикистон мутахассиси маълумоти олидор ва ё коргари ихтисосманде мебошад, ки қисми ками таркибии гурӯҳҳои иҷтимоиро ташкил медиҳад. Ба теъдоди миёнаҳолон метавон як қисми соҳибкоронро (аксари соҳибкорон ба қатори сарватмандон ва мулкдорон дохил мешаванд) шомил кард. Синфи миёнаи мо бо сабабҳои муккамал набудани санадҳои қонунгузорӣ, маҳдудияти таҳассусии меҳнати касбӣ ва гузариш ба ҷомеаи аграрӣ нисбат ба ҷомеаи Русия ва Қазоқистон заифтар аст. Аз ин сабаб, он ба талаботи муосири муносибатҳои бозоргонӣ бо душворӣ мутобиқ мегардад. Агар дар бораи кишварҳои мутараққӣ сухан равад, онҳо ҳислатномаҳои объективии мавҷуда, масалан, таҳсилот, ин кафолатро медиҳад, ки шумо муддати дароз метавонед муттаалиқ ба синфи миёна бошед. Мутаасифона, дар ҷомеаи мо моҳияти таҳсилот дар назари ҷомеа бинобар паст будани сифат ва таъминоти моддӣ коҳиш меёбад. Ба назари мо, ин марбут ба гузариш ба тарзи аграрии истеҳсолот буда, коркарди саноатии ашёи хом назаррас нест, ки ба тарзи рушди ҳаёти анъанавии аҳоли мусоидат мекунад.

Дар давраи гузариши иҷтимоӣ сохторҳои нави иҷтимоӣ ташаккул меёбанд, ки аз рӯи нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва таҳассусии худ дар шароити муосир рақобатпазир нестанд. Алҳол вазифаҳои иҷрошаванда дар сохтори мазкур наметавонанд барои раҳиҳои хавфу хатарҳо, ки дар иқтисодиёти миллӣ мавҷуданд, мусоидат кунанд.

Ташаккули синфи миёна дар шароити гузариши иқтисодӣ дар Тоҷикистон, аз нуқтаи назари ҷомеашиносӣ бо сатҳи даромад, таҳсилот, нуфуз ва муносибат бо ҳокимият шартгузори мешавад.

Ҳамин тавр, ҳислатҳои умумии синфи миёна дар вазъи «мобайнӣ» будани он дар табақабандии иҷтимоӣ зоҳир меёбад. Дар Тоҷикистон он дар шаклҳои махсус, аз он ҷумла, ҳамчун талаботи густурдаи таъсиррасонандаи босуботи синфи миёна дар робита бо тазодҳои ҷомеа ифшо мегардад. Ташаккули синфи миёна метавонад ҳамчун унсури фаъоли қишрҳои нав ташкилшуда, дар байни аҳоли ҳукумат ва гурӯҳҳои муборизи сиёсӣ гардад. Зеро вазъи сиёсии синфи миёна бо ҳаҷми даромад, ҳокимият ва ҳуқуқи муташаккил аз намояндагони коргарони кироя «аз поён» ва соҳибмулкони калон ва элитаи сиёсии

хукмрон «аз боло», муайян мегардад. Ҳамзамон, болоравии иқтисодии синфи миёна бо афзоиши мақоми сиёсии он имконпазир аст.

Синфи миёна истилоҳи сохторӣ буда, бо ҳокимияти сиёсӣ робитаи мустақим дорад. Ин истилоҳ ба мафҳумҳои иловашудаи ин ду гурӯҳҳои иҷтимоӣ – ҳоким ва синфи иҷтимоии зинаи поён низ тааллуқ дорад. Синфи миёна бо гурӯҳҳои дигари иҷтимоӣ муносибати таърихӣ дорад ва дар раванди рушдҳои худ ҳамеша дар вазъи таҳаввулот қарор дошта, дар иртибот бо дигар синфҳо ба ҳаёти сиёсии ҷомеа бевосита таъсир мерасонад. Аз нуқтаи назари таърихӣ ба синфи миёна буржуазия, тоҷирон ва деҳқонони заминдори хурд мансубанд, дар ҳоле ки синфи миёнаи нав аз мутахассисони бучавӣ, технократҳо ва кишварҳои маълумоти олимдори ҷомеа ташаккул меёбад.

Синфи миёна дорои афзори иттилооти оммавӣ, иртиботӣ ва технологияи муосир буда, омили муҳими сиёсӣ, иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва таҳаввулоти фарҳангии садсолаи охири аксари кишварҳои ҷаҳон мебошад. Бадин минвол, солҳои охир таҳаввулоти иҷтимоӣ-сиёсӣ дар паҳноии кишварҳо тадриҷан муносибатҳои иҷтимоиро тағйир дод.

Низоми нави маориф дар нимаи дуҷуми қарни XX барои ташаккулёбии синфи миёна мусоидат кард. Дар натиҷаи истиқлолият ва тағйирёбии сохторҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ-сиёсии ҷомеа, дар шаклҳои низоми идоракунӣ низ тағйироти куллӣ ба амал омад. Дар баробари ин, омилҳои ташаккулёбии тарзи ҳаёти анъанавӣ дар шаҳрҳои ҷумҳурӣ дар натиҷаи омезиши тарзи ҳаёти шаҳру деҳот бо бартарияти тарзи ҳаёти анъанавӣ ва дар ин замина, фазои нави фарҳанги муосир ташаккул ёфт, ки ба сифати низоми маориф, фарҳангӣ сиёсӣ ва омодакунии кадрҳои баландихтисос дар маҷмӯъ бе таъсир намонд.

Табиист, ки бисёр ҷабҳаҳои ҳаёти иҷтимоии аҳолии кишвар дар зери таъсири вазъияти нав қарор гирифт, аз ин рӯ, ҳайати синфи миёнаи то давраи истиқлолият низ тағйир ёфт. Бо мурури замон, чунин гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва кишварҳои он - зиёиён, ҳунармандон, тоҷирон, духтурҳо, омӯзгорон ва кормандони соҳаи эҷодӣ метавонанд қисми фаъоли синфи миёнаи навро ташкил диҳанд. Ҳоло бошад синфи миёна дар арафаи ташаккул

мебошад. Лекин синфи миёнаи кишвар бештар характери истеъмолкунанда дошта, дар байни онҳо шумораи ҷавонон низ кам нестанд, ки бо сабаби паст будани сатҳи маърифат аз арзишҳои умумичаҳонӣ дур буда, бо ҷараёнҳои иртиҷопарастии динӣ пайваستاанд. Вобаста ба ин, дар оянда онҳо наметавонанд самти фаъолияти худро барои давом додани ислоҳоти ҷомеаи шакл ва мазмуни муосирдошта равона сохта, рушди соҳаҳои мухталифи ҷомеаро таъмин намоянд. Бинобар ин усулҳои нави таълиму тарбияро, махсусан дар соҳаҳои гуногуни илмҳои ҷомеашиносӣ самаранок ба роҳ мондан лозим аст, то ин ки ҷавонон аз равандҳои таърихи ва ҷаҳони муосир баҳравар гарданд.

Дар шароити муосир тақсимои иҷтимоии меҳнат ва дар робита бо ин фарқияти назарраси даромади гурӯҳҳои иҷтимоии аҳоли боиси табақабандии ҷомеа ба сарватмандон ва камбизоатон гардида, таносуби сохтори иҷтимоии ҷомеаро то андозае халалдор сохт. Бинобар ин, баъзе кишварҳои дорои низоми яккасolorӣ (авторитарӣ) бо мақсади нигоҳ доштани амнияти иҷтимоии худ ба синфи миёна така мекунанд. Маълум аст, ки синфи миёна қисми таркибии ҷомеаро ташкил медиҳад ва чун қоида, нисбат ба кишрҳои дигари он дорои сатҳи баланди зиндагӣ мебошад, бинобар ин ҷойгоҳи он дар байни синфи баландмартаба ва синфи сатҳи поён буда, чун кафолати боэътимоди суботи низом ва зидди тарқишҳои иҷтимоӣ маҳсуб меёбад.

«Синфи мазкур бо хусусияти хос ва вазифаи сиёсии худ, яке аз мавзӯҳои асосии ҷомеашиносии классикӣ ба ҳисоб меравад. Вазифаи сиёсии синфи миёна аз он ҷиҳат муҳим аст, ки низоми ҳукмрон онро барои сабук кардан ва барқарор намудани ҳокимияти худ аз болои аксарият истифода мебарад. Синфи миёна дар масъалаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва вазифавии синфӣ нақши муҳимро мебозад». Аъзои синфи мазкур барои идоракунии чунин ниҳодҳо (институтҳо) ба монанди ташкилотҳои давлатӣ ва институтҳои фарҳангӣ-равшаннамоӣ, ки бо иҷрои вазифаи худ барои мустаҳкам намудан ва давом додани низоми синфӣ заруранд, мутобиқат мекунанд.

Хусусияти иҷтимоии синфи миёна дар он зоҳир мегардад, ки майли ба сатҳи синфи боло расиданро дошта, аз он дар ҳарос

аст, ки ба радифи синфи камбизоат наафтад. Аз ин рӯ, дар ин ё он чомеа танҳо синфи миёна барои рушд ва пойдории он қодир аст. Ҳама гуна маҳдудиятқуниҳои роҳи рушд ба камшуморшавии синфи миёна, барҳам хӯрдани он ва васеъгардии умқи синфӣ оварда мерасонад.

Дар айни ҳол, номутаносибии вазъи иқтисодӣ дар чомеа боиси нобаробарии ҳаёти иҷтимоии кишрҳои гуногуни аҳоли гашта, нишондиҳандаи асосии ташаккулёбии нобаробари синфи миёна ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, имконияти ташаккулёбии синфи миёна дар ҷумҳурӣ вобаста ба вазъи соҳибкорӣ, имтиёзҳои молиявӣ ва иқтисодӣ, ба хоҷагиҳои деҳқонӣ, қабули қонуни самараноки андоз барои рушди соҳибкории хурду миёна ва дигар проблемаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ вобаста аст. Ҳоло синфи миёнаи ташаккулёфтаи кишвар бо сабаби ноустувории молиявии соҳибкорон ва дар сатҳи нисбатан паст қарор доштани маълумоти касбӣ ва пурра мутобиқ нашудан ба талаботи рӯзафзуни бозори иқтисодӣ ва паст будани сатҳи рақобатпазирӣ дар бахшҳои хусусӣ дар вазъияти гузариш аз як табақаи иҷтимоии синфи миёна ба табақаи дигар қарор дорад, ки метавонад боиси кам гаштани теъдоди ин синф гардад. Агар миқдори синфи миёна кам гардад, яъне қисман ба ҳисоби дороён ва ё камбизоатон дохил шаванд, онгоҳ боиси зуҳури чандқутбӣ дар чомеа гардида, дар байни синфҳо фазои номусоид ташкил меёбад, ки барои чомеа хатарнок аст.

Имрӯзҳо дар тамоми дунё ҳимоя ва устуворшавии синфи миёна қисми таркибии сиёсати ниҳодҳои (институтҳои) байналхалқӣ, давлатҳои рушдёфта ва рушдёбандаро ташкил медиҳад. Ҳангоми суғуртаи шудани мавқеи синфи миёна дар чомеа бухронҳои иҷтимоӣ ва ҷунбишҳои оммавӣ рӯй медиҳанд. Ҷунбишҳои оммавӣ барои чомеаҳо, ки низоми муътадили иҷтимоӣ надоранд, хатарнок буда, сабаби ба амал омадани барномаҳои таҳрибкунанда мегарданд. Аз ин рӯ, таҳминҳои иқтисодӣ омили муҳими мустақилияти синфи миёна мебошад, зеро ояндаи демократия таҳти таъсири он қарор дорад ва коҳиш ёфтани синфи миёна таҳдид барои чомеа маҳсуб мегардад. Барои дучор нашудан ба офатҳои иҷтимоӣ имкониятҳои васеъ додан барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ,

бо мақсади ҳалли босамари проблемаҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ лозим аст.

Яке аз масъалаҳои хушдордиҳанда ақибмондагии техникӣ – технологӣ дар соҳаи истифодабарӣ дар риштаҳои иқтисодии кишвар бо мақсади рушди устувор мебошад, ки барои ташаккулёбии синфи миёна мусоидат менамояд. Баъзан кишрҳои иҷтимоӣ сабаби он мегарданд, ки танҳо қисми маҳдуди шаҳрвандон ба он мавқеъ ноил мешаванд, чунки ҳамчун қоида як қисми онҳо техника ва технологияи навро худ истехсол мекунанд, аз ин рӯ онҳо ба кишри устувори синфи миёна дохил мешаванд.

Яке аз намудҳои расонидани кумаки иқтисодӣ ба кишри миёна пешниҳоди имтиёзҳои бонкӣ мебошад. Ин намуди имтиёз ҳамчун муродиф барои тақсимои одилонаи боигарӣ дар байни кишрҳои поёнии чомеа ба шумор меравад. Дар амалия ин барои рушди иҷтимоии соҳибкорӣ, ки фаъолияти онҳо бояд ба самти бунёди ҷойҳои кории нав, омодакунӣ ва бозомӯзии кадрҳои баландиқтисоси зарурӣ барои соҳаҳои иҷтимоӣ ва дастгирии иҷтимоии аҳоли мусоидат менамояд.

Омилҳои таҳдидкунандаи вазъияти иқтисодии синфи миёна дар сиёсати андоз, иқтисодиёти пинҳонӣ ва коррупсия нухуфта аст. Дар чомеаи Тоҷикистон синфи миёна назар ба сарватмандони калон бештар андозбандӣ мешавад, ба ин маънӣ, ки қисме аз сарватмандони мансабдор ба иқтисоди пинҳонӣ машғуланд.

Ҳамчунин, пешрафти босуръати кишварҳои мутараққӣ ва пайдошавии кишварҳои нави дорои иқтисоди қавиро низ бояд ба назар гирифт. Таҳти таъсири босуръати ҷаҳонигарой, дар шароите, ки гирифтани фоидаи калон барои ширкатҳои бузург ба афзалиятҳои мутлақ ва беназорат табдил ёфтааст, аксарияти фаъолияти истехсолӣ берун аз худуди кишварҳои мутараққӣ ба амал меояд ва аксарияти қувваҳои кории кишварҳои мазкур бекор мемонанд ва ё музди маоши ночиз мегиранд.

Бо назардошти андешаҳои зикршуда, чунин саволе ба миён меояд:

- Кадом ҷаҳонбинӣ дар оянда метавонад мавҷудият ва манфиатҳои синфи миёнаро ҳифз намояд?

Чунин ҷаҳонбинӣ бояд то ҳадди имкон дар худ ҷузъҳои сиёсӣ ва иқтисодиро ифода намояд. Аз нуқтаи назари сиёсӣ, ҷаҳонбинии мазкур бояд афзалияти сиёсати демократиро назар ба сиёсати иқтисодӣ дар мадди аввал гузорад, ки он дар қонуни ифодакунандаи манфиатҳои умумихалқӣ дар низоми сиёсӣ ва ҳокимият таҷассум гардад. Бахшҳои, ки ба хизматрасонии умумӣ ва ҳифзи омма машғуланд ба таври кӯҳна фаъолият карда наметавонанд. Онҳоро бо истифодаи технологияи нав тағйир додан зарур аст. Илова бар ин сиёсати кадриро дар самти идоракунии босамари иқтисодӣ минтақаҳои ҷомеа ва масъалаҳои иҷтимоӣ вобаста ба талаботи бозори меҳнат, ки ба рушди устувори секторҳои иқтисодӣ ва инсон марбут аст, бояд ба танзим даровард.

Роҳи ҳал бояд дар рушди шаклу намудҳои гуногуни истифодабарии сармоя вобаста ба равандҳои ҷаҳонигарой бошад. Ҷараёни ҷаҳонигарой ин сарнавишт нест, ки ба он бо психологияи итоаткорона муносибат намоем, балки ин имкониятест, ки онро бояд ба таври оқилона, эҳтиёткорона, зиракона бо назардошти манфиатҳои шаҳрвандон ва кишвар истифода намуд. Мувофиқи ин ҷаҳонбинӣ системаи ба бозори озод асосёфта ва уҳдадорихои он мақсади ниҳой махсуб намеёбад, балки он ҳамчун воситаи рушд ва инкишофи ҷомеа буда, қисме аз аҳоли аз он баҳра мебардорад, на ба он маънӣ, ки танҳо сарвати миллии як кишвар афзояд.

То замоне, ки кишрҳои миёнаи ҷомеа чунин мешуморанд, ки манфиатҳои онҳо ба системаи иқтисодӣ мувофиқат намекунад ва дастгирии ҳуқуқӣ ва молиявии имтиёзнок намеёбанд, онҳо наметавонанд вазъи худро беҳтар намоянд. Чунин тамоюл ба синфи миёна психологияи истеъмолкунандагӣ ва бетафовутиро нисбат ба ҳаёти ҷомеа одат мекунонад. Аз тарафи дигар ба сатҳи зиндагии кишрҳои гуногуни аҳоли ва равандҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ таъсири бевосита мерасонанд. Аз ин рӯ натиҷаи тадқиқот нишон дод, ки танҳо 20% пурсидашудагон имконияти истироҳат ва табобатро доранд, боқимонда 80% бошад бо сабаби паст будани даромад чунин имконият надоранд ва ин омил ба вазъи саломатии қисми зиёди аҳоли таъсири манфӣ расонида, дар оянда ба имкониятҳои рушди устувор ҳалал ворид менамоянд.

Қисми зиёди аҳоли новобаста аз музди меҳнат, даромади солона ва истифода аз воситаҳои гуногуни хизмати маишӣ ва воситаҳои техникий истехсолот, худро ба табақаи синфи миёна нисбат медиҳанд.

Ҷадвали 19. Худайниятдиҳии пурсидашудагон

		1.Чинс				Ҷамъ	
		Мард		зан		Шум ора	%
		Шумо ра	%	Шумо ра	%		
Шумо худро ба кадом табақа маҳсу б медоне д?	Табақаи синфи миёна, зинаи баланд	75	9.9	30	6.4	105	8.5
	Табақаи синфи миёна	453	59.8	239	50.6	692	56.3
	Табақаи синфи миёнаи зинаи паст	179	23.6	138	29.2	317	25.8
	Ба гурӯҳи иҷтимоии камбимзоат	48	6.3	62	13.1	110	9.0
	Ба гурӯҳи осебпазири иҷтимоӣ	2	.3	3	.6	5	.4
	Ҷамагӣ	757	100.0	472	100.0	1229	100.0

Аз шумораи умумии пурсидашудагон ҷамагӣ 8,5% худро ба табақаи синфи миёнаи зинаи баланд маҳсуб медонанд. 56,3% бошад худро на аз рӯи музди меҳнат ва даромади умумии оила, балки ба асоси мақоми иҷтимоии хеш (омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти умумӣ, омӯзгорони мактабҳои олий, хизматчиҳои давлатӣ, муҳочирони меҳнатӣ, кормандони соҳаи тиб, кормандони мақомоти ҳуқуқ, менеҷерҳои корхонаҳои истехсолӣ) ба табақаи синфи миёна маҳсуб медонанд. 25,8% худро ба табақаи синфи миёнаи зинаи паст, 9,0% ба гурӯҳи

иҷтимоии камбизоат ва 4% ба гурӯҳи осебпазири иҷтимоӣ шомилшуда меҳисобанд.

Хулоса ташаккули синфи миёна ва қишрҳои он дар шароити ҷумҳурӣ ба омилҳои объективӣ ва субъективӣ, махсусан ба амалӣ намудани равандҳои демократӣ дар тамоми ҷанбаҳои ҳаёти ҷомеа вобаста аст.

Адабиёт

1. Аристотель. Сочинение в 4 т. - М., Мысль, 1983. - С. 276.
2. Абрамова Е.М, Длександрова О.А. Россия в глобализирующемся мире. Политико-экономические очерки // Конкурентные позиции российского среднего класса в глобализирующемся мире. - М., 2004. С. 264.
3. Григорьева Л, Салмина А, Кузьмина О. Российский средний класс – анализ структуры и финансового поведения. – М., Экон-информ, 2009. - С. 13-14.
4. Заславская Т.И. Современное российское общество // Социальный механизм трансформации. М., издательство «Дело», 2007. - С.65.
5. Климова А.А, Говорова А.Д. Средний класс: Россия и Америка. - М., 2009. - 345с.
6. Кравченко А.И. Социология. - М., 1999. 310с.
7. Самуель Хантингтон. Политический заказ в трансформирующихся обществах. Пер. Махмуди Хабиби. Тегеран, 1981. - 312с.
8. Средние классы в России. Экономические и социальные стратегии // Е.М. Аврамова и др. Под ред. Т. Малеевой. М., Центр Карнеги, -2003. -506с.

Тадқиқоти сотсиологӣ

9. Тадқиқот доир ба омӯзиши синфи миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 2013 гузаронида шудааст. Интихобан миллий. N=1250.

Сайдалиев УСМОНАЛИ
кандидат политических наук

**ВОЗМОЖНОЕ ПРИМЕНЕНИЕ ОПЫТА
ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ
СИНГАПУРА В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

Сингапур – эта страна, которая является городом-государством одновременно. Основное население – китайцы (78%), малазийцы (14%), индусы (7%) и европейцы. По плотности населения Сингапур занимает второе место в мире, расположившись в рейтинге между двумя карликовыми государствами – Монако и Ватиканом. Численность населения – около 6 млн. чел. (5872201 чел.).

При этом ВВП на 11.08.2017 составляет \$297 млрд. А ВВП по паритету покупательной способности – \$ 487 млрд., ВВП на душу населения – 52600.60 USD.

Международные валютные резервы Сингапура – \$252 млрд. при внешнем государственном долге в \$418.9 млрд. Среднегодовые темпы прироста в 2017г. – 2% (4,7% – в 2013г. и 3,3% – в 2014г.). По итогам 2015г. экспорт составил \$350,5 млрд., импорт – \$296,7 млрд.

Курс сингапурского доллара по отношению к доллару США в Европе: 1 SGD = 0.74 USD; 1 USD = 1.34 SGD.

Национальным языком считается малайский, именно на нём исполняется гимн страны («Majulah Singapura»), но официальных языков здесь четыре – английский, китайский, тамильский, малайский. 7-е место в Рейтинге глобального индекса инноваций принадлежит Сингапуру.

Морской порт страны принадлежит к числу самых крупных в мире (одновременно в порту может находиться 1000 кораблей), занимает второе место в мире, кроме того он неоднократно признан лучшим и наиболее экологичным в Азии.

Пассажиропоток Сингапура составляет более 36 млн. человек в год.

Сингапур не имеет природных ресурсов и импортирует даже песок и пресную воду из Малайзии.

Премьер-министр Сингапура Ли Куан Ю, руководивший правительством с 1959 по 1990 год, прославился своей жесткостью и непримиримостью в вопросах борьбы с коррупцией, которую ему удалось благополучно искоренить, благодаря чему стал возможен быстрый экономический рост. На вопрос: «Как вам удалось побороть коррупцию?», он ответил: «Начните с того, что посадите трёх своих друзей. Вы точно знаете за что, и они знают за что». После ухода в отставку, вплоть до своей кончины в марте 2015 года, еще в течение 25 лет негласно руководил страной.

Средний доход сингапурцев – \$34 тыс. в год. Зарплата премьер-министра самая высокая на планете – \$3 млн. в год, т.е. \$250 тысяч в месяц.

Почти половина территории Сингапура покрыта зелеными насаждениями – садами и национальными парками.

В Сингапуре отсутствует сельское хозяйство по выращиванию аграрных культур и энергетические предприятия по выпуску электроэнергии, зато развито производство электроники, судостроение и сектор финансовых услуг.

Несмотря на то, что в Сингапуре нет природных ресурсов, страна является мировым лидером в производстве платформ для добычи нефти в открытом море. Вообще, правительство старается вычислять отрасли, которые в будущем будут флагманами мировой экономики, и вкладывают инвестиции в первую очередь в них. Сегодня, например, Сингапуру интересны биотехнологии.

Что касается экономики, Сингапур является 4-м ведущим мировым финансовым центром после Лондона, Нью-Йорка и Гонконга. В этой стране сосредоточено более 130 мировых банков. Уровень инфляции держится на уровне 2-3%, а согласно рейтингу компании Economist Intelligence Unit, Сингапур является наиболее конкурентоспособным государством в Азии в отношении ведения бизнеса.

Структура экспорта и импорта основных товаров (2015г.)

<i>Структура экспорта</i>	<i>Структура импорта</i>
Электрическое и электронное оборудование	Электрическое и электронное оборудование
Машины и оборудование, ядерные реакторы	Минеральное топливо, нефть
Минеральное топливо, нефть	Ядерные реакторы, оборудование, котлы
Продукты органического синтеза	Оптическая, фото и проч. аппаратура
Пластмасса	Жемчуг, драгоценные металлы, монеты
Фармацевтическая продукция	Летательные аппараты, космические аппараты и их части

Рывок вверх был стремительным. Маленькой стране удалось преодолеть раздиравшие ее национальные противоречия между китайцами и малайцами, чудовищную коррупцию, победить бедность.

Ставка на науку через научные центры и технопарки. Сингапур в 2012 году на исследования и разработки потратил около 2% от ВВП. А в январе 2016 года вложил в развитие науки и научные исследования за пятилетку с 2016 по 2020гг. - \$13.2 млрд. USD. (ежегодно примерно более чем в 2,5 млрд. долл. – 2.5% к ВВП).

Это ставит Сингапур в один ряд с такими наукоемкими странами, как Дания (3,1%), Тайвань (3,0%), Германия (2,9%), Швейцария (2,9%), Австрия (2,8%) и США (2,8%). Мировой лидер здесь Израиль: 4,4% от ВВП выделено на научные исследования и разработки.

Аналитики считают, что сегодняшний Сингапур рассматривается как научно-технологический лидер в Юго-Западной Азии, и этому в основном способствовал построенный

в 1980 году научный парк «Сингапур», созданный по инициативе правительства. В состав парка входят Биомедицинский научный институт, Технологический центр биопроцессов, Институт микроэлектроники. Следом за ним был создан технопарк «Биополис», благодаря которому Сингапур превратился в мирового лидера в биотехнологии. Читатель понял, что это государственный проект, но сейчас на один вложенный доллар в «Биополис» от правительственных денег, приходится два доллара от частного капитала.

Если исходить из подобного прогрессивного опыта инновационного развития науки и экономики Сингапура, то таджикские научные круги и крупные частные компании страны под эгидой Правительства Таджикистана могли бы практиковать совместное привлечение как бюджетных, так и внебюджетных денежных средств к их вложению в проведение научных исследований и открытия технопарков, что является основной базой для развития любой экономики. Такие факты в этой стране встречаются повсюду, когда 2 трети вложений в НИОКР приходится на частные компании.

Биомедицина — одно из самых перспективных научных направлений, и «Биополис» является крупнейшим исследовательским центром, объединяющим и государственные, и частные компании. Первый комплекс его зданий был открыт в 2003 году, там работают более 2 000 исследователей и ученых. Он разделен на семь блоков: Институт молекулярной и клеточной биологии, Институт биоинженерии и нанотехнологии, Институт геномики, Институт биотехнологических процессов и аппаратов. К этим государственным биомедицинским институтам, примыкают два корпуса частных компаний-арендаторов.

Второй комплекс «Биополиса» заработал в 2006 году (он занимает 37 000 квадратных метров), третий был открыт в 2010, его полностью занимают арендаторы. Вероятно, в ближайшем будущем появятся еще два научных комплекса. «Биополис» предлагает арендаторам новейшее лабораторное оборудование: ДНК-секвентатор, ядерно-магнитный резонатор, электронные микроскопы.

Но «Биополис» лишь один из кластеров огромного технопарка. В будущем рядом с ним появится кластер «Фьюжнополис», где будут проходить исследования в сфере

информационных технологий, инженерии и естественных наук. Кластер «Медиаполис» сосредоточится на цифровых технологиях. Вокруг вырастут апартаменты и отели, рестораны, торговые центры – все, что необходимо для комфортного существования тысяч сотрудников, исследователей и бизнесменов.

Территория научного технопарка равна 200 гектарам. Он расположен в самом центре крошечного города-государства Сингапура, и ему приходится исходить из своих возможностей. Но парк так удачно спланирован, что 9-12-этажные корпуса со стороны почти незаметны: его территория утопает в зелени, и здания-корабли органично вписаны в ландшафт.

В числе прочих достоинств Сингапура в пример приводятся инфраструктура мирового уровня, сильная государственная власть и верховенство закона.

Если в мире странами с самой несвободной экономикой признаны Куба, Венесуэла и Северная Корея, то ТОП-10 самых экономически свободных стран мира считаются: Гонконг, Сингапур, Новая Зеландия, Швейцария, Австралия, Эстония, Канада, ОАЭ, Ирландия, Чили.

В Сингапуре популярен общественный транспорт, поэтому владение авто здесь – роскошь, законом ограничивается. Несколько лет было запрещено ввозить в страну жевательные резинки, которые считались бедой для местных коммунальщиков. Штрафом запрещается бросать сигаретные окурки и употребление еды в общественном транспорте.

Сегодня, в статусе страны первого мира, ВВП Сингапура возрос более чем стократно по сравнению с уровнем 1965 года, когда этот показатель на душу населения составлял 516 долларов США. В 2013 году уровень ВВП на душу населения был зафиксирован на уровне 55,182 доллара США. Сингапур является обладателем третьего по величине ВВП в мире по отношению к паритету покупательной способности – \$487 млрд. [3, 3]

Сингапур занимает лидирующее место в мире и по показателю конкурентоспособности и второе по свободной экономике согласно оценкам Всемирного Экономического Форума и фонда «Наследие», соответственно.

Согласно данным российского журнала "Вести. Экономика" (Москва, 26 апреля 2017г.), Сингапур занял шестое место в индексе инноваций Bloomberg-2017, опередив США и Израиль.

Этот английский источник утверждает, что у города-государства третье место по величине количества патентов, выданных на 1 млн. жителей. По этому показателю Сингапур отстает только от Южной Кореи и Японии. По данным Всемирной организации интеллектуальной собственности, в Сингапуре было подано 10814 заявок на патенты в 2015г., это последний год, по которому имеются доступные данные. Это самое большое количество заявок среди стран Юго-Восточной Азии. В свою очередь, бизнес-портал оффшорной индустрии о рейтинге Глобального индекса инноваций (на русском языке) сообщает, что Сингапур в 2015г. занимал 7-е место.

Касаясь таких важных экономических категорий как конкурентоспособность, экспортоориентированность и импортозамещение в условиях Таджикистана и анализируя «Национальную стратегию развития на период до 2030 года», директор Института экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан, д.э.н., профессор, член-корреспондент Л.Х. Саидмуродов в одном из своих интервью экономическому журналу за 2017 год остановился на трех принципах развития экономики Таджикистана: а) принцип превентивности – снижение уязвимости будущего развития, принцип индустриальности или повышения эффективности использования национальных ресурсов, о котором неоднократно говорил в своих посланиях Парламенту страны Лидер нации, Президент РТ, уважаемый Эмомали Рахмон в 2014, 2015 гг., где глава государства ставил задачу перехода страны от аграрно-индустриальной модели развития к индустриально-аграрной. И третий принцип – инновационность или развитие на основе нововведений во всех сферах социально-экономической жизни страны. Без инновационных подходов, подчеркивает главный эксперт и теоретик экономики страны Л. Саидмуродов, невозможно строить национальную стратегию на ближайшие 15 лет. Это еще раз доказывает, что без повышения уровня конкурентоспособности экономики страны, ее экспортоориентированности, обеспечения политики импортозамещения, невозможно достичь высокого уровня роста

экономики. Если претворить в жизнь эти высказывания, то вполне возможно найти ключ к раскрытию секретов экономического чуда роста экономики Сингапура. [3, 4]

В Сингапуре процветают не только крупные и транснациональные корпорации, но и преуспевает средний и малый бизнес, составляющий костяк экономики. Таджикистану не помешало бы изучить это направление и попробовать ее применение в условиях нашей страны, 99% из 180 000 предприятий в Сингапуре являются предприятиями среднего и малого бизнеса. Средний и малый бизнес производит почти половину ВВП страны и обеспечивает 70% рабочих мест. Кроме того, Сингапур входит в десятку мировых лидеров по обороту внешней торговли, а также является одним из крупнейших центров переработки нефти и входит в пятерку ведущих мировых финансовых центров.

Город-государство продолжает в своем развитии не просто двигаться в ногу со временем, но и опережать его. Люди самых разных национальностей, посетив Сингапур, говорят, что они побывали в будущем.

Тотальный контроль и позитивная евгеника: необычные секреты успеха Сингапура. Когда Сингапур в 1965 году получил независимость, то он был абсолютно нищей страной и одно из самых проблемных мест в мире. Ни полезных ископаемых, ни природных ресурсов, все привозили из соседней Малайзии. При таком положении страны, в 1959 году премьер-министром Сингапура стал Ли Куан Ю и за тридцатилетний период сделал из Сингапура процветающее государство, поднял ВВП на душу населения до 53 тысяч долларов (1989г.), в то время как в республиках Центральной Азии этот показатель в десятки раз ниже.

Сингапур считается одним из экономических чудес Юго-Восточной Азии. За короткий срок город-государство превратилось в азиатский Нью-Йорк, а средний сингапурец сегодня стал примерно в 4 раза богаче гражданина СНГ на примере среднего россиянина.

В чем секрет процветания Сингапура? Секрет заключается в тотальном контроле плюс позитивной евгенике, т.е. в заботе о наследственном здоровье человека, который находился в руках авторитарного правителя Ли Куан Ю, любящего свою страну и

свой народ. Именно он начал строить государство с создания высокотехнологичной армии и стал наводить в стране порядок путем борьбы с коррупцией. [3,4]

Что им было сделано для достижения определенных результатов? Были резко подняты зарплаты судей, на судейские должности были привлечены «лучшие частные адвокаты». Зарплата сингапурского судьи достигла нескольких сот тысяч долларов в год (а в 1990-е годы – уже свыше 1 млн. долл.). Были жёстко подавлены триады – мафиозные группировки. Личный состав полиции был заменён с преимущественно малайцев, представляющих больше мусульман, на преимущественно китайцев, которые считаются более дисциплинированными. Госслужащим, занимающим ответственные посты, были подняты зарплаты до уровня, характерного для топ-менеджеров частных корпораций. Был создан независимый орган с целью борьбы с коррупцией в высших эшелонах власти (расследования были инициированы даже против близких родственников Ли Куан Ю). Ряд министров, уличённых в коррупции, были приговорены к различным срокам заключения, либо покончили жизнь самоубийством, либо бежали из страны. Воровство, наркотики, коррупция наказываются смертной казнью в виде повешения.

Молодые сингапурцы внедряют в жизнь ленинский принцип: "Учиться, учиться и учиться". Их головы больше ничем не заняты. Вопросы создания семьи их не волнуют, потому что после окончания вузов ими займется брачное агентство. Этот пример ими был заимствован у Арабской Социалистической Джамахирии Ливии, где молодым новобрачным, вступающим в самостоятельную жизнь, выделяли 60 тысяч долларов в качестве пособия и бесплатную квартиру, а для населения медобслуживание и коммунальные услуги были бесплатны. Сингапурскую молодежь не тревожат вопросы трудоустройства: за каждым умным ребенком с малолетства следят крупные корпорации, чтобы потом заполучить к себе на работу.

Результат работы такой комплексной и учитывающей массу факторов системы воспитания не замедлил сказаться. Страна по темпу развития – одна из передовых в мире. Постоянный приток молодых свежих мозгов в промышленность и бизнес гарантирует дальнейшее процветание. Да, надо признать, что в Сингапуре нет

демократии. Создатель этой системы Ли Куан Ю в свое время сказал: «Избыток демократии ведет к недисциплинированности и беспорядку, которые несовместимы с развитием...». В этой связи был задан вопрос директору брачного агентства Сюзан Шан: "Не слишком ли сильно государство вмешивается в личную жизнь молодых сингапурцев?", последовал такой ответ: "Правительство расходует астрономические суммы на образование. Справедливо, что взамен оно хочет получить потомство, которое обеспечит благополучие острова..." Так было создано сингапурское экономическое чудо: страна сказка, отмечается в статье научного эксперта А. Козлова.

Сингапурское экономическое чудо – результат успешного сочетания политических, социальных и экономических преобразований. Дело в том, что для проведения в жизнь масштабных инновационных преобразований нужно для начала обеспечить население «прожиточным минимумом» материального благосостояния, удовлетворить его насущные потребности, воспитать поколение образованных и уверенных в своем будущем людей. Именно с этого начал родоначальник сингапурского «экономического чуда» Ли Куан Ю.

Кстати, немаловажным является и другой аспект инновационной политики властей Сингапура. Отказавшись от принципов либеральной демократии, характерной для большинства государств Запада, они сделали ставку на авторитарную модель с жестким национальным лидером во главе. С учетом патерналистской ментальности (льготы, опека) местного населения, данный выбор оказался весьма верным и эффективным. Яркий и сильный лидер Ли Куан Ю выступал в качестве основного «локомотива» инновационных преобразований, активно противопоставлявшего внутриэлитным распрям и охлократии (власти толпы) свою жесткую политическую волю.

Старт инновационного развития Сингапура был связан, прежде всего, с эффективным проведением масштабной жилищно-коммунальной реформы, по завершению которой более 90% населения переселились в построенные государством добротные многоквартирные жилые дома. А «строительный бум» стал локомотивом, позволившим экономике Сингапура набрать стремительные темпы роста. И это при

«микроскопичности» территории государства и очевидности жилищной проблемы. Этот опыт можно применить и в Таджикистане с аналогичным небольшим населением, но в отличии с огромными водно-энергетическими ресурсами и богатыми запасами горных природных минералов, где, к счастью, ныне наблюдается строительный бум.

Применение такого уникального социального сингапурского опыта в интересах собственного населения под силу нашему Президенту, Лидеру нации, миротворцу с богатым опытом правления государством, проводящему экономические реформы, личности с наличием международного политического имиджа. Но пока жилье в Таджикистане дорогое, а население не в силах обеспечить себя домом.

Научный парк или же технопарк, спроектированный в начале 2-го тысячелетия в качестве исследовательского центра и основы для развития такого направления науки как биомедицина, успешно функционирует в Сингапуре и объединяет ученых государственных учреждений и частных компаний. Ключевым фактором считается создание возможностей для взаимодействия в его рамках лучших представителей биотехнологических наук. Распоряжение властей о строительстве центра под названием «Биополис» было дано в апреле 2001г. А первый комплекс «Биополиса» был официально открыт в 2003 г. и он принял более 2 тыс. исследователей и ученых. Тогда он включал 7 отдельных блоков: Институт молекулярной и клеточной биологии (Proteos), Институт биоинженерии и нанотехнологии (Nanos), Институт геномики (Genome), Институт биоинформатики (Matrix), Институт биотехнологических процессов и аппаратов (Centros) и 2 корпуса офисов частных компаний-арендаторов (Chromos и Helios). Первые 5 институтов имеют статус государственных. Второй комплекс был открыт в 2006 г. Он занял территорию площадью 37 тыс. кв. м. Третий комплекс «Биополиса» предназначен главным образом для исследований в области трансляционной медицины и клинических исследований, которые будут дополнять разработки, ведущиеся в первом комплексе «Биополиса»-1.

С точки зрения географического расположения, Сингапур находится в таком месте, где корабль, идущий из Европы на

Дальний Восток, обогнув эту страну, пройти мимо просто не может. Такое судно обязательно завернет в Сингапур для дозаправки или текущего ремонта. Следовательно, находясь в ключевом узле торговых путей, крайне выгодно развивать не только транспортные услуги, но и торговлю и производство, так как в такое место проще инвестировать, проще завозить и вывозить товары. Наконец, главное. Откуда у маленького Сингапура деньги на роскошную жизнь? Ответ не сложный. Сингапур расположен рядом с главным торговым морским маршрутом мирового мореплавания. Через Сингапурский пролив ежегодно проходят более 50 тысяч судов – четверть (!) всего морского товарооборота мира. На обслуживании этих кораблей Сингапур, собственно, и живёт. Также благодаря этому мощнейшему товаропотоку Сингапур сумел сделать свой аэропорт Чанги главным авиационным узлом в регионе. Он обслуживает 36 млн. человек ежегодно.

Неосведомленный человек в области науки и технологии может предположить, что такой фантастический город-государство как Сингапур вырос на пустынном острове сам по себе, благодаря «борьбе с коррупцией» и «демократией». Правда в том, что Сингапур – это классическая небольшая благополучная диктатура, каковых на нашей планете наблюдается довольно много как в Африке, так и в Азии. Разница только в том, что в Габоне и в Кувейте деньги выкачивают из-под земли, а в Сингапуре – из моря.

Несмотря на сложную внешнюю ситуацию, инвестиционный сектор в 2015 оставался относительно стабильным. За весь год объем инвестиций, в основном актив (Fixed asset investment или FAI) и обязательства в отношении вложений в объекты и расходы, оборудование (capital investment in facilities, equip expenditure (TBE)) составили 11 миллиардов долларов и 5,6 миллиарда долларов соответственно, утверждает Александр Листерман в ведущем корпоративном Бизнес-портале оффшорной индустрии по экономическим итогам 2015г. по Сингапuru от 12 апреля 2016г.

Развивая эту мысль, нужно отметить, что при анализе потока инвестиций в производство по регионам на первом месте с наибольшей долей обязательств (61%) расположились США, на

втором месте Азиатско-Тихоокеанский регион (исключая Японию) с 13%.

В качестве примера для Таджикистана, можно привести такой факт. Для того, чтобы перенять передовой опыт инновационного развития и узнать секреты «экономического чуда» Сингапура, в 2016г. Президент РФ Владимир Путин в ходе своей рабочей встречи с премьер-министром Сингапура Ли Сянь Луном в Сочи обсудил вопрос о создании зоны свободной торговли между ЕАЭС и этой страной. Сингапур, будучи «азиатским тигром», и несмотря на свои традиционно прочные отношения с западными странами, сохранил свои добрые торгово-экономические связи с Россией, и в 2014г. не поддержал западные санкции против России.

Технологическое развитие включает в себя ориентацию на увеличение доли исследований и разработок с экономическими результатами, что означает большую поддержку научных исследований частного сектора, более тесную связь между научными исследованиями государственного и частного сектора и акцент на коммерциализацию. Поддержка частных научных исследований и разработок будет увеличена с 2,1 млрд. до 2,5 млрд. сингапурских долларов; а новый Промышленный фонд с бюджетом 1,35 млрд. сингапурских долларов будет содействовать более тесному сотрудничеству государственных исследователей с представителями отраслей.

На дорогах Сингапура появились беспилотные такси и курсирующие автобусы. Сингапурская компания nuTonomy совместно с Наньянским технологическим университетом (NTU) в течение 2016-2017гг. проводили тестирование беспилотных такси и электрических гибридных беспилотных автобусов. Цель испытаний в том, чтобы к 2018 году создать в стране парк беспилотных такси, что уже практикуется. В Сингапуре имеется метро длиной в 153,2 километра со 106 станциями.

Количество заявок о выдаче патента на 2014г. – 10 312, из них 1303 заявки от резидентов и 9009 заявок от нерезидентов. В 2014 году Сингапур занял 30-е место в рейтинге Всемирной организации интеллектуальной собственности (ВОИС) по количеству заявок от резидентов и 14-е место по количеству заявок от нерезидентов.

Первые шаги Таджикистана в рейтинге патентной активности по количеству патентов среди 103 стран на 05.12.2017 показывают, что наша страна занимает 102 место с 5-ю заявками. Таджикским изобретателям и молодым талантам в технических ВУЗах страны для получения патента на свои изобретения и их претворения в жизнь пока мешают различные искусственные препятствия, не отвечающие национальным интересам страны.

Между тем в Сингапуре дальнейший акцент делается на привлечении и развитии способностей талантливых научных сотрудников, чтобы удовлетворить потребности промышленности и научно-исследовательских учреждений государственного сектора. На стипендии (студента-бакалавра или аспиранта) для обучения талантливых сотрудников на месте и за рубежом будет выделено 735 млн. сингапурских долларов. Большая поддержка ученым оказывается с тем, чтобы пронести их идеи от этапа фундаментальных исследований до этапа коммерциализации, удваивается бюджет инноваций и предпринимательства до 1,08 млрд. сингапурских долларов. На конкурсном финансировании делается больший акцент для стимулирования инноваций и выведения лучших идей для дальнейшей поддержки и развития. Программа конкурентоспособных исследований Национального исследовательского фонда значительно расширена от 350 млн. до почти 1 млрд. сингапурских долларов.

Основными инвесторами экономики Сингапура являются США, Япония, Великобритания, Гонконг. Основные партнеры по импорту в 2015 г. – Малайзия, США, Япония, Южная Корея, Индонезия, а по экспорту – Китай, Гонконг, Малайзия, Индонезия, США, Япония.

В Рейтинге Индекса восприятия коррупции Сингапур занимает 8-е место среди 167 стран, а в Рейтинге показателя развитости финансового рынка (Индекс глобальной конкурентоспособности на 2015-2016гг.) среди 140 стран Сингапур на 2-м месте, также на 2-м месте Сингапур находится в рейтинге Всемирного банка по легкости ведения бизнеса (Doing Business, 2017).

В международной торговле Сингапур является крупным игроком: по оценке ВТО, он занимает 14-е место в мире по

объемам экспорта и 15-е по объемам импорта (2014). Внешняя торговля обеспечивает основную часть доходов Сингапура.

Для регистрации компании необходимо пройти 3 процедуры, которые по времени займут 2,5 дня. Затраты (стоимость) на регистрацию бизнеса (в % от дохода на душу населения) составляют 0,6%. Минимальный уставный капитал (% от дохода на душу населения) – 0.

В настоящее время в Сингапуре существует восемь свободных экономических зон: Брани Терминал, Кеппел Дистрипарк, Пасир Паньджанг Терминал, Причалы Сембаванг, Таньджунг Пагар Терминал, Кеппел Терминал, Джуронг Порт, Логистический комплекс аэропорта Сингапура, Комплекс грузового терминала аэропорта Чанги.

На территории свободных экономических зон предоставляется широкий спектр услуг по хранению и реэкспорту контролируемых товаров и товаров, подлежащих обложению таможенной пошлиной. Товары могут храниться в пределах указанных зон без какой-либо таможенной документации до тех пор, пока они не выпущены на рынок. Таможенная очистка и реэкспорт таких товаров связан с минимальными таможенными формальностями.

13 сентября 2017г. на президентских выборах в Сингапуре президентом была избрана бывшая спикер Парламента Халима Якуб. Согласно Конституции этой страны, Президент выполняет в основном церемониальные обязанности, но в отдельных случаях может наложить вето на критические решения правительства.

Инициативы по применению инновационного опыта стран азиатских тигров, в том числе и Сингапура, для развития науки, техники и внедрения новой технологии с трудностями и препятствиями испытываются в рамках ВУЗов столицы страны. Для примера, можно рассказать о Таджикском Аграрном Университете, где создан технопарк, который занимается выращиванием рыб, лимонов, цветов, фруктовых и декоративных саженцев, свеклы для скота и клевера для корма рыб. Технопарк данного ВУЗа без финансовой поддержки из государственного бюджета успешно и прибыльно ведет инновационную работу.

Таджикский Технический Университет им. академика М. Осими также без финансовой поддержки государства успешно занимается инновационным изобретением различных приборов и станков, необходимых для продвижения науки и внедрения передовой технологии.

Внедрение инновационных изобретательских идей, основанных на научном прогрессе, наблюдается также в учебных процессах при профессиональном обучении в таких ВУЗах как Таджикский Технологический Университет, Таджикский Национальный Университет, Таджикский Педагогический Университет, Институт предпринимательства и услуг и т.д.

Например, в Таджикском Технологическом Университете страны еще в 2011 году изобрели две маленькие легковые машины наподобие корейского образца. Разумеется, запчасти были ввезены в страну, и они были собраны в университете. В результате сам Лидер нации, будучи с рабочим визитом в данном ВУЗе, лично проверил талант и изобретательские способности студентов, поездив на одной из этих автомашин, работающих на солнечных батареях. Визит Президента должен был послужить стимулом и вдохновением студентам по развитию подобной изобретательской деятельности. Однако, данная инициатива в дальнейшем не нашла развития и с 2011г. машины без движения стоят на территории университета. С приходом нового руководителя ВУЗа, точнее с сентября 2017г., работа технопарка оживилась, лаборатории заработали, и скоро они дадут о себе знать, если не будет препятствий и искусственных помех со стороны налоговых, патентных и других инстанций. Из-за отсутствия международного опыта у перечисленных государственных органов, вместо финансовой поддержки или предоставления льготного периода по освобождению ВУЗов от оплаты налогов или воздержания от проведения ненужных проверок, взимаются банковские процентные ставки, госпошлины, налоги (Таджикский национальный университет). Первоначальная финансовая поддержка для начала инновационных действий и становления ВУЗов на ноги не осуществляется. Им не выделяются денежные средства или гранты на первый инкубационный период сроком на три года или шесть лет, как это делается в азиатских странах, где как раз совершается «экономическое чудо».

Это тормозит продвижение наших ВУЗов вперед и мешает им быстрее стать на путь инновационного развития, убивает технический талант и изобретательскую инициативу студентов. А время диктует, чтобы ученые-экономисты, научные исследователи, технологи сплотились вокруг Главы государства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, который ставит стратегические задачи по ускорению индустриализации страны, научно-техническому развитию экономики на примере передового опыта инновационного развития азиатских тигров, государств, где осуществляют «экономическое чудо».

Новые стратегические инициативы Главы государства Таджикистана и экономического блока Правительства страны твердо направлены на ускорение процесса индустриализации страны и повышение экономического рейтинга Таджикистана в регионе к 2020 году по всем параметрам, целом к годовщине 30-летия государственной независимости страны.

Для того, чтобы вывести Таджикистан из положения страны-поставщика сырья и сделать нашу экономику экспортно-ориентированной, необходимо создавать совместные предприятия и компании с привлечением иностранных инвестиций и новой технологии из стран Южно-азиатского региона, в частности из Сингапура, Малайзии, Южной Кореи и т.д. А если будут проблемы с этим вопросом, то надо найти инвестиции за счет собственных средств, отечественных компаний, т.е. за счет внутренних накоплений, утверждает известный экономист страны академик Н. Каюмов.

В заключении проведенного анализа считаем полезным сделать некоторые выводы, исходя из Сингапурского опыта инновационного развития экономики, который мог бы быть приемлемым в условиях экономического развития Таджикистана.

Поскольку залог экономических достижений и научно-технологического прогресса Сингапура и главный успех этой страны заключается в борьбе с коррупцией, с оборотом наркотиков и со всеми видами преступности, то почему бы Таджикистану не использовать самые доступные секреты или же ключевые моменты достижения этих успехов.

В частности:

а) применение таких жестких мер наказания, как смертная казнь, практикуемых в Сингапуре, Китае, в США (оплоте демократии) и в ряде других стран через повешение за коррупцию, убийство, теракт, трафик наркотиков для наркодиллеров и наркобаронов, за преступления против основ конституционного строя и безопасности государства и т.п.;

б) повышение зарплаты судей, прокуроров и милиционеров по возможности временно и для эксперимента с целью искоренения коррупции, тем более, что государство в этом направлении усиленно работает, но недостаточно эффективно;

в) увеличение денежных средств из бюджета государства и отдельных крупных частных компаний, в частности «Фароз» и других, для финансовой поддержки сферы научных исследований и опытно-конструкторских работ (НИОКР) с учетом богатого опыта южно- и восточноазиатских стран. Развивать сеть инновационных технопарков, научных парков, технополисов, кластеров, инновационных центров по опыту Южно-азиатских стран, в том числе Сингапура, с тем, чтобы первые три года или шесть лет ВУЗам и научным центрам Таджикистана обязательно предоставить льготные возможности, освобождая их от уплаты налогов, банковских процентных ставок и госпошлин. Госструктуры для открытия и продвижения работы технопарков могли бы также мобилизовать отечественные частные компании. Эта будет большая помощь науке и развитию экономики страны;

г) попробовать увеличить акцизы на алкоголь в пользу бюджета страны.

в) обратить внимание на усиление культурных мер среди молодёжи по внесению запрета на употребление жвачек везде, особенно во время уроков в ВУЗах, где эта беда наблюдается повсеместно, а также принять меры по недопущению содержания мобильных телефонов студентами собой во время уроков, о чем имеется официальный запрет властей, но не исполняется.

С учетом роста визита иностранцев и туристов в страну, в ее столице и других горрайцентрах требовалось бы увеличить количество бесплатных общественных туалетов с водой, кувшинами и бумагой по опыту Сингапура и Китая и других стран, также увеличить количество мусорных урн повсюду. Устанавливать небольшие штрафы воспитательного характера за несоблюдение культуры поведения, по примеру Сингапура,

который называют страной штрафов. Это все приведет к росту имиджа Таджикистана как культурной, цивилизованной страны и к привлечению туристов;

д) в ВУЗах столицы принять меры по искоренению опозданий на первые уроки, когда в течение одного часа сотни студентов находятся за воротами ВУЗа, чему причина, прежде всего, утренний транспорт. Причем 95% многотысячного числа студентов обучаются на договорных основах, следовательно, часть этих средств можно было бы использовать на увеличение количества общественного транспорта в утренние и обеденные часы или же можно организовать специальный платный транспорт для доставки студентов, как это делается в большинстве стран, т.н. азиатских тигров и других европейских стран, которые считают себя цивилизованными. Давно пора нашим горрайисполкомам переходить на обслуживание пассажиров в общественном транспорте, особенно в маршрутках в сидячем цивилизационном положении, не создавая давки и не давая тем самым поля для действий карманным ворами. Осуществление таких мер для культурной страны абсолютно возможно и под силу, если работодатели установят водителям общественного и частного транспорта умеренные человеческие рабочие и денежные планы.

Таджикистану не помешало бы работать над тем, чтобы наши руководящие органы поработали над восстановлением доверия народа перед отечественными банками с тем, чтобы наш народ гордился ими и был уверен в надежности и безопасности своих вкладов, как это имеет место в Сингапуре, и чтобы наши банковские услуги и атмосфера в них послужили гарантом доверия и способствовали бы поступлению зарубежных льготных кредитов и инвестиций в нашу экономику, чему способствовал бы реально создаваемый инвестиционный климат в перспективе, отвечающий национальным интересам и Таджикистана и зарубежных инвесторов.

Следуя требованиям Закона Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей» (15.03.2016), нам, таджикистанцам, было бы очень кстати перенять опыт «евгеники» сингапурцев в плане регулирования семьи, воспитания наших детей и подрастающего поколения с тем, чтобы иметь здоровых потомков и воспитать их

интеллектуально грамотными. Изучая опыт 6-миллионного государства Сингапура в этой области, которое негативно воспринимает рождение даже второго ребенка, или опыт Израиля – страны с такой же численностью населения, но с высочайшим уровнем интеллектуального развития в мировом масштабе, особенно в экономическом, научно-техническом, военно-технологическом, инновационном плане, считаем, что и Таджикистану следует применять подобный прогрессивный мировой опыт.

Литература

1. Азиатский вектор. Сингапур, данные на 01.12.2016.
<http://asiavector.ru/countries/singapore/> [1.3]
2. Козлов. Н.И.. Сингапур. Евгеника. Процветание.
<http://www.psychologos.ru/articles/view/singapur.-evgenika.-prosvetanie> [2.3]
3. Саидмуродов Л.Х., директор Института экономики и демографии АН Республики Таджикистан, д.э.н., профессор, член-корр. АН РТ. Интервью. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года дает стране ориентиры развития. Журнал «Иктисодчи». № 5 (8), 2017. [3.4]
4. Попова Т.Л., к.э.н., доцент кафедры экономических теорий, Сафина А.А. студент ЭФ Московский автомобильно-дорожный государственный технический университет (МАДИ) Россия, г. Москва. Анализ экономического развития Сингапура, "Теория и практика современной науки", №2(2) 2015. www.modern-j.ru УДК 339.56 [4.]
5. Кирова И.В., Попова Т.Л. Мировая экономика и международные экономические отношения. Курс лекций / Москва, 2014. Часть 1. Глобализация.
6. Сингапур. Внешнеэкономическая деятельность. Электронный ресурс:
<http://www.statinfo.biz/html/M1788F14001L1.aspx> (дата обращения: 17.05.2015).
7. Экономика Сингапура. Экономическая модель развития Сингапура. Электронный ресурс:
<http://www.gecont.ru/articles/econ/singapur.htm> (дата обращения: 15.06.2015)

8. А.Н. Козлов, "Психологос". Интернет-ресурс: Декабрь 5, 2016. Редакция PRESS.
<http://www.press.lv/post/totalnyj-kontrol-i-pozitivnaya-evgenika-neobychnye-sekretu-uspeha-singapura/>
9. Селезнев П.С. Сингапурская модернизация: Инновационный опыт для России, Москва, 2014.07.
10. Анна Трунина. Технологии и Медиа, 25 авг, 2016. Подробнее на РБК:
https://www.rbc.ru/technology_and_media/25/08/2016/57be6e029a7947355b1eb93c.
11. Журнал "Вести. Экономика", Москва, 26 апреля 2017
Подробнее: <http://www.vestifinance.ru/articles/84646>
12. Н. Каюмов. Журнал «Экономика Таджикистана». –Душанбе, -2014, № 2-3, Стр.47-72.

Саримсаков ИЗЗАТ

*ходими хурди илмии Институти омӯзиши
масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо*

ТЕРРОРИЗМ – ХАТАРИ ГЛОБАЛӢ

Яке аз масъалаҳои доғе, ки имрӯз тамоми ҷаҳониёро ба ташвиш овардааст, ин терроризм ва экстремизми динӣ ва мазҳабӣ мебошад. Ба назари муҳаққиқон ва коршиносон, терроризм - сиёсат бар асоси истифодаи мунтазами террор ба ҳисоб меравад. Аммо, новобаста аз қувваи ҳуқуқии истилоҳи «терроризм», таърифи он то кунун духӯра боқӣ мемонад. Вожаи «террор» (лот. *terror* - ҳарос, даҳшат) дар забони форсӣ-тоҷикӣ ба унвони «ваҳшатаканӣ», «даҳшатафканӣ» ё «ҳаросафканӣ» ном бурда шудааст. Аз рӯи ҷуғрофия терроризм ба терроризмҳои давлатӣ, фаромиллӣ, маҳаллӣ ва фардӣ тақсим мешавад, вале ин ягона тақсимбандӣ нест. Олимон боз терроризмро ба терроризми сиёсӣ, динӣ, миллигарой, терроризми ҷаҳонӣ, наркотерроризм, кибертерроризм ва терроризми ҳастай, кимиёвӣ биологӣ тақсим намудаанд.¹

Экстремизм бошад, ин пайравӣ ба назария ва чорабиниҳои ифротӣ (хусусан, дар сиёсат), ифротгалабӣ мебошад.

Мо ҳама шоҳиди он мебошем, ки қариб ҳар рӯз дар ҳар гӯшаю канори дунё амалҳои даҳшатноки террористӣ бо истифода аз моддаҳои тарканда, аслиҳаи оташфишон, яроқи сард ва шахсони худкуш ба амал меояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки худ ҷанги шаҳрвандиро аз сар гузаронидааст ва ин даҳшатро батамом эҳсос менамояд, дар қатори дигар кишварҳои ҷаҳон бо терроризм ва экстремизм мубориза мебарад. Дар ин замина асноди марбута ба тасвиб расидааст, аз ҷумла бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2016, №776 Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020 тасдиқ карда

¹ <https://tg.wikipedia.org/wiki/Терроризм>

шудааст. Яке аз вазифаҳои марҳилаи аввали татбиқи Стратегияи мазкур муаррифии васеи Стратегия ва ҷалб намудани таваҷҷуҳи мақомоти давлатӣ ва аҳли ҷомеа ба он буда, ҳамзамон бахши махсуси он ба масъалаҳои гендерӣ ва ҷалби занон ба пешгирии экстремизм бахшида шудааст.

Чи тавре ки Роҳбари давлат қайд карданд, вазъи имрӯзаи минтақа ва ҷаҳон аз ҷамаи мақомотҳои қудратӣ тақозо дорад, ки барои ҷама гуна ҳолатҳо омода бошанд. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои қудратии кишвар бояд диққати асосиро ба касбият ва омодабошии ҳайати шахсӣ равона карда, ҷама вақт дар мубориза бар зидди терроризм, экстремизм ва қочоқи маводи муҳаддир омода бошанд. Ҳодисаҳои охири Шарқи Наздик, Осиё ва Африқо аз он шаҳодат медиҳанд, ки терроризм имрӯз ба масъалаи рақами як табдил ёфтааст. Зиёд шудани амалҳои террористӣ дар минтақа, аз ҷумла дар Афғонистон, боз ҳам вазъи ҷойдоштаро мураккаб месозад. Терроризм ва экстремизм ба ҳар як кишвар чиддӣ таҳдид мекунад ва аз ин лиҳоз бо ин зухуроти номатлуби асри XXI бояд якҷоя мубориза бурд.²

Давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон дар самти мубориза бо ин вабои аср аз тамоми имконот истифода мекунад. Ҳангоми суҳанронии худ дар кушодашавии конфронси байналмиллалӣ сатҳи баланд дар Душанбе дар мавзӯи “Муқовимат бо терроризм ва экстремизм” Президенти кишвар қайд карданд, ки яке аз омилҳои паҳншавии терроризм интернет мебошад. Бар ин асос ташкилотҳои террористӣ технологияҳои иттилоотии замонавиро фаъолон мавриди истифода қарор медиҳанд. Аз ҷумла, онҳо шабакаҳои интернетиро барои ташвиқу тарғиби экстремизм, ҷалби насли наврас ва ҷавон ба сафҳои худ, омода ва роҳбаладии онҳо барои амалҳои зишт ва харобиовар истифода мебаранд. Қочоқи маводи муҳаддир яке аз сарчашмаҳои маблағгузории терроризм ва экстремизм буда, аз соли 1994 то соли 2018 аз ҷониби сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ ва мақомотҳои қудратӣ зиёда аз 120 тонна маводи муҳаддир мусодира карда шудааст.³ Маҳз

² <http://avesta.tj/2016/01/20/emomali-rahmon-o-terrorizme-sirii-i-sentyabrskom-myatezhe>

³ <https://tj.sputniknews.ru/main/20180504/1025467886/rahmon-prichiny-nazval-terrorizm.html>

фурӯши ғайриқонунии маводи мухаддир, яроқи оташфишон яке аз манбаъҳои асосии маблағгузории терроризм ба шумор меравад.

Ҳодисаҳои нангини чанд соли ахир, ки дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон иттифоқ афтадааст, аз вучуд ва ҳузури фарогири терроризм ва экстремизм дар зиндагии рӯзмарраи мардуми сайёра дарак медиҳад. 15 марти соли 2019 дар масҷиди ан-Нур ва Маркази исломии Линвуд дар шаҳри Крайчестчерчи Зеландияи Нав амали террористӣ анҷом ёфт, ки дар натиҷа зиёда аз 50 нафар ҳалок шуданд. Ин амали нангин аз ҷониби Брентон Харрисон Таррант, шаҳрванди 28-солаи Австралия ва шарикони ӯ анҷом дода шуд. Онҳо бо як бераҳмӣ бо яроқи оташфишон одамонро зери ҳадаф қарор доданд, ки асосан шаҳрвандони оддӣ буданд. Муслмонон дар Зеландияи Нав камтар аз 2 дар сади аҳолиро ташкил медиҳанд. Вале дар даҳсолаи охир шумораи онҳо аз ҳисоби муҳочирони Осиёи ҷанубу шарқӣ рӯ ба афзоиш дорад, ки онҳо барои ҷустуҷӯи кори хуб бо маоши баланд ва шароити беҳтари зиндагӣ ба ин кишвар сафар мекунанд. Ҷамчунин дар шаҳр донишҷӯёни зиёд аз кишварҳои Осиё ба таҳсил фаро гирифта шудаанд, ки онҳо барои таҳсил ва гирифтани маълумоти олӣ меоянд.⁴

Аз сӯйи ғайримусулмонон мавриди ҳадаф қарор гирифтани муслмонон далели он аст, ки терроризм ва экстремизм дар доираи як дин ва ё мазҳаб маҳдуд намешавад ва дар хама ҳолат таҳдиди ҷиддиест барои инсоният. Амали террористии дар Зеландияи Нав бавуқӯъпайваста Сарвазири кишвар Ҷасинда Ардернро бетараф гузошта натавонист ва ӯ оид ба ин ҳодисаи мудҳиш воқуниши ҷиддӣ нишон дода, зуҳури ин ҳодисаро яке аз рӯзҳои сиёҳтарин дар таърихи мамлакат унвон кард. Мавсуф таъкид намуд, ки: “он чи ки дар ин ҷо рух дод, амали ноғуфтани зуроварӣ мебошад. Бисёре аз ҷабрдидагон аъзои ҷамъияти муҳочирон мебошанд ва Зеландияи Нав хонаи онҳо мебошад, онҳо – мо ҳастем”.⁵

⁴ <https://www.gazeta.ru/social/2019/03/15/12243355.shtml>

⁵ <https://www.gazeta.ru/social/2019/03/15/12243355.shtml>

Ин амали террористӣ аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ маҳкум карда шуд.

Вале, мутаассифона, баъд аз чанд муддате дар Шри Ланка амали террористӣ ба анҷом расид, ки бар асари он зиёда аз 253 нафар ҳалок ва зиёда аз 500 нафар захмӣ шуданд. Рӯзҳои 21 ва 22 апрели соли 2019 дар чанд шаҳри Шри Ланка, аз ҷумла маркази фарҳангӣ ва молиявӣ ин кишвар шаҳри Коломбо, дар се калисои католикӣ ва ҷаҳор меҳмонхона таркишҳо ба амал омаданд, ки шумораи онҳо ба нуҳ расид. Аз ҷониби мақомоти қудратӣ 40 нафар террорист дастгир карда шуданд, ки онҳо бо ташкилоти “National Thowheeth Jama’ath” алоқамандӣ доштанд. Аз нуҳ таркиши рухдода дутои он аз ҷониби террористони худкуш анҷом дода шудааст.

Дар ин ду ҳолати дар боло зикршуда метавон боз як бори дигар хулоса кард, ки терроризм дин, миллат, забон, сарҳад ва давлат надорад. Дар ин ду ҳолат ҳам шаҳрвандони оддӣ, ки ба сиёсат сари қор надоштанд, кушта шуданд. Пас, чӣ гуна метавон ин махлуқон(террористон дар назар аст)-ро, ки дар вучуди онҳо ягон зарра раҳму шафқати инсонӣ вучуд надорад, инсон номид? Албатта, инҳо инсон нестанд, танҳо сурати инсонӣ доранду халос.

Тақрибан ҳар рӯз тариқи васоити омма хабарҳо дар бораи амалҳои террористӣ дар давлатҳои мусулмон, ба монанди Афғонистон, Покистон ва амсоли инҳо паҳн мешаванд, ки ин ҳам хеле нигароникунанда аст.

Маҷаллаи англисии “Economist” қайд мекунад, ки байни солҳои 2000 ва 2004 дар натиҷаи 240 ҳуҷуми дорои характери динӣ 620 нафар ҳалок шуд. Аз он марҳила то ин замон сатҳи чунин намуди амалҳои террористӣ якбора боло рафта, байни солҳои 2013 - 2017 шумораи онҳо ба 1400 расида, бар асри ин навъ ҳаводиси номатлуб зиёда аз 4 ҳазор нафар ҷони худро аз даст дод.

Аз лаҳзаи созиш ёфтани ба ном “Давлати Исломии Ироқу Шом” (ДИИШ) дар соли 2014 ҷуғрофиёи терроризми динӣ тавсеа ёфт. Агар пештар террористон тамоми ғазбаи худро нисбати “душмани дур” (ИМА ва Ғарб) равона мекарданд, имрӯз бошад, пайравони онҳо тибқи дастури хоҷагони худ ба

масҷидҳо, калисоҳо, синагогаҳо ва дигар амокини ҷамъшавии мардум ҳучумҳои марговар анҷом медиҳанд. Асосан, ҳадафи террористон одамони бегуноҳ қарор мегиранд ва мақсади онҳо паҳн намудани ваҳму даҳшат ва нооромӣ дар кишвар мебошад. Вале ин амалҳои нанговар ба ягон дин ва мазҳаб рост намеояд ва онро наметавон бо ягон далел сафед кард. Чунки ба қатл расонидани инсон бо ҳар шаклу услуб ин худ ҷиноят ҳисоб мешавад, новобаста аз он ки он аз ҷониби намояндаи кадом дин ва равияи динӣ амалӣ шудааст. Аз ин ҷост, ки террорист душмани тамоми башарият ҳисобида мешавад.

Пас аз пош ҳӯрдани халифати исломӣ дар Сурия, пеш аз ҳама, дар натиҷаи амалиётҳои ҳарбии Федератсияи Россия, тақрибан панҷаки урдуи 40- ҳазорнафараи зархаридон ба кишварҳои худ баргаштанд, ки ин ҳам бошад, зиёда аз 80 давлати дунёро дар бар мегирад. Алоқа, таҷриба ва кӯшишҳои онҳо дар мубориза бо “кофирон” амалҳои онҳоро бисе хатарнок менамояд.

То ба имрӯз ҷомеаи ҷаҳонӣ имконияти муваффақонаи мубориза бурданро бо терроризми байналмиллалӣ надорад. Сурия, Ироқ, Ливия, Яман, Миср, Алҷазоир, Мали, Афғонистон – аз ҷумлаи кишварҳои махсуб меёбанд, ки имрӯз аз фаъолияти густурдаи террористон ва экстремистон ранҷ мебаранд. Ҳодисаҳои мудҳиши террористӣ дар ҳар гӯшаю канои ҷаҳон аз фаъолияти густурдаи шабакаҳои террористӣ ва экстремистӣ гувоҳӣ медиҳад ва ҷомеаи ҷаҳонӣ бояд ҳама неруи худро барои мубориза бо ин зуҳуроти номатлуб муттаҳид созад, то ин ки роҳи сар задани дигар амалҳои террористӣ гирифта шавад. Вале, мутаассифона, сиёсати духӯраи баъзе кишварҳо сабаби он мешавад, ки ин вабои асри 21 дар ҳар тарафи дунё бо тобишҳои нав зуҳур кунад ва аз ин тариқ таҳдиду фишорҳо алайҳи башарият ва ҷомеаи ҷаҳонӣ афзун гардад⁶

Ҳанӯз аз қадим маълум буд, ки ҳар қадар ин ё он сохтор мураккаб бошад, ҳамон қадар барои фишор аз берун мусоид аст. Тамаддуни имрӯзаи постиндустриалӣ он қадар мураккаб аст,

⁶ http://www.ng.ru/world/2019-04-29/8_7569_terror.html

ки бе ягон террорист ҳар сари чанд вақт метаркад, яъне барои инсон хатарнок мебошад. Шумораи зиёди коммуникатсияҳо, ки ба осонӣ метавон онҳоро аз ҳам чудо кард, нуқтаҳои ҳаётан муҳим, ки онҳоро метавон нест кард ва ҳамин тариқ, эффекти домино ва бетартибии идоранашавандаро ба вуҷуд овард.

Департаменти давлатии ИМА ҳамасола гузориши худро оид ба тамоюли терроризми байналмиллалӣ бо омор ва таҳлили дақиқназарона нашр мекунад. Дар ин гузоришҳо маълумотҳои беандозаи гуногунро метавон дарёфт намуд. Маълум мешавад, ки тамоми шаклу жанрҳои терроризм маълум ва аз тарафи мутахассисон таҳлил карда шудаанд. Якум, ин терроризми байналмиллалӣ мебошад, ки дар он макони ин ё он амалҳои террористӣ он қадар муҳим нест ва дар миёни террористон ашхоси миллатҳо ва динҳои гуногун қарор доранд. Дар чунин ҳолат актҳои террористӣ бар зидди назароти сиёсӣ динӣ ва ташкилотҳои байналхалқӣ равона шуда, фаъолияти террористӣ бошад, аз хориҷи кишвар маблағгузори карда мешавад. Дуюм ин ки, терроризми дохилӣ, ки дар он амалҳои террористӣ дар дохили кишвар амалӣ мешаванд, гурӯҳи террористӣ аз шаҳрвандони як кишвар, миллат ва мазҳаб иборат буда, объекти мубориза бошад, мушкилоти дохилии кишвар мебошад (масалан, баскҳои Испания ё Армияи ҷумҳуриявии Ирландия). Дар алоҳидагӣ боз як шакли дигари терроризм – иншоотӣ ва маҳаллӣ ишора мешавад, ки дар он амалҳои террористӣ нисбати объектҳои ҳаётан муҳим, ки онҳоро террористон хатарнок ва зиёновар меҳисобанд, амалӣ мешавад.

Ҳамон гуна, ки муаллифи китоби “Психологияи терроризм” Д.В.Олшанский дар китоби худ қайд мекунад: “Дар бораи терроризм ёд доштан ин аз ҳама кори осон ва ҳамзамон аз ҳама мураккаб аст. Ҳатто таркиши биноҳои истиқоматӣ дар Москва ба сокинони пойтахт бодикқат буданро наомӯхт. Нақл мекунам, ки пеш аз таркиш дар Волгодонск кадоме аз террористон ба як ҳуҷраи ин бинои маҳкумшуда занг зада пурсидааст, ки чӣ хел шумо дар дӯзах мехобед? Албатта, ин далели ниҳоят даҳшатангез аст. Вале даҳшат дар он, ки нафареро дар нимашаб аз хоб бедор карданд ва ӯ танҳо дашном дода гӯшакро гузоштааст. Ӯ ба чунин занг аҳамият надод, чунки

имкон доштани терроризм дар мафкураи мо ҳанӯз ҷой нагирифтааст. Бовар кунед, дар ин ҳолат дар Испания, Ирландия ва ӛ Исроил тамоман дигар хел аксуламал нишон медоданд. Одами аз хоб бедор кардашуда танбалӣ накарда ба пулис телефон мекард, бонги хатар мезад, хонаашро тарк мекард. “Эҳтиёткорро, - чунонки мегӯянд, - Худо нигоҳ медорад”. Бо безҳтиётгон чӣ мешавад, мутаассифона, маълум аст.

Дар ӛд доштани он ки мо дар даврони терроризм зиндагӣ мекунем, ин маънии онро дорад, ки бояд худро, мафкура ва рафтори худро ба дарку фаҳми гирду атроф, он чи ки рух медиҳад ва рафторамонро ба зиндагӣ мутобиқ кунем. Ин маънои онро дорад, ки мо бояд на танҳо рақамҳои машҳури «01», «02» ва «03», ки ба ин рақамҳо дар шахрҳои калон акнун занг задан хеле душвор шудааст, инчунин телефонҳои аз ин ҳам фаврӣ ва натиҷабахши Хадамоти наҷотдиҳӣ, гурӯҳҳои маҳаллии Вазорати мудофияи граждани ва ҳолатҳои фавқуллодаро бояд аз ӛд донем. Ин маънои онро дорад, ки мо бояд пешакӣ ба кучо давидан ва дар ҳолатҳои фавқулода ва бухронӣ-критикӣ чӣ карданро донем. Ин маънои онро дорад, ки ҳуҷҷатҳо ва пулҳои худро, ашёҳои эҳтиётҷоти аввалияро на дар паси ҳафт қулф, балки дар ҷойҳои дастрас нигоҳ дошта ва дар ҳолати зарурӣ вақти зиёди худро барои кофтукови онҳо сарф накунем.

Таҷрибаи кишварҳо ва халқҳои гуногун нишон медиҳад: агар одамон дар хотир дошта бошанд, ки дар зиндагӣ терроризм ва террористҳо вуҷуд доранд, рафтори онҳо худ аз худ бо тарзи автоматӣ таҳти таъсири таҳдидҳои потенциали қарор мегирад. Он вақт одамон бодикқат, эҳтиёткор, хушёр мешаванд. Дар ҳеҷ ваҷҳ, суҳан дар бораи воҳима, тарси доимӣ, ки бо он зиндагӣ кардан номумкин аст, намеравад. Вақти он расидааст, ки аз одатҳои номураатбаӣ, беаҳамиятӣ, саҳлангорӣ, бепарвой ва амсоли инҳо даст кашем ва ҳамеша дар ҳолати омодабош қарор бигирем.

Дар муқоисаи орзуҳои мо, “тавакалӣ”-и дӯстоштаи мо, танҳо сатҳи баланди худинтизомӣ даркор аст. Худ ва муҳити атрофро боинтизом карда, одамон онро ба даст меоранд, ки террорист дар чунин муҳит намоён мешавад, чунки ӯ ҳама вақт ин ӛ он қоидаҳои муқаррарии “интизومي” зиндагиро вайрон мекунад.

Шахси бадандеш ягон чизи ғайримуқаррарӣ, калон ва ғайримаъмулӣ печонида шударо дар даст дорад. Ё ин ки чайби ӯ бо тарзи аҷиб намоён мебошад. Ё ин ки вай ба зери автомашинаи шахси бегона даромада, дар он ҷо ба ҷи коре машғул мебошад. Ё ин ки худро ба таври дигар нишон медиҳад, ки дар пасманзари зиндагии имрӯза аҷоиб мебошад.⁷

Тавре ки болотар ишора кардем, шинохти терроризм ва экстремизм тақозои замон аст ва беҳабарию ноогоҳӣ аз ин навъ таҳдидҳои ҷиддии башарӣ зиндагиро дар сайёраи инсонӣ мушкул месозад. Зеро ки террористон ва экстремистон дар ҳар миёни ҳар қавму миллат ва чомеа вучуд доранд ва илова бар ин, гурӯҳҳо ва созмонҳои террористӣ ва экстремистӣ аз ҷониби иддае аз қудратҳои ҷаҳонӣ ва ҳадамоти махсуси иттилоотии баъзе кишварҳо пуштибонии молию пулӣ ва сиёсӣ мафкуравӣ меёбад. Ин ҳолат моро водор месозад, ки пайваста хушёру зирак бошем ва дар иттиҳоду ҳамбастагии равонӣ, фикрию иҷтимоӣ ва сиёсӣ мафкуравӣ алайҳи ҳама гуна фишору тааррӯз ва террору ифротгароӣ муборизаи беамон бубарем.

⁷ Дмитрий Вадимович Ольшанский. ПСИХОЛОГИЯ ТЕРРОРИЗМА. Питер, 2002. С.197

Рӯзибойён НОДИРПУР

*ходими хурди илми Институти омӯзиши
масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои
Академия илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*

ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ ТЕРРОРИЗМ ВА ИФРОТГАРОИИ ДИНӢ

«Террористу ифротгаро ватану миллат ва дину мазҳаб надорад. Террорист - террорист аст ва ӯ ҳеҷ гоҳ “худӣ” ё “бегона” ва ё “таҳаммулгаров”-у “тундгаро” буда наметавонад. Терроризму ифротгароӣ на сарҳадро эътироф мекунад на давлатро»

**Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои
миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон**

Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз соҳиб гардидан ба Истиқлолияти комили давлатӣ ба ҷанги шаҳрвандӣ мувоҷеҳ гардид ва тамоми аломату ваҳшонияти терроризмро аз сар гузаронид. Бинобар ин таҷрибаи ҷанги шаҳрвандӣ дар бисёр кишварҳои ҷаҳон нишон медиҳад, ки ихтилофоти дохилӣ заминаи мусоидро барои рушди террорист ва созмонҳои террористӣ ба вучуд меоварад. Ба андешаи дигар террористон аз ҷумлаи унсурҳои ҷинояткорӣ талабгор надошта, дар замони осоишта зухур меёбанд.

Гуфтан ба маврид аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз зумраи он кишварҳои пасошӯравӣ мебошад, ки пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ҷанги шаҳрвандӣ ва зухуроти терроризму экстремизмро бо аломатҳои хосаш дид. Солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон шахсиятҳои маъруфи илм ва фарҳанг, кормандони баландмартабаи мақомоти давлатӣ,

аъзои парлумон, ки намояндагони минтақаҳои гуногуни кишвар буданд, қурбони амалҳои террористӣ гардиданд. Чунончи, террористони ифротгаро ходими барӯманди сиёсӣ М. Осимӣ, М. Назаршоев, табибони шинохта Ю. Исҳоқӣ ва М. Ғуломов, С. Раҳимов ва дигар шахсиятҳои бузургро ба қатл расониданд. Танҳо дар соли 1996 муҳолифини ҳукумати конститутсионӣ 19 амалӣ террористӣ гузарониданд, ки дар он 16 нафар ҳалок ва 28 нафар маъҷуб гардиданд. Мақсади онҳо сиёҳ қардани ҳукумату давлати тозабунёд ва ба шӯр андохтани чомеа буд, ки ба ҳадафашон нарасиданд¹.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешгирӣ ва решақан қардани терроризм ва истиқрори сулҳ дар кишвар, аз соли 1994 барои музокироти сулҳ бо муҳолифини мусаллаҳи исломӣ мувофиқа қард. «Раванди музокира мураккаб буд ва ҳам аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муҳолифин ва ҳам аз ҷониби чомеаи байналмилалӣ саъю талоши ҷиддиро талаб мекард. Сарфи назар аз мушкилоти азим, музокироти байни тоҷикон 27 июни соли 1997 бомуваффақият анҷом ёфт. Дар ин рӯзи хотирмон дар шаҳри Москва "Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии дар Тоҷикистон ба имзо расид».²

Бояд зикр қард, ки баъд аз имзои Созишномаи сулҳ як қисмати ҷангиёни Иттиҳоди неруҳои муҳолифони тоҷик, ки аз ин созишнома норозӣ буданд, ба фаъолияти террористӣ идома доданд. Аз ин рӯ барои аз байн бурдани чунин унсурҳо, аз ҷумлаи неруҳои зидди террористии ҳукумат ва ҷангиёни собиқи муҳолифин, гурӯҳи низомии муштарак таъсис дода шуд

Маҳз дар ҳамин давра, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба заминагузории асоси меъёрии ҳуқуқӣ барои мубориза бар зидди терроризм оғоз қард.

Аз ҷумла Қонуни ҚТ "Дар бораи мубориза бо терроризм" 16 ноябри соли 1999, Қонуни ҚТ "Дар бораи мубориза бар

¹ Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқобилат бо терроризм, экстремизмӣ динӣ ва радикализмӣ сиёсӣ. Маҷмуаи маърузаҳои мизи мудаввар// Муҳаммад Абдурахмон .Терроризм ҳамчун зуҳуроти номатлуби чомеа. - Душанбе:2018. 7с.

²<http://russian.people.com.cn/31519/6590223.html>

зидди экстремизм", 21 ноябри соли 2003, Қонуни ҚТ "Дар бораи муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят ба дастоварда ва маблағгузории терроризм" 25 март соли 2011 қабул шуданд, ки барои мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгароӣ) дар даврони истиқлолият арзёбӣ мешаванд.

Ҷамҷунин дар ин замина Консепсияи миллии муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят ба дастоварда, маблағгузории терроризм ва маблағгузории паҳнкунии силоҳи қатли ом барои солҳои 2018-2025 қабул шуд, ки асоси ҳуқуқии муборизаро дар ду марҳилаи ояндаи кӯтоҳмуддат (солҳои 20018-2022) ва ояндаи дарозмуддат (то соли 2025) бояд таъмин намояд.

Консепсиси мазкур дар заминаи таҳлили вазъ дар соҳаи қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳо бо роҳи ҷиноят ба дастоварда, маблағгузории терроризм ва маблағгузории паҳнкунии силоҳи қатъи ом қабул шуда, заминаи мусоидро барои мубориза дар ин самт фароҳам меоварад.

Александр Перенчиев дотсенти кафедраи сиёсатшиносӣ ва ҷомеашиносии Донишгоҳи иқтисодии Русия ба номи Плеханов, қоршиноси ҳарбӣ: "агар бо давлатҳои пешбари ҷаҳон ҳамкорӣ намуда, бо ин роҳ муқобилат намоем, он гоҳ метавонем терроризмро заиф намоем. Чунки терроризм бизнес мебошад, бизнеси воқеӣ аст, ки ба маблағгузори он даромади азимро меоварад. Ва бояд ҳамин бизнесро шикаст ва онро нобуд кард".³

Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми шартномаҳо ва конвенсияҳои минтақавӣ ва байналмилалиро дар самти мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм ба тасвиб расонид уҳдадорихоӣ худро дар ин самт бечунучаро иҷро менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори 155 кишаври ҷаҳон Конвенсияи СММ оид ба мубориза бар зидди ҷинояткории муташакклили трансмиллиро ба тасвиб расонида бо

³ Перенджиев А. ИГИЛ – это экономический проект с продуманным имиджем. Постоянный адрес статьи – <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1446115440>

ташкilotҳои бонуфузи байналмилалӣ ва минтақавӣ ба монанди Интерпол, Сохтори минтақавӣ зиддитеррористии Ташкилоти ҳамкориҳои Шанхай (ШОС), Шартнома дар бораи амнияти дастачамбӣи давлатҳои аъзои ИДМ (ОДКБ СНГ), Маркази зидди террористии ИДМ (АТЦ СНГ), Қувваҳои муштаракаи зудамалкунанда (КСОР), Бюро оид ба ҳамаҳангсозии мубориза бар зидди ҷинояткориҳои муташаккил (БКБОП) ва ғ. ҳамкори доранд.

Дар байни ҳамагуна навъҳои терроризм дар шароити имруза терроризми динӣ васеъ паҳн гардида, ба андозаи қобили мулоҳиза тағйир ва ба таври ҷашмгир инкишоф ёфтааст.

Таҷрибаи нимаи дуввуми асри 20 ва асри 21 возеҳан нишон медиҳад, ки тамоми вусъаташ терроризми динӣ сиёсӣ дар асоси сабабҳои пурраи объективи таърихи сохтори ифротгарой аз ҳама паҳнгардидатар мебошад, ки дар асоси бунёдгариҳои исломӣ амал менамояд.

Дар низоми сершоҳаи сохтори террористӣ, ки зиёдтар аз 150 ташкилотро дар бар гирифта дар минтақаҳои гуногуни дунё амал менамояд, ки гуруҳҳои террористии тамоюли исломидошта аксариятро ташкил менамоянд. Тасодуфи нест ки амалан зиёда аз нисфи гуруҳҳои имрӯз амалкунандаи террористӣ тамоюли возеҳу равшани исломгарой доранд. Ҷи тавре маълум аст, асри 20 даврае ба ҳисоб меравад, ки ба арсаи муборизаи геополитики чунин гуруҳҳои хеле муташаккил ба мисли Давлати Исломи Шому Ироқ, Ҷиҳоди исломи, ал-Қоида, Ҷаркати исломи Ёзбекистон ва ғайра дохил шуданд. Аксарияти инҳо ҳамчун иттиҳодияи сиёсӣ мубориза мебаранд ташкил гардидаанд. Вале дар як қатор кишварҳо ғалабаи муҳолифин ва ба ихтиёри он гуруҳҳое ки ба бурдани фаъолияти фаъолонаи ғайриқонунӣ ва муқовимати мусаллаҳона одат карда буданд қарор додани кумак ва озодии фаъолият онҳоро ба дараҷаи фаъолияти террористии зиддидавлати бурда расонд.

Яқин аст, ки дигар гуруҳҳои террористие низ ҳастанд, ки ба дину мазҳабҳои дигар рабт доранд. Аммо онҳо аз рӯи рушди фаъолияти худ аз имконоти молӣ ва идеологияшон аз гуруҳҳои ба ном исломӣ хеле қафо монданд.

Бино ба гуфтаи олим Саиданвар Ш. “Хусусияти хоси терроризм дар асоси бунёдгари исломӣ амалкунанда ин мавҷуд будани захираи бузурги иҷтимоӣ дар мамлакатҳои исломи анъанавӣ ва давлатҳои дорои шумораи зиёди аҳолии мусулмон буда, мебошад. Ба ғайр аз мавҷудияти захираи иҷтимоӣ инкишофи васеъ ва ҳаматарафаи ифротгароӣ ва терроризм инчунин асосҳои глобализатсионӣ идеология таърихи фарҳанги ва мафкурави дорад. Ва ин ҳам мусаллам аст, ки ин асосҳо ва ё пояҳо дар ҳам печида ва аксаран ба таври комплексӣ бузург менамоянд. Раванди ҷаҳонишавӣ ин механизми муайяни идеологие мебошад, ки хоҳу нохоҳ ба симои таърихӣ фарҳангӣ ва ҷаҳонбинии аҳолии тамоми кишварҳои ҷаҳон таъсири зиёд мерасонад”.⁴

Сарчашмаи ҷиддии таҳдиди берунаи ифротгароӣ ва терроризм ба Тоҷикистон ва дигар кишварҳои минтақа (Афғонистон, Сурия, Ироқ ва ғ.) ки вазъи печидаю мураккаби низомию сиёсӣ динӣ дар кишвари ҳамсоия Афғонистон мебошад, ки ин кишвар вақтҳои охир шиддати амалиёти ҷарбӣ хеле зиёд гардидааст. Кишвари мо, ки дар Осиёи Марказӣ марзи аз ҳама тӯлонӣ бо Афғонистонро дорад, чандин сол боз аз дигарон таҳдиду хатарҳо аз ҷониби ин кишварро эҳсос мекунад ва дар радифи мубориза бо ин хатар қарор дорад.

Ташвишу нигаронии махсусро нуфузи ҷараёнҳои бунёдгари (тақфирӣ ва ҷиходӣ) ва ғояҳои ифротии онҳо аз Афғонистон ба Тоҷикистон ба вучуд меоварад. Имрӯз нигаронии бештарро фаъолияти “Давлати исломии Ироқ ва Шом” (ДИИШ) ба амал меоварад, ки ба тадриҷ мавқеи худро дар Афғонистон дар доираи тарҳи “Хилофати Хуросон” таҳким бахшида, ҳадафи ниҳоии он бунёди хилофат дар қаламрави кунунии Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон мебошад.

Ташкилоти террористи ДИИШ тайи муддати кӯтоҳ нисфи қаламрави Ироқ ва Сурияро тасарруф намуда, бо роҳи амалҳои бераҳмонаи террористӣ дар кишварҳои мухталиф худро дар миқёси ҷаҳонӣ нишон додааст. Хатари ДИИШ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон он аст, ки дар сафи он баробари

⁴ Саиданвар Шохуморов. Терроризми байналмилалӣ ва ифротгаронии исломӣ. - Душанбе: “Нодир”, 2002. С. - 31

намояндагони дигар давлатҳо миқдори каме ҳам бошад шахрвандони Тоҷикистон низ ҷанг мекунанд.

Мубориза бо ин ташкилоти террористиро давлатҳои абар қудрат Россия, ИМА, Эрон ва дигарон ба роҳ монда ва то имрӯз бо ин ташкилот мубориза мебаранд ва умед ба он доранд, ки дар кутоҳтарин фурсат ин ташкилоти террористиро аз байн мебаранд.

Бо дар назардошти миқёси таҳдидҳои бар меомада аз ташкилотҳои террористи амалан тамоми давлатҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон мубориза бар зидди он бархостаанд.

Агар дар гузашта омили асосии ҷалби афрод ба сафи ташкилотҳои террористи (ДИИШ) манфиати моддӣ, яъне дастмузди баланд барои ширкат дар амалиёти ҳарбӣ буд, имрӯз мошини таблиғотию ташвиқотию ташкилотҳои террористи (ДИИШ) тактикаи ҷалбкунии худро, махсусан, нисбат ба аҳли Осиёи Марказӣ, тағйир додааст. Масалан, агар дар наворҳои видеоии пешинаи ташкилотҳои террористи (ДИИШ) ҷангиён таҳдид мекарданд, ки ба ватан боз мегарданд, низоми идоракуни демократиро сарнагун месозанд, қонунҳои шариатро барқарор месозанд, вале ҳоло ташкилотҳои террористи (ДИИШ) аҳли Осиёи Марказиро ташвиқ мекунад, ки бо аъзои хонаводаи худ ба "хилофат" биёянд ва онҳоро муҳофизат кунанд. Дар сафи ташкилотҳои террористи (ДИИШ) ҷалбкунандагони касбӣ кор мекунанд, ки амалан равшаносони касби мебошанд. Онҳо хуб медонанд, ки ҷӣ тавр эътимоди одамонро ба даст овард, то ин ки мисли онҳо шаванд. Аммо таъсиртарин аслиҳаи тарафдорони ин созмони террористӣ экстремистӣ шабақаҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки асосан ҷавонон ба доми он меафтанд. Яъне ҷалби замони (оффлайн) барои террористон муносибтарин омил мебошад, чунки барои ин шарт нест, ки онҳо макони худро тарк намоянд ва ҳадамоти махсуси дигар сохторҳои дахлдор низ фурсат намеёбанд, ки пеши роҳи онҳоро бигиранд, зеро ҳамин ки як сомона баста шуд, дафъатан сомонаҳои навро боз мекунанд. Технологияи интернетӣ ба одамон имкон медиҳад, ки ба осонӣ бо теъдоди зиёди одамон бе зикри номи худ иртибот барқарор намоянд, зуд ва ба таври муассир марзҳои давлатиро убур намоянд. Технологияи муосир омили стратегие мебошад, ки

созмонҳои террористӣ ва тарафдорони онҳо барои ҳаллу фасли ҳадафҳои нопоки худ истифода мебаранд.

Ҷангиёни ин ташкилотҳои террористӣ аз тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ на танҳо ғояҳои исломи бунёдгарию таблиғу ташвиқ менамоянд, балки наворҳои видеоиеро ҷой медиҳанд, ки дар онҳо қатлу куштори оммавии одамон, қатли "кофирон", куштани онҳое, ки намухоҳанд бо онҳо ҳамкорӣ кунанд сабт шудааст. Ин метавонад ба ҷавонони ханӯз аз нигоҳи иҷтимоӣ ва ахлоқӣ заифу шакл нагирифта таъсир расонад. Таблиғоти интернетӣ ҳамчунин бозиҳои видеоӣ, ки дар он амалҳои террористӣ бозгӯ мешавад ва чун террористи эҳтимоли вонамуд мекунад, дарбар мегирад ва ҳамин тартиб, афродро қасдан ба амали эҳтимолии террористӣ омода мекунад.

Таҳлили фазои иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз афзуншавии миқёси истифодаи шабакаи Интернет ба мақсадҳои паҳнкунии даъватҳо ва ғояҳои ифротию террористӣ шаҳодат медиҳад. Яъне аксар ҳамватанони мо маҳз аз тариқи Интернет ба доми ташкилотҳои террористи ДИИШ меафтанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон алҳол тақрибан зиёда аз 3,5 миллион нафар истифодабарандагони Интернет ҳастанд, ки аз байни онҳо бештар аз 80% хоҳ-нохоҳ аз тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ ба маводи дорои ҷанбаи экстремистӣ дастрасӣ доранд.

Таблиғгарони ташкилотҳои террористи (ДИИШ) на танҳо ба ҷалби муҳоҷирони меҳнатӣ, балки ба ҷалби ашхос ва аъзоёни ҳизбҳо дар ҳуди Тоҷикистон тавачҷуҳ зоҳир менамоянд.

Аз ҷумла Ҳизби наҳзати исломӣ Тоҷикистон фаъолияташ дар асоси Ҳалномаи Суди Олӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2015 маън қарда шудааст, собит сохт ки дар тули солҳои 1993-2015 роҳброн ва аъзоёни фаъоли он бо дастгрии ва пуштбонӣ хоҷагони хориҷии худ даст ба ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин зада ҳадафи асоси онҳо ноором сохтани авзои сиёсӣ ва бо роҳи зуроварӣ тағйир додани сохти конститусионӣ ва ғасб намудани ҳокимияти кишвар буд.

Дар ҷаласаи котиботи Шӯрои амният оид ба кишварҳои узви СААД, ки 8-уми июни соли 2016 аз ҷониби Арманистон роҳбарӣ қарда шуд, рӯйхати ташкилотҳое, ки ҳамчун

ташкилоти террористӣ эътироф шудаанд, пешниҳод карда шуд, ки дар рафти муҳокимаҳо таҳти №65-и ҲНИТ низ ба рӯйхати чунин созмонҳои террористӣ ҳамчун Ал-Қоида, Ихвон-л-Исломин, Ансоруллоҳ ва дигарон дохил карда шудааст.⁵

Маркази зидди террористии ИДМ ҲНИТ ҳамчун ташкилоти террористӣ ва экстремистӣ эътироф кард ва онро дар заминаи муштараки иттилоот оид ба муқовимат ба ҷинояткории муташаккил арзёбӣ кард.⁶

Ташилотҳои террористи (ДИИШ) ба воситаи таблиғарони худ ҳатто намояндагони давлатиро барои шомил шудан ба чунин раванд моил сохтанд. Чунончи Гулмурод Ҳалимов фармондеҳи собиқи Шуъбаи мобилии таъиноти махсуси (ОМОН) ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон. Гулмурод Ҳалимов 23 апрели соли 2015 ба тарафи номаълум ғайб зад ва 27 май аз тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ мурочиати видеои пахш карда, пайвастанӣ худ ба террористони ДИИШ-ро эълон кард. Инчунин рӯйдоди 4-сентябри соли 2015 ки генерал Назарзода Абдуҳалим даст ба ҷинояти мусаллаҳонаи зиддадлатӣ зад, ки дар натиҷаи амалиёти қувваҳои давлатӣ нобуд карда шуд.

Шумораи умумии иштирокчиёни ин ҷинояти нангин 238 нафарро ташкил дод ки дар натиҷаи гузаронидани амалиёти муштараки зиддтеррористӣ аз тарафи мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар безарар гардонида шуданд.⁷

Дар даҳсолаи охир зухуроти гуногуни ифротгароӣ ҷанбаи глобалиро гирифтааст ва ин дар навбати аввал дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ба мушоҳида мерасад. Ин муҳим аст, ки экстремизм ва терроризм дар Осиёи Марказӣ дар заминаи маҳаллӣ ба вучуд омадааст, сабабҳои хоси дохилии худро дорад. Дар айни замон, терроризм ва экстремизм бо ҷараёнҳои

⁵ <http://today.tj/bezopasnost/17635-o-priznanii-teo-pivt-terroristicheskoy-organizaciy-so-storony-organizacii-dogovora-o-kollektivnoy-bezopasnosti-i-vklyuchenii-ee-v-perechen-organizaciy-priznannyh-terroristicheskimi-i-ekstremistskimi.html>

⁶ <http://www.vfarhang.tj/index.php/ru/deyatelnost/kategorii/tema-dnya/284-do-perevorota-ostavalos-tri-dnya-intervyu-sharifa-khamdampura-s-sudjoj-zapretivshim-deyatelnost-pivt>

⁷ Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқобилат бо терроризм, экстремизмӣ динӣ ва радикализмӣ сиёсӣ. Маҷмуаи маърузаҳои мизи мудаввар// Аламшозода А.А.- Душанбе: “Дониш” 2018. 18с.

ғоявии берун аз минтақа иртиботи мустаҳкам дорад ва созмонҳои террористии маҳаллӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ террористӣ пайванд ёфтаанд. Онҳо ҳамчунин, бо ташкилотҳои ҷинояткорӣ фаромиллӣ, ки қочоқи маводи муҳаддирро низ таҳти назорат қарор додаанд, иртиботи наздик доранд. Тавре, ки таърихи рӯйдодҳои маълум дар минтақа шаҳодат медиҳад, ифротгароии вобаста ба ғояҳои динӣ, ки дар роҳи расидан ба ҳадафҳои худ усулҳои зӯрию таҳдидро раво медонад, имконпазир ва матлуб мешуморад, барои минтақаи муносири Осиёи Марказӣ хатари бештареро эҷод намояд.

Сабабҳои асосии ифротгароии динӣ суиистифода аз дин тавассути нерӯҳои муайяни сиёсӣ чихати дастбӣ ба манфиатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва моддӣ мебошад. Ғайр аз ин, ифротгароии динӣ ба зухури таассуби динӣ ва таҳаммулнопазирӣ аз ҷониби пайравони дин ва мазҳабҳо дахл дорад. Бинобар ин, пешвоёни созмонҳои террористӣ экстремистӣ ҳангоми амалисозии мақсадҳои ғаразнок ва замонасозонаи сиёсӣ, иқтисодӣ ва гурӯҳии худ ба ин қувва тақия мекунанд. Дар ин иртибот, фаъолияти ташкилотҳо ва гурӯҳҳои террористӣ экстремистӣ алҳол чун омили ҷиддии бесуботсозии авзои иҷтимоӣ сиёсӣ боқӣ мемонад. Ин ҳам ба тақмили равандҳои рушди ҷомеаи Тоҷикистонӣ ва ҳам ба ҳолати тартиботи ҳуқуқӣ дар кишвар таъсири хеле манфӣ мерасонад.

Дар замони ҳозира яке аз муҳимтарин вазифае, ки дар назди мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ қарор дорад, таъмини тартиботи ҳуқуқӣ ва амнияти аҳоли дар шароити таҳдиди террористм ва экстремистӣ мебошад. Ҷомеаи байналмилалӣ бо мушкилоти бесобиқаи микёснок ва паёмадаш манфӣ дучор шудааст, ки имрӯз на танҳо аз ҳаллу фасли худ, балки аз дарку шинохти муносиби он низ ҳанӯз дур аст. Сухан дар бораи паҳни босуръати шаклҳои гуногуни хушунати иҷтимоӣ меравад, ки дар байни онҳо экстремизм бо зухуроти харобиовари худ, аз ҷумла дар риштаи дин хатари махсусро дорад, ба амнияти кишварҳо ва рушду пешрафти ҷомеаи ҷаҳони таҳдиди ҷиддӣ мекунад, чунки рушди босуботи давлат мустақиман аз таъмини амният вобаста аст. Ифротгароии динӣ ҳеҷ гоҳ набояд бо дин монанд карда шавад.

Ифротгароӣ як навъи бунёдгароёна ва таҳрифшуда мебошад, ки ташаббускорони он ба хоҳири дастрасӣ ба

мақсаҳои худ динро ба воситаи идеологӣ табдил медиҳанд ва ҳар гуна восита, аз ҷумла зӯрию қатлу кушторро раво мебинанд, сафед мекунанд.

Бояд дар назар гирифт, ки экстремизм барои гурӯҳҳои алоҳидаи зикр шудаи ҷомеа, махсусан барои ҷавонони аз 15 то 35 сола, ҷун идеологияи алтернативӣ боқӣ мемонад. Тасодуфӣ нест, ки экстремизми динӣ, сиёсӣ ё миллий ба ҷавонон таъя мекунад ва аз сафи онҳо неруи тоза мегирад. Дар шароити Тоҷикистон раванди афзоиши худшиносии динии ҷавонон идома дорад, аммо бо таъсири гурӯҳҳои диниву ифротии содиршуда аз хориҷ, ислом дар Тоҷикистон ҷанбаи бунёдгараона мегирад. Ин раванд барои давлат, ҷомеа ва барои исломи суннатии мазҳаби ҳанафӣ, ки бо таҳдидҳои глобалии муосир таҳаммулпазирона муносибат менамояд, хатари зиёдро дар худ ниҳон дорад.

Мутахассисон дар мавриди дарки хатари бар меомада аз фаъолияти гурӯҳҳои бунёдгара ва ифротӣ назари муштарак доранд ва таъкид мекунанд, ки онҳо бо амалҳои худ ҷомеаро бесубот месозанд, дар он ҷудой меандозанд ва бо ҳамин тартиб, ташаннуҷи иҷтимоӣ дар кишварро ба вучуд меоваранд. Илова бар ин, бунёдгараён аҳолиро аз решаю асолаташон ҷудо мекунанд, урфу одатҳои халқиро аз байн мебаранд ва дар айни замон, ба тафаккури ҷавонони камтаҷриба таъсири манфӣ мерасонанд.

Худи омили бунёдгараӣ ва ифротгараӣ дар ҷомеа низомбандии кори тарбиявӣ идеологӣ ва таҳлили доимии вазъи ҷомеа дар ин самтро талаб менамояд. Мо ҷавонон мебоҷад, ки имрӯз ҳамчун муҳофизаткунандаи Ватан андешида, фаъолияти пешгирикунандаро ба ҷомеа пешкаш намоем.

Имрӯз, ба ақидаи мо, қисмати бештари ин қор дар сатҳи фаъолияти сохторҳои қудратӣ амалӣ мешавад, аммо андешидани тадбирҳои дигар, бо дар назардошти тавсияҳои, ки қоршиносон дар маҳалҳо пешниҳод кардаанд муҳим аст.

Хулоса, терроризм ҳамчун қирдори хатарноки ҷомеаи ҷаҳони ба ҳисоб рафта ба тамоми самтҳои ҳаёти инсон зарар расонида моненаи рушди ҷомеаи озод мебошад. Аз ин рӯ барои бартараф ва решакан кардани ин амали номатлуб дар мадди аввал диққати махсуси ҷомеа ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба ин

омилҳо диҳем. Ба тарбияи насли наврас, муассисаҳои имӣ таълимӣ, динӣ (донишгоҳ, донишкада, колеч ва ғайра) , муассисаҳои ислоҳи (турмаҳо), маконҳои варзиши ва марказҳои интернетие идораҳои букмерӣ ва марказҳои дилхушкунанда (дискотекаҳо) ва ғ. бояд диққати хосса дошта бошем. Дар баробари ин аз шустушӯи мағҳои ҷавонон ба воситаи технологияҳои иттилооти ва таблиғарони он огоҳ бошем ва нагузорем, ки душманони миллат ақидаи ифротии худро роҳандози кунанд.

Адабиёт

- 1.** Холиқназар Х. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мубориза бар зидди терроризм ва ифротгароии динӣ дар давраи истиқлолияти давлатӣ. Душанбе: Ирфон, 2016, 264с.
- 2.** Саиданвар Шохуморов. Терроризми байналмилалӣ ва ифротгароии исломӣ. Душанбе: Нашриёти “Нодир” 2002, 68с.
- 3.** Иштироқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқобилат бо терроризм, экстремизми динӣ ва радикализми сиёсӣ. Маҷмуаи маърузаҳои мизи мудаввар.- Душанбе: 2018. 115с.
- 4.** Перенджиев А. ИГИЛ – это экономический проект с продуманным имиджем. Постоянный адрес статьи <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1446115440>
- 5.** Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “дар бораи мубориза бар зидди терроризм” ш. Душанбе, 16 ноябри соли 1999 № 846
- 6.** Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгароӣ)” ш. Душанбе, 8 декабри соли 2003 № 69
- 7.** Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “дар бораи муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузориҳои терроризм ва маблағгузориҳои паҳнкунии силоҳи қатли ом” ш. Душанбе 25 март соли 2011, №684.
- 8.** Консепсияи миллии муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузориҳои терроризм ва маблағгузориҳои паҳнкунии силоҳи қатли ом барои солҳои 2018-2025

05.03.2018.№1033.http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=587

9. <http://russian.people.com.cn/31519/6590223.html>

10. <http://today.tj/bezopasnost/17635-o-priznanii-teo-pivt-terroristicheskoy-organizaciy-so-storony-organizacii-dogovora-o-kollektivnoy-bezopasnosti-i-vklyuchenii-ee-v-perechen-organizaciy-priznannyh-terroristicheskimi-i-ekstremistskimi.html>

Салимов АКБАР

*ходими хурди илмии Институти омӯзиши
масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои
Академия илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*

СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ТУРКИЯ НИСБАТ БА ДАВЛАТҲОИ ПАСОШҶАВОНИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР СОЛҲОИ 1990-2001

Осиёи Марказӣ аз қадим минтақаи бархӯрди манфиатҳои давлатҳои арбарқудрат буд. Баробари барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ин давлатҳо кӯшиш намуданд то барои ба даст овардани иқтисодии сиёсии худ дар минтақа ғаёлу гарданд. Бешубҳа пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ барои рақобати ғояву ақидаҳои геополитикии онҳо асос гардид.

Фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ боиси он гардид, ки Туркия барои босуръат таҳким бахшидани ҳузури сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии худ дар Осиёи Марказӣ, тарзи усулан нави имкониятҳоро истифода барад.

Давлатҳои нави мустақили Осиёи Миёна ва Қарғоз ҳамчун субъектҳои пуриқтисодӣ таҳти назари сарвари Тургут Озал ишора гардида буданд. То вақти аз олам гузаштанаш дар соли 1993, ӯ кушиш намуд Иттиҳоди туркиро таъсис диҳад, аммо боварии ӯ ба худ ва суҳанонаш дар бораи нақши Туркия дар низоми нави ҷаҳонӣ аз ҳама гуна воқеият бе асос буда, хаёлҳои пучро инъикос менамуданд¹.

Ҷумҳурии Туркия кӯшиш намуд, “модел”-и рушди худро дар кишварҳои Осиёи Марказӣ бо мақсади мубориза бурдан алайҳи исломи фундаменталистӣ, ки аз Эрон сарчашма мегирад, тақвият диҳад². Т.Чиллер (Сарвазири Туркия дар солҳои 1993-1996) дар

¹FOREIGN POLICY OF THE POST-COLD WAR PERIOD (1990-2002).
<http://www.mfa.gov.tr/turkey-africa-relations.en.mfa>

² Avrasya etüdleri, Sonbahar-kış 2005, Bayram Sinkaya ‘Turkey-Iran geopolitical competition over Central Asia and the Caucasus: 1989-2001’, p.77-78

яке аз мақолаҳояш чунин навиштааст: “Мо машғули он ҳастем, ки таҷрибаи мавҷудаи худро дар рушди демократия ва иқтисоди бозаргонӣ бо Озарбойҷон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ мубодила намоем. Наздикии Туркия бо ин кишварҳо ба робитаҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва забонӣ асос ёфтааст, ки барои чунин ҳамкорӣ пояи устувор таъмин намуда, метавонад барои онҳоро муттаҳид кардан ва ба ҷомеаи ҷаҳонӣ роҳ ёфтан, кӯмак расонад”³.

Дар асл, Туркия сиёсати худро нисбати Иттиҳоди Шӯравӣ аз соли 1920 инҷониб нигоҳ дошта, то остонаи барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ, ҳукумати Туркия ба кишварҳои Осиёи Миёна таваҷҷуҳ зоҳир намекард. Туркия истиқлолияти ИҶШС-ро дар қаламрави “ҷумҳуриҳо” дар Қафқоз ва дар Осиёи Марказӣ қабул кард, сафари собиқ раиси ҷумҳури Туркия Тургут Озал ба Қазоқистон дар соли 1991, қабл аз сафари ӯ ба Маскав пешкаш шуд. Дар ҳамин замина, дар охири моҳи августи соли 1991 муовини вазири корҳои хориҷии Туркия Оздем Санберк эълон кард, ки Туркия арзишҳои худро дар мавриди Қафқоз ва Осиёи Марказӣ афзоиш хоҳад дод. Ҳамчунин ӯ изҳор намуд, ки муносибатҳои Туркия бо Русия назар ба муносибатҳои Туркия бо “ҷумҳуриҳо” муҳимтар буданд⁴. Бо вучуди ин, пурра дар давоми соли 1991 манфиати Туркия дар минтақа мунтазам ривож ёфта, дар натиҷа дар моҳи декабри соли 1991 боиси аз ҷониби Туркия эътироф намудани истиқлолияти хамаи давлатҳои нави мустақили Осиёи Марказӣ ва Қафқоз гардид.

Сиёсати хориҷии Туркия дар самти Қафқоз ва самти Осиёи Марказӣ таҳти унвони “эйфория”, дар охири солҳои 1991 ва соли 1993 сурат гирифт⁵. Тургут Озал собиқ раиси ҷумҳури Туркия дар суҳанронии худ дар Ҷаласаи калони миллии Туркия (TGNA) изҳор намуд, ки анҷоми ҷанги сард ва пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ барои сарвари минтақа шудани Туркия

³ Çiller T. Turkish foreign policy in its dynamic tradition // <http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume1/September-November1996/>

⁴ Bayram Sinkaya. Avrasya etüdleri, Sonbahar-kış 2005, ‘Turkey-Iran geopolitical competition over Central Asia and the Caucasus: 1989-2001’, p.78

⁵ Ҳамон ҷо. саҳ.78.

имконияти хуби таърихӣ фароҳам овард. Мувофиқи гуфтаҳои ӯ, Туркия чунин имкониятеро, ки бори аввал пас аз 400 сол ба миён омадааст, аз даст нахоҳад дод. Дар ин давра, бештари аз боздидҳои сатҳи баланди байни давлатии Туркия бо давлатҳои мустақили Осиёи Марказӣ бо имзо намудани якҷанд шартномаҳо ба анҷом расиданд. Намояндагони расмии давлатҳои мустақил чандин маротиба изҳор намуданд, ки онҳо “моделҳои Туркия” –ро ҳамчун модели рушд ва азнавсозӣ қабул менамоянд, дар равобити хориҷии худ (муносибат) дар самти Туркия эътибори хоса хоҳанд дод. Дар ин давра, аз тарафи роҳбарияти Туркия лавҳаи зерин таҳти унвони “Аз Адриатик то ба деворҳои бузурги Хитой” ифода карда шуд. Ба ҳамин монанд, Президенти Қазоқистон Нурсултон Назарбоев, асри 21 –ро “асри туркзабонҳо” номид, ки он “эйфория”-и туркиро дар байни ҳаёти роҳбарикунандаи туркзабонҳо нигоҳ доштааст.⁶

Дар охири соли 1991 Туркия яке аз аввалин кишваре буд, ки истиқлолияти давлатҳои нави мустақилро пазируфт ва баъдан пайгирӣ намуд. Сиёсати Туркия дар самти Қафқоз ва Осиёи Марказӣ ба таври қатъӣ тағйир ёфт. Туркия сиёсати аввалиндараҷаи худро дар муносибат ба Русия ба як тараф гузошта, саргарми робитаҳои пуршиддат бо давлатҳои мустақили Осиёи Марказӣ гашт. Барои ҷалбшавии Туркия дар муносибатҳои наздик бо давлатҳои нави мустақил, ба ғайр аз муносибатҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва этникӣ, як қатор сабабҳои прагматикӣ низ вучуд доштанд. Пеш аз ҳама, вақте ки кишварҳои Осиёи Марказӣ мустақил гардиданд, Туркия давраи муносибатҳои мушкилро бо Ҷамъияти Аврупо дошт, чунки аз ҷониби Ҷамъияти Аврупо барои шомил гардидани Туркия ҳамчун аъзои баробарҳуқуқ рад карда шуда буд. Баробари ин вазъияти дохилии Туркия ба сиёсати хориҷии он монеа эҷод менамуд.

Ғайр аз ин, бархе аз сиёсатмадорон ва зиёиёни Туркия бар он ақида буданд, ки пастшавии аҳамияти стратегии кишварашон бо сабаби пош хӯрдани ИҶШС, дар муносибати Ҷамъияти Аврупо

⁶ Ҳамон ҷо. саҳ.79

нисбати Туркия таъсири манфӣ гузошт. Ба ҳамин монанд, набудани дастгирӣ оид ба мавқеи Туркия дар масъалаҳои асосӣ, яъне масъалаи Миср дар чомеаи ҷаҳонӣ, Туркияро водор намуд, то ки иттифоқчиёни нав пайдо кунад. Аз ин рӯ, Туркия ба давлатҳои мустақил диққат дод, чунки онҳо дар самтҳои зерин, ба монанди таърих, фарҳанг ва дин бо Туркия ҳамраӣ буданд.

Чи тавре ки Гаррит Уинроу ишора намудааст, аксари мардуми Туркия умед доштанд, ки нақши фаъол дар Осиёи Марказии пасошӯравӣ, мавқеи байналмилалӣ Туркияро зиёдтар хоҳад кард ва имконоти шомилшавии онро ба Иттиҳоди Аврупо (ИА) афзоиш хоҳад дод.⁷

Гузашта аз ин, робитаҳои наздик бо ҷумҳуриҳои нав метавонад нақш ва қудрати минтақавӣ Туркияро таҳким бахшад. Ғайр аз ин, Ғарб, махсусан ИМА, Туркияро даъват менамуд, сиёсати суботкоронаро нисбати минтақа анҷом диҳад, то ки Эрон фазои сиёсии холиро, ки пас аз барҳам хӯрдани Шӯравӣ дар Осиёи Марказӣ ба вучуд омадааст, пур карда натавонад. Дар робита ба ин, ҳукуматдорони кишварҳои ғарбӣ кӯшиш намуданд то “моделҳои туркӣ” -ро ҳамчун модели дунявӣ, демократӣ ва дар бозори озоди иқтисодӣ заминакунонидашуда, барои пешгирӣ намудани фарогирии таъсири Эрон дар Осиёи Марказӣ ва Қафқоз пешниҳод намоянд.

Имкониятҳои нави тиҷоратӣ ва иқтисодӣ боз як омили дигаре барои ҷалби Туркия ба самти Давлатҳои мустақили Осиёи марказӣ ҳисобида шуда буданд. Бо мақсади ҳамоҳангсозӣ намудани фаъолияти Туркия дар муносибат бо Қафқоз ва Осиёи Марказӣ ва расонидани кӯмак барои рушди давлатҳои мустақил, махсусан давлатҳои туркзабон, дар моҳи январӣ соли 1992 Агентии туркӣ оид ба ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозӣ (ТИКА) таъсис дода шуд.

Илова бар ин, мавҷудияти захираҳои бузурги газу нафти ҳавзаи Каспий низ диққати Туркияро ба минтақа ҷалб намуд. Дар тӯли солҳои 1990-ум Туркия барои кашидани қубури

⁷ Gareth M. Winrow. “Turkish Policy in Central Asia”, in Touraj Atabaki and John Kane, ed., *Post-Soviet Central Asia* (London: Tauris Academic Studies, 1998), pp. 91-108, p.91.

нафтгузари Боку-Чайхун тариқи консорсиуми байналхалқии истихроҷи нафт талош намуд.⁸

Ҳузури Туркия дар минтақа зина ба зина инкишоф ёфтани гирифт. Туркия ба давлатҳои Осиёи Марказӣ барои шомил шудан ба Ташкилоти ҳамкориҳои иқтисодӣ (организация экономического сотрудничества) ва Ташкилоти “Конференсияи исломӣ”, инчунин ҳамроҳшавӣ ва САҲА (ОБСЕ) мусоидат намуда, ҳатто қисман ба расмият даровардани ҳуҷҷатҳои дахлдорро ба ўҳда гирифт. Баҳори соли 1992 ба кишварҳои Осиёи Марказӣ қарзи туркӣ (кредит) ва ёрдами бебозгашт чундо намудааст.⁹

Яке аз ҷанбаҳои сиёсати Туркия дар самти ДМ – ҳамкориҳои мутақобилан муфид бо кишварҳои туркзабон, бо ишораи махсус ба фарҳанги умумии туркӣ буд. Бо мақсади қабули алифбои лотинӣ аз ҷониби давлатҳои мустақили Осиёи Марказӣ, Туркия якҷанд марказҳои фарҳангии туркӣ, мактабу литсейҳо, инчунин донишгоҳҳоро дар Қазқоз ва Осиёи Марказӣ бидуни пешниҳоди лоиҳаи степендия ба донишҷӯёни ҷомеаи туркзабон таъсис дод. Ғайр аз ин, дар ҳоле, ки Вазорати маорифи Туркия лоиҳаи коркарди китобҳои таърих ва адабиёти умумро оғоз кард, Вазорати фарҳанги Туркия фаъолияти муштаракӣ фарҳангӣ ва санъати идораи туркзабонҳоро роҳбарӣ намуд (TUKSOY). Телевизиони TRT Avgasya паҳши мавҷи телевизионии худро дар Осиёи Марказӣ оғоз кард. Сиёсати Туркия дар Осиёи Марказӣ дар доираи мубориза бар зидди исломи ифротии «дар Эрон таъсисёфта» ҷанбаи исломӣ низ дошт. Дар ин ҷода, ғайр аз фаъолияти рӯҳонӣ ғайрирасмӣ дар Туркия маскан гирифта, дар кишварҳои мустақили Осиёи Марказӣ, ба монанди коллеҷҳои туркӣ, ки аз тарафи ҳаракати Гюлен дастгирӣ меёфтанд, Туркия ба минтақа маводи зиёди динӣ равон карда буд. Гузашта аз ин, раёсати корҳои бо дин барои таъмири азнавсозии масҷидҳои дар кишварҳои Осиёи Марказӣ буда

⁸ Bayram Sinkaya. Avrasya etüdüleri, Sonbahar-kış 2005, ‘Turkey-Iran geopolitical competition over Central Asia and the Caucasus: 1989-2001’, p.79-80

⁹Троицкий Е.Ф. «Политика Турции в Центральной Азии (1992-2000 гг.)».

ёри молиявӣ расонида, дар Озарбойҷон, Қирғизистон ва Туркманистон се факултаи фикҳ таъсис дод.¹⁰

Аз тарафи дигар, пас аз эълон кардани истиқлолият, давлатҳои нави мустақил изҳор намуданд, ки бо Туркия бесаброна барпо намудани муносибатҳои хубро доранд. Талаботи таъхирнопазири онҳо эътироф гардидан аз ҷониби “ҷомеаи ҷаҳонӣ”, инчунин таҳким бахшидани соҳибистиқлолӣ буд. Ҳамин тавр, роҳбарони “ҷумҳуриятҳо” ба Туркия ҳамчун миёнарави асосии ҳамгироӣ дар системаи байналхалқии сиёсӣ ва иқтисодӣ, муроҷиат намуда, умед доштанд, ки робитаҳои наздики Анқара бо Ғарб, алахусус бо ИМА, барои дарёфти дастгирии Амрико имкон хоҳад дод. Аз ҷониби дигар, онҳо мехостанд таҷрибаи кишвареро ба монанди Туркия, ки бо онҳо дорои фарҳанги умумӣ буда дар таҳкими давлатдории онҳо ҳамроҳ аст, истифода баранд. Ғайр аз ин, Ғарб тақлиди давлатҳои мустақил аз модели эрониро дастгирӣ намекард. Масалан, дар моҳи феврالی соли 1992 Джеймс Бейкер собиқ котиби давлатии Амрико изҳор доштааст, ки умед доранд кишварҳои мустақили Осиёи Марказӣ назар ба модели эронӣ ва ё назар ба моделҳои дигар кишварҳои минтақа, ба модели туркӣ тақлид хоҳанд кард. Аммо, эйфорияи Туркия дар соли 1993 ба охир расида, ба “эҳтиёт ва воқеият” иваз гардид. Ин сараввал бо “нокомӣ”-и ҳамоиши роҳбарони кишварҳои туркзабон, ки дар моҳи октябри соли 1992 дар Анқара баргузор гардида буд, маҳв карда шуда буд. Дар муқоиса бо изҳороти Президент Озал ва нияти ӯ барои таъсис додани бозории умумии туркзабонҳо, бонки рушди туркзабонҳо ва сармоягузорӣ, эълонии Анқара баъд аз ҳамоиш ба чунин лоиҳаи “ороишӣ” тааллуқ надорад. Мақсади Туркия барои ба даст овардани дастгирии ин кишварҳо барои бунёди қубурҳои нафту газгузар тавассути қаламрави Туркия ва ҳалли якҷанд масъалаҳо, аз ҷумла масъалаи Миср ва Қарабоғ, дар ин ҳамоиш роҳандозӣ нагардиданд. Ғайр аз ин, пешвоёни давлатҳои нави мустақили туркзабон барои ташкил

¹⁰ Aydın. “Kafkasya ve Orta ...”, p.383. Bayram Sinkaya. Avrasya etüdleri, Sonbahar-kış 2005, ‘Turkey-Iran geopolitical competition over Central Asia and the Caucasus: 1989-2001’, p.80-81

додани созмону ташкилотҳое, ки дар асоси ақидаҳои этникӣ ва динӣ дар байни ҷумҳуриҳои туркзабон бунёд мегарданд, муҳолифат намуданд. Ин ноқомии метавонад аз он далолат кунад, ки он замон баробари дарёфти эътирофи байналхалқӣ, давлатҳои нави мустақил мехостанд озодии худро нигоҳ дошта, бо дигар кишварҳои минтақа робитаро вусъат диҳанд. Аз сабаби доштани манбаъҳои маҳдуд, онҳо инчунин аз он бархӯрдор буданд, ки Туркия метавонад ба онҳо кӯмаки молиявӣ ва техникӣ пешниҳод кунад. Дар натиҷа роҳбарони аксарияти кишварҳои Осиёи Марказӣ кӯшиши намуданд то Русияро наранҷонанд дар баробари худро ба узвияти ташкилоти туркзабонҳо шомил намудан.¹¹

Бо дар назардошти гуфтаҳои боло қайд кардан ба маврид аст, ки Ҷумҳурии Туркия мехоҳад сиёсати хориҷии худро бо кишварҳои туркзабони пасошӯравии Осиёи Марказӣ дар масоили сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, динӣ ва забонӣ густариш диҳад. Дар ин васила, Туркия мехоҳад мавқеи геополитикии худро дар фазои сиёсии холии Осиёи Марказӣ, ки пас аз барҳам хӯрдани Иттифоқи Шӯравӣ ба миён омадааст, пурзӯр намояд. Илова бар ин, таҳқим ва барқорор намудани муносибатҳои бардавом бо кишварҳои ҳамсоя дар маҷмуъ минтақа барои шомил шудани Туркия ба Иттиҳоди Аврупо яке аз омилҳои ҳисобида мешавад.

¹¹ Bayram Sinkaya. Avrasya etüdleri, Sonbahar-kış 2005, 'Turkey-Iran geopolitical competition over Central Asia and the Caucasus: 1989-201', p.81-82

ТАҲИЯ ВА ТАҚРИЗ

ДИНШИНОСӢ ВА ФАРҲАНГИ СИЁСӢ

Вобаста ба сохти сиёсӣ, дараҷаи рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, собиқаи таърихӣ ва анъанаҳои миллии ҷаҳонбинии динӣ дар шуури одамон мавқеи хоси худро пайдо мекунад. Ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ дар худшиносии инсон низ ҷойгоҳи муайян дорад.

Таълимоти динӣ системаи тасаввуротро дар бораи муҳити атроф – заминро осмон, обу ҳаво, инсон, олами наботот, ҳайвонот, муносиботи ҷамъиятӣ, қувваҳои некӣ ва бадӣ ва монанди инҳо дар бар мегирад.

Дар доираи ҷаҳонбинии динӣ ба тамоми суолоте, ки то ҳанӯз пешқадамтарин муассисаҳои илмӣ ва донишҳои дунёӣ дар кушоиши онҳо мушкилӣ мекашанд, посух ҳаст. Ва сабабу оқибати онон ҳам аз лиҳози динӣ, албатта, бидуни замонати айнӣ, исботи худро доранд.

Гарчанде пайдоиши дин аз қонунмандии иҷтимоӣ бархӯрдор аст, дар доираи фаҳмиши дин ин омил муҳим нест, зеро он исботи одӣ, барои ҳамагон фаҳморо пайгирӣ ва тафсир мекунад. Ҷаҳонбинии динӣ аз нахустин лаҳзаҳои, ки одам худро мешиносад, барои ҳама қишрҳои аҳоли осонфаҳм ва дастрас аст. Донишҳои иловагии мушкил, печдарпечу гаронбаҳои илмҳои дақиқ, озмоишҳои мураккаб, мантиқи фалсафаи диалектикӣ, ҳатто дарки муҳтавои аслии илмҳои гуманитарӣ – таърих, адабиёт, ҷомеашиносӣ ва ғайраро талаб намекунад.

Донишҳо, ақидаҳои динӣ хосияти универсалӣ доранд. Агар барои аз бар кардани ҷаҳонбинии илмӣ лаёқати махсус, солҳои тӯлонии таҳсил дар зинаҳои гуногуни давраҳои мактабӣ, донишгоҳӣ, баъди донишгоҳӣ, шароити илмӣ-озмоишӣ зарур бошад, барои аз худ кардани ҷаҳонбинии динӣ, тавре таҷриба нишон медиҳад, ниёз ба ин гуна талабот умуман вучуд надорад. Аз даврае, ки одам ба шинохти олам оғоз мекунад, аз ҳамон лаҳза қобилияти дарки ҷаҳонбинии динӣ метавонад шуруъ

гардад. Ҳамчунон, омӯзиши рукнҳои динӣ сараввал мактаб, шароити махсус ва маблағи иловагиро талаб намекунад. Падару модар, наздикон, рафтор, гуфтор, тарзи зиндагӣ ва умуман муҳити атроф худ ба худ созгори шаклгирии чунин тарзи ҷаҳонбинӣ мегардад.

Чавҳари динро зиндагӣ, тақдири инсон дар бар мегирад – он чизе, ки мавзӯи марказии асосӣ ва ҳаёту мамоти одам ба он вобастагӣ дорад.

Сарчашмаи маънавии дин, меъёрҳои муносибати инсонро нисбат ба эътиқодоти осмонӣ китобҳои муқаддас ташкил мекунанд. Ба омӯхтан, аз бар намудан ва паҳн кардани таълимоти ин китобҳо синфҳо, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ҳизбҳо, афроди алоҳидае, ки воқеан иқтисодии бузурги зеҳнӣ, ақлонӣ доранд, аз он манифатдор ҳастанд, шабонарӯзӣ машғул мебошанд. Мавзӯи меҳварӣ ва моҳияти аслии эътиқодоти муқаддасро – ҳукумат (сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ, фарҳангӣ, идеологӣ, геополитикӣ ва монанди инҳо) муайян мекунанд. Барои дастрасӣ ба ин тарзи ҳокимият муборизаҳо дар тамоми шаклҳои, ки то ба имрӯз инсоният кашф кардааст, истифода мешаванд.

Бозигарони бузург ва минтақавии геополитикӣ баъд аз пажӯҳишҳои ниҳоят гаронарзиш ва истеҳсоли силоҳу муҳиммоти ҳозиразамон, имконоти молии худро маҳз ба омӯхтани дин ва истифодаи қудрати он равона карданд ва хоҳанд кард.

Динҳоро сараввал давлатҳои, ки ин шакли эътиқод дар он ҷо зухур карда шакл гирифтааст, меомӯзанд, тадқиқ мекунанд. Бо харчи миллиардҳо доллар ташвиқу тарғиби шифоҳӣ, хаттиро бо истифодаи воситаҳои моддӣ, техникӣ таъмин менамоянд. Тавре таъкид гардид, ин амал мансуби субъектҳои соҳиби дин мебошад. Навъи фаъолияти худро низ бо қаноатмандӣ аз ҳамин мавқеъ муаррифӣ мекунанд. Аммо ҷои шубҳа ҳам нест, ки айнан ҳамин иқдомро давлатҳо, созмонҳои зери ҳар гуна номҳои сохтаву бофтаи пажӯҳишӣ, ғайриҳукумативу ғайридавлатӣ амалкунанда, ки ба дин, масалан дини ислом, муносибати эътиқодӣ надоранд, бо харчи се баробар бештар аз мамлакатҳои исломӣ анҷом медиҳанд.

Мутахассисон – идеологҳои соҳаи дин, муҳаққиқон, сарфи назар аз он, ки кадом шакли эътиқодотро пайравӣ мекунанд, одитарин дастовардҳои илмиро, агар имкон бошад, ба мақсадҳои рушди идеологияи динӣ ба кор мебаранд. Барои мисол, онҳо таълимоти Аристотелро оид ба мафҳумҳои фалсафаи «ҷараёни рушди олам» «**кӯшиш кардаанд, зери аҳкоми мафҳумҳои мусулмонӣ, масеҳӣ ва яҳудӣ истифода намоянд... ҳол он ки дар шароити Юнони қадим истилоҳи аҳкоми динӣ вучуд надошт. Сухан дар бораи қувваи ибтидоии теладиханда мерафт**» (Аристотель. Предисловие. Сочинения в четырех томах. Т. 1. – М.: Мысль, 1976. – С. 23).

Мақсади асли – бо таъя ба дини ислом, аниқтараш ҷаҳонбинии исломӣ, расидан ба қудрати сиёсӣ мебошад. Мусулмонони одӣ бошанд, фақат дар бораи муқаддасоти ислом, ба хоҳири имрӯзу фардо андеша мекунанд. Ба бозихое, ки дар атрофи дин, бо номи дин ташкил мешаванд, сарфаҳм намераванд. Имкони расидагӣ ба онро надоранд. Онро фаҳмида ҳам наметавонанд. Барои дарки масъала дониш, ҷаҳонбинии одии илмӣ зарур аст, ки асоси онро танҳо дар хурдсолӣ, наврасӣ, овони ҷавонӣ гузоштан мумкин аст. На дертар.

Орзуи абадии шахс – ҳаёти бардавом хушбахтӣ ва рӯзгори аз лиҳози иҷтимоӣ басанда аст. Дин, ҷаҳонбинии динӣ, асосан дар атрофи ҳамин ду мавзӯъ баҳс мекунад. Зиндагии абади (дар шакли рӯх) таъкид месозад. Бовар мекунонад. Замонат медиҳад. Аммо насиби хушбахтӣ, ҳаёти некро ба омилҳои гуногун, аз ҷумла рафтори худӣ инсон вобаста медонад. Маҳз тавассути ҳамин тарзи масъалагузорӣ меъёрҳои рафтори иҷтимоиро муайян мекунад. Ба он таъсир мерасонад. Раванди ҳаётро ба танзим мебарорад. Зери назорат мегирад.

Таҷрибаи садсолаҳо ташаккулёфта нишонгари он аст, ки гурӯҳҳои муайяни иҷтимоӣ бо суиистифода аз арзишҳои динӣ, ба қафомондагии илмӣ-технологӣ, фарҳангӣ-маданиятӣ мардуми мусулмон боис гаштанд. Ҷаҳонбинии таърихан шаклгирифтаи муайян ба вучуд омад. Он арзишҳои миллии фарҳангиро зери суол бурд. Муносиботи ақидатии космополитикиро ба бор овард. Нуктаи заъф – фосила гирифтани аз манфиатҳои миллии воситаи самараноки амалҳои дароздастони кӯтаҳостини гашт.

Мардумони одӣ ва омиро кӯтоҳназар ва тӯъмаи оқибатандеши пешбинон гардонд.

Дар муносиботи геополитикӣ дин, ташаккули ҷаҳонбинии динӣ одитарин ва тавре мебинем, воситаи аз ҷама камхарҷи таъмини манфиатҳо гардид. Фазосозии ақидаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, фарҳангӣ, муносибат ва муоширати гурӯҳҳои иҷтимоӣ тавассути ҷаҳонбинии динӣ осонтарин абзори манипулятсияи авзои ҷомеа шуд. Воқеияти ҷаҳони ислом – ақибмондагии устувори иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ, технологӣ, дастнигарии расман эътирофшудаи «ифтихорӣ», ин кишварҳоро ба бозичаи дасти сарватмандони байналмилалӣ табдил дод.

Ҳамакнун, дар сарзамине, ки аҳли ислом умр ба сар мебаранд, идеологияи исломӣ аз муассиртарин шакли ҷаҳонбинӣ аст. Идеяи миллӣ, ҳештаншиносӣ ва худшиносии миллӣ, манфиатҳои миллӣ, тавре хотирнишон шуд, дараҷаи дуоми дидгоҳи сиёсӣ ҳисобида мешавад. Ё умуман вучуд надорад. Инро ҳам ҷомеа ва ҳам бозигарони геополитикӣ ба ҳубӣ омӯхтаанд, меомӯзанд ва ба дурустӣ медонанд. Аз нозуқиҳои масъала ҳамчун фарҳанги сиёсии ҷомеа, мисли камингоҳи камондорон истифода мекунанд. Дар таърихи асримиёнагӣ, нав, навтарин ва ҳаёти имрӯзаи мардуми тоҷик чунин мисол ҳазорҳост.

Аммо ин навъи бардошт ба табиати дини ислом муносибат надорад. Мансуб ба санъати суниистифода аз эътиқодоти ҳақиқии одамон аст. Фақат ақл, дониш, маърифат, хирад метавонад, кишти тақдири инсонро аз ин вартаи фиреби душманони дин, ки таҳти ин ливо баромад мекунанд, раҳой бахшад.

Модоме ки чунин мафкура одамро аз овони кӯдакӣ то охири умр думбол мекунад ва маҳз ҳамин ҷаҳонбинӣ рафтори инсонро дар ҷомеа бавосита ё бевосита муайян, тақдири ҷомеаро ҳаллу фасл кардани мешавад ва барои амалӣ кардани ин мақсад субъект, объект, метод ва инфрасохтори басандаи дохилӣ ва хориҷӣ дорад, он мавриди тавачҷуҳи махсуси давлат, барои таъмини амнияти худи мусулмонон, аҳли ҷомеа ва ҳамзамон муҳимтарин мавзӯи омӯзиши илм мебошад.

Аз ин лиҳоз, таълифи китоби дарсии «**Диншиносӣ**» аз ҷониби олимони шинохта Саид Нуриддин Саид, Аҳмадов Саид,

Нурулҳақов Қамар ва Назаров Рустам иқдоми шоистаи маорифпарварона дар тарбия ва таълими ҷавонон ва умуман аҳли чомеа мебошад.

Манзур аз эҷоди ин сатрҳо кӯшиши таҳлил ва арзёбии китоби мазкур аз ҷаҳорчӯбаи зарурати тарбияи ҷаҳонбинии сиёсии шаҳрвандон мебошад.

Китоб аз муқаддима, ҳафт фасл ва хулоса иборат аст. Дар он шинохти решаҳои гносеологии динҳо аз диди сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, идеологӣ ва рӯҳшиносӣ дар чилу панҷ параграф тафсир ёфтаанд.

Методҳои асосии интиҳобкарда барои таҳқиқи объекти омӯзиш - системавӣ, структуравӣ-функционалӣ, таърихӣ, аналитикӣ, синтетикӣ ва ғайра ба муаллифон имкон додааст, масъалаҳои ниҳоят мушкили диншиносиро дар ҷаҳорчӯбаи ниёзҳои мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ ва муҳокима қарор дода, онро пешкаши хонандагон намоянд. Яке аз муваффақиятҳои китоб интиҳоби методҳои илмии номбаршуда махсуб мегардад, зеро **«тамоми ҷараёни тарақиёти илм исбот кардааст, ки дар ин ҷо мавқеи ҳалқунанда мансуб ба методологияи тадқиқоти илмӣ мебошад»** (И. Д. Ковальченко. Методы исторического исследования. – М.: Наука, 2003. – С. 14).

Фасли аввали китоб **«Диншиносӣ ва доираи баҳси он»** ном гирифтааст. Дар он мавзӯи илм дар бораи шинохти дин, ниёзҳои одамон на танҳо барои донишҷӯи маҷмӯи эътиқодоти худ, ҳамчунон нисбат ба динҳои дигари олам, ки инсон бо намояндагон ва ё ҷаҳонбинии онҳо ҳамарӯза рӯ ба рӯ мешавад, шарҳ дода шудаанд. Ҳамин тариқ, муаллифон аз оғоз мақсади аслии китобро, ки маҷмӯи донишҳо дар бораи дину мазҳаб ва равияҳои гуногуни динии олам ҳастанд, ба хонанда пешниҳод менамоянд. Зарурати доштани маълумоти дурустро, ки асоси муносибат ба зуҳуроти моддӣ ва маънавиро дар назар дорад, муайян мекунанд: **«инсон кӯшиш мекунад, ба эътиқоди дигарон низ сарфаҳм равад ва доир ба дин ба таври кулӣ дониш ва маълумоти дуруст ҳосил намояд»** (Саид Нуриддин Саид, Аҳмадов Саид, Нурулҳақов Қамар, Назаров Рустам. Диншиносӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Маориф, 2019. – С. 7).

Ба назари мо, нуқтаи муҳим дар ин фасл иборат аз он аст, ки муаллифон илми шинохти динро бо аполегетикаи динӣ дар муқоиса мегузоранд. Кӯшиши субъектҳои алоҳидаро оид ба тафсири рӯйдодҳои эътиқодӣ аз нигоҳи манфиатҳои мақсаднок, ғайриилмӣ зери суол мебаранд. Байни диншиносии илмӣ ва диншиносии динӣ фарқ мегузоранд. Мавқеи ҳақиқии ҳар кадоми онро дар шинохти воқеият бо далелҳо собит менамоянд. Дар ин маврид, муносибати беғаразонаи муаллифон нисбат ба матлаби илмӣ таҳқиқот таъкид мегардад. Он барои фазосозии илмӣ, тарбиявӣ, таълимӣ шароити мусоид фароҳам меорад: **«Албатта, диншиносии илмӣ-фалсафиро дур аз диншиносӣ аз дохил, яъне теология ва калом, илоҳиёт набояд тасаввур намуд. Онҳо низ чун замина ба пайдоиши диншиносии илмӣ таъсир бахшидаанд, аммо диншиносии илмӣ-фалсафӣ сифатан аз онҳо фарқ мекунад, зеро на барои ҳимоя ва нишон додани афзалияти дин ё рушду вусъати он кӯшиш мекунад, балки дин ва таълимоти онро аз нигоҳи илмӣ, бе ҳусни тавачҷӯҳ ба динҳо таҳқиқ менамояд»** (Ҳамон ҷо. – С. 8).

Зухуроти диниро аз нигоҳи илмӣ баҳогузори намуда, хотирнишон карда мешавад, ки он аз системаи ақидаҳо, дар вобастагӣ ба воқеияти зиндагӣ, рӯйдодҳои табиат, ҷамъият, тафаккур ва рӯҳияи табақаҳои гуногуни ҷомеа иборат мебошад. Маҷмӯи тасаввуротро дар бораи худоҳо, пайғамбарон, назари онҳо ба одамон, муҳити атроф, охираат дар бар мегирад.

Ҳангоми муайян кардани мавзӯи тафсир ва тадқиқоти илмӣ муаллифон хотиррасон мекунанд, ки диншиносии илмӣ динро аз берун, аз мавқеи фосилавӣ меомӯзад. Ба он ҳолисона муносибат мекунад. Ҳангоми тадқиқ нуқтаи назари диншиносии дохилӣ – фикҳ, иллоҳиёт, калом низ мавриди эътибор қарор дода мешавад.

Ба назари мо, унсурҳои номбаршуда ҳамчун объекти омӯзиш, сарчашма ва қисмати муҳими илми шинохти дин мебошанд. Зеро онҳо низ бо далел, бурҳон, нуқтаи назари муайян ҷанбаҳои асосии эътиқодоти диниро тафсир ва онро аз мавқеҳои концептуалӣ асоснок ва ҳимоя мекунанд. Назари худро, агар идеологӣ, сиёсӣ ҳам бошад, илмӣ маънидод менамояд. Ба таври дигар, илоҳиёт ҳам диншиносиро чун

предмети таҳқиқ интихоб мекунад. Бо он мустақим ва ғайримустақим ворида баҳс мегардад. Тавони асоснок кардани андешаи худро дар ҳимояи арзишҳои динӣ, динӣ-сиёсӣ ва динӣ - идеологӣ дар баробари диншиносии илмӣ, ки бо он комилан дар тазод аст, ба намоиш мегузорад.

Хотирнишон бояд кард, ки баҳс миёни дин ва илм абадӣ ва беохир аст. Ҳарду шакли ҷаҳонбинӣ ҳам ҷанбаи таърихӣ доранд. Мансуб ба табиат ва ниёзҳои одам мебошанд. Талаботи моддӣ ва маънавии ҷомеаро таҷассум мекунанд. Маълум аст, ки дин дар шаклҳои ибтидоиаш аз илм хеле пештар арзи ҳастӣ кардааст. Шубҳаҳо нисбат ба аҳкоми дин зина ба зина, тавассути бар қувваҳои табиат ғолиб омадани инсон пайдо гаштанд. Аз Эйнштейн пурсидаанд, ки чи гуна назарияи нисбиятро кашф кард. Посух додааст: «Дар натиҷаи зерӣ суол мондани аксиома». Илм дар натиҷаи шубҳа кардан ба он чизе, ки воқеият ҳаст, вучуд дорад, баҳс оростан дар атрофи мавҷудоти олам пайдо шудааст. Ба ҳамин хотир, дар рушд ва тараққӣ қарор дорад. Зиндагии бани одамро ба тарзи мусбат тағйир дод. Аз самараи он ҳама - «чӣ мусулмон, чӣ куништ» баробар истифода мекунанд. Аммо дин на тавонотар, балки донотар аз илм аст, чунки собиқаи бештар дорад. Дар ҷомеа, тафаккури инсонӣ ҳузури фарогирро касб кардааст.

Олимони бузург то ташаккул ёфтани материализми илмӣ оид ба мавқеи дин ва илм тасаввуроти ҷолибро ибраз доштаанд. Доништан, дарк кардани зухуроти мураккаби табиат, ҷамъият ва тафаккурро тавбаам дар илм, дин ва фарҳанг тасаввур намудаанд. Ба ин маънӣ Абуалӣ ибни Сино мефармояд: **«Илме, ки моҳияти амалӣ дорад, ба се қисмат (илмӣ) ҷудо мешавад: илм дар бораи роҳбарии одамон, ба хотири он ки чизе, ки мутааллиқ ба ҷомеаи вай ҳаст, низоми муайян дошта бошад. Ва ин (илм) ба ду қисмат ҷудо мешавад: 1) дар бораи он ки қонунҳои динӣ чи гуна бояд бошанд? 2) Сиёсат».** (Ибн Сина. Избранные философские произведения. – М.: Наука, 1980. – С. 103).

Г. В. Ф. Гегел, ки наздик ба ҳазор сол баъди аллома Абуалӣ ибни Сино зиндагӣ ва эҷод кардааст, таъкид мекунад: **«Дар назди илм мундариҷаи бой, ки асрҳо, ҳазорсолаҳо тӯл кашидааст, барои фаъолияти доништан машғул будааст ва ин донишҳо барои**

мо муҳтавое нест, ки мансуб ба гузашта бошад. Ин донишҳо на фақат ғизо барои хотираи мост, мавод барои хушзеҳнӣ, фаросат барои аз лиҳози танқидӣ нигоҳ кардани таърих, балки ҳамчун донише, ки рӯхро қувват мебахшад ва ниёзҳои моро нисбати ҳақиқат қаноатманд мекунад, мебошанд» (Г. В. Ф. Гегель. Энциклопедия философских наук. Т. 1. Наука логики. – М.: Мысль, 1974. – С. 69).

Ҳамчунон, дар идомаи сухан Гегел таъкид мекунад: «**Ҳамаи он чизе, ки бештар олай, амиқ, қиматбахо дар дин, таълимоти фалсафӣ ва осори санъат офарида шудааст, каму беш тоза, каму беш равшан ва гоҳо дар шакли ваҳмангез ифода ёфтаанд**» (Ҳамон ҷо. – С. 69).

Тавре дида мешавад, донишмандони маъруф дар ҳар давраи замон бо мантиқ ва сабки нигориш наздикӣ, ҳамзистии мусолимадомези тасаввуроти диниро бо илм, бо оҳанги мулоим, дар доираи таҳаммулпазирӣ, дар чаҳорчӯбаи эҳтиром гузоштан ба арзишҳои волеи инсонӣ, имконпазир мешуморанд. Айни ҳамин муносибатро муаллифони китоби «Диншиносӣ» низ таъкид кардаанд.

Вобаста ба характери системавӣ доштани таълимоти динӣ муаллифони китоб алоқамандии диншиносиро ба таърих, равоншиносӣ, табиатшиносӣ ва дигар илмҳо хотиррасон намудаанд.

Ҳамзамон ёдрас мегардад: «**Илми муҳимме, ки ба тасаввурот ва ҷаҳонбинии динӣ сару қор дорад ва ба он методу методология медиҳад, фалсафа аст**» (Саид Нуриддин Саид, Аҳмадов Саид, Нурулҳақов Қамар, Назаров Рустам. Диншиносӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Маориф, 2019. – С. 13).

Дар ин маврид муҳимияти категорияҳои фалсафаи илмӣ барои ворид гаштан ба муҳтаво, омӯзиши қонуниятҳои пайдоиш, ташаккули система, структура ва функцияҳои дин махсусан таъкид мегарданд.

Муаллифон барои муътақид гардонидани хонандагон нисбат ба мақсадҳои аслии китоб, дар хусуси муҳимияти фалсафа, дар маҷмӯъ, фарқияти он аз дин, фалсафаи дин, асоси назариявии ҷаҳонбинӣ доштани ин шакли шуури ҷамъиятӣ, маълумот медиҳанд. Нуктаи ҷолиби тавачҷуҳ дар ин маврид, ишораи

мантиқӣ дар бораи хусусияти махсуси методологӣ доштани фалсафа, назарияи дарк ва мантиқи илмӣ, қонуниятҳои шинохти ҳастӣ, муносибати шуур ба воқеият мебошад. Чунин тарзи тафсири масъала хонандаро ба дарки моҳият ва мақсади иншоӣ асар омода месозад.

Аз мазмуни ин қисмати асар бармеояд, ки барои аз бар намудани муҳтавои китоби «Диншиносӣ», сараввал омӯзиши фалсафа муҳимияти хос дорад. Ба назар гирифтани ин масъала ҳангоми банақшагирии таълим аз аҳамият ҳолӣ нест.

Ҳасли дуҷуми китоб «**Марҳилаҳои таърихӣ пайдоиш ва ташаккули диншиносӣ**» мебошад. Дар он давраҳои асосии диншиносӣ, иллоҳиёти фалсафӣ дар Ғарбу Шарқ, замони нав ва муосир мавриди омӯзиш, таҳлил ва хулосабарорӣ қарор гирифтааст.

Муаллифони китоб дар асоси далелҳои илмӣ динро ҳодисаи ҷамъиятӣ эътироф кардаанд. Бо мисолҳои мушаххас шаклҳои зуҳуроти динро дар вобастагӣ бо форматсияҳои ҷамъиятӣ медонанд: «**барои дуруст табақабандӣ кардани дин онро ҳамчун падидаи иҷтимоӣ бояд фаҳмид, на фардӣ. Ин чунин маъно дорад, ки ҳар як шакли динро шакли муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ ба вуҷуд меорад**» (Ҳамон ҷо. – С. 78).

Муаллифон бо далелҳои асоснок диншиносиро ба се марҳалаи бузург ҷудо намудаанд. Ҷолиби таваҷҷуҳи хос аст, ки давраи сеюмро онҳо кӯшиши маҳзи илму фалсафа оид ба фосола гирифтани аз таъсири дин номиданд. Фикри ғолиб он аст, ки тақдирӣ ояндаи ҷаҳонро ҳамин мубориза муайян мекунад. Агар афкори ғайриилмӣ пирӯз гардад, он хосияти ҷуғрофӣ хоҳад дошт. Дар Шарқ раванди ҳодисот тамоюл ба ҳамин оқибат дорад. Ҳоли мардуми Сурия, Ироқ, Афғонистон, дигар манотиқи мусулмоннишини нишонгари чунин воқеият аст. Ҳукуматҳое, ки наметавонанд ин садро бо заҳмату ҷонфидоӣ, рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ паси сар кунанд, мардумашон тӯймаи иштиҳои бузурги сиёсатҳои геополитикӣ хоҳад гашт.

Чунин таҳдид ба Аврупо нисбат надорад. Зеро панҷсад сол қабл, яке аз донишмандони бузурги масеҳият Мартин Лютер (1483 - 1546), шахсияте, ки Библияро ба забони немисӣ устодона тарҷума кардааст, 31-уми октябри соли 1517 тавассути масеҳият

таъмин кардани манфиатҳои миллати немисро ба миён гузошт. Ташаббусро «кори тамоми миллати немис» эълон кард. Дар ҳаёти мардуми Аврупо марҳалаи сифатан нави рушди сиёсӣ, фарҳангӣ, идеологӣ ва маънавӣ оғоз гардид. Бо мушкилот, аммо зина ба зина амалӣ гашт. Арзишҳои миллӣ, идеологияи миллӣ ва мафҳумҳои давлати миллӣ сараввал авлавияти идеявӣ, баъдан сиёсӣ-амалӣ пайдо кард. Мартин Лютер бо ин рафтори ватанхоҳонааш барои мардуми Аврупо, аз ҷумла миллате, ки ба он мансуб буд, хизмати таърихро ба ҷо овард.

Чун дин ба фалсафа дар алоқамандии наздик қарор дорад, дар китоб истифодаи категорияи моҳият ва зуҳурот ҳамчун воситаи муҳимми тафсири зуҳуроти динӣ истифода шудааст. Тавассути ин категория муаллифон кӯшидаанд, тазодеро, ки байни зуҳуроти динӣ ва моҳияти масъала ҳаст, тафсир намоянд, тавзеҳ диҳанд, барои хонанда равшан созанд.

Тавре, ки дар маводи таърихӣ, аз замони ба синфҳо ҷудо шудани ҷомеа бармеояд, дар сохторҳои ғуломдорӣ ва феодалӣ, рӯҳонӣ ҳамчун синфи ҳукмрон, дар ниҳоят аз табақаи деҳқон болотар меистоданд. Аз имтиёзоти бештари моддӣ бархӯрдор буданд. Бо бурҳон ва далелҳои мушаххас сохти ҳукмрони иҷтимоиро ҷимоят мекарданд. Нобаробарии табақавӣ дар истилоҳоти динӣ ва идеологияи динӣ асоснок карда мешуд. Фалсафаи дин ба чунин шакли тафсири воқеият имкони васеъ медод. Ҳаргиз бетарафиро намепазируфт: «Бояд хотиррасон кард, ки шаклҳои хеле қадими дин дар замоне пайдо шуданд, ки истисмори одам аз тарафи одам ҳанӯз вучуд надошт ва дар муносибат ба динҳо ҳама баробар буданд. Бо пайдо шудани синфҳо ва нобаробарии иҷтимоӣ динҳо дар хизмати табақаҳои сарватманду ҳоким қарор гирифтаанд. Ташкилотҳои динӣ пайдо шуданд, рӯҳоният ҳамчун табақаи хоси иҷтимоӣ ташаккул ёфта, дар хизмати ҳокимону ашрофон қарор гирифт. Нобаробарии иқтисодию иҷтимоӣ дар динҳо низ инъикос ёфт» (Ҳамон ҷо. – С. 80).

Фасли сеюми китоб «Дин, пайдоиш ва моҳияти он»-ро дар бар мегирад. Дар он моҳияти дин, назарияҳои илмии пайдоиши дин, табақабандии дин ва назарияҳои марбут ба он, шуури динӣ мавриди омӯзиш ва тафсир қарор гирифтаанд.

Омӯхтани рӯҳ, маънавиёти инсон аз муҳимтарин масъалаҳои илм маҳсуб мегардад. Он чизе, ки донишҷӯ наметавонад аз мадди назари илм фосила мегирад, истифода ва ҳидоят кардани он ғайриимкон мегардад.

Г. В. Ф. Гегел дар бораи мустақилияти вучуди рӯҳи заминӣ ва рӯҳи осмонӣ сухан гуфта, мавриди таҳқиқ қарор додани онҳоро зарур мешуморад. Муҳимияти китоби «Диншиносӣ» дар ҳамин андеша асос меёбад. Мантиқи ифодаҳои муаллифони ин асарро дар тафсири олими бузурги немис равшантар дидан мумкин аст: **«Барои ҳаёт чунин донишҳо, бешубҳа муҳим ва зарурист, махсусан дар ҳолатҳои аблаҳонаи сиёсӣ, вақте ки на ҳуқуқ ва маънавиёт, балки якравӣ, худхоӣ, нозу нӯз, инчиқӣ, амали худсаронаи афрод бо барангехтани иғво фармонфармой мекунад. Замоне ки характери одамон на ба моҳияти масъала, балки бо маккорона истифода кардани одамони ҳислатҳои ба худ хос бо мақсади ба даст овардани мақсадҳои ноговор равона карда шудааст»** (Г. В. Ф. Гегель Энциклопедия философских наук. Т. 3. Философия духа. – М.: Мысль, 1977. – С. 7).

Ба хоҳири аз нигоҳи илмӣ тафсир кардани зуҳуроти дин, муаллифон вобаста ба равиши таҳлили муҳтавои мавзӯ алоқамандии умумии воқеа ва рӯйдодҳоро мавриди таҳлил қарор дода, муносибати сабабии онҳоро асоснок кардаанд.

Дар таҳлили онҳо як рӯйдод омилҳои пайдоиши рӯйдоди дигар мебошад. Сарфи назар аз ақидаҳои ҷонибдорони идеализми субъективӣ ва идеализми объективӣ, сабаби аслии пайдоиши динҳо дар ниёзҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, қонунмандии рушди халқҳои гуногуни олам маънидод мегардад: **«Бо пайдоиши шакли монархии идоракунӣ ва марказӣ шудани ҳокимият дар чомеаи ғуломдорӣ, бисёрхудоӣ ба яккахудоӣ ё яктопарастӣ (монотеизм) табдил ёфт. Худои бузурги динҳои бисёрхудоӣ ба Худои ягона мубаддал гашта, худоҳои дигар ба вучудҳои муқаддас ба мисли фариштагон табдил ёфтанд»** (Саид Нуриддин Саид, Аҳмадов Саид, Нурулҳақов Қамар, Назаров Рустам. Диншиносӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Маориф, 2019. – С. 80).

Муаллифон дар ин фасл ба шури динӣ ва сохтори он таваҷҷуҳи маҳз зоҳир мекунад. Чунин тарзи тафаккурро шакли

идеалии инъикос ва аз лиҳози рӯҳиву равонӣ аз худ кардани воқеият медонанд.

Муҳимтарин майли инсон дарки муҳити атроф, сабаб ва оқибати рӯйдодҳои олам мебошад. Муаллифони китоб шуури диниро бо далелҳои муътамад ва иқтибос аз олимони барҷаста навъе аз худшиносӣ ва ҳастишиносӣ номидаанд.

Масъалаи пурзӯр гаштани эътиқоди динӣ дар мамлакатҳои мусулмоннишин дар дараҷаи пасти маърифатнокӣ, вобастагии кул ба очизӣ ва нотавонии инсон дар назди ҳодисаҳои табиат ва раванди воқеоти ҷамъиятӣ маънидод карда мешавад. Фоҷиаҳо дар ҳаёти инсон, дар тафсири динӣ ҳамчун омили муассир ба инобат гирифта шудаанд: **«фоҷиаҳои ноҳуши табиӣ, ба мисли заминларза, обхезӣ, хушксолӣ, гирифтани моҳу офтоб, фоҷиаҳои иҷтимоӣ, ба мисли беҳосилию гурӯснагӣ, қаҳтӣ, ҷанг ва ғ. ба ҳиссиёти динии диндорон тез таъсир расонида, сатҳи диндорӣ авомро баланд месозанд ва аз ин ҳолат рӯҳониён барои тарғиби афкори динӣ ва баланд бардоштани нақши иҷтимоии худ ва ҳамчунин ба даст овардани манфиати моддӣ истифода мебаранд»** (Ҳамон ҷо. – С. 85).

Гуфтаҳои муаллифони китобро садҳо воқеаи ғайриҷашмдошт, аз ҷумла ҳодисаи шаби 6-ум ба 7-уми моҳи майи соли 2010 - обхезии дарёи Тебалай дар шаҳри Кӯлоб тасдиқ мекунад. Дар натиҷаи ин фоҷиа зиёда аз ҳазор манзили истиқоматӣ осеб дид. Хисороти ҷонӣ ба қайд гирифта шуд. Дар муддати 24 соат рӯҳонии маъруфи ҳамин шаҳр, дар навори 45-дақиқагӣ сабаби ин ҳодисаи табииро аз дину диёнат дур гаштани мардум, фориғболи онон аз қудрати қувваҳои фавқуттаба ва ҳамчун ҷазо нисбат ба мардуми аз эътиқодот фосилагирифта талаққӣ намуд. Дар кӯтоҳтарин муддат ин навор саҳифаҳои интернетро забт кард.

Дар муқобили чунин тарзи шарҳи масъала сохторҳои марбут ба тафсири воқеии рӯйдодҳои табиӣ, оқибатҳои сабабии чунин падидаҳо бетарафиро ихтиёр карданд.

Ҳангоми ташаққули ҷаҳонбинӣ муаллифони китоб бар онанд, ки ҳастӣ, бояд воқеъбинона, аз нигоҳи илмӣ бо далелҳо шарҳ дода шавад. Зимни чунин тарзи муносибат омилҳое, ки

барои бадбахтии саросарӣ сабаб мешаванд, метавонанд ба инобат гирифта шуда, бартараф гарданд.

Фасли чоруми китоб «**Дин ва чомеа**» номниҳод гаштааст. Дар он вазифаҳои иҷтимоии дин, муносибати дин ва сиёсат, масъалаҳои озодии вичдон ва фарҳанги таҳаммулпазирӣ мавриди муҳокима қарор гирифтаанд.

Муаллифон яке аз вазифаҳои динро мутобиқгардонии табиати инсон ба муҳити атроф номидаанд. Хотиррасон кардаанд, ки тавассути ин чараён одам ҳастии худро дар табиат ва ҷамъият асоснок мекунад. Дар мушкилот тасалло меҷӯяд. Бо оянда алоқа барқарор месозад. Умед мебандад. Худро бо он тасаллӣ мебахшад. Ин ҳолат дар таълифот, барҳақ, зухуроти экзистенциалӣ ном бурда мешавад.

Ҳамзамон бо ин, яке аз вазифаҳои муҳимтарини дин, ки компенсаторӣ аст, боиси ҷалби бештари одамон ба ин шакли ҷаҳонбинӣ мегардад, махсусан, дар динҳои тавҳидӣ. Мантиқи аслии чунин маънидод он аст, ки ниёзҳои инсон аз ҷиҳати моддӣ ва маънавӣ беохиранд. Орзуву амали абадиро тавассути ҷаҳонбинии динӣ метавон қонеъ гардонд. Ваъдаи фардои компенсатсияи энциклопедиро фақат имони комил ба охираат медиҳад.

Муаллифон таъкид мекунанд, ки тафсири хосияти интегратсионӣ ва дезинтегратсионӣ дар дин барои дарки бошууронаи ҷиҳатҳои функционалии он муассир мебошад. Тавассути он хонанда дар бораи ташаккули муносибат ба табиат, муҳити атроф, одамон, ҳодисаҳои ҷамъиятӣ мавқеи худро муайян месозад. Ҷаҳонбинии динӣ ҷой ва имкониятро барои бетарафии ақидатӣ ба зухуроти номбаршуда роҳ намедиҳад. Дар доираи дин мавқеи инсон нисбат ба муҳити атроф, одамон, сифати инсон мушаххас аст.

Маҳзани дин шуури инсон аст. Маҳз комилтарин мавҷудоти рӯи олам тавассути аз бар кардани арзишҳои маънавӣ муносибати ӯро дар доираи фаҳми «худӣ» ва «бегона» муайян мекунанд. Ҷудо кардани инсонҳо аз рӯи мафкура хоси дин аст. Барои ҳамин муаллифони китоби «Диншиносӣ», аз ҷумла, таъкид месозанд: «**Ислом тамоми ҷуғрофиё ва этнографияи мардумони ҷаҳонро ба «дор-ул-ислом» ва «дор-ул-ҳарб» («замини**

ислом» ва «замини ҷанг») тақсим мекунад... **Аз ин рӯ, дар заминаи чунин тақсимбандӣ барангехтани низоъҳои мазҳабӣ-сиёсӣ дар ин динҳо осонтар аст ва он имрӯз аз ҷониби давлатҳои абарқудрат барои пиёда сохтани мановфеи геополитикиашон дар кишварҳои мусулмонӣ истифода гардида истодааст»** (Ҳамон ҷо. – С.91).

Фасли панҷуми китоб ба шарҳи «**Пайдоиш ва ташаккули динҳои бостонӣ**» бахшида шудааст. Дар он аз динҳои ибтидоӣ сар карда, то динҳои миллӣ, динҳои ҳиндуия, яҳудия, зардуштия, маздакия ва ғайра мавриди омӯзиш ва муҳокимаронӣ қарор гирифтааст.

Яке аз қисматҳои муҳимми ин фасл, ба назари мо, параграфи «**Динҳои миллӣ ва хусусияти онҳо**» мебошад. Муаллифон таъкид кардаанд, ки барои ин ё он динро ҳамчун дини миллӣ шиноختан, бояд муҳтавои он ба умумияти этникӣ дар алоқамандии наздик қарор дошта бошад.

Мусаллам аст, ки ягон дин наметавонад ҳамзамон бе этноси мушаххас пайдо шавад. Аммо зиндагии яққоя дар сарзамини муайян, шароити мушаххаси таърихӣ, забони муштарак, умумияти шаклгирифтаи манфиатҳои иҷтимоӣ, вазъи рӯҳӣ - равонӣ, урфу одат барои пайдо гаштани динҳои миллӣ мувофиқат кардаанд. Вобаста ба зухур ёфтани нишонаҳои устувори миллӣ ин динҳо низ инкишоф ёфта, барои устувор гаштани аломатҳои структуравии ин миллатҳо хизмат кардаанд.

Ҳангоми мутолиаи ин қисмати китоб маълум мешавад, ки муаллифон нисбат ба мундариҷа ва моҳияти динҳое, ки хосияти миллӣ доранд, бетараф нестанд. Онҳо бо қаноатмандӣ хотиррасон мекунанд: «**Дар як вақт ин динҳо ба пайдоиши халқият ва давлатҳои миллӣ низ хизмат кардаанд**» (Ҳамон ҷо. – С. 106). Динҳои мазкур ҳамзамон ҷузъиёти муҳимми худшиносии миллӣ мебошанд. Барои таъмин намудани манфиатҳои миллӣ кӯшидаанд. Ҳисси ватандӯстии мардумони он сарзаминро тақвият бахшидаанд. Дар маҷмӯъ, ба манфиати давлатҳои миллӣ равона карда шудаанд. Дар китоб назари Карл Маркс бамаврид ёдоварӣ мешавад, ки таъкид кардааст: «дини ҳақиқӣ»-и қадим – парастии миллияти хоси онҳо, «давлат»-и онҳо мебошад.

Ҷолиби таваҷҷуҳ он аст, ки дар ин маврид, нуктаи назари ду шахсияти бузурги таълимоти ба ҳам куллан муҳолиф – дин ва материализми илмӣ – Мартин Лютер ва Карл Маркс ба ҳам мувофиқати пурра дорад. Эҳтимоли бештар он аст, ки ҳарду зодагон ва парвардагони як давлат – Олмон ҳастанд. Гарчи миллати онҳо аз ҳам фарқ мекунад, ҳисси умумии ватандорӣ, андеша, фаросат, ақл, хирад, воқеият мавқеи онҳоро ба ҳам наздик кардааст.

Ҳамчун намунаи дини миллӣ – зардуштия мисол оварда мешавад. Таъкид мегардад, ки он дини расмии давлати бузурги Хахоманишҳо буда, ба сифати идеологияи давлатӣ хизмат кардааст. Меъёрҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, фалсафӣ ва маънавиёти воло, ки мундариҷаи зардуштияро ташкил мекунанд, барои миллати ориёӣ хизмати таърихӣ намудаанд.

Дар китоби «Диншиносӣ» ҳикмати Абулқосим Фирдавсӣ оид ба эҳтиром гузоштан ба дини гузаштагони шоир, ки орзуву омоли миллати ӯро ифода кардааст, оварда шудааст:

Маро зи дини қуҳан нанг нест,

Ба гетӣ беҳ аз дини Ҳушанг нест.

Бузургии абармарди замон, бо як байт ба ватанпарастӣ, миллатдӯстӣ, худшиносии миллӣ ва хештаншиносии ориёӣ, ки аз қаъри асрҳо ҷавҳари шахсияти худро ба ҳамасрони мо эълон медорад, нуктаи муҳимми тавони истифодаи истинод аз ҷониби муаллифон – далел барои зарурати таҳаммулпазирӣ, таъя ба ақл, дониш ва хирад аст.

Муҳиммияти назарияи собити муаллифон нисбат ба афкори баъзе муҳаққиқон, вобаста ба хизмати динҳои ҷаҳонӣ дар ташаккул ва рушди давлатҳои миллӣ, ҷолиби таваҷҷуҳ аст. Ин фикрро яқинан хонандаи ватанпараст эътироф ва қабул мекунад, ки динҳои ҷаҳонӣ, асосан, дар сарзамини мушаххас маҳз барои таъмини ниёзҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, этникӣ, фарҳангӣ ва эътиқодии халқҳои муайян арзи ҳастӣ кардаанд. Дар мундариҷа ва структураи онон, дар баробари хусусиятҳои номбаршуда забон, урфу одати миллӣ, ғурури миллии соҳибмазҳабони мазкур ҳифз шудааст. Модоме, ки давлатҳои ҷаҳонӣ ва динҳои ҷаҳонӣ вучуд надоштанд, ҳар як дин сараввал дар як сарзамин, дар ниҳоди халқ ва ё қавми муайян арзи вучуд кардааст. Вазифаи

таърихии худро ичро намудааст. Халқе, ки ин гуна тарзи ҷаҳонбиниро тавлид карда ба воя расонидааст, аз лиҳози сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ, идеологӣ комил гардонидааст, ба он ғурур ва тавони андешаи ғасби сарзаминҳои дигарро ворид кардааст, наметавонад маҳз ба мақсади некӣ кардан – асос гузоштан ба давлатдорӣ дигар кишварҳо юришҳо ба нақша гирад. Бо заҳмат онро анҷом диҳад. Таърихи сарзаминҳои Моваруннаҳру Хуросон мисоли равшани ин гуфтаҳост. Натиҷаи ин «кишваркушоӣҳо» зери шиори «ҷиҳод», «ғазовот ба муқобили кофирон», «ҷорӣ кардани дини ҳақ» шикасти давлатҳои миллӣ буд.

Дар чомеа идеологияи синфи ҳукмрон идеологияи ҳукмрон боқӣ мемонад. Манфиати табақаеро ҳимоя мекунад, ки онро рӯи сахнаи сиёсӣ овардааст.

Чараёни ҳифзи динҳои миллӣ, шикастнопазирӣ ва тавони истодагарӣ дар муқобили таҳдиду фишорҳо бар муқаддасоти онон, ба рӯҳияи он миллатҳо таъсири мусбати тақдирсоз гузоштаанд. Аз ҷониби муаллифон дар китоби «Диншиносӣ» ба ин масъала таваҷҷӯҳи махсус зоҳир карда шудааст.

Таърихи инсоният ёд надорад, ки ҳуҷуми аҷнабиён ба кишварҳои мавриди ҳадаф қарордодашон бепарда, бидуни шиору даъватҳои рӯшод сураат гирифта бошад. Таҷрибаи таърихии халқи тоҷик намунаи собити ин аст.

Истилои аҷнабиён, ки зери шиори ҷорӣ кардани дини ҳақиқӣ амалӣ гардид, оқибат рӯҳияи миллии мардумони сарзаминҳои забтгардидаро, дар маҷмӯъ, ба шикаст мувочеҳ сохт. Забони бегонагонро давлатӣ эълон кард. Тавассути ба зеҳни мардум ворид кардани ҷаҳонбиние, ки муҳтавои онро таърихи истилогарон, системаи батафсил коркардшудаи эътиқодӣ бо саргузашт ва қаҳрамонони маълум дар бар мегирифт, маънавиёти аҷнабӣ, шеваи ҳаёт, маданият, фарҳанги сиёсӣ, иҷтимоии онҳо дар майнаи мардуми сарзаминҳои ғасбгардида кошта шуд. Бобоҷон Ғафуров дар ин бора менависад: **«Протсесҳои этногенӣ, забонӣ ва маданияи кишварҳои дохили хилофат ниҳоятдараҷа мураккаб ва пурихтилоф буданд. Дар Шарқи Наздик ва Африқои Шимолӣ аксари қавму наҷодҳо «арабонида» мешуданд. Дар ҳамон ноҳияҳо ҳам, ки аҳоли забони**

модарии худро нигоҳ медошт, зӯран дини исломро қорӣ карда, баробари он забони арабиро низ чун забони муқаддас паҳн менамуданд» (Б. Ғафуров. Тоҷикон: (Иборат аз ду китоб). Китоби якум: Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. – Душанбе: Ирфон, 1998. – С. 430).

Дар муддати садсолаҳо он натиҷа дод. Рӯҳияи генетикии ниҳоят қавии эътиқодӣ дар гуфтор, рафтор ва кирдори мардум абадан қувват гирифт. Мутаассифона, ҳисси тоҷикият, миллатдӯстӣ, ватанпарастӣ дар муқоиса бо ҷаҳонбиние, ки якуним ҳазор сол пеш зуҳур ёфт, коста шуд.

Дар ҳоли ҳозир космополитизм, ки дар асоси идеологияи динӣ, мазҳабӣ бо ҷузъиёти нигаронкунанда арзи ҳастӣ карда, рушд меёбад, боиси нигаронӣ аст. Ҳодисаҳои Шарқи Наздик, Афғонистон, Тоҷикистони солҳои навадуми асри гузашта, ҳаводиси Ироқу Сурия бо ширкати ба ном «муҷоҳидини тоҷик», ҷузъи таркибӣ ва давоми мантиқии сиёсатҳои ҷаҳонишавии терроризм мебошад, ки он идомаи таъсири афзалиятноки динҳои ҷаҳонӣ бар динҳои давлатӣ-миллӣ мебошад.

Эътиқоди қавӣ он аст, ки ин қисмати китоб барои донишҷӯи серталаб, дорои қудрати таҳлил ва хулосабарории баробар бо меъёрҳои илмӣ дар шинохти воқеият, созгор хоҳад буд.

Фасли шашуми китоб «**Динҳои ҷаҳонӣ**» таҳлили динҳои буддоия, насронӣ ва исломро мавриди омӯзиш интиҳоб намудааст.

Яке аз муҳтавоҳои аслии илмие, ки бо эҳтимоли зиёд, хонандагон онро бо майли том мутолиа мекунанд, боби шашум – «**Ислом ҳамчун дини ҷаҳонӣ**» мебошад. Барои тафсири ҳаматарафаи мавзӯ, заминаҳои таърихӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ғоявӣ сарчашмаҳои дини ислом, равия ва мазҳабҳои он мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Дар ин фасл, олимони ба ҷанбаи иҷтимоӣ-иқтисодии зуҳури дини ислом таваҷҷӯҳи махсус зоҳир кардаанд. Ҳолати сангини зиндагии аҷнабиёнро, ки соҳибдавлат набуданд, дар дараҷаи қабилавӣ умр ба сар мебуданд, батафсил шарҳ медиҳанд: «**Дар минтақаи Ҳиҷоз давлати мутамарказ вучуд надошт. Ба қавли Аҳмад Амिन, донишманди араб, барои арабҳо мафҳуми «қавм» (яъне халқ) вучуд надошт ва сохти қабилавӣ ҳукмрон буд**»

(Ҳамон ҷо. – С. 202). Масъалаҳои баҳснокро шӯрои қабилавӣ ҳаллу фасл мекард.

Хотиррасон мегардад, ки арабҳо бутпараст буданд. Бузургтарини ин бутҳо Лот буд. Қабилаи қурайшиҳо ба он эътиқод дошт. Номи худро бо номи бутҳои худ мегузоштанд. Ба номи онҳо қурбонӣ мекарданд. Аз муқаддасоти онон дар ҳаёти рӯзмарраи худ, мисли тамоми динҳо, истифода кардани мешуданд. Муаллифон хотиррасон мекунанд, ки «**Дар Қуръон номи чанде аз ин бутҳо мисли Лот, Манот, Уззо, Ҳубал, Вадр, Сувоъ, Яъғус, Яъқ зикр шудаанд**» (Ҳамон ҷо. – С. 204). Пайкараи ин бутҳоро дар доҳили Каъба, ки аз қадим ҷои зиёратгоҳи қабилаҳои араб буд, нигоҳ медоштанд.

Арабҳо то қабул кардани дини ислом ба ду гурӯҳи одамон – ҳақимон ва шоирон эҳтироми хоса зоҳир мекарданд. Намояндагони ин касбу кор ҳофизаи хуб доштанд. Бо нақли саргузашт ва осори худ ба рӯҳияи мардум асар мегузоштанд. Одамон аз неқиҳои ҳақимон баҳравар мегаштанд. Ба ибораи дигар, самари заҳмати шоирону донишмандон мувофиқ ба ниёзҳои мардумӣ буд.

Бо тақя бо далелҳои таърихӣ ва таъкиди муаллифон, таъсири дини зардушт ба арабҳое, ки дар назди марзҳои Эрон умр ба сар мебуданд, зиёд буд.

Муҳаққиқон пайдошавии дини исломро ҳамчун шароити таърихӣ қаламдод кардаанд. Ба андешаи онон, ин падида мувофиқ ба таҳаввулотест, ки дар Нимҷазираи Араб ба вуқӯъ пайваст. Бухронҳои пай дар пайе, ки он замон ҳамчунон Миср, Шом, Ироқ ва Эронро фаро гирифта буд, барои рушду нумӯи дини ислом шароит фароҳам сохт. Паҳн шудани динҳои тавҳидии яҳудӣ ва насронӣ дар қаламрави кишварҳои муайян вазъро барои муттаҳид кардани қабилаҳои араб ба вучуд овард. Барои зуҳуроти ислом заминаи мусоид гузошта шуд.

Ислом гардиши бузурги таърихӣ барои мардуми араб буд. Низоми муайяни мутамарказонидашудаи давлатдорӣ қабилаҳои араб пайдо гашт. Истифодаи хушмандонаи дини миллӣ имкон дод, то дигар давлатҳо ва халқҳо мутеи миллати араб гарданд. Империяи бузургро асос гузоранд. Маҷбур созанд, ки забон ва фарҳанги ўро ҳамчун муқаддасот эътироф кунанд,

бипазиранд. Якумр ба сарзамини онон сачда оранд. Дигарон барои арзишҳои ин дин ҷонфидой кунанд. Ин маҷро дар китоб батафсил, зина ба зина, бо далелҳои муътамади илмӣ тасвир ёфтааст.

Муаллифон таъкид мекунанд, ки чунин ҷараён дар раҳи рост ба вуҷуд наомадааст. Чунки **«ҳеҷ кадом давлати соҳибистиклол, баҳусус чунин кишварҳои бузург, ба мисли Эронӣ Рум, бо фиристодани як сафир ва номае дину фарҳанги бегонро қабул намекунанд ва тобей халқи бегон намегарданд. Ва ин барои паёмбари ислом ва умуман аъроб низ маълум буд. Вале эълон кардани рисолати пайғамбарӣ ва таҳдидҳо ба кишварҳои олам як василаи қонунии сохтани замина ё баҳонае барои забт кардани ин кишварҳо буд»** (Ҳамон ҷо. – С. 215).

Дар китоб сабабҳои аслии шикаст хӯрдани Эрон ва бо ҳамин хотима ёфтани давраи ҳукмронии сулолаи бузурги Сосониён, ки муддати 425 сол дар Эрон ҳукумат дошт, тафсир шудааст. Ҳамзамон бо ин, мубориза ва қаҳрамониҳои мардуми Хуросону Мовароуннаҳр баҳри ҳифзи сарзамин ва дини худ, бераҳмиҳои истилогарони аҷнабӣ нисбат ба аҳолии кишварҳои зери тасарруф гирифташуда, зӯровариҳои онон дар муқобили ҳиссиёт, муқаддасот, дину мазҳаб, забон ва урфу одати мардумони бумӣ дар қаламрави Суғд, Бохтар, Марв батафсил шарҳ дода шудааст. Бо истинод ба Абӯрайҳони Берунӣ, ёдоварӣ карда мешавад, ки сарлашқари араб - Қутайба дар Хоразм мардуми ин сарзаминро барои бо забони модариашон гап задан сар мебурид (Ҳамон ҷо. – С. 227).

Ба ақидаи муаллифони китоб, дин дар тамоми даври замон ҳамчун воситаи сиёсат истифода шудааст. Ғаразҳои иқтисодии раҳбарони давлатҳо, гурӯҳҳои муайяни манфиатдорро ба хотири ба даст овардани молу мулк, боигарӣ таъмин кардааст. Муҳаққиқон таъкид мекунанд: **«Имрӯз ҳам, ки гурӯҳҳои ифротгарои исломӣ даст ба хунрезӣ мезананд ва ҳеҷ ҳадафи дигаре ҷуз ба даст даровардани қудрати сиёсӣ надоранд ва барои ноил шудан ба ин ҳадаф хуни ҳазорон мардуми бегуноҳро мерезонанд, аз эҳсоси диндорӣ мардум, хусусан ҷавонон суиистифода карда, онҳоро қурбонии ҳадафҳои нопоки худ мегардонанд. Маҳз ба ҳамин вазъияти ногувори муносибати**

байни мусалмонон ин байти Абдурахмони Ҷомӣ бахшида шудааст:

*Мусалмонон, мусалмонон, мусалмонӣ, мусалмонӣ,
Аз ин оини бединон, пушаймонӣ, пушаймонӣ».*

(Ҳамон ҷо. -С.253).

Дар ин қисмати китоб маводи таҳлилии илмӣ нисбат ба мазҳаб ва равияҳои гуногуни дини ислом, аз ҷумла исмоилия оварда шудааст. Омӯзиши онон барои шинохти воқеии таърихи дини ислом, хулосабарории самаранок ва истифодаи он дар муносиботи ҳамаҷуз ба роӣдоҳҳои зиндагӣ, муҳити атроф аҳамият дорад.

Ҷасли охири китоб «**Ислом ва ҷаҳони муосир**» ҷараёни сиёсатҳои ислом дар замони ҳозира, моҳияти иртиқоӣ ва ифротгароёнаи созмонҳо ва равияҳои тундрави исломӣ, инчунин масъалаҳои Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи дин ва татбиқи принципҳои озодии вичдон дар мамлақати мо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муҳимияти ҷасли мазкур иборат аз хусусияти баланди маърифатӣ доштани он дар давраи кунунии шаклирии ҷаҳонбинии оммаи мардум, маҳсусан, ҷавонон ҳисоб меёбад. Одамон, асосан, барои ибодат вориди масҷид мегарданд. Ба хотири эътиқодоти муқаддас динро меомӯзанд. Дар бораи ҷанбаи сиёсӣ доштани дини ислом тасаввуроти камтар доранд.

Ба ҳамин хотир, муаллифони китоби «Диншиносӣ» таъкид кардаанд: «**Ислом аз ибтидо барои араб ба ҳайси идеологияи давлат зуҳур гардида, раванди пайванди дину сиёсатро дар таърихи аъробу ислом дар худ таҷассум намуда, аз оғоз хусусияти сиёсӣ касб кардааст**» (Ҳамон ҷо. – С. 294). Ҳамзамон бо ин, таъкид мегардад, ки дар Қуръон ягон шакли давлатдории мушаххас ёдоварӣ карда намешавад. Гарчанде дар баъзе ҳолат зарурати зери раҳбарии сиёсӣ ҷамъ шудани мусулмонон хотиррасон карда мешавад.

Ислом дар шароити кунунӣ ҳамчун идеологияи сиёсии кишварҳои муайяни исломӣ хизмат мекунад.

Муаллифоне, ки кӯшиши ҷудо кардани динро аз сиёсат мекунад, мақсад доранд, ки дин дар таъйиноти аввалан эълон кардаи худ, яъне ҳамчун муқаддасоти ақидатӣ боқӣ монад. Барои қаҳрамонони асосӣ – Худованд, пайғамбарон, танзими меъёрҳои ахлоқие, ки тибқи китобҳои муқаддас таъйин гаштаанд, хизмат кунад. Дар шароити мураккаби сиёсӣ-дохилӣ, бурунмарзӣ-геополитикӣ суиистифода нашавад. Зеро дар он ҳолат қудсияти эътиқодот коста ва дин ба ҷузъиёти абзори сиёсат мубаддал мегардад.

Муаллифон сиёсишавии исломро баъзан чун ҷузъи ҳаракати миллӣ-озодихоҳӣ талқин мекунад. Ба раванди мазкур хосияти қонунмандӣ доданӣ мешаванд. Чунин ақида аз нигоҳи илмӣ ва принципҳои зуҳури дини ислом ва баъдан мубаддал гаштани он ҳамчун дини ҷаҳонӣ қобили қабул буда наметавонад.

Ҳамзамон, ташкилотҳои байналхалқӣ, ки дар таркиби унвони хеш истилоҳи «ислом» ё «исломӣ»-ро доранд, бештар хусусияти универсалӣ, дипломатиро дар худ касб кардаанд. Принципҳои мансубият ба эътиқодотро ҳамчун воситаи рушди муносиботи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ба инобат мегиранд.

Бо камоли масъулият метавон изҳор дошт, ки сиёсӣ кардани ислом ва ҷомеаи мусулмонӣ, нақша ва лоиҳаи пурраи ба вайронкорӣ равонанамудаи абарқудратхост. Мардуми мусулмон ниёз ба эътиқоди поки муқаддас дорад. Аммо мағзи қисмати фаёли «мусулмонон»-ро тарзе ғизо додаанд, ки то дами марг аз эътиқодоти маргбори ҷиҳодӣ дигар раҳири намебинанд. Дар структураи ҷаҳонбинии онҳо мафҳуми Ватан, миллат, забони модарӣ, манфиатҳои миллӣ макон надорад.

Яқин аст, ки қисмати аксари мардуми мусулмони ҷаҳон дар ҳолати фақр, бечорагӣ, парешонҳолӣ, сарсонӣ саргардонӣ дар бодияи ғам умр ба сар мегаранд. Барои он ки аксарияти онон бесаводанд. Ба ғайр аз донишҳои динӣ (сиёсӣ, ҷиҳодӣ), ки онро ҳам дар ҷавонӣ мақсаднок аз бар кунонидаанд, тасаввуроти дигаре надоранд. Дунёро тарзе шинохтаанд, ки аз онҳо вобастагӣ надошт. Ин беҳтарин вазъ барои суиистифодаи мусулмонон буд, ҳаст ва хоҳад монд.

Ба назари мо, дар ин таълифот ҷузъиёте ҳам вучуд дорад, ки сарфи назар кардани онон салоҳ доништа намешавад.

Барои мисол, дар китоб овардани мавҳумоте, ки аз нигоҳи илмӣ пурра тасдиқ нагардидаанд, шояд ба мақсади заиф гардонидани эътиқодот нисбат ба динҳои куҳан, динҳои миллӣ равона карда шуда бошад, мувофиқи мақсад нест. Сухан дар бораи гӯиё дар дини Зардуштия вучуд доштани никоҳи маҳорим меравад. Гарчанде муаллифон хотирнишон мекунанд, ки чунин фарзия дусад сол баъд аз зуҳури ислом ошкор гардидааст. Чунин фарзияҳо ба мақсадҳои таълифи китоб мувофиқ намеояд (Ҳамон ҷо. – С. 156-157).

Хотирнишон кардан бамаврид аст, ки китоб ниёзи ҷиддӣ ба таҳрир ва ислоҳи мантиқӣ, семантикӣ, луғавӣ, синтаксисӣ, морфологӣ ва пунктуационӣ дорад.

Дар маҷмӯъ, муҳтавои китоби «Диншиносӣ»-и Нуриддин Саид, Саид Аҳмадов, Қамар Нурулҳақов ва Рустам Назаров аз рӯи принсипи илмӣ, дидактикӣ таълиф гардида, барои шинохти воқеии динҳои олам хизмати сазовор карда метавонад.

Рӯзмарра будани ин асарро аз раванди босуръати ифротӣшавии ҷомеа, махсусан наврасон, ҷавонон дидан мумкин аст.

Боиси таассуф аст, ки дар вазъи кунунӣ системаи ягонаи таъмини ҷаҳонбинии миллӣ, дунявӣ таҳассусмандона ва самаранок кор намекунад. Фаъолияти мактаб, маориф, донишгоҳҳо, васоити ахбори умум бо сабаби надоштани василаҳои муҳимми таълимӣ, методӣ, педагогӣ дар таъмини ҷаҳонбинии илмӣ, дар муқоиса бо таҳдидҳои мавҷуда баробарвазн ва таъсирбахш нест. Норасоии мазкурро метавон тавассути ин китоби ниҳоят муфид қисман бартараф намуд.

Таъкиди он нукта муҳим доништа мешавад, ки ҷаҳонбинии одам, асосан дар синни наврасӣ шакл мегирад. Дар давраи ҷавонӣ донишҳои дар мактаби миёна гирифташуда ҳамчун асос, таҳкурсеи хизмат мекунанд. Агар ба таърихи ташаккули мафкураи ифротӣ назар афканем, навад дар сади он, ҳанӯз дар айёми мактабҳои поягузорӣ шудаанд. Дар айёми ҷавонӣ, аз синни 16-18 сола боло, кӯшиши тағйир додани ҷаҳонбинӣ бо шикаст рӯ ба рӯ мешавад.

Аз ин лиҳоз, зарур шуморида мешавад, ки муаллифон ҳамзамон бо таҳрири васеи ин китоб, ба иқдоми нек – таълифи

шакли нисбатан сода ва мувофиқгардонишуда – китоби дарсӣ барои синфҳои 5-6-и мактаби таҳсилоти умумӣ шурӯъ кунанд. Онро то саршавии соли хониши оянда омода созанд. Аз оғози соли нави таҳсил таълими ин фанни муҳим тамоми мактабҳои таълимоти умумии мамлакатро фаро гирад.

Ҳамзамон, курсҳои кӯтоҳмуддати фанни «Диншиносӣ», барои муаллимони мактабҳои миёна, олий, хизматчиёни давлатӣ, кормандони сохторҳои қудратӣ, сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ чун маводи таълимӣ пешкаш ва раванди азхудкунии муҳтавои аслии он Ҳангоми гузаронидани аттестатсияҳо, пешниҳод кардан ба вазифаҳои доираи масъулияташ васеътар, гирифтани унвонҳои хизматӣ, ҳарбӣ, махсусгардонидашуда таҳти санҷиш қарор бигирад ва назорат карда шавад.

Бе донишҳо, тасаввурот, ҷаҳонбинӣ ва эътиқодоти дунявӣ ҳимояи сохти конститутсионӣ ҳамчун шиори хушкун ҳолӣ боқӣ мемонад. Ва он дар лаҳзаҳои ҳассос ба омили хатарнок ба сохти давлатдорӣ мубаддал мегардад.

Мафҳуми ҷудо будани дин аз давлат возеҳ, равшан ва дуруст аст. Мактаб аз масҷид ҳам. Аммо давлат наметавонад аз дин ҷудо бошад. Давлат муассисаи соҳибхитӣ, мустақил аст. Ба он мавҷудоте, ки дар қаламрави давлат арзи ҳастӣ мекунад, таъсири мустақими истисноӣ дорад. Инро меъёрҳои олии ҳуқуқии давлат, ки тавассути иродаи мардуми сарзамини он кишвар қабул гаштааст, муайян кардааст. Аз моҳияти ин муассиса сарчашма мегирад. «Дар давлат, ҳамчун дар шоҳигарии ақлу хирад, дар муқоиса бо шоҳигарии табиат, ки фақат дар бораи нигоҳ доштани насл ғамхорӣ мекунад, на дар бораи индивидуум, наметавонад, аниқтараш набояд, ҷузъиёти фавқулода бошад. Чунин «бояд» доништанҳо (вазифа муайянкунӣ – С. Я.) на танҳо қарори ҳамчун ҳақиқат муайяншуда, фардӣ ва ҷудогона аст, тавре ки ғӯиё давлат майл дорад ҳуқуқи худро амалӣ созад, баракс он аз табиати худ давлат бармеояд» (Л. Фейербах. История философии. Собрание произведений в трех томах. Т. 2. – М.: Мысль, 1967. – С. 45)

Вобаста ба ташкили раванди азхудкунии ҷаҳонбинии дунявӣ зарурати омода кардани барномаи таълимӣ, тибқи он коркарди маводи китоби дарсӣ дар ҷаҳорҷӯбаи созмондиҳии ҷаҳонбинӣ,

хештаншиносӣ ва худшиносии миллӣ, ки ба ормонҳои бунёди давлати миллӣ созгор аст, шурӯъ бояд кард. Сарчашмаҳои навиштани чунин китоби таълимӣ дар таърихи қадим, таърихи асримиёнагӣ, навин ва навтарини мардуми тоҷик, махсусан, дар асарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мазмуну муҳтавои олии мавҷуданд.

Бо анҷоми таҳия ва ба нашр расонидани ин китоб, ки яқинан дар асоси барномаи муайяни таълимӣ таълиф шудааст, курсҳои кӯтоҳмуддати мутахассисон, мутаносибан барои мактабҳои олии ва миёнаи мамлакат, нафарони масъули соҳаҳои гуногуни давлат, ки ба корҳои идеологӣ, таълим ва тарбия машғуланд, ба мақсад мувофиқ шуморида мешавад.

Ин иқдомот, дар маҷмӯъ, барои оромӣ, осудагии ҳар хонадон, рушду нумӯъ ва пояндагии давлати миллии мо, ки Тоҷикистон ном дорад, хизмат хоҳад кард.

С. Ятимов
доктори илмҳои сиёсӣ,
узви вобастаи Академияи
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

АДАБИЁТ ВА ВОҶЕИЯТИ ҲАЁТ

(чанд андеша дар ҳошияи мақолаи «Адабиёт ва диалектикаи ҳаёт» -и доктори илмҳои сиёсӣ, узви вобастаи АИ ҶТ С. Ятимов)

Воқеан ҳам масъалаҳои назариявии адабиёт, ки муаллифи мақолаи «Адабиёт ва диалектикаи ҳаёт» (С. Ятимов, доктори илмҳои сиёсӣ, узви вобастаи АИ ҶТ) мавриди баҳс қарор додааст ва аз «дидгоҳи назариявӣ наздик гаштан ба воқеияти зиндагӣ тавассути каломии бадеӣ дар чаҳорҷӯби ниёзҳои иҷтимоӣ» андешаронӣ намудааст, саривақтӣ ва мувофиқи мақсад мебошад.

Бешубҳа, инсон танҳо тавассути илм ва омӯзиш ба дарки моҳияти масъалаҳои муҳимтарини табиату ҷамъият ноил мегардад. Донишҳои илмиву назариявии инсон на танҳо барои рушди сатҳи зиндагӣ ва маънавияти ӯ, балки барои пешгирӣ намудани рӯйдодҳои бенизומи ҷамъиятӣ, таъмин ва нигоҳдории суботи давлати миллӣ ва рушди он мусоидат мекунад. Дар ин самт мавқеи каломии бадеӣ, ҳамчун инъикоскунандаи воқеияти зиндагӣ ва тасхиркунандаи ҳолати рӯҳиву равонии инсон бузург аст, зеро каломии бадеӣ ба муҳимтарин «муҳаррик»-и инсонӣ – эҳсос ва тасаввурот таъсиргузор аст. Ба далели он ки қаҳрамони бадеӣ ва ҳаёти ибратомӯзи ӯ он шакли дарк ва шинохти ҷаҳон мебошад, ки идеали хонанда мегардад ва дар ниҳоди ӯ қувва ва нерӯи бузурги шикастнопазирро тарбия мекунад. Дуруст аст, ки «идеал падидаи дорои хусусияти фардӣ нест, зухуроти ҷамъиятӣ аст» ва он бо тақозои замон ба вучуд меояд ва инсон ҳамеша ба он пайравӣ мекунад ва сайъ мекунад, ки тасаввуроту орзуи ӯ ба воқеият табдил ёбад. Воқеан ҳам «таърихи инсоният – таърихи муборизаи байни идеяҳо ва воситаи амалӣ гаштани он идеалҳо мебошад».

Ба ин маънӣ роҷеъ ба аҳамияти боздид ба масъалаҳои таҳаввули концепсияи таърихӣ Н. Салимов чунин мегӯяд: «боздиди масъалаҳои таҳаввули концепсияи таърих, таносуби ҳақиқати таърихӣ ва ҳақиқати бадеӣ, мақоми маърифати таърих ва дунёфаҳмии ахлоқии халқ дар тафаккури бадеӣ ва кулли масъалаҳои дигаре, ки дар заминаи баррасии сифатҳои нави таърихияти адабиёти муосир арзи вучуд карданашон мумкин аст, аҳамияти махсус пайдо мекунад» (Салимов Н. Маърифати бадеии таърих / Н Салимов. – Хучанд: нашриёти давлатии ба

номи Раҳим Чалил, 1997. – С.5). Пас, метавон хулоса кард, ки таҷрибаи таърихӣ ва сарнавишти инсон дар тафаккури бадеӣ ба дарки бисёр масъалаҳои муҳимми ҳаётӣ, таҳаввули маънавӣ мусоидат хоҳад кард. Бинобар ин дар асари бадеӣ маҳз инсон бояд аз дидгоҳи воқеӣ ва арзишҳои умумибашарӣ дар меҳвари ҳақиқати объективӣ ба тасвир гирифта шавад. Инсон ба сифати қаҳрамони марказӣ дар таҷассуми идея ва таркиби бадеии асар нақши ҳалқунанда дошта бо гузашти қарнҳо аҳамияти тарбиявии худро аз даст нахоҳад дод. Тамоми ҳаёти инсонӣ аз гузашта то ба имрӯз, ки басо ғочаҳо, ноқомҳо ва зулму истибдоду ноҷуриҳо паси сар кардааст, маҳз дар заминаи офарида шудани намунаи олитарини асарҳо, образҳои идеалӣ инсонро ба ояндаи нек, расидан ба орзуҳо ва ноумед нашуданро омӯхтааст. Дар ин замина асари бадеӣ аҳамияти муҳим дорад ва қазияи муаллифи мақола ба «ворид гаштан ба моҳияти масъала тавассути образи бадеӣ, гоҳо авлотар аз илм аст», шубҳае нест. Вале, аз ҷониби дигар, дарки бадеии воқеият ба ҷаҳонбинӣ ва таҳайюлотии бадеии нависанда ҳам марбут аст. Масалан, ба ақидаи Бехер, дар асари бадеӣ дар шахсияти офарандаи он муаммову мушкилот ва таҳаввули воқеаҳо таҷассум меёбад. Аз ин ҷиҳат ҳар як падидаи асили истеъдоди суҳанвар зинаи ҳаёти маънавӣ, идеявӣ ва рушди марҳилаи муаллифи он мебошад, ки он ҷаҳонбинӣ ва идеали ӯро инъикос мекунад. Асар дар ин маврид чун ифодагари ҳиссиёти шодкомиву ғаму андух, ки аз ҷониби муаллиф ва дигар инсонҳо мӯҷассам мешавад, падидаи мегардад. Ба ин маъно ҳар як офаридаи бадеии воқеӣ амали эстетикӣ тарбияи муосирон мебошад (Теория литературы, С.10). Яъне олами бадеӣ, ки дар зехни мо дар шакли асари бадеӣ зӯхур мекунад, ҳамчун асари фардии нависанда нотақрор мебошад. Нигориши ҳақиқати тасвири аниқ ҷиҳатҳои зоҳирии зиндагӣ дар айни ҳол воқеияти навро ба вучуд меорад. Масалан, дар асарҳои таърихии С.Айнӣ на танҳо воқеияти ҳодисаҳои таърихӣ инъикос ёфтааст, балки дар айни замон он воқеияте, ки С.Айнӣ офаридааст, дар хусусияти ҳоси методи эҷодии нависанда бозтоб ёфтааст.

Ҳамин тариқ, зӯхуроти бадеии гузашта ба мо хусусияти замони ҳозираро мекушояд. Замони муосир натиҷаи рушди таърихист ва маърифати комили зӯхуроти бадеӣ танҳо дар таърихи маънавӣ ва фарҳангӣ имкон дорад. Нависандагон,

ихтиёр доранд он зухуротеро ба тасвир гиранд, ки ба манфиатҳои миллӣ мувофиқ бошад, вале дар баробари он арзишҳои умумиинсониро ифода кунанд ва пайваста ба он муносибати инсонро ба воқеияти зиндагӣ ва дарки масъалаҳои рӯзмарра таъйид намояд. Мувофиқи таҳқиқи адабиётшинос А. Набавӣ, агар ҷусторҳо ва ибтикороти шаклу сабкро дар насри замони Истиқлол дастбандӣ намоем, пас метавон аз тамоюл ва сабку шеваҳои зерин сухан ба миён омад: *тасвир ё сабки воқеъгаро*, ки аз асли маъмули адабиёти нави тоҷикӣ аст ва дар насри замони Истиқлол низ идома доштааст. Аз хусусияти муҳимми он тасвири воқеаҳои зиндагӣ мисли худаш, яъне таҷассуми ҳодисаҳои ҳаёт ва симои шахсиятҳои муосир ва замони гузаштаи таърихист. Ин сабк, ки онро нависандагоне чун Сорбон, Саттор Турсун, Абдулҳамид Самад, Ӯрун Кӯҳзод, Шохмузаффар Ёдгорӣ, Мирзо Насриддин ва дигарон бештар мавриди истиода қарор додаанд, ҳоло тамобҳои асосӣ ва муайянкунанда ба шумор меояд. Хусусияти барҷастаи сабки мазкур ба миён гузоштани масъалаҳои таърих ва рӯзгори муосир, тасвири манзараҳои зиндагӣ, таъя ба ҷузъиёт, расму русум ва афкори мардуми одӣ аст. Нависандагони пешрав бо тасвири ҷузъиёти ҷашмнамо, воқеаҳои саҳту сангин ва муқаррарӣ, зиддият ва масъалаҳои доғ аз ҳодисаҳои рӯзгори гузашта ва муосири моро нақл менамояд, тасвири бамуддао ва таъкидҳо сари манзараву воқеаҳо ва рафтори одамон гаҳ-гаҳ онро хусусияти таъминии баҳудхосе ё намодии ато менамояд.

Дигар аз тамоилҳои асосӣ дар насри замони Истиқлол ҳамоно таваҷҷуҳ ба *зеҳнгароӣ* дар тасвир мебошад. Ҷунонки таъкид шуд, ин тарзи навиштор низ ба адабиёти нав ва навини тоҷикӣ бегона набудааст. Тибқи пажӯҳиши устод Муҳаммадҷони Шакурӣ дар “Диди эстетикӣ ва наср реалистӣ” ҷанбаи зеҳнгароёна (субъективӣ) дар адабиёти воқеъгаро, аз ҷумла дар сабки устод Айнӣ ва Ҷалол Иқромӣ аз ҷиҳатҳои муайянкунанда мебошад. Зеҳнгароӣ бар заминаи тасвири реалистӣ ва хусусияти барҷастаи сабки Фазлиддин Муҳаммадиев низ мебошад. Аммо зеҳнгароӣ дар осори адибони мазкур ба ин маъност, ки шахси нависанда дар интихоби шакли тасвир, изҳори назар ба мавзӯи мавриди назар ва шахсиятҳои асар нисбатан озод мебошад. Дар осори устод Айнӣ ва Ҷ. Иқромӣ он бештар дар баёни ошкорои ҳиссиёти шахси муаллиф зоҳир мешавад. Насри Фазлиддин

Муҳаммадиев бо фаъл шудани мавқеи муаллиф, така ба шахси асосии асар дар шакли таҳқия ва ба кор гирифтани усули гуногун имкони тасвири воқеаҳо ва масъалаҳои зиндагиро афзуд”.

Аммо зеҳнгароии насри замони Истиқлол така бар озодӣ аз воқеият дорад ва бар мабнои диди сурреалистии адабиёти ҷаҳонӣ зухур мекунад. Акнун нависандагон на бар тасвири дақиқи ҷузъиёти зиндагӣ ва айни воқеият мепардозанд, балки онро бо така ҳаёлотӣ худ месозанд. Ва ин сохтани воқеият низ фаровоқеӣ, яъне *сурреалистӣ* мебошад.

Дар адабиёти тоҷикӣ сурреализм тавассути тарҷумаҳои русии адабиёти Ғарб ва адабиёти ҳамзабонони мо, хоса адабиёти Эрон (масалан, асарҳои Содик Ҳидоят) роиҷ шуд ва шеърӣ озоду сафед ва тасвиргароии ҳаёлангез як нишонаи он аст.

Дар насри тоҷикӣ тасвирии сурреалистӣ бештар аз ҳама ба навиштаҳои Сайфи Раҳимзод хос аст. Вай ба олами ҳаёлот ва хобу рӯё бештар мепардозад ва ҳикояе дорад бо номи “Аз ёдҳо, аз ёдҳо”, ки унвони он худ аз ҷӣ маводе фароҳам омадани дoston ва сабки таълифоти ӯро бозгӯ мекунад. Ручӯъ ва така ба такгӯии ботинӣ (монологи дарунӣ) аз қиссаи нахустини вай “Қиссаи сари танӯр” маълум буд ва духтарбачаи қаҳрамони ӯ зиндагиро асосан тавассути ҳаёлотӣ рангин олами орзуву афсонаҳояш ба андеша мегирад ва мешиносад. Сабки мазкур дар маҷмӯаи Сайф “Дурӯғи сафед” ба хубӣ намудор аст. Ба ин равиш аз нависандагони навапардоз бештар Матлубаи Ёрмирзо гароиш дорад ва қиссаву ҳикояҳо таълиф намудааст.

Инчунин дар насри даврони Истиқлол тамоюли воқеъгароӣ мӯъҷазой ё ҷодуӣ маълум аст, ки дар ин қабил осор аносири мӯъҷиза бо манзараҳои воқеии зиндагӣ ба тавъам (бо ҳам) ба тасвир меояд [Масъалаҳои мубрами забон ва адаби форсии тоҷикӣ // маҷмӯаи мақолаҳои Конференсияи илмии байналмилалӣ ба шарафи 25-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 29 сентябри соли 2016, С.26-33].

Маълум аст, ки дар солҳои 80-уми қарни ХХ дигаргунӣ, бозсозӣ ва ҷараёни суръатфизоӣ тамоми соҳаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангиро фаро гирифта буд. Бояд ин навосозӣ ва бозсозӣ дар афкори нава дар олами адабиёт низ тағйирот ба

вучуд меовард, вале баякборагӣ боиси пароканда гардидани Иттиҳоди шӯравӣ гардид, ки оқибат ба раванди ҳаёти сиёсӣ ва фарҳангӣ зарбаи миёншикане зад.

Дар бораи насри солҳои охири қарни XX шебу фарозҳои он нависанда Абдулҳамиди Самад чунин менависад: "... насри мо чун дигар риштаҳои санъати миллӣ дар айни инкишофи худ ба садама дучор шуд. Чустучӯҳои басо аҷоибу гароиби адабиву бадеии як зумра нависандагон дар нимроҳ монд. Меъри баҳодиҳӣ низ ба адабиёт дигар шуд... Бо вучуди ин, баъд аз воқеаҳои нангини ҷанги шаҳрвандӣ нависандагони тоҷик тавонистанд, ки дар эҷоди асар саҳтихову талхҳои ҳаётро бо афкори баландгоя ва бо андешаҳои бадеъ инъикос намуда, мардумро ба ҷаҳони фазилату камол раҳнамун созанд (Смад, А. Пайраҳа ва дунёи Сайф / А. Самад // Садои Шарқ.– 2003.– № 10–12.– С.27.).

Инак, имрӯз миллати тоҷик истиқлолияти миллӣ ба даст овард ва воқеаҳои мудҳишу нангини ҷанги шаҳрвандӣ ва оқибатҳои он дар таърих ва осори нависандагон боқӣ хоҳад монд. Ҷараёни адабии имрӯзаи мо дар фазои истиқлолият муттасил бо роҳу равиши нав инкишоф меёбад, ки ба ин пайравӣ ва идома додани суннат ва анъанаҳои адабиёти классикии мо мусоидат менамояд. Зеро осори гаронбаҳои классикии гузаштаи мо ҳамеша дорои гояҳои баланди адолатпарварӣ, ҳақиқатситоиву ватандӯстӣ ва инсонгароӣ буд. Нависандаи имрӯз осори гаронбаҳои классикии форсу тоҷикро бо тамоми ҷузъиёт ба пуррагӣ мутолиа намуда, дар доираи суннатҳои адабию ҳунарии он бо назари тоза асар иншо мекунад.

Дар адабиёти ин давра мавзӯҳои чун хушиҳои расидан ба Истиқлол, тавсифу тамҷиди он, оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ, зиндагӣ ва қору созандагҳои мардуми тоҷик дар арзи бисту панҷ соли охир барои бунёди давлати миллии тоҷикон, ваҳдати миллӣ ва тасвири таърихи дуру наздик, бознигарӣ ба ҳодисаҳои ҳафтад соли замони шӯравӣ бештар мавриди тасвир қарор гирифтаанд. Акнун меъёрҳои муайянкунандаи сифати асари адабӣ, на танҳо муҳим будани муҳтаво ва паёмҳои иҷтимоӣ, балки кайфияти ҳунарии он ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, дар адабиёти имрӯз дар мундариҷа, муҳтаво, дарунмоя ва шаклу сабки адабиёт дигаргуниҳои муҳимме ба амал омаданд. Ин дигаргуниҳоро мо дар мисоли романи

“Гардиши девбод”-и Абдулҳамид Самад дида мебароем, ки аз чихати мавзӯву муҳтаво, дарунмоя ва шакли баён фарқ мекунад. Аз фаъолияти эҷодии нависанда бармеояд, ки ӯ дар роҳи эҷодӣ пайваста дар чустучӯ буда, низоми зиндагии инсон, сарнавишт, рӯйдодҳо ва воқеаҳои таърихи зимни андешаҳои қаҳрамонҳояш таҳқиқ намуда, дар тасвири бадеӣ бозтоб намудааст.

“Гардиши девбод” (2007-2015) нахустин романи нависанда мебошад, ки ғояи бадеии он нишон додани дигаргуниҳои азими таърихӣ ва вазъи иҷтимоии деҳотиён аз диди бошандагони деҳа мебошад. Роман аз ду ҷилд иборат буда, ҷилди аввал ҳаёти дастачамъонаи деҳотиён аз ибтидои садаи XX сар карда, то солҳои мудҳиши ҷанги шаҳрвандиро дар бар мегирад. Дар роман нависандаи воқеабин тавонистааст, ки хулқу атвор ва хислати мардуми деҳотро дар гардишҳои таърихӣ, ба қавли худи нависанда, “гардиши девбод” вазъи иҷтимоии онҳоро дар ҳаводиси мураккабу печдарпечи садсолаи гузашта воқеӣ ба тасвир гирад. Аввалин “гардиши девбод”-ро нависанда ба гуфти бобои Некном ном бурдааст, ки мегӯяд: “гардиши девбод чархи замонаро ончунин тобид, рӯзгори мардумро ба андозае печида ва дарҳамбарҳам кард, қолибҳои ҳазоронсолаи ҳаёти одамонро бо панҷаи шахшулу дурушт бераҳмона шикасту пош дод, ки хурду бузург якбора гирифтори ҳазору як шиканча, ғаму андӯх, тарсу бим ва фоҷиаҳои гӯшношуниди нав аҳён-аҳён аз он сели фоҷиа ёд ҳам намеоварданд. Пирони рӯзгордида аз балоҳои охирзамон талхкому зерӣ бори андӯх, гоҳе байни худ мегуфтанд, ки ун сел нишонаи наҳсу бадбахтӣ будааст” (Абдулҳамид Самад. Гардиши девбод. – Душанбе, 2017. – С. 24). Ин гардиши аввали табиӣ буда, мардуми зиёдеро ба коми худ мекашад. Баъд аз ин гардиш ба воқеаҳои инқилобу аксулинқилоб, ба сари қудрат омадани болшивикҳо, дигар шудани сохти ҷамъиятӣ, бо ҷурми одамони тасодуфӣ аз байн рафтани одамони ба қавли нависанда босаводу молу ҳолдор, китобу мактаб ва ҳукм рондани замони гадопарвар мардумро ба мушкilot ва печидагиҳои нави зиндагӣ гирифтӣ мекард, ки дар ҷумҳурии навбунёд домолло Латиф барин шахсон, агарчи танҳо ба хондану донишандӯхдан майлу рағбат доштанд, боиси фироршавӣ ва ба ғарибӣ гирифтӣ мешуданд. Зерӣ андешаҳои Некном нависанда дар ин маврид мегӯяд: “..аз касофати ҷангу кашокашҳо чи қадар мардони хирад

сарзамини ачдодӣ, шаҳру деҳотро ночор тарк мекунад. Онҳо хазинаи маърифат бо худ мебаранд ва ҷояшонро хори ҷаҳолату нодонӣ пур месозад” (Абдулҳамид Самад. Гардиши девбод. – Душанбе, 2017. – С.48).

Дар роман диққати нависандаро нерӯ ва кувваи шикастнопазири мардуми деҳот ба муқобили “гардишҳои девбод”-и дар пеш истода ҷалб кардааст: агар дар ибтидо Дилёб дар замони тифл буданаш дар гаҳвора дар гирдоби мудҳиши сел зинда монду бачаи деҳа шуд, зинда мондани ўро чун рамзи ғалаба бар ин гирдоб эътироф метавон кард. Бо вучуди ноором ва вазнин будани вазъи иҷтимоӣ мардуми деҳа Дилёбро бо як меҳрубонии танҳо хос ба деҳотиён тарбия карданд, яъне дар ғаму гуруснагӣ ва шодию хурсандӣ бо ҳам шарикаш медонистанд. Агарчи миёни Некном ва кампири Сифат барои Дилёб баҳсу мунозира ва кашмакашҳои зиёде рӯй медод, вале чунин баҳсҳо танҳо меҳру муҳаббати бепоён ва ғамхоририҳои онҳоро нисбат ба ятим афзун мекард.

Ҳамин тавр, нависанда дар қисми аввали роман Дилёбро шоҳиди ба қавли муаллиф рӯзҳои “аҷибу рангин, гоҳе талху гоҳе ширин, солҳои пурошӯб, айёми бӯхтон, гурезогурез, таъқибу бадарға, ҳабсу таҳқири ноҳақи одамон намудааст. Дар замони навбунёд, яъне Ҳукумати шӯравӣ ҳар он касе соҳиби ҷувоз, осиебу замин, гову мол, ҳингала, боғу роғ, давлат ва ё китоби арабӣ меҳонд, ба фарзандони мардум дарс медод, душмани ҳукумат ва халқи Шӯро дониста мешуд. Бар асари чунин сохту давлатдорӣ бисёр оилаҳо, шахсони бегуноҳ қурбон ва бадарғаву ғойб шуданд. Дар таърих ин замонро бо номи солҳои “репрессия” (ҷазо, ҷораҳои ҷазо) ном мебаранд, ки шахсони тасодуфӣ ба монанди Гадо дар якҷоягӣ бо ҳамнишинонӣ хеш дасти қудрат пайдо карда, вазъи зисти мардумро ба танг оварда буданд. Дар тасвири нависанда ин ҳамон Гадои бечогарду ҳамромкор буд, ки дар деҳа бо рафтору кирдори пасти худ бо ҳукми Комилбой аз деҳа ронда шуда буд. Ў аз номи болшевики рус, давлати навбунёд ба деҳа баргашта, ба ҳамдеҳагони худ зулму тааддӣ ва бенизомиҳои гуфтношунидро раво донист. Баъдан сар задани ҷанги ҷаҳонӣ дар ҳаёти иҷтимоии мардум мушкилот ва ғаму ғўссаҳои навро зам мекунад, ки нависанда гардишҳои муҳимми таърихро дар сарнавишти мардуми деҳа ва аз диди онҳо нақл мекунад. Воқеан ҳам чунин гардишҳо пайи

хам бадбахтӣ меорад, дар сели ин бадбахтиҳо мардуми бегуноҳ ба ҳалокат мерасанд. Инак, нависанда вазъи иҷтимоии мардуми деҳотро дар чараёни меҳнат, дарави умумӣ, дар андешарониҳои бобои Некному баҳси миёни Мирак, ҳазлу шӯҳиҳои занон ва хулосабарориҳои Сафои Афлотун дар шакли бадеӣ тасвир намуда, дар баробари он расму русум ва характерҳои ҷудогонаи деҳотиёро амиқ зимни сарнавишти онҳо равшан нишон медиҳад. Қисми охири романи аввал бо гардиши девбоди нав, авҷи бесарусомониҳо ва ноҷуриҳо боиси бад шудани вазъи иҷтимоӣ, парешонии мардум, аз байн рафтани осудагӣ ва сар задани ҷанги шахравандӣ, ба роҳ баромадани Дилёби муйсафед ба шахр ба хонаи писараш Рашид анҷом меёбад, ки саҳифаи дигари талхи таърихи мардуми тоҷик аст.

Ҳамин тавр, қисми дуюми роман аз ҷанги разилонаи шахравандӣ оғоз меёбад, ки боиси пош хӯрдани давлати абарқудрат – давлати Шӯравӣ, ноустувории сиёсат, сар задани ҷудой миёни мардум ва ба ташкил шудани гурӯҳҳои мочароҷуё низоъкор мегардад. Нависанда дар чунин вазъ дар симои Нуралӣ омӯзгори фанни таърих барин шахсон, ки ба ояндаи дурахшони давлат, коммунизм ва ғалабаи ғояҳои Ленин саҳт бовар доштанд, фарзандони асили мардуми тоҷикро таҷассум намудааст. Онҳо дар муқобили Салим барин нафарон банди нафсу молпараст гузошта шудаанд, ки дар давлати ҷангзада танҳо манфиати хешро ҷӯянд. Дар роман вазъи бади иҷтимоӣ дар даврони ҷанги шахравандӣ, ҳодисаву рӯйдодҳои он замон, кӯчаҳои холиву шахри мотамзада, бенониву гадоии мардуми зани тоҷик, умуман фоҷиаҳои ҷанг ва оқибатҳои он дар радду бадали Наим, Ҳасан, Султони Зард, Нуралӣ, Бобои Раҳмат, Шамсиддин оварда шудааст, ки ёдест аз таърихи фоҷиабори мардуми тоҷик дар солҳои 90-уми охири садаи XX. Воқеан ҳам дар садаи XX дар ҳаёти мардуми тоҷик гардишҳои фоҷиабор ва мураккаби девбод ба амал омаданд, ки дар ояндаи наздику дур мавриди омӯзиш ва таҳқиқи сиёсатшиносон, таърихшиносон ва адабиётшиносон қарор хоҳад ёфт.

Воқеан «каломи бадеӣ тавассути таҳлили таҷрибаи инсонӣ бештар аз илм имкони таъсиррасонӣ ба шуурро дорад», яъне тавассути жанрҳои адабӣ. Дар дурустии ин ақида ҳеҷ шакку шубҳае нест, аммо дар замони имрӯз, махсусан ҷавонон, ки ба интернет тавачҷуҳи бештаре доранд ва на ҳама маълумотҳои

интернетӣ қобили қабул ва дуруст аст, чӣ гуна метавон онҳоро ба хондани адабиёти бадеӣ ва умуман «илм, маърифат, равшангароӣ» чалб намуд. Дар сурате, ки ҷаҳонбинии мардум ба иттилооти интернетӣ иртиботи қавӣ дорад ва дар ҷаҳолат намондану сар назадани падидаҳои номатлуб, ба монанди терроризм, экстремизм зарурати пешгирӣ кардани гафлатзадагии мардум, хусусан ҷавононро ба миён меорад. Бешубҳа, барои он ки адабиёт ҳамчун «муҳимтарин субъекти сиёсии муборизабаранда барои таъмини осудагӣ, манфиатҳои миллӣ ва офариниши рӯҳи ватандорӣ» хизмат кунад, онро доништан ва омӯхтан зарур аст. Пас, ҳанӯз дар оила, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар мағзи наврасону ҷавонон бояд меҳру шавқу рағбат ба хонишу тақмили ҷаҳонбинӣ ва доништани арзишҳои миллӣ бояд ҳатман парварида шавад. Пеш аз ҳама, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба барномаҳо ва усули таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд махсусан таваҷҷуҳ намояд. Бинобар он ки масъалаи усули таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ имрӯз яке аз масъалаҳои мубрам ва муҳими Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон маҳсуб меёбад, барномаҳои таълимӣ ва усули таълим мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Чунки қувва ва неруи созандаи насли наврас ва ҷавонон ба оянда ва устувории пойдории ҷомеаи соҳибистиклоли мо иртиботи ногустастанӣ дорад.

Қаблан дар яке аз мақолаҳо дар бораи тариқи баланд бардоштани саводнокии андешаи адабиётшинос М. Шакуриро ёдовар шуда будем, гуфтаанд: «сухани волои классикӣ» дар саводомӯзӣ мавқеи асосӣ дорад. Хусусан, устод М. Шакурӣ «аз бар кардани пораҳои матни классикӣ дар кӯдакистон ва мактаби миёна»-ро таъкид мекунанд, ки «бояд аз тарзҳои асосии омӯзиш қарор бигирад». Аз бар кардани шеър ва насри муосир, ба андешаи муҳаққиқ, воситаи асосии саводбарорӣ, забаномӯзӣ тараккии ёду ҳофиза бояд бошад. Он гоҳ ёди тавонманд имкон медиҳад, ки дигар дарсҳо – чи зистшиносӣ, ҷуғрофиё ва чи риёзӣ физикаву кимиё аз худ шаванд (Истиклолияти сиёсӣ ва истиклоли фарҳангӣ, С.18.). Пас, сатҳи таълими адабиёт барои иҷрои вазифаи асосии он дар «тақвият, пойдорӣ, бардавомӣ бахшидан ва раванди бебозгашти эҳтиром гузоштан ба

чаҳонбинӣ, маънавиёт, арзишҳои миллий» он замон даст хоҳад дод, ки омӯзиши раванди эҷодиёти бадеӣ ва воқеияти ҷамъиятӣ пажӯҳишҳои таърихиву адабиву равоншиносӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шуда, тақомули маънавиёти ҷомеа ва чаҳонбинии насли навхез нақши калидӣ дошта бошад.

Инкишофи адабиёт бо вучуди раванди печдарпечу мураккаб будани худ як раванди пешоҳанг ва равшанибахт аст. Ба воситаи таърихи адабиёт новобаста ба муҳолифат ва дур шудан аз меъёр, тасаввурот доир ба ҷаҳони рангини эстетикӣ шакл мегирад ва гановатмандии ҳаётии тафаккури бадеии инсон ба вуқӯъ мепайвандад. Дар ин замина «таҳаввулоти бузурги иҷтимоии ҳар як миллат» ба таърих ва раванди инкишофи адабиёт ва эҷодиёти бадеии ҳамон давр алоқманд мебошад. Дар партави ин шиноخت метавон руҳияи парвариши арзишҳои муқаддаси миллий ва ватанпарастиро дар ҷомеа тарбия намуд ва ба муқобили «диалектикий муборизаҳо, аз ҷумла ақидаҳо ва амалҳо»-и зидди миллий мубориза бурд. Танҳо ҷомеаи солим ва давлати устувор метавонад ба ҳар гуна зиддиятҳо ва қувваҳои носолим муқобилат нишон диҳад ва дар душвортарин лаҳза бо ибтикороти созанда фӯҷаҳои миллиро пешгирӣ намояд.

Ҳошимова Хуршеда,
номзади илмҳои филологӣ,
муовини директор оид ба илм ва таълими
Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

ДАЪВАТ БА ЗИНДАГӢ

(баъзе мулоҳизаҳо доир ба китоби “Даъват”-и нависанда Тоҳири Муҳаммадризо)

Китоби «Даъват»-и нависанда Тоҳири Муҳаммадризо, интишороти «Адиб», соли 2017, фарогири қиссаҳои «Муноҷот», «Зулмат» ва панҷ ҳикоя мебошад.

Тоҳири Муҳаммадризо дар интиҳои солҳои 80-уми садаи гузашта воридаи майдони адабиёт гашта, дар ҷодаи насри бадеӣ ва минбаъд драматургия низ асарҳои гуногун офарид. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи осори тайи ӯ соли охир эҷоднамудаи ӯ дар он аст, ки вай дар ҳикояҳо аз ривояту устураҳо, урфу одат, фарҳангу маънавиёт ва эътиқоду бовариҳои мардуми Помир ба таври фаровон истифода мебарад, ки аз ҷониби муҳаққиқон дар насри имрӯза сухани тоза эътироф гардиданд. Мисоли ин гуфтаҳо «Ишқи парӣ», «Никоҳ», «Ривояти Бечанддара», «Вуйд», «Чун ситораи сард дурахшид» ва ғайраҳоянд, ки аз ҷиҳати мавзӯӣ, тасвир, нигориш, банду баст, характерофарӣ ҷолибу хотирмон иншо шудаанд.

Баъдтар, адиб дар асоси ҳикояи «Ишқи парӣ» пейса навишт, ки он солҳои гуногун дар театрҳои Душанбе, Хучанд, Хоруғ ва Театри вилоятии дармаи мусиқии шаҳри Таласи Қирғизистон сахнаӣ гардид.

Вале дар баробари ин Тоҳири Муҳаммадризо ба ҳаводису воқеоти ҳаёти муосир бетараф намонда ва дар ҷаҳорҷӯбаи услуби реализм ба эҷоди асарҳо даст задааст. Романи ӯ «Рӯзҳои Худо тезгузаранд...», қиссаҳои «Ғӯраи сармозада», «Ҷоду», ҳикояҳои «Гиреҳи дил», «Боша», «Марсияи кӯҳистон», «Сокинони кӯчаи мо», «Воқеаномаи рӯзҳои мо» ва ғайраҳо аз ин шаҳодат медиҳанд. Қиссаҳои тозаэҷоди адиб «Муноҷот» ва «Зулмат» низ дар сабки воқеънигорӣ омада, ҷанбаҳои қавии ҳаёти имрӯзаро доранд.

Қаҳрамони асосии қиссаи «Муноҷот» - Ҳаким, ҷавони мубориз ва қаҳрамони асосии қиссаи «Зулмат» - Робия, зани ҳалиму меҳрубон ва ҷасоратманд ҳастанд, ки ҳар ду ишқи поки инсонӣ, меҳру муҳаббат ва садоқат ба инсон ва диёри азизашонро аз тамоми неъматҳои зиндагӣ болотар мегузоранд. Ҳадафи зиндагӣ ва ҷаҳду талошҳои ҳаётии онҳо маҳз бунёди

оилаи солими побарчо, ҳаёти хушу хуррам, эҳтирому қадрдонии хамдигарӣ - зану шавҳар дар хонадону чамъият аст.

«Муноҷот» ифодагари розу ниёз ва зорию таваллоҳои Ҳаким ба Парвардигор ва Худованди ишқ аст. Нависанда қиссаи пурдарду алами ошиқонаро аз забони қаҳрамони асосии асар хусни оғоз мебахшад. Ҳаким субҳидам бо дастаи гулҳои тару тозаи савсан ба зиёрати оромгоҳи маҳбубаи бо ҷону дил баробараш меояд.

«Салом, Савсан! Ана, омадам ба пеши ту! Расо ҳашт сол мешавад, ки ту маро танҳо гузоштиву падруд гуфта ба олами дигар рафтӣ...

Имрӯз зодрӯзат аст. Бароят гулҳои дӯстдоштаатро овардам. Гулҳои савсанро!... Ту онҳоро беҳад дӯст медоштӣ ва аз диданашон кӯдаквор шодӣ мекардӣ...».

Ҳаким агарчи медонист, ки духтари хамдеҳааш ирсан мариз аст, ба вай аз кӯдакӣ саҳт дил мебандад.

«Падарам, хешу табор насихат мегуфтанд маро: Эй бача, онҳо авлодан одамони касалӣ. Ёро нагир! Мегирӣ, як умр азоб мекашӣ! Фақат беморхона ба беморхона медавӣ.».

Аммо ӯ ба гапи касе эътибор намедихад. Ҳамин як сухан ҳамеша ва дар ҳама ҷо вирди забони ӯст: «Савсан, ту зани ман мешавӣ! Савсан зани ман мешавад!...». Ҷунуни ишқ аксар ҳолатҳо ӯро ба чуръату амалҳои тасаввурнопазир тела медихад. Агарчи Савсан низ ӯро дӯст медорад, аммо гурури дӯшизагӣ намегузорад, ки рози дилашро ба зудӣ ошкор намояд, балки ҳар дафъа имтиҳоноти ҷиддӣ пеши дилдодааш мегузорад. Ҳаким то рӯзҳои ба мақсад расидан ва баъдан низ аз бисёр имтиҳонҳои маҳбубааш мегузорад. Боре духтаракро, ки ғарқ мешуд, ҷони худро рӯи каф гузошта, аз гирдоби дарё берун мекашад. Аз он, ки Савсан бо нозҳои ширин ӯро «қадпаст» ном мебарад, наранҷида, ба варзиш шуғл меварзад. Бар асари машқҳои пай дар пай қад мекашад, як ҷавони болобаланд ва паҳлавонсурат тани худро обутоб медихад, ки ҳар духтар аз дидани ӯ хавас меҳӯрд. Бар замми ин ошиқи беқарор мудом кор ҷӯста, талош менамояд, ба донишкадаи санъат дохил шуда, ҳунари мусиқӣ меомӯзад, чангнавози хуб мешавад, дар варзиш ҳамчун муштзани ҷолоку далер ном мебарорад. Дар ин солҳо Савсани дидадаро ҳанӯз мариз, ба қавле хучбемор аст, дар урфият нисбат ба ҷунин дардмандон, ба ҷунин ҳолатҳои ногузири зиндагӣ

мегӯянд, ки «борҳо мурдаву зинда гаштааст». Нависанда низ ҳамин маъниро ҷо-ҷо бо рангу тобишҳои бадеӣ моҳирона истифода бурда, чунин тасвир месозад, ки дар ҳақиқат Савсан якчанд маротиба бо ҷаҳон падруд гуфтаву бо умеди висоли дилбохтааш боз чашм мекушояд. «... Духтари муаллим Раҳматов мурд. Аз олам гузашт... Ҳайф шуд духтарча...»

«Паси тиреза туро дидам – дар миёни хона, рӯи фарш хобидаӣ. Дар ҳамон ҷо бори нахуст мурдаро дидам. Аз тори сарат бо сони сафед гирех зада, манаҳатро баста буданд, аз таги он зулфакҳои чингилаи мӯят менамуданд, ки ба ҳусни зебоят назокатро зам мекарданду гӯиё дар хоби ноз будӣ...»

Худоро зора карда мегуфтам:

- Эй, Худо! Эй Парвардигор! Маро ноумед нагардон, чони маро бигиру ҳамин Савсани маро зинда кун!..

... Раҳми Худо бар ман омад ё тасодуф буд, ки дидам, чашмакҳо, миҷжаҳои ту яке чунбиданд. Боварии худам ба ин наомад... Нохост чашматро кушодӣ...».

Билохира, дилдодагон ба мақсад мерасанд, шахди висоли ҳамдигар мечашанд, талхию шириниҳои ҳаётро бо ҳам қисмат мекунанд, соҳиби фарзандони чигарбанд мешаванд.

«...Мижгона Донишгоҳи тиббиро бо дипломи аъло хатм намуд. Фаррух дар Донишкадаи ҳарбӣ таҳсил карда, корманди амният шудааст. Шоҳрух соҳаи ҳуқуқро авло дониста ва дар прокуратура ифои вазифа мекунад. Фарҳод касби кандакориро дар пойтахт омӯхт. Меҳрона дӯзанда аст...»

Фарзандҳоро ба роҳи ҳаёт тайёр кардам, лекин модари бечораашон, туро, Савсанчон, аз даст додам.

... Ман аз наврасӣ медонистам, ки маро чунин тақдир дар пеш аст. Лекин ҳаргиз аз ин на шикоят мекардаму на нола. Ман шукрона мегӯям, ки ба орзуи худ расидам, ба орзуи аз тифлӣ дар дил парваридаам...».

Дар қисса бараъло ташаккули маънавии қаҳрамон, нерӯи кавии созандаи ишқи ҳақиқӣ, мақому манзалати он дар тақдирӣ ҳаёти одам ҷилвагар мешавад. Маҳз бо шарофати ин ҳисси зебои дилпазир Ҳаким кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки ҳам ҷисман ва ҳам аз лиҳози рӯҳонӣ сазовори дилдодаи худ гардад.

Қобили зикр аст, ки адиб дар ин асар мавзӯи ташаккулёбии насли нави зиёиёни тоҷикро дар солҳои 60-ум ва 70-уми асри ХХ,

муҳит ва заминаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсиро хело нозук ва воқеъбиниона ба риштаи тасвир кашидааст.

Қиссаи дигари нависанда «Зулмат» ба мавзӯи ҳодисаҳои мудҳиши солҳои 90-уми асри XX бахшида шудааст. Робия зан ҳам бошад, ба хоҳири раҳиҳои ҷони ҳамсари азизаш – Мардон, барои аз таҳдиду тӯҳмати силоҳбадастон озод кардани ӯ ҷонбозиҳои мардона мекунад. Вай дар роҳи аҳду вафо ва садоқати ҳамсарӣ муборизи ҳақиқист ва иродаи матин дорад. Нависанда дар асари ҳаҷман хурд саргузашти басо сангину пуразияти як зани одии тоҷикро дар айёми гирудор ва часпу талошҳои хунин бо истифода аз санъати суҳан бомаҳорат ба қалам додааст, ки мутолиаи он дар дилу фикри хонанда таассуроти амиқ мегузорад.

Ба андешаи банда, симои Робия, хислату рафтори ӯ дар насли даврони истиқлолият метавонад дар радифи образҳои дигари занона мақоми арзандаро ҷойгузин бошад. Дар баробари ин бояд зикр намуд, ки адиб ба офаридани образи характерҳои занҳо мароқ зоҳир намуда, дар ин ҷода маҳорати хоса касб кардааст. Ман ҳамчун хонанда умедворам, ки муҳаққиқони дигари адабиёти тоҷик дар оянда симоҳои Сарводаро аз романи «Рӯзҳои Худо тезгузаранд...», Умайраро аз қиссаи «Ғӯраи сармозада», Миноро аз ҳикояи «Ишқи парӣ», Насринро аз ҳикояи «Никоҳ», Шаҳнозро аз ҳикояи «Воқеъномаи рӯзҳои мо» мавриди пажӯҳиш қарор хоҳанд дод.

Дар маҷмӯа ҳамчунин ҳикояҳои «Рӯъёи Балотар», «Қорномаи қаландар», «Даъват», «Парвоз» ва «Ҳазинаи шоҳ Ҷамшед» дохил шудаанд, ки аз мутолиаи онҳо завқи хонанда бедор мешавад.

Қаҳрамони ҳикояи «Даъват» - Додхудо хизматгори амлокдор аст. Сурма духтари амлокдор. Ҳар ду ончунон ба ҳам дил бохтаанд, ки ҳатто аз хавфи ошкор шудани сирашон наҳаросида, дар хилвати шабҳо мулоқоти ошиқона мегузаронанд. Чун ин хабар ба гӯши амлокдор мерасад, ба навқаронаш амр медиҳад, ки ба зудӣ Додхудоро дошта биёранд, то вайро ба ҷазои саҳтро ҳукм намояд. Модари Сурма, ки зани дилсӯзу меҳрубон аст ва аз ишқи ҷавонон огоҳ буд, саманди тездаверо ба духтараш дода, бо ғаму андӯху дидагони гирён маслиҳат медиҳад, ки ҳарчи зудтар аз ин ҷо гурезанд. Чунин ранг гирифтани воқеа, яъне аз таҳдиди падари бадқаҳри худҳо

фирор кардани дилдодагон ва тарахҳуми модар ба онҳо дар бисёр воқеаҳо дучор меояд.

Ба қавли муаллиф, «толеи шуми ошиқонаро сад лаънат», ки дар роҳ банохост саманди бодпо бар санги роҳ бар меҳӯрад, дилдодагон ҳар ду тирвор аз болои асп ба замин мегеланд. Дар ин фалокат сари Сурма ба санг зада, хуншор мешавад, аз ҳуш меравад ва пас аз лаҳзае ҷон медиҳад. Додихудои сахтиҳои зиндагиро дида ва талхҳои ҳаётро чашида ба ин кулфати ба сараш омада сабру таҳаммул ва иродаи матини ҷавонмардонаашро муқобил мегузорад. Маҳбубаашро бо сад дарду алам ба хок супорида, роҳи гурезро идома медиҳад. Дар мулкҳои бегона муздурӣ сарватмандон ва хидматгори ҳокимон мешавад. Мегӯянд, «сари хамро шамшер намебурад», ӯ аз рӯи ҳамин мақоли ҳалқӣ амал карда, дар андак муддат ба дили корфармоёнаш роҳ меёбад, бо рафтори хоксорона ва муносибатҳои ҳалимона дар зиндагӣ ба худ роҳ мекушоад. Хонадор, соҳиби фарзандони дӯстрӯю меҳрубон мешавад. Ахиран ҳамчун сарбоз дар лашкари Амир Абдурахмонхони афгон хизмат карда, дар набардҳо шучоату диловариҳо нишон медиҳад. Ҷасорату мардонагиашро ба назар гирифта, ҳоким ӯро соҳибмулки диёри авлодияш таъин мекунад. Ҳамин тавр, тасвиру тавсифу образҳо ва воқеаҳо дар асар бо ҳубӣ анҷом меёбанд.

Сарриштаи банду бастии ҳикояи «Рӯёи Балотар» пайванди кӯҳе аст, ки дар мавзеи Ғунди Шугнон ҷойгир аст «аз поя то кулла ранги тира дошту чун рӯи ханҷар тезу лағжон буд...».

Ё ҳикояҳои «Парвоз», «Корномаи қаландар» ва «Ҳазинаи шоҳ Ҷамшед» ғайриихтиёр хонандаро ба олами басо асроромезу бимноки ин кӯҳистони дурдасти тоҷик бурда, шоҳиди ҳаводиси пурмочаро мегардонад.

Китоби «Даъват» - и Тоҳири Муҳаммадризо даъвати расидан ба қадри зиндагӣ, сарзамини аҷдодӣ, ишқу муҳаббати пок, одаму одамгарӣ ва арҷ гузоштан ба арзишу ормонҳои олии инсонӣ, мебошад.

Азизмурод Шарифов
корманди Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон

**ВОЛТЕР – РАВШАНГАРЕ, КИ АВРУПОРО ДИГАР КАРД
(1694-1788)**

(идома)

Ба ин тартиб ӯ нахустин фалсафаи таърихро ба вучуд овард ва нахустин иқдоми усулиро дар тарсими ҷараёноти таквин ва тавсеаи фикри аврупоӣ ба амал овард. Интизор мерафт, ки ин гуна тафсири воқеиёт тафсиrotи метафизикиро канор бигзорад. Таърих мақоми ҳақиқии худро ба даст намеовард, магар он гоҳ ки илоҳиёт канор биравад. Ба гуфтаи Бокал китоби Волтер пояи илми таърихи нав маҳсуб мешуд. Гибин, Нибур, Бокал ва Гарват ҳамагӣ мадюн ва сипосгузори пайрави ӯ ҳастанд ва ӯ дар раъси ҳамаи инҳост ва ҳанӯз дар майдоне, ки ӯ кашф кардааст, касе бар ӯ бартарӣ наёфтааст. Вале бояд дид, ки чаро бузургтарин китоби ӯ муҷибӣ табъидаш шуд? Барои он ки бо гуфтани ҳақиқат ба ҳама тохта буд. Махсусан кашишонро ба хашм овард, зеро назарияе изҳор карда буд, ки баъд Гибин онро такмил кард. Ба сабаби ин назария ғалабаи сареъи масеҳияти барбарипараст қудрати Румро аз ҳам пошид ва онро туъмаи ҳамла ва тохтутози ваҳшиён сохт. Он чи бештар кашишонро хашмгин сохт, ин буд, ки Волтер бо маҳдудият ба масеҳият аҳамияти камтаре қоил шуда, аз Чину Ҳинду Эрон ва ақидаҳои мардуми он мамолик чунон ба бетарафӣ ёд кард, ки гӯё як тан сокини Миррих дар бораи аҳли замин гуфтугӯ мекунад. Дар ин манзари ҷадид дунёи васеъ ва наве кашф мешавад, тамоми усул ва ақоид саловати худро дар нисбият аз даст медиханд. Шарқи паҳновар ҷои худро дар таърих ба нисбати азамати хокаш боз мекунад. Аврупо худро майдони озмоиш мебинад, ки дар интиҳои сарзамин ва фарҳанге, ки аз он ӯ бузург аст, қарор гирифтааст. Чи гуна метавон як чунин фарди аврупоиро, ки дар бораи ватани хеш ин қадар дур аз таассуб сухан мегӯяд, бахшид. Шоҳ дастур дод, ки ин фаронсавие, ки чуръат кардааст худро нахуст инсон ва баъд фаронсавӣ бидонад, ҳақ надорад қадам ба хоки Фаронса бигзорад.

Юделси манзили муваққатӣ буд. Волтер мехост аз он ҷо паноҳгоҳи доимитаре барои худ пайдо кунад. Ин паноҳгоҳ дар соли 1757 дар Фарна пайдо кард. Фарна дар сарҳади Фаронса ва

Суис (Шветсия) буд. Он ҷо метавонист аз дасти ҳукумати Фаронса дар амон бошад ва агар рӯзе давлати Суис сабаби захмати ӯ мешуд, метавонист ба хоки Фаронса паноҳ бибарад. Дар он ҷо саргардонии ӯ хотима мепазирuft. Илллати саргардонӣ ва давандагиҳои доимии ӯ фақат нооромии асабияш набуд, балки илллати дигаре ҳам дошт ва он ин ки ҳама ҷо мавриди озор ва таҳдид қарор мегирифт. Фақат дар 64 солағӣ манзиле пайдо кард, ки метавонист хонаи доимии ӯ бошад. Дар охири яке аз қиссаҳои ӯ бо номи «Сафарҳои скормонотоду» иборате ҳаст, ки тақрибан ба вазъи муаллифи он мутобиқ аст: «Пас аз он ки ҳама аҷоиб ва маҳосини ҷаҳонро дидам тасмим гирифтаам, ки дигар ҷуз хонаи худ ҷое наравам, зане гирифтаам, аммо фавран ба ӯ бадгумон шудам, вале бо ҳама ин бадгумонӣ ин вазъро хуштарин ва беҳтарини тамоми авзо ва аҳвол медонам». Волтер зан нагирифт, вале духтари бародари ӯ бо ӯ буд ва барои як марди нобиға ин беҳтар аз ҳама аст. «Мо ҳаргиз нашундаем, ки ӯ орзуи Порис кунад, шакке нест ин таъбидгоҳи оқилона умри ӯро дарозтар кардааст».

Дар ин боғи худ хушбахт ва хушҳол буд. Дарахтҳои мева мекошт, ки худӣ ӯ интизор надошт, шукуфаи онҳоро дар ҳаёти худ бубинад. Яке аз шефтагони ӯ аз ин кор, ки барои ояндагон мекунад, таҳсин ва тамҷид кард. Ӯ дар посух гуфт: «Бале, ман ҷаҳор ҳазор дарахт коштам», ба ҳар кас бо меҳрубонӣ сухан мегуфт, вале гоҳо маҷбур мешуд, ки суханони талху тунд низ бизанад. Рӯзе аз як нафар, ки ба мулоқоти ӯ омада буд, пурсид, ки аз пеши чи касе омадааст, он шахс гуфт, ки аз назди оқои Ҳолар меоям Волтер гуфт: Оқои Ҳолар марди бузурге аст, шоири тавоно, табиидони забардаст, файласуфи мутафаккир ва нобиғае аст, ки тақрибан аз ҳама чиз огоҳ аст. Он шахс гуфт: Ин ки Шумо мефармоед, хеле аҷиб аст, зеро ақидаи оқои Ҳолар дар бораи шумо ин тавр нест. Волтер дар посух гуфт: «Оҳ шояд, мо ҳарду дар иштибоҳ ҳастем».

Дар ин замон Фарна пойтахти маънавии ҷаҳон гардид. Ҳар марди донишманд ё ҳукмронӣ рушанфикр ба ӯ маросими адабу эҳтиром ба ҷо овард, ё шахсан ба зиёрати ӯ шитофт, ё бо вай мукотиба кард. Кашишони шаккок, ашрофи озодихоҳ ва занони донишманд рӯй ба Фарна мениходанд. Аз Ингилистон, Гибин ва

Бозул, аз Фаронса Хулусиюз ва Делонба ва дигар амалдорони таҷаддудгаро ва рушанфикр барои мулоқоти ӯ рафтаанд. Билохира, харчи ин сели меҳмонон ҳатто барои Волтер тоқатфарсо шуд ва аз ин ки ӯ меҳмондори тамоми Аврупо шудааст дар нола ва шикоят буд. Яке аз ошноён пеши ӯ рафт ва гуфт, ки то шаш ҳафта дар он ҷо хоҳад буд. Волтер гуфт: «Фарқ миёни ту ва Дон Кихот дар ин аст, ки ӯ мусофирхонаро кох мепиндошт ва ту ин кохро мусофирхона пиндоштаӣ», «Худо маро аз шарри дӯстонам наҷот бидиҳад, ман худ аз уҳдаи душманон мебароям».

Пурдоманатарин ва дурахшонтарин мукотиботи тамоми оламро ба ин меҳмондории доимӣ изофа кунед. Аз ҳар гуна ва аз ҳар табақа мардум ба вай нома мерасид. Яке аз шарҳдорони Олмон номае ба вай навишта дархост карда буд, ки «маҳрамона бигӯ, бубинам худое ҳаст ё на» ва хоҳиш карда буд, ки ҷавобро ба қосиди баъдӣ бифрифт. Густави сеюм подшоҳи швед ифтихор мекард, ки Волтер ба сӯи шимол низ назар меафзояд ва ба Волтер гуфт, ки ин амр бузургтарин мушаввақи мардуми шимол хоҳад буд. Кристиани ҳафтум - подшоҳи Донморк аз ӯ маъзарат хост, ки намешавад тамоми ислохотро якҷо амалӣ кард. Катрини дююм (Екатериринаи дуввум) маликаи Русия ҳадяҳои олие барои вай мефиристод ва ба такрор бо ӯ мукотиба мекард ва умедвор буд, ки ин амр музоҳимате барои Волтер эҷод накунад. Ҳатто Фридрих пас аз як соли қаҳр бар сари сулҳ омад ва бо шоҳи Фарна (Волтер) мукотиботи худро аз сар гирифт ва ба ӯ чунин навишт: «Шумо зиёнҳои бузурге ба ман расонидаед, ман ҳамаро бахшидам ва умедворам ҳамаро фаромӯш кунам. Вале агар шумо нахоҳед бо девонае, ки ошиқи нубуғи олии шумо ҳаст, канор биёед, нахоҳед тавонист ба ин осонӣ дар биравед, оё моил ба чизҳои матбуъ ва дилпазир ҳастед? Бисёр хуб, ман мехоҳам ҳақиқатеро барои шумо бигӯям. Ман шуморо латифтарин қариҳа ва истеъдоде медонам, ки модари рӯзгор зоидааст. Ман шефтаи шеъри Шумо ва ошиқи насри Шумо ҳастам. Ҳеҷ нависандае пеш аз Шумо истеъдоди чунин ҳол ва завқи чунин латиф надоштааст. Гуфтори Шумо ҷаззоб аст. Шумо метавонед дар як он ҳам сармгарм кунед ва ҳам таълим диҳед. Шумо фиребандатарин ва ҷозибтарин мавҷуде ҳастед, ки ман

мешиносам ва метавонед худро дар назари ҳар касе, ки бихоҳед маҳбуб созед. Лутф ва зарофати Шумо ба қадре аст, ки метавонед ба ашхос битобед ва дар ҳамон ҳоли ҳамон ашхос ин амрро ноида бигиред. Хулоса, шумо агар башар набудед, комил(фаришта) будед».

Ки метавонад тасаввур кунад, ки касе, ки ин ҳама маҳбуби ҷаҳониён аст, аламдори бадбинӣ бошад. Дар ҷавонӣ ҳангоме, ки салонҳоро мепаймуд, бо он ки чанде ба Бостин рафт, рӯзҳое, ки бисёр хуш гузаронд бо ин ҳама дар ин рӯзҳои беқайд ва беғамӣ бо хушбинии ғайритабӣ, ки Лойб низ таблиғ мекард, муҳолиф буд. Ҷавони боҳарорате дар матбуот ўро мавриди ҳамла қарор дод ва дар ин амр, ки ин ҷаҳон беҳтарин шакли мумкинро дорад «ба тарафдорӣ аз Лойб бархост». Волтер ба ў навишт: «Оқои ман, аз шунидани ин ки китоби кўчаке, ки бар зидди ман навиштаед, хушҳол шудам... Агар битавонед ба назм ё ба тариқи дигаре барои ман тавзеҳ диҳед, ки чаро ин ҳама мардум бо вучуди беҳтарин вазъе, ки доранд, худкушӣ мекунанд, бисёр мамнун хоҳам буд, ман мунтазири истидлол, ашъор ва ҳамалоти шумо ҳастам. Аз самими қалб ба шумо итминон медиҳам, ки ҳеҷ як аз мо чизе дар бораи ин мавзӯ намедонем. Ман муфтахир ҳастам ки...».

Азияту озор ва нокомиҳо имони ўро ба зиндагӣ суфт карда буд ва таҷриботе, ки дар Берлин ва Франкфурт ба даст овард, умеди ўро аз миён бурд, вале вақте ки дар ноябри соли 1755 аз зилзилаи Лесбум иттилоъ пайдо кард, ин имон ва умед бештар зарба дид. Зилзила дар ҷашни мазҳабии аввали ноябр, ки ҳамаи мардум дар калисоҳо ҷамъ буданд, иттифоқ афтод ва доси марг маҳсули хубе ба даст овард ва ҳаёти 30 ҳазор нафарро дарав кард. Волтер саҳт нороҳат шуд ва хашми ў вақте шадидтар шуд, ки шунид, кашишони Фаронса ин мусибатро натиҷаи гуноҳони мардуми Лисбум донистанд. Хашми ў дар шеъри оташине намудор шуд, ки дар он ин қиёси зулҳадайнӣ қадимиро ташреҳ карда буд: «Оё худо метавонист аз ин шар ҷилавгирӣ кунад ва накард, ё мехост ҷилавгирӣ кунад ва натавонист». Ў наметавонист ба ин ҷавоби Спиноза қонеъ шавад, ки хайр ва шар истилоҳоти башарӣ ҳастанд ва дар бораи қулли ҷаҳон

қобили истеъмол нестанд, бадбахтихову мусибатҳои мо аз назари абадиёт саҳт ҳақир ва ночизанд.

Чанд моҳ баъд ҷангҳои ҳафтсола шуруъ шуд. Волтер ин ҷангхоро ҷунун ва худкушӣ меномид ва мегуфт, барои ба даст овардани чанд ваҷаб замини пурбарф дар Канада Инглис ва Фаронса мехоҳанд Аврупоро нобуд кунанд. Дар ҳамин аҳвол Жан Жак Руссо дар матбуот ба шеъри Волтер дар бораи зилзилаи Лисбум посух дод. Дар ин посух Руссо гуфта буд, ки мардум худ масъули бадбахтиҳои хешанд. Агар мо ба ҷои шаҳрҳо дар мазорей зиндагӣ мекардем, ин ҳама дар зилзила туъмаи марг намешудем. Агар дар зер осмони боз ба сар мебардем, сақфи хонаҳо бар сари мо фурӯ намерехт. Волтер аз ин ки ин эътиқоди амиқ ба адли илоҳӣ ин ҳама дар миёни мардум ривож пайдо кардааст, дар ҳайрат афтод ва аз ин ки ин дункисват номи ӯро лаҷанмол кардааст, саҳт барошuft ва бар зидди Руссо «ваҳшатноктарин аслиҳаи маънавиро, ки инсон ба қор бурдааст, яъне таън ва нешханди Волтер»-ро ба қор бурд. Дар соли 1751 дар зарфи се рӯз китоби «Соддадил»-ро навишт. Ҳаргиз бадбинӣ ба ин хушӣ ва ҳазлгӯй истидлол нашудааст. Сар то сари он гузориш ва муколама аст ва тавсифе дар он дида намешавад ва аъмоле ба суръат анҷом мегирад. Анатолий Франс мегӯяд: «Қалам дар ангуштони Волтер механдид ва медавид». Шояд дар сар то сари адабиёт достони кӯчаке ба ин лутф ва дилпазирӣ набошад. «Соддадил» ҷунон ки аз номаш маълум аст, ҷавони содда ва муътақид буд. Ӯ писари яке аз аъёни Вистафролиё ва шогирди Понглуси донишманд буд. Понглус муаллими табиату мобаъдутабиат ва коиноту фазоро ихтисос дошт. Ӯ мегуфт, ки собит шудааст, ки ҳар чизе барои ҳадафу ғояти беҳтаре сохта шудааст. Масалан, димоғ, ки ин ҷур сохта шуда, фақат барои гузоштани айнак аст, соқи пой барои нигоҳ доштани ҷуроб аст, сангҳо барои офаридани қалъаҳо, ҳук барои он халқ шуда, ки мо сар то сари сол шикамҳоямонро пур кунем, аз гушти он меъдаи худро пур кунем. Пас касоне, ки мегӯянд ҳар чизе дар ин ҷаҳон неқӯст, роҳи хато паймудаанд, бояд бигӯянд, ки ҳар чизе ба беҳтарин ваҷҳе сохта шудааст. Ҳангоме, ки Понглус дарс мегуфт, сипоҳиёни Булғор ба қаср ҳамла карданд ва Кондидро ба асорат бурданд ба сарбозӣ гумошанд.

Доиратул маориф ва қомуси фалсафӣ

Интишор ва ривочи китобе монанди «Содадил», ки ба ҳамаи муқаддасот беэҳтиромӣ карда буд, метавонад рӯҳияи он асрро ба мо нишон диҳад. Фарҳанг ва маорифи олии давраи Луи чаҳорум алорағми суханони пуртантароқи кашишон ёд дода буд, ки чи гуна бояд усулу ақоидро ришханд кард. Шикасти ислоҳоти мазҳабӣ дар Фаронса барои фаронсавиён миёни куфру имон роҳе нагузошт ва ҳангоме, ки афкори мардуми Олмону Инглис ба тадриҷ ба сӯи тадбири мазҳабӣ мерафт, афкори мардуми Фаронса ногаҳон аз имони оташине, ки муҷиби қатли оми протестантҳо гардид, ба кинаи сарде мубаддал шуд, ки Ламетри ва Хлюсюс ва Улбок ба мазҳаби падарони худ пайдо кард. Ламетри ибтидо дар қушун ба табобат машғул буд, баъдан ба иллати навиштани китоби «Таърихи табиӣ рӯҳ» аз шуғли худ барканор шуд. Китоби дигари ӯ бо номи «Инсон монанди мошин» муҷиби нафӣ ва табъиди ӯ гардид ва ба даргоҳи Фридрих паноҳ бурд. Фридрих подшоҳи рӯшанфикре буд ва мехост аз охирин вазъи маориф дар Порис огоҳ шавад. Ламетри ақидаи мошин будани инсонро, ки Декарт аз тарс монанди кӯдаке, ки ангушташ бисӯзад, раҳо карда буд, гирифт ва бо ҷасорати тамои эълон кард, ки «тамоми ҷаҳон ва минҷумла инсон дар ҳукми як мошин аст». Рӯҳ моддӣ аст ва модда аз рӯҳ ҷудо нест ва ҳамвора ба ҳам таъсири мутақобил доранду рушду суқути он ду бо ҳам сурат мегирад. Ба наҳве, ки инсон наметавонад қаробати асосӣ ва рабти ҳақиқии онҳоро мункир гардад. Агар рӯҳ муҷаррад бошад, чи гуна ҳаяҷони он муҷиби гармии бадан мешавад, ё чи гуна табии бадан риштаи афкорро аз ҳам мегусалад? Тамоми аъзо аз як ҷирми асли таҳаввул ёфтаанд ва ин натиҷаи амали мутақобили аъзо ва муҳит аст. Чаро ҳайвон боҳуш аст ва набот чунин нест? Барои он ки ҳайвон барои ҷустуҷӯи ғизо маҷбур ба ҳаракат шудааст, вале набот ғизое, ки ба вай расидааст, гирифтааст. Инсон боҳуштарини ҳама аст, барои он ки эҳтиёҷоти ӯ бештар ва майдони ҳаракати ӯ паҳновартар аст. Мавҷудоте, ки ниёзмандӣ надоранд, фоқиди фикру хуш ҳастанд.

Ин ақоид, ки мучиби нафй ва табъиди Ламетри гардид, боиси олимақом ва эҳтироми Хлюсиус (1715-1771) ва яке аз сарватмандтарини мардуми Фаронса гардидани ӯ шуд. Вай китобе навишт ба номи дар бораи инсон ва ақоиди фавқ появу мабнои ин китоб буд. Ламетри «Илми каломи илҳодӣ»-ро навишт ва Хлюсиус «Ахлоқи куфру илҳодӣ»-ро таълиф кард. Ба ақидаи ӯ тамоми аъмоли инсон ношӣ аз худхоҳӣ аст «ҳатто қаҳрамонон ва ҷонбозон низ дар кори худ бузургтарин лаззатро меёбанд ва ба хотири он аъмоли худро анҷом медиҳад», «фазилат худхоҳие аст, ки ба заррабин мучаҳҳаз шудааст». «Вичдон нидои раббонӣ нест, балки ваҳшат аз мақомоти интизомӣ аст. Вичдон русуби тӯфони амру наҳйи падару модар ва муаллимони мост, ки аз кудакӣ моро фаро гирифтааст». «Ахлоқ набояд дар рӯҳияи илоҳиёт бино шавад, балки бояд бар пояи ҷомеашиносӣ қарор гирад. Хайру некӣ бояд бар пояи эҳтиёҷоти мутағаййири иҷтимоъ бошад, на бар рӯи усул ва ақоиди тағйирнопазир».

Сардастай ин ашхос Денни Дидро (1713-86) буд. Ақоиди ӯ ё дар осори мутафарриқасе ҳаст, ки чакидаи қалами худи ӯст, ё дар китоби «Маслаки табиат» таълифи Борвин Ублок (1723-89) баён шудааст. Толори Ублок маркази ҳалақоти Дидро буд. Ублок мегӯяд: «Агар ба мабдаъ баргардем, хоҳем дид, ки ҷаҳлу тарс худоёнро ба вучуд овардааст, хиёлбофиву ҳавохоҳӣ ва фиребкорӣ онҳоро оромиш додаст ва аз шакли ҳақиқии худ дур сохтааст». Заъфи башарӣ мучиб шудааст, ки ин худоён мавриди парастии қарор гиранд, зудбоварӣ ва соддадилии мардум онҳоро ҳифз кардааст. Одат сабаби эҳтироми онҳо шуда, султонон ва рӯҳониён барои он ки аз ҷаҳли мардум ба нафъи худ истифода кунанд, аз онҳо ҳимоят кардаанд. Ба ақидаи Дидро имон ба Худо бо итоат аз ӯ ва салотин ба ҳам пайваст аст. Пешрафт ва суқути ҳарду бо ҳам сураат мегирад. «Мардум ҳаргиз озод нахоҳанд шуд, магар он гоҳ ки салотин ва кашишон ҳарду ба дор овехта шаванд». «Замин вақте ҳаққи худро ба даст хоҳад овард, ки осмон нобуд шавад». Моддигарӣ ба ҷаҳон ба назари хеле содда нигоҳ мекунад, шояд дар ҳар моддае асар аз ғариза ва ҳаёт бошад ва мумкин аст, ки ваҳдати вичдон ва шуурро ба модда ба ҳаракат баргардонид. Моддигарӣ фақат аз он ҷиҳат

хуб аст, ки силоҳе аст бар зидди кашишон ва ин силоҳ ҳар ҷо, ки ба даст омад, бояд аз он истифода кард. Дар ин замина бояд илмро тавсия дод ва санъатро тарвиҷ кард. Санъат ба сулҳ мунҷар мешавад ва илми ахлоқи табиӣ набе ба вучуд меояд.

Дидро ва Делонбер ба ҳам даст ба даст доданд, то ин афкорро аз роҳи доиратулмаорифи бузург нашр диҳанд. Ин китоби бузург аз соли 1752-72 ҷилд ба ҷилд нашр гардид. Калисо аз интишори ҷилдҳои нахустин ҷилавгирӣ кард ва чун муҳолифат шадидтар шуд, руфақои Дидро ўро тарк гуфтанд, вале ў бо хашми тамома ба қор пардохт ва ин хашму ғзаб сабаби нерўмандии ў гардид. Ў мегуфт: «Ман чизе қабехтар аз муҳолифати авлиёи дин бо ақл намедонам, агар ба сухани онҳо гўш диҳам, бояд қабул кунам, ки мардум мавқеъе аз таҳи дил масеҳӣ мешаванд, ки монанди чорпоён ба тавила бираванд». Ба гуфтаи Пин ин қарн қарни ақл буд. Ин мардум шакке надоштанд, ки ақл болотарин мизон аст, ки башар барои дарки тамоми ҳақиқат ва ҳамаи хайрот дар даст дорад. Онҳо мегуфтанд: Агар ақлро озод бигзоранд дар таҳи чанд насл мадинаи фозила ба вучуд хоҳад омад. Дидро тасаввур намекард, ки ин Жан Жак Руссо (1712-78) пурҷўшу хурўш, ки худи Дидро ба Порис оварда буд, дар дилу мағзи худ тухми инқилобиро мепарваронд, ки ақлро аз таҳти худ ба зер оварад. Ин инқилоб, ки бо мубҳамоти муассири Конт мусаллаҳ шуд, ба зудӣ тамоми истехкоми фалсафиро ба тасарруф даровард.

Табъан Волтер ба ҳар чиз шавқу рағбат нишон медод ва дар ҳар муборизае даст дошт ва муддате дар ҳалқаи нависандагони Доират-ул-маориф даромад. Онҳо аз он ки ўро раиси худ карданд, хушҳол буданд ва Волтер муҳолифи ин эҳтиром набуд. Агарчи баъзе аз ақоиди онҳоро муҳтоҷи андаке ислоҳ медонист. Онҳо аз вай дархост карданд, ки мақолоте барои ин китоби бузург бинависад. Ва дар посухи онон чунон ба осонӣ ба қор пардохт, ки ҳамаро хушнуд сохт. Вақте ки корашро тамома кард, худ аз он Доират –ул –маорифи ҷудогона ба номи «Қомуси фалсафие» бисохт. Бо як ҷасорати бесобиқа ҳар мавзўро, ки хуруфи алифбой ба вай илқо мекард, шарҳ ва баст медод ва дар зер ҳар унвоне иттилоот ва ҳикмати бепоёни худро арза медошт. Мардеро тасаввур кунед, ки дар бораи ҳар чизе

менависад ва шоҳқорие ба вучуд меоварад. Агар дostonҳои ўро канор бигзорем, хонданитарин ва дурахшонтарин осори Волтер хамин китоб аст. Ҳар мақолае намунае аз эъҷоз рўшанӣ ва нуктасанҷӣ аст. Рисолоти кўчаки баъзе аз нависандагон иттиноби малолангез аст, вале сад ҷилд таълифи Волтерро ба рағбату шавқи том метавон хонд (54). Билохира дар ин китоб Волтер собит мекунад, ки як файласуф аст, ў монанди Бекону Декарт ва Лок ва тамоми фалсафаи ҷадид аз шак (ва ба иддаҳои худ) аз лавҳи содда ва холӣ шуруъ мекунад «ман Сантумодиусро сармашқи худ қарор додам. Ў хамеша исрор дошт, ки тамоми умурро ба дасти худ озмоиш кунад» (55). Ў аз Бетил ташаккур мекунад, ки шакро ба вай омўхтааст. Тамоми тариқи фалсафиро дур меандозад ва мегўяд, ки «Ҳербони тариқаи ҷадиди фалсафие, то андозае зоҳирсоз ва мардумфиреб будааст» (56) «Ҳар чи бештар ҷулу меравам, бештар дарк меёбам, ки тариқи мухталифи мобаъдуттабиа барои фалсафа монанди нақлу ҳикоят барои занон аст» (57). «Танҳо мардумфиребон метавонанд иддаҳои яқин кунанд. Мо чизе аз мабдаи аввалия намедонем. Воқеан аҷиб аст, ки касе худову малоика ва зехну рўхро таъриф кунад ва иддаҳо кунад, ки комилан аз иллати халқи олам огоҳ аст ва худ надонад, чаро вақте ки ирода мекунад, дасташро ба ҳаракат меорад. Шак ҳолати матбуӣ нест, вале иддаҳои яқин масхараомез аст» (57). «Ман намедонам чи гуна сохта шудаам ва чи гуна аз модар зодаам. Ман дар таги як роҳи зиндагии худ натавонистаам аз илали он чи дида ё шунида ё ҳис кардам, огоҳ шавам. Ман дар ситораи шуаро ва дар кўчактарин заррот моддаро мебинам, вале намедонам, ки модда чист?» (59)...

Достон аз як «Брахмани нек» нақл мекунад, ки мегуфт: «Кошкӣ ҳаргиз аз модар назодаме». Гуфтаам: «Чаро?» Дар посух гуфт: «Барои он ки ҷиҳил сол таҳсил кардам ва акнун маълумам шудааст, ки тамоми ин рўзгорро талаф кардам. Муътақидам, ки аз модда сохта шудаам, вале то кунун натавонистаам худро розӣ кунам, ки чи чизе фикрро ба вучуд меоварад. Ман ҳатто намедонам, ки ҳоло қувваи мадракаи ман қуввае, аст аз қабилӣ роҳ рафтани ё ҳазм, оё мағзи ман ҳамон тавр фикре мекунад, ки дасти ман чизеро бармедорад. Сухани зиёде мегўям, вале пас аз он ки суханам ба поён расид, аз он чи гуфтаам хичил ва шармсор

мегардам». Ҳамон рӯз бо як пиразане дар ҳамсоияи ин Браҳман суҳбат кардам ва аз ӯ пурсидам, ки оё аз ин ки намедонад модда чист ва рӯҳ кадом аст дилтанг аст, ӯ аз саволи ман сар дарнаёвард. Ӯ ҳатто аз кӯчақтарин лаҳзае аз айёми зиндагӣ дар бораи мавзуоте, ки фикри Браҳманро ба худ машғул дошта буд, наяндешида буд. Ӯ аз самими дил ба таносуи Вишну муътақид буд ва агар муваффақ мешуд, ки дар оби муқаддаси Ганг гусл кунад, худро хушбахтарин занони олам медонист. Аз хушбахтии ин мавҷуди ҳақир ба ҳайрат афтадам ва ба сӯи Браҳмани файласуф рафтам ва пурсидам: «Оё хичолат намекашед, ки худро чунин бадбахт мепиндоред. Дар сурате, ки дар панҷоҳ қадами шумо пиразани заифе зиндагӣ мекунад, ки ба ҳеҷ чиз намеандешад ва хушбахт аст?» Дар ҷавоб гуфт: «Ҳақ бо шумост. Ҳазор мартаба бо худ андешидаам, ки агар мисли ҳамсоияи худ нодон будам, хушбахт мебудам. Аммо майл надорам чунин хушбахтиро дошта бошам». Ин ҷавоби Браҳман чунон таъсире дар ман кард, ки ҳеҷ чизи дигар то он вақт накарда буд (60).

Ҳатто агар фалсафа ба шакли куллии мувантанӣ «чи медонам» мунтаҳӣ гардад, боз бузургтарин ва олитарин пешрафт он маҳсуб мешавад. Агар ба пешрафтҳои кӯчаки илм хурсанд бошем, беҳтар аз он аст, ки бо қувваи таҳайюли маризи худ фалсафаҳои наве биёбем. Бояд ҳарфиро канор бигзорем, усули ҷадиде бино кунем, ки битавонад ҳар чизро равшан созад, ба иборати беҳтар бояд моддаро дақиқан таҷзия кунем ва баъд бо сӯизан бубинем, ки оё ин бо усул созгор аст ё на (61). Садри аъзам Бекон роҳро, ки илм бояд бипаймояд, нишон додаст, вале ҳамин ки Декарт зоҳир шуд, дуруст баръакси он чи мебоист бикунад, рафтор кард, яъне ба ҷои таҳқиқ дар табиат худошиносиро ба он махлут кард. Ин риёзидони бузург дар фалсафа фақат ба қиссагӯӣ пардохт (62). Мо бояд ҳисоб кунем, бисанҷем, андоза бигирем, мушоҳида кунем, моҳияти фалсафа ин аст ва бақия хиёлбофӣ аст (63).

Ин расвоиро аз миён бибаред

Агар вазъ оддӣ мебуд, эҳтимол мерафт, ки Волтер ҳаргиз аз шакки муаддабона ва оромиши фалсафии худ ба мушоҷироти ҳодди авохири умри хеш қадам наниҳад. Дар маҳофили аъёну

ашроф, ки Волтер роҳ дошт, суханони ӯ ба осонӣ мавриди қабул мегардид ва ҳоҷат ба муборизоти қаламии хашиш намешуд. Ҳатто кашишон ба ӯ ҳамқадам шуда буданд ва ба ишколоти динии худ лабханд мезаданд ва кардиналҳо муноқиҳ буданд, ки чи гуна метавон ӯро як муъмини копсун гардонид. Пас ҳаводисе, ки ӯро аз ин баҳси муаддабонаи лоадрия ба ҷанги оштинопазир бо калисо кашонид ва ин ҷидоли талхро идома дод, чи буд?

Тулиз ҳафтумин шаҳри Фаронса аст, ки аз Фарна чандон дур нест. Дар замони Волтер кашишони католик дар он шаҳр ҳукумати мутлақа доштанд. Деворҳои шаҳр аз наққошиҳое, ки ба ёдбуди Насх фармони Нонт кашида шуда буд, музайян буд (фармони Нонт озодии мазҳаби протестантҳоро таъмин мекард, католикҳо аз насхи ин фармон бисёр хушнуд буданд) ва мардуми шаҳр рӯзи қатли омми қадис бо Бортоломеюс (қатли оми протестантҳо)–ро муфассалан ҷашн мегирифтанд. Ҳеҷ фарди протестант дар Тулис ҳақ надошт қозиву табиб ва давофурӯшу аттор ва китобфурӯшу соҳиби матбаа гардад. Ҳеҷ католике ҳақ надошт як фарди протестантро ходими худ кунад ё ба кашишӣ бигирад. Дар соли 1748 зане ба илллати он ки момои протестант оварда буд, ба пардохти се ҳазор фронк ҷарима маҳкум гардид.

Яке аз протестантҳои Тулус бо номи Жон Колос духтаре дошт, ки католик гардид ва писари ӯ, ки гӯё дар корҳои худ тавфиқ наёфта буд, худкушӣ кард. Қонун чунин буд, ки ҳар касеро, ки худкушӣ кунад, пушту рӯ барахна дар сабаде қарор диҳанд ва ӯро дар миёни кӯчаҳо ва хиёбонҳо бигардонанд ва баъд бар доре биовезанд. Падари ӯ барои он ки ҷасади фарзандаш дучори чунин сарнавишти шуме нашавад, аз хешон ва дӯстони худ хоҳиш кард, ки шаҳодат диҳанд, ки ӯ ба марги табиӣ даргузаштааст. Дар натиҷа дар шаҳр овоза паҳн шуд, ки ӯро куштаанд, барои он ки мехостанд католик нашавад. Колосро боздоштанд ва таҳти шиканҷа дароварданд ва ӯ ба зудӣ пас аз ин воқеа ҳалок шуд (1761). Хонаводаи ӯ дарбадар шуду ба Фарна гурехтанд ва аз Волтер дархости кӯмак карданд. Вай онҳоро ба хона овард ва тасаллӣ дод ва аз ин достон, ки назири шиканҷаҳои қуруни вустой буд ва дар замони ӯ рух дода буд, ба ҳайрат афтод.

Дар худуди ҳамин айём (1762) Элизабет Сирунс даргузашт. Боз овоза паҳн шуд, ки чун вай мехост католик шавад, ба чоҳаш андохтаанд. Дар он замон иддае каме аз протестантҳо буданд, ки чуръат надоштанд ба мазҳаби католик бигараванд ва ин овоза паҳнкунандагон ин маъниро мавъиди иддаъои худ медонистанд. Дар соли 1765 ҷавони 16 солае ба номи Лоборт ба тухмати ин ки тасвири Исоро бар салиб пора кардааст, боздошт шуд ва тахти шиканча қарор гирифт. Вай ба гуноҳи худ иқрор кард, ба ҳамин ҷихат сарашро буриданд ва ҷасадашро дар миёни каф задани мардум дар оташ сӯзониданд. Нусхае аз қомуси фалсафии Волтер, ки дар хонаи ӯ пайдо шуда буд, ба оташ андохта шуд.

Ин тақрибан нахустин бор буд, ки Волтер дар зиндагии худ воқеан ҷиддӣ шуд. Ҳангоме, ки Делонбер аз давлату миллату калисо маъюс шуда буд, навишт, ки баъд аз ин фақат ҳама чизро масҳара хоҳад кард. Волтер ба ӯ чунин посух дод: «Ҳоло вақти шухӣ нест, ҳазл ва мутоиба бо қатли ом созгор нест. Ин мамлакати фалсафа ва саргармӣ аст? На, балки мамлакати қатли омми қадиси Бортоломеоус аст». Волтер ҳамон кореро кард, ки баъдҳо Зуволо ва Анатолий Франс дар қазияи Дрифюс карданд. Ин бедодгарӣ ӯро таҳрик кард ва пас аз он танҳо аҳли адаб набуд, балки марди амал низ шуд. Фалсафаро канор гузошт ва ба ҷанг пардохт. Ё ба иборати беҳтар фалсафаро ба як ҷанги поённопазир дохил кард. «Дар ин миён ҳар тасмиро, ки бар лабони ман зоҳир мешуд, як ҷиноят медонистам ва худро сарзаниш мекардам». Дар ҳамин замон буд, ки шиори машҳури худ «Ин расворо аз миён бибаред»-ро ба миён гузошт ва рӯҳи мардumi Фаронсаро бар зидди ифротгории калисо барангехт ва ҷунон оташу гугирде таҳия кард, ки хонаи усқуфон ва кашишонро сӯзонд ва қудрати калисоро дар Фаронса дар ҳам шикаст ва дар барандохтани тоҷу тахти салтанат муассир афтод. Ӯ дустону пайравони худро ба кӯмак талабид, то ба мубориза бархезанд: «Эй Дидрои шуҷоъ, эй Долабери далер биёед ва муттаҳид шавед. Ин куҳнапарастон ва дағалбозонро аз миён бардоред, ин иддаъоҳои ҷунун ва бемаза, ин муғолитоти бемаънӣ ва ин қиссаҳои дурӯғ... ва ин аботили бешуморро нобуд кунед. Мағзоред, ки ҳунармандон асири беҳунарон шаванд, насли оянда ақл ва озодии худро маҷнунӣ мо хоҳад буд» (64).

Дар ҳамин мавқеи бухронӣ хостанд ўро бихаранд ва ба василаи мадам Де Пумподурӣ ба ў пешниҳод карданд, ки дар сурати оштӣ бо калисо бо қулоҳи кординолӣ муфтахир шавад. (65) Гӯё раёсат бар чанд кашиши забонбаста метавонист таваҷҷуҳи подшоҳи биломанозеи олами маъниро ҷалб кунад. Волтер ин пешниҳодро рад кард ва монанди Коту барои инҳидоми калисо даст ба кор шуд. Тамоми номаҳои худро бо ин ҷумла хатм мекард: «Ин расвоиро аз миён бибаред!» Дар ин миён рисола «дар боби тасомуҳ навишт ва дар он гуфт, ки аботиле, ки арбоби калисо дар усули ақоид ва мавоизи худ ба кор мебаранд ва ихтилофоте, ки дар миёни худ доранд, қобили афву игмоз буд ва мешуд онро таҳаммул кард, вале «диққатҳо ва таъмиқоти беҳудае, ки ба кор бурдаанд ва дар китоби муқаддас асаре аз он наметавон ёфт, сабаб шудааст, ки таърихи масеҳият бо ҷангҳои хунине таъвам гардад» (66). Марде, ки ба ман мегӯяд: «Ба он чи ман мекунам, имон дошта бош, варна гирифтори ғзаби илоҳӣ хоҳӣ шуд» мисли он аст, ки мегӯяд: «Ба он чи ман мекунам, имон дошта бош, варна туро ба қатл хоҳам расонид». (67). «Касе, ки озод халқ шудааст, чи ҳақ дорад як нафар мисли худро маҷбур созад, ки монанди ў фикр кунад». (67) «Кухнапарасте, ки бо ҷаҳлу хурофот дар ҳам омехтааст, мояи бемории тамоми қарнҳо ва аслҳо гардидааст» (69). Он сулҳу сафои доимие, ки Петруси муқаддас ҳамвора таблиғ мекард, таҳқиқ нахоҳад ёфт, магар он ки мардум ба афқору ақоиди якдигар дар сиёсату фалсафа ва мазҳаб бо назари тасомуҳ ва игмоз бингаранд. Қадами ҳақиқие ба сӯи беҳбудии иҷтимоӣ муяссар нахоҳад шуд, магар он гоҳ, ки биноии қудрати калисо дар ҳам резад. Биное, ки дар пояи адами тасомуҳ дар ақоид ва афқор аст.

Ба дунболи рисола дар боби тасомеҳ селе аз раддия ва таъриху муколимот, номаҳо ва усули ақоид ҳаҷвномаҳо ва шабномахову пандномаҳо, ашъору достонҳо ҳикоёт ва шарҳу мақолол навишт. Баъзе ба имзои худи Волтер, баъзе ба номҳои мустаор. «Ҳайратангезтарин таблиғоти гуногуне, ки як мард то кунун анҷом додааст»(70). Ҳеҷ гоҳ фалсафа ба ин равшаниву ҳаёт чилва накарда буд. Волтер ба қадре хуб ва содда менависад, ки касе таваҷҷуҳ намекунад, ки ў фалсафа менависад. Ў дар бораи худ бо тавзеҳи бемонанде ҷунин мегӯяд: «Ман монанди

ҷӯйбори кӯчаке ҳастам, ки ба иллоти каме жарфо зулол ва равшан менамоям» (71). Ба зудӣ ҳама кас ва ҳатто худи рӯҳониён раддияҳо ва ҳучумҳои ӯро хонданд. Аз баъзе навиштаҳои ӯ то 300 ҳазор нусха чоп шуд. Ин адад дар он аср, ки хонанда кам буд, бисёр зиёд аст. Волтер мегуфт: «Китобҳои бузург аз муд афтодааст» ба ин тартиб ҳафта ба ҳафта ва моҳ ба моҳ ин сарбозони кӯчакро ба майдон мефиристод, бидуни он ки дар азм ва қудрати ӯ футуре ҳосил шавад, тамоми ҷаҳониён аз фикри саршор ва нерӯи азими ин марди 70 сола ба тааҷҷуб афтоданд, ҳамчуноне ки Хлусиус мегӯяд: «Волтер аз Рубикун гузашт ва дар рӯ ба рӯи Рум истод» (72 Рубикун рӯдхонае аст, ки Итолиёро аз мамлакати галлҳо ҷудо мекард. Бо як иттифоқи олий дар сикхат ва асолати Таврот тардид кард. Бисёре аз матлабҳои худро аз Спиноза ва бештари онро аз уламои клоами инглиз аҳз кард ва бештар аз ҳама аз «Қомуси интиқодӣ»-и Бал (1647-1702) истифода намуд. Вале ин мавод дар дасти ӯ чӣ қило ва дурахшандагии аҷиб пайдо кард. Яке аз раддияҳои ӯ ба номи «Масоили Зоппото» аст. Зоппото номзади мақоми кашише буд ва маъсумона мепурсид: «Чӣ гуна қавме, ки акнун аз онҳо садто-садто дар оташ меандозед, дар таи чор ҳазор сол банди баргузидаи худо буданд» (73) ва баъд масоилеро тарҳ мекунад, ки таноқузоти таърихии Тавротро ошкор месозад «шумо мегӯед райъи шӯрои мазҳаб солим аст, ҳоло борҳо иттифоқ афтода, ки дар шӯрои мазҳабии ташкилшуда якдигарро лаън ва тақфир кардаанд, райъи кадом як аз инҳо солим аст, чун Зоппото ҷавобе ба суолоти худ намеёбад худ худошиносиро бо тариқи сахл ва сахм таблиғ мекунад ва мегӯяд, худо подошдиханда ва кайфардиханда ва бахшоянда аст. Ҳақро аз ботил ва мазҳаби саххро аз хурофот ҷудо мекунад. Фазилатро таблиғ менамояд ва худ низ ба он амал мекунад. Зоппото меҳрубон некӯкор ва мутавозеъ буд. Саранҷом ӯро дар соли раҳмат 1231 дар Волиёзулиз зинда дар оташ сӯзониданд».

Дар мақолаи «Башорати нубуват» дар қомуси фалсафӣ қисматҳое аз китоби «Ҳисори имонӣ»-и Исҳоқи Рубинро нақл мекунад. Ин муллои яҳудӣ тамоми башоратҳоро, ки дар Таврот барои Исо зикр шуда, рад мекунад. Волтер пас аз зикри ин матолиб бо тамасхур мегӯяд: «Ин муфассирон, ки худ дар дину

лугати худ вомондаанд, бо калисо мубориза мекунад ва мегӯянд, ки ин башоратҳо бо Исо татбиқ намекунад» (75). Он рӯз, ки мардум маҷбур шаванд, он чи дар дил доранд, бар забон биёваранд ва роҳи васлу ба мақсад расидан фақат роҳи рост бошад, рӯзи хатарноке аст. Волтер дӯст дошт, ки усулу фуруъи дини масеҳро ба Юнони қадим ва Мисру Ҳинд нисбат диҳад. Ӯ фикр мекард, ки сабаби муваффақияти масеҳият дар дунёи қадим он буд, ки ин дин усулу ақоиди ақвоми дигарро гирифта буд. Дар мақолаи «Дин» бо маҳорат ва тардастӣ менависад: «Баъд аз мазҳаби муқаддаси мо, ки бетартид беҳтарини мазҳабҳо аст, кадом мазҳаб камтар қобили эътироз аст». Баъд шуруъ ба шарҳу баст дар бораи мазҳаб мекунад, ки дуруст муҳолифи мазҳаби католики асри ӯ буд. Дар як маншаъоти беназири худ мегӯяд: «Дини Масеҳ бояд дини масеҳӣ бошад, зеро алорағми аботил ва хурофоте, ки дорад, 1700 сол давом кардааст» (76). Ӯ нишон медиҳад, ки чи гуна асотири дунёи қадим тақрибан шабеҳи ҳам будаанд ва фавран натиҷа мегирад, ки асотир ихтироъи рӯҳониён аст: «Нахустин рӯҳонӣ нахустин ҳуққабозе буд, ки бо нахустин аблаҳ мулоқот кард». Рӯҳониён на танҳо мазҳабро ба вучуд овардаанд, балки илми каломро низ сохтаанд. Миёни мушоҳирот ва мубоҳисоти сахту ҳоди каломӣ ва ҷангҳои мазҳабӣ фарқи зиёде вучуд надорад. «Мардуми оммӣ оташи ин ҷангҳои шуми бемаъноро, ки муҷиби ин ҳама ваҳшат ва бадбахтӣ шудааст, наҷфрӯхтаанд. Он ашхоси хушнишини бекорае, ки аз дастрани шумо мардум чоқу фарбеҳ шудаанд ва арақи ҷабину фақру тирабахтии шумо мояи тавонгариву хушбахтии онҳо гаштааст, ба хотири ба даст овардани муриду гулом бо якдигар ҷангидаанд. Онҳо таассуботи хонумонбарандозро ба шумо талқин кардаанд, то битавонанд бар шумо ҳукумат кунанд. Хурофоте, ки онҳо ба шумо омуктаанд, барои он нест, ки шуморо аз худо битарсонанд, балки барои он аст, ки шумо аз ҳуди онҳо битарсед» (77).

Аз баёнот набояд натиҷа гирифт, ки Волтер комилан бе дин будааст. Ӯ бо лаҳни қотеъ илҳод ва худошиносиро рад ва найф мекунад. (78) То он ҷо, ки баъзе аз нависадагони Доират-ул-маориф бо ӯ муҳолиф шуданд ва гуфтанд: «Волтер марди хушқамақдасе ҳаст, зеро ба Худо имон дорад». Дар мақолаи

«Файласуфи нодон» бар кидмати вучуде, ки Спиноза гуфта, истидлол мекунад, вале баъд аз он дур мешавад. Барои он ки хиёл мекунад ба нафъи худо маҷбур мегардад ва Дидро чунин мегӯяд: «Ман иқрор мекунам, ки бо ақидаи Суведдерсун, ки худоро ба илллати кӯри модарзод будани хеш мункир буд, мувофиқ нестам, шояд иштибоҳ мекунам, вале агар ман ба ҷои ӯ будам, ба он мавҷуди донои тавоно, ки дар ивази кӯрӣ ин ҳама қувваи дигаре ба вай ато карда буд, муътақид мешудам ва пас аз он ки дар олами тафаккур равобит ва насаби аҷиб миёни ашё ва зарротро дар назар меовардам, ҳадс мезадам, ки ин ҳама сохтаи мавҷуди фаъоле аст, ки бениҳоят моҳир ва тавоно аст. Агар баҳс дар ин ки худо чист ва оламро чаро офаридааст, густохӣ бошад, инкори вучуди ӯ густохонатар аст. Ман саҳт муштоқам, ки бо шумо мулоқот кунам ва бубинам, ки оё шумо худро мавҷуди тавонои оқиле мепиндоред ё он ки худро ҷузъи кӯчаке медонед, ки аз роҳи зарурат аз моддаи зарурии абадӣ ба вучуд омадед, ҳар чи бошад шумо ҷузъи бо арзише аз кулли бисёр бузурге ҳастед, ки ман ҳанӯз ба умқи он пай набурдаам». (79)

Ба Ублок нишон медиҳад, ки унвони ҳақиқии китоби ӯ «Маслаки табиат» худ мубаййини як назми ақлонии илоҳӣ аст. Вале аз тарафи дигар муъҷизотро саҳт мункир аст ва ба таъсири ғайритабии адъия (дуъо) муътақид нест: «Дами дари савмаъа истода будам, ки хоҳардини Фасу ба хоҳардини Кунфист мегуфт: «машияти илоҳӣ дар ҳаққи ман инояти хосе базл дошт, Шумо медонед ман чӣ қадар гунчишки худро дӯст медорам, ин гунчишк наздик буд, бимирад, барои шифои ӯ нуҳ мартаба «салом бар Марям» хондам ва ӯ аз марг наҷот ёфт». Ҳақиме ба ӯ чунин гуфт: «Хоҳар, шак нест, ки чизе аз дуъои салом бар Марям беҳтар нест ва махсусан агар онро духтаре ба забони лотинӣ дар ҳавмаи Порис бихонад, аммо наметавонам бовар кунам, ки Худованд ин қадар ба гунчишки Шумо тавачҷух дорад, ҳарчанд ин гунчишки зебо ва қашанг бошад. Аз Шумо хошиш мекунам, ки қадре фикр бикунед, то бидонед, ки Худованд корҳои фаровони дигаре ҳам дорад...» Хоҳар Фасу дар ҷавоб гуфт: «Оқо, ин гуфтори Шумо куфромез аст... Кашиши ман аз ин суҳанони Шумо истинбот хоҳад кард, ки Шумо ба машияти илоҳӣ муътақид нестед.» Ҳақим чунин гуфт: «Хоҳари

азиз, ман ба як ماشийати куллӣ муътақидам, ки аз абадият қавонуне овардааст, ки бар тамоми ашъ ҳукумат мекунад, монанди нуре, ки аз офтоб метобад, вале ман муътақид нестам, ки як машийати чузъӣ, риштаи умури ҷаҳонро ба хотири гунҷишки Шумо аз ҳам бигсалад». (80)

Аълоҳазрати қудсимаоб бахт ва иттифоқ дар бораи ҳама чиз тасмим мегирад. (81) Дуо набояд бар пояи нақзи қонуни табиат бошад, балки бояд бар асоси қабули қонуни табиӣ, ки ба манзалаи иродаи тағйирнопазири Худованд аст, сурат гирад. (82)

Ҳамчунин ӯ мункири ихтиёр аст (83) ва дар бораи рӯҳ аз лоадрия аст: «Чаҳор ҳазор ҷилд китоби фалсафӣ наметавонанд ба мо бигӯянд, ки рӯҳ чист? (84)» Дар даврони пирӣ майл дошт, ба бақои рӯҳ муътақид бошад, вале хеле онро мушкил ёфт.

Ҳеҷ касе намехоҳад ба бақои рӯҳи як кайк муътақид бошад. Пас, чаро ба бақои рӯҳи фил, ё маймун, ё пешхидмати худ муътақид бошем(85). Бачае дар раҳми модар дар ҳоле, ки рӯҳ мехост ба баданаш ворид шавад, мемирад. Оё ҳашр ӯ ба сурати ҷанин, ё кудак, ё мард хоҳад буд? Дар ҳашр барои он ки шумо ҳамон шахси аввалӣ бошед, лозим аст ҳофизаи шумо комилан тоза ва омода бошад, зеро фақат ҳофиза аст, ки ваҳдати шуморо хифз мекунад. Агар дар ҳангоми ҳашр ҳофизаи худро аз даст дода бошед, чи гуна метавонед ҳамон шахси нахустин бошед?(86) Чаро башар худро танҳо мавҷуде медонад, ки аз муҳаббати рӯҳ ва бақову хулди он бархурдор аст? Шояд натиҷаи худхоҳии ӯст. Ман мутмаиnam, ки агар товус метавонист сухан бигӯяд, иддаои рӯҳ мекард ва таъкид мекард, ки ин рӯҳ дар думи зебои бошукӯҳи ӯ мухтасар аст. (87)

Дар даврони ҷавонӣ муътақид буд, ки ақида ба бақои рӯҳ барои хифзи ахлоқ лозим нест, чунонки ибриёни қадим бидуни эътиқод ба бақои рӯҳ чунон побанди ахлоқ буданд, ки «қавми баргузидаи худо» шуда буданд. Спиноза худ намуна ва мисли комили ахлоқ буд. Дар охир раъйи ӯ баргашт ва ҳис кард, ки агар эътиқод ба худо бо ақидаи ба ҷазо ва подоши ухравӣ ҳамроҳ набошад, натиҷаи ахлоқии ночиз хоҳад дошт. Шояд «барои авомуннос подош ва ҷазои ухравӣ» лозим бошад. Бал пурсида буд, ки оё шахре, ки мардуми он ҳама мункири худо

бошанд, метавонад ба ҳаёти худ идома диҳад? Волтер дар ҷавоб мегӯяд: «Бале, агар ин ашхос ҳама файласуф бошанд, мумкин аст» (88), вале мардум ба нудрат файласуф ҳастанд «агар мардум бихоҳанд хуб бошанд, лозим аст, ки ба дин муътақид бошанд» (89). Дар мақолаи а,в,с, аз қавли а мегӯяд: «ман мехоҳам вакили ман, хайёти ман ва зани ман ба худо мунтақид бошанд. Тасаввур мекунам, ки дар чунин сурате камтар маро фиреб хоҳанд дод ва камтар аз ман хоҳанд дуздид», «агар ҳам худое вучуд надошт, лозим буд, ки онро бисозанд» (90) «ман ба саодат ва зиндагӣ бештар аз ҳақиқат арзиш мегузорам» (91). Ин ақидаро, ки дар асри рӯшангарии Фаронса иброз шудааст, муқаддимаи ақидаи Иммануэл Кант ҳаст, ки дар давраҳои баъдӣ бо рӯшангарӣ мубориза кард. Волтер аз худ дар баробари дӯстоне, ки мункари худо буданд бо мулоимат дифоъ мекунад. Дар моддаи худо дар китоби «Қомуси фалсафӣ» Ублокро мухотаба қарор медиҳад ва мегӯяд: «Шумо худатон мегӯед, ки ақидае ба худо иддаеро аз иртиқоби ҷиноят боздоштааст, танҳо ҳамин барои ман кофӣ аст, агар ин эътиқод ҳатто фақат аз иртиқоби даҳ ҷиноят ва даҳ туҳмат монеъ мегардид, боз ман таъкид мекардам, ки тамоми мардум мебоянд онро бипазиранд. Шумо мегӯед, ки мазҳаб сабаби ҷинояти бешуморе гаштааст, вале беҳтар аст, ки ба ҷои мазҳаб хурофот бигӯед, зеро фақат хурофот аст, ки бар ин курраи тирабахт ҳукумат мекунад. Хурофот бадтарин душмани ибодати ҳақиқии худованди мутаъол аст. Бигзор то ин ғӯлеро, ки синаи модари худро мешикофад, аз миён бибаред, касоне ки бо ин ғӯл мубориза мекунанд, хидматгузори башарият ҳастанд. Хурофот монанди афъие ба даври мазҳаб печидааст, мо бояд сари ин афъиро бикӯбем, бе он ки садамае ба мазҳаб бирасонем».

Ин тамиз ва ташхиси хурофот аз мазҳаб дар назари Волтер як амри асосӣ аст. Ҷ рӯҳи «хутбаи ҷабал»-ро ба хушҳоли истиқбол мекунад ва ҳатто Исоро ба сифоте ёд мекунад, ки дар мунқабатномаҳои қадисон низ камтар шудааст. Ҷ Исоро аз зумраи ҳукамо мешуморад ва аз ҷиноёте, ки ба номи ӯ муртақиб мешаванд, саҳт мутаассир ва дилгир аст. Билохира барои худ калисое бо ҷумлаи эҳдоияи «Волтер барои худо сохт» бино мекунад. Ба ақидаи ӯ ин танҳо калисое буд, ки дар Урупо ба номи худо (на ба номи қадисон) бино шуда буд. Ҷ бо дуои

олимазмуне худоро мехонд. Дар моддаи муваҳҳид ақидаи худро ба таври ниҳой ва бо вузуҳи тамом чунин баён мекунад: «Муваҳҳид касе аст, ки имони маҳкаме ба ҳастии мавҷуди мофавқи мавҷудот, ки ҳам қодир ва ҳам хайри маҳз ва ҳам пайдооварандаи ҳамаи ашёст, дорад. Ин мавҷуди мофавқ ҳамаи бадихоро кайфар медиҳад, бидуни он, ки ситаме раво дорад ва ҳамаи некиҳо ва фазоилро подош медиҳад. Муваҳҳид бо ин ақидаи хеш бо ҳамаи ҷаҳон мутаҳҳид аст, вале ҷузви ҳеҷ як аз адёне, ки муҳолифи ҳам ҳастанд, нест. Дини ӯ қадимитарин ва васеътарини адён аст, зеро ибодати содда ба худо бар тамоми мазоҳиб ва адёни олам муқаддам аст. ӯ бо забони сухан мегӯяд, ки тамоми мардуми ҷаҳон онро мефаҳманд, дар сурате, ки худ забони ҳамдигарро намефаҳманд. ӯ аз Пекин то Гуён бародарони зиёде дорад ва тамоми уқало ва хирадмандон дӯстони ӯ ҳастанд. Ақидаи ӯ ин аст, ки мазҳаб аз ақоид ва орои номафҳуми фалсафӣ ва тазоҳуроти пуч дур аст, балки мазҳаб ибодати худо ва дасткорӣ аст. Ибодати ӯ некӣ ба халқ аст ва имони ӯ таслим ба худост. Мусалмон ба ӯ фарёд мезанад: «Вой бар ту, агар ба зиёрати Макка наравӣ». Кашиш ба ӯ мегӯяд: «Лаънат ба ту бод, агар ба калисои Нутродон де лурт мушарраф нашавӣ», вале аз ҳама фориғ ва озод аст ва ба ҳама механдад, кори ӯ кӯмак ба мустамандон ва ҳимоят аз ситамдидагон аст».

Волтер ва Руссо

Волтер чунон дар ҷанг бар зидди султаи калисо фурӯ рафта буд, ки дар даҳ соли охири зиндагии худ маҷбур шуд, тақрибан аз мубориза бар зидди фасод ва мазолими сиёсӣ даст бикашад. «Сиёсат пешаи ман нест, ман ҳамеша худро ба ин маҳдуд кардам, ки тамоми масоили худро ба кор барам, то ҳумқи мардум камтар ва шарофату дурустқориашон бештар шавад». ӯ медонист, ки фалсафаи сиёсӣ чи қадар мумкин аст ғомиз ва печида гардад ва ҳарчи пеш мерафт, имон ва яқини худро аз даст медод. «Ман аз мардуме, ки аз гӯшаи ҳучраҳои худ тақлифи ҳукуматҳои ҷаҳонро таъин мекунанд, хаста шудаам»(92), «қонунгузороне, ки бар рӯи авроқи чанд ғозие бар ҷаҳон ҳукумат мекунанд, аз идораи зану фарзанд ва аҳли хонаи худ нотавонанд,

вале аз вазъи қонунҳо бар мардуми ҷаҳон саҳт лаззат мебаранд»(93). Мумкин нест, ки ин мавзӯотро таҳти усули кулӣ ва содда даровард ва мардуми дунёро ба ду даста тақсим кард, ки дастаи нахуст худ қонунгузoronу нависандагони фалсафаи сиёсӣ ва дастаи дигар мардуми соддаи аблаҳ бошанд. «Ҳақиқат номи ҳизби муайяне нест» ва ба Венорк чунин менависад: «Вазифаи мардуме мисли шумо ин аст, ки аз имтиёзот бархурдор бошед, на он ки умуреро ба худ мунҳасир кунед» (94).

Чун тавонгар буд, ба муҳофизакорӣ тамоюл дошт. Чунонки фуқаро ба ҳамон далел толиби тағйир ва инқилоб ҳастанд. Ба ақидаи ӯ тавсиаи моликият давои ҳар дард даст. Тамлик шахсият меоварад ва ғурури шахсро боло мебарад. «Рӯҳи моликият қудрати шахсро музоиф мекунад. Мусаллам аст, ки ҳар қасе мулки худро беҳтар зироат мекунад, то мулки дигаронро. Ӯ аз тарафдорӣ ашколи гуногуни ҳукуматҳо сар боз мезанад. Назаран ҳавохори ҷумҳурият аст, вале аз айбу нақоиси он низ огоҳ аст. Ҷумҳурият иншиоби мардумро ба дастаҳои мухталиф иҷоза медиҳад. Ин амр агар ҳам ба ҷанги дохилӣ мунтаҳим нашавад, ваҳдати миллиро аз миён мебарад. Ҷумҳурият шоистаи давлатҳои кӯчаке аст, ки аз вазъи ҷуғрофиёӣ хосе бархурдоранд ва сарват муҷибӣ табоҳӣ ва тафриқаи онҳо нашудааст. Ба таври кулӣ камтар иттифоқ мегардад, ки мардум битавонанд ба худ ҳукумат кунанд». Ба илова, ин ҷумҳуриҳо муваққатӣ ҳастанд ва шакли ибтидоӣ иҷтимоӣ мебошанд, ки аз иттиҳоди хонаводаҳо ташкил мешаванд. Бумиёни амрикоӣ ҷумҳуриҳои қабилайдоранд ва Африқо низ аз чунин ҷумҳуриҳо пур аст, вале ҳар чи дастгоҳи иқтисодӣ тавсиа ёбад, умри ин ҷумҳуриҳои мусовотӣ низ рӯ ба завол мениҳад ва тавсиаи дастгоҳҳои иқтисодӣ натиҷаи ғайриқобили иҷтимоӣ тақомул аст. Аз худ мепурсад: «Ҷумҳурӣ беҳтар аст, ё ҳукумати мутлақ?» Баъд худ ҷавоб медиҳад: «Чор ҳазор сол аст, ки дар бораи ин масъала доду қол мешавад. Агар аз тавонгарон бипурсӣ, ҷавоб хоҳанд дод, ки ҳукумати ашрофӣ беҳтар аз ҳама аст ва агар аз тӯдаи мардум бипурсӣ, ҷумҳуриятро тарҷеҳ хоҳанд дод ва фақат салотин толиби ҳукумати мутлақ ҳастанд. Ҳоло чи тавр шудааст, ки тақрибан тамоми мардуми замин итоати салотинро гардан ниҳодаанд. Ин суолро бояд аз мушҳое кард, ки дар бораи бастанӣ зангӯла ба

гардани гурба ба ҳам гуфтугӯ мекарданд»(96). Вале дар ҷавоби касе, ки дар номаи худ истидлол мекард, ки ҳукмати мутлақа беҳтарини ҳукуматхост, чунин менависад: «Сухани шумо вақте сахех аст, ки Моркус Орлиус салтанат кунад, дар ғайри ин сурат барои як марди бечораи тихидаст чи фарқ мекунад, ки як шер ўро бибалъад, ё садҳо муш андоми ўро бичаванд» (97).

Ҳамчунин монанди як марди ҷаҳонгард ба масъалаи миллият низ беътиноист. Ба сахтӣ метавон ўро ватанпараст ба маънии ҳақиқии калима номид. Ба ақидаи ў маънии ватанпарастӣ ин аст, ки шахс ба ҷуз мамлакат ва ватани худ мамолики дигарро душман бидорад. Агар шахсе толиби пешрафту саодати мамлакати хеш аст, вале на ба қимати бадбахтии мамолики дигар, ҳам як ватандӯсти хирадманд аст ва ҳам тамоми ҷаҳон ватани ўст (98). Монанди як урупои хуб ҳам аз адабиёти англис тамҷид мекунад ва ҳам подшоҳи Пруссияро меситояд. Дар сурате, ки дар ҳамон вақт Фаронса дар Инглистон ва Пруссия дар ҷанг буд. Ба ақидаи ў то он гоҳ ки миллатҳо дар ҷанг бо ҳам дар ситезанд, тарҷеҳи яке ба дигаре маънӣ надорад. Ў аз ҷанг бештар аз ҳама чиз нафрат дошт. «Ҷанг бузургтарин ҷиноят аст, вале ҳар муҳоҷиме барои тавҷеҳи ҳамлаи худ баҳонаи маъқул ва зохирфиребе метарошад» (99). Қатаған аст, зеро қотилро ба муҷозот мерасонанд. Магар он ки бо садои шайпур ва табл иддаи касиреро бидушанд. (100) Дар «Қомуси фалсафӣ» зайли калимаи инсон як фикри куллие, ки дар бораи инсон изҳор мекунад, ки ваҳшатовар аст: 20 сол лозим аст, то инсон аз марҳилаи наботӣ ва ҳайвонӣ (рахми модару даврони кудакӣ ва ҷавонӣ) бигзарад ва синни ақлу булуғ бирасад ва худро ҳис кунад. Се қарни дигар лозим аст то инсон каме аз сохтмони худ хабардор шавад. Як даврони бепоёни абадӣ лозим аст, то инсон битавонад тамоми масоили марбут ба рӯҳи худро дарёбад, вале барои куштани ў фақат як он кофӣ аст».

Оё ў инқилобро ба унвони даво ва дармони дардҳои иҷтимоӣ қабул дорад? На, зеро ў бештар аз ҳама аз мардум мутанаффир аст: «Вақте тӯдаи мардум шурӯъ ба истидлол кунад, ҳама чиз аз миён меравад»(101). Аксарияти азимаи мардум саргарми кори худ ҳастанд ва ба ҳақиқат сару кор надоранд, магар он гоҳ ки ҳақиқат бадал ба як иштибоҳ шавад. Таърихи

фикри мардум иборат аст аз гузоштани афсонае ба ҷои афсонаи дигар. «Агар як шабах ва хатои қадимӣ дар миёни мардум собит ва мустақар шавад, сиёсат аз он ба унвони як даҳанае, ки бар даҳанаи мардум мегузорад, истифода мекунад, то он ки хато ва хурофаи дигаре биёяд ва ҷои онро бигирад. Дар ин ҷо низ сиёсат аз он ҳамон истифодаро хоҳад кард, ки аз аввалӣ мекард» (102). Адами мусовот дар ҳар иҷтимоъе зарурӣ аст ва то он ҷо ки мардум мардум ҳастанд ва зиндагӣ мубориза ва танозуъ аст, решақан сохтани ин нобаробарӣ хеле мушкил аст. «Онҳое, ки меғӯянд, ки мардум бо ҳам баробаранд, агар мақсудашон ин аст, ки дар ҳақ ва озодиву тасарруфи амволи худ ва дар ҳимояти қавонин бо ҳам баробаранд, болотарин ҳақиқатро гуфтаанд» вале «баробарӣ ҳам табиитарин ва ҳам хиёлитарини чизҳои олам аст, табиитарини чизҳо аст, агар маҳдуд ба баробарӣ дар ҳуқуқ бошад ва ғайритабиитарину хиёлитарини чизҳост, агар мақсуд аз он баробарӣ дар амвол ва қудрат бошад»(103). «Мардуми як мамлакат наметавонанд, ҳама дар қудрат мусовӣ бошанд, аммо метавонанд, ҳама мисли ҳам озод бошанд. Ва ин ҳамон аст, ки ингилисҳо доранд... Маънии озодӣ он аст, ки касе аз чизе пайравӣ накунад магар аз қавонин»(104).

Назари озодихонаи Витургу, Кундарусу ва Миробу ва тамоми дигари тарафдорони Волтер низ ҳамин буд. Онҳо мехостанд бидуни хунрезӣ инқилоб кунанд. Вале инқилоби ором ва сулҳҷӯёна мардуми ситамдидаро қонеъ намекард, зеро онҳо илова бар озодӣ баробариҳо ҳам мехостанд ва ҳатто толиби баробарие буданд, ки ба қимати озодӣ тамом шавад. Руссо садои оммаи мардум буд, ки аз ихтилофоти табақотӣ, ки ҳама ҷо мездид, саҳт норозӣ буд ва мехост ҳама ҷо баробарӣ барқарор шавад. Ҳангоме, ки инқилоб ба дасти пайравони Руссо аз қабиле Рубсипир ва Моро афтод, баробарӣ барқарор гашт ва озодӣ хафа шуд.

Волтер ба «мадинаи фозила»-е, ки сохтаи хиёлии уламои қонун ва сиёсат аст, бадгумон буд. Иҷтимоъ бо гузашти замон пешрафт мекунад ва бо истидлолу қиёсу мантиқ сару кор надорад. Агар гузаштаре аз дар берун кунӣ аз панҷара дохил мешавад. Масъала ин аст, ки чи гуна метавонем фақру бечорагӣ ва беадолатиҳои муҳитиро, ки дар он зиндагӣ мекунем, камтар

созем (105). Дар «Ситоиши таърихи ақл» духтари ақл аз чулуси Луи 16 изхори шодмонӣ мекунад ва аз ӯ интизори ислоҳоти бузург дорад. Ақл ба ӯ мегӯяд: «Духтари ман, ту медонӣ, ки ман аз ин чизҳо бисёр хушам меояд ва балки бештар аз ту хушхол мешавам, аммо ҳамаи ин умур ниёзманди замон ва андеша аст. Ман ҳамеша аз ин ки дар миёни норизоятиҳо ва нодурустиҳо баъзе истилохотро, ки аз муддатҳо мунтазири он будам, мебинам, масрур мегардам». Бо ин ҳама вақте ки Туругу ба вазорат расид, изхори шодмонӣ кард ва навишт: «Мо акнун дар даврае хоҳем буд, ки то гулӯ дар тилло ғарқа хоҳем шуд» (106). Билохира ислоҳоте, ки муддатҳо вай таблиғ мекард, амалӣ шуд. Ҳайати мунсифа ташкил гардид, фуқаро аз ҳар гуна молиёт маъоф гаштанд ва ғайра. Оё ин ӯ ин номаи машхурро нанавиштааст?

Ба ҳар чӣ нигоҳ мекунам, молия ва тухми инқилобро мепароканам. Ин инқилоб рӯзе ба тавре ғайри қобили иҷтиноб хоҳад расид. Вале ман саодати дарки онро нахоҳам ёфт. Фаронсавиҳо ҳамвора дертар ба мақсуд мерасанд, вале билохира мерасанд. Рӯшноӣ чунон наздиктар мегардад, ки билохира дар нахустин фурсат нури хиракунандае зоҳир хоҳад шуд ва изтиробии беназире ба вучуд хоҳад омад. Чавононе, ки ин гуна умури бадеъро хоҳанд дид, хушбахт хоҳанд буд (107).

Вай аз он чи дар даври бари ӯ иттифоқ меафтод, дуруст хабар надошт ва ҳатто як он ҳам ба фикраш хутур намекард, ки зуҳури ин нури хиракунанда муҷиб хоҳад шуд, ки тамоми Фаронса бо камоли ҳарорату ҳаяҷон ақоиди ин Жон Жок Руссои аҷибро бипазиранд, яъне касе, ки аз Женев ва Порис дунёро ба навиштаҳои инқилобӣ ва эҳсосоти худ меларзонд. Он ҷо, ки Нича аз «дониши хушу хуррам, сабукпо, нуктасанҷ, оташ, лутф, мантиқи қавӣ», хуши мағрур ва рақси ситорагон сухан меронад, бешак мақсудаш Волтер аст. Ҳоло Руссо бо Волтер муқоиса кунем, вай ҳарорат ва тахайюл аст. Марде аст, ки орзуҳо ва хиёлотии наҷибии хушк дорад. Мавриди парастии занони мутаваасситулҳол аст ва монанди Паскал мегӯяд, ки: «Дилро далеле аст, ки сарро аз он хабаре нест».

Дар ин ду мард низои кӯҳнаи хушу ғариза дубора дида мешавад. Волтер ҳамвора ба ақл имон дорад: «Мо наметавонем

мардумро бо гуфтору қалам рӯшантару беҳтар созем»(108). Имони Русо ба ақл заиф аст. Ӯ толиби амал аст ва хатароти инқилоб вайро наметарсонанд. Ӯ мехост ба кӯмаки эҳсосоти бародарӣ аносири иҷтимоиро, ки дар натиҷаи изтиробот аз ҳам пошидааст, муттаҳид созад ва бунёни одати куҳанро барандозад.. Вақте ки гуфтор дар бораи асли адами мусовотро барои Волтер фиристод, ки дар он бар зидди тамаддуну илму адабиёт суҳан гуфта ва баргашт ба вазъи ҳайвоноту қабилаҳои ваҳширо тавсия карда буд, Волтер чунин ҷавоб дод: «Оқои ман, китоби шуморо, ки бар зидди навъи башар навишта будед, дарёфт кардам. Аз ин боб муташаккирам. Ҳич кас мисли шумо ин ҳама ҳушу нуктасанҷӣ барои чорпо сохтани инсон ба кор набурдааст. Бо хондани китоби шумо шахси дӯстдор бояд чаҳорпо роҳ биравад, вале чун ман 60 сол аст, ки одат ба ду по рафтан кардам, мутаассифона, барои ман чаҳорпо рафтан имкон надорад»(109). Аз ин ки диди ишқи Руссо ба таваҳхуш дар китоби «Қарордоди иҷтимоӣ» низ дунбол шудааст, дилгир ва андӯхнок гардида ба Мисюбурд чунин навишт: «Оқои ман, шумо мебинед, ки шабоҳати Руссо ба як файласуф мисли шабоҳати маймун ба инсон аст» (110). Руссо сагест, ки ҳор шудааст. Бо ин ҳама мақоми Суисро ба иллати сӯзонидани китобҳои Руссо мавриди ҳамла қарор дод ва бар асари маъруфи худ, вафодор монд, ки гуфта буд: «ман як калима аз он чи ту мегӯӣ қабул надорам, вале то дами марг барои ин ки ту ҳаққи ин ки гуфтани суҳанони худро дошта бошӣ, мубориза хоҳам кард»(112). Ҳангоме, ки Руссо аз дасти садҳо душмани худ фирор мекард, Волтер даъвати дӯстонае ба ӯ навишт, ки пеши ӯ биравад ва дар Лу Делис иқомат гузинад. Дар ин сурат ҷӣ мунтазири аҷиб ба вучуд меомад. Волтер мунтақид буд, ки ин ҳама бадгӯӣ аз тамаддун бачағона ва бемаъно аст ва вазъи инсон дар тамаддун беандоза беҳтар аз вазъи ӯ дар ҳоли таваҳхуш аст. Руссо мегуфт, ки инсон як ҳайвони шикорӣ аст ва ҷомеаи мутамаддин ин ҳайвонро дар банд нигоҳ дошта ва ҳушунати ӯро ислоҳ кардааст ва ташкилоти иҷтимоӣ имкони пешрафту тааққул ва лазоиқи маънавиро дар дастраси ӯ гузоштааст. Ӯ қабул дошт, ки умур ба наҳви худ ҷараён надоранд, «ҳукумате, ки ба як тавқа(шояд табақа)» аз иҷтимоӣ иҷозат медиҳад, ки бигӯяд онҳо, ки кор

мекунад, бояд молиёт бипардозанд ва мо чун кор намекунем, молиёт намедихем, беҳтар аз ҳукумати Хутангутҳо - сиёҳони ҷанубу ғарби Африқои Ҷанубӣ нест»... Дар китоби «Дунё ба он сон, ки мегузарад» Волтер шарҳ медиҳад, ки чӣ гуна яке аз фариштагон Бобукро ба шаҳри Персулис мефиристад, то гузориш диҳад, ки оё ин шаҳр бояд хароб шавад ё на. Бобук меравад аз як фасоду маъоибе, ки мебинад, мутаваҳҳиш мешавад, вале пас аз муддате таҳқиқ мебинад, ки «дар шаҳр мардуми муаддаб ва некӯкору меҳрубон зиндагӣ мекунад, агарчи лоф зананд». Ӯ аз хароб шудани шаҳр бештар мутаваҳҳиш мегардад ва аз таҳияи гузориш низ бимнок мешавад. Яке аз беҳтарин рехтагарони шаҳро интиҳоб мекунад, то муҷассамаи кӯчаке аз таркиби хоку сангу фулузоти мухталиф (гаронбаҳотарин ва беқиматтарини инҳо) бисозад. Пас аз итмом онро пеши Фаришта бурд ва гуфт: «Оё ин муҷассамаи қашангро барои он ки ҳамаи он аз тилло ва алмос сохта нашудааст, мешиканӣ?» Фаришта мутаваҷҷеҳи матлаб шуд ва дигар ба фикри вайронии Персулис наафтод ва дунёро бад-он сон ки мегузарад, ба ҳоли худ гузорид. Билохира, агар касе, ки бихоҳад, бидуни тағйири табоеъ мардуми муассисот ва ташкилотро тағйир диҳад, табоеъ тағйир наёфта дубора ин муассисотро ба ҳоли худ бархоҳад гардонд.

Дар ин ҷо дурӯи қадимӣ зоҳир мешавад, мардум муассисот ва ташкилотро ба вучуд меоваранд ва муассисоту ташкилот мардумро. Ки метавонад ин дуру бишканад? Волтер ва озодихоҳон мегӯянд, ки ақл аз роҳи тарбият ба тадриҷ ва ба оромӣ метавонад мардумро тағйир диҳад. Руссо ва тундравон мегӯянд; шикастани ин давр мумкин нест, магар он ки ғароизу аъмоли тунд ва шадид биноҳои кӯхнаро аз миён бардоранд ва ба раҳнамоии дилу эҳсос биноҳои наве бисозанд, ки дар он озодиву баробарӣ ва бародарӣ ҳукумат кунад. Шояд ҳақиқат болотар аз ин ду урдуи муҳолиф қарор дошта бошад. Бояд ба кӯмаки ғариза биноҳои кӯхнаро аз бун барандохт, вале фақат ба кӯмаки ақл биноҳои навро барандошт. Дар ҳақиқат тундравии Руссо тухми иртиҷоъ ва аксуламалро дар худ мепарваронд, зеро ғариза ва эҳсоси беандоза ба замони гузашта, ки онҳоро эҷод кардааст вафодоранд ва осори он дар онҳо монанди нақш бар ҳаҷар аст...

Пас аз Руссо мебоист Шотубориён ва Дустол ва Думестер ва Конт биёянд.

Поён

Дар ин миён ин «ҳакими хандон»-и пир боғи худро дар Фарна мекошт ва мегуфт: «Ин беҳтарин чизе аст, ки мо метавонем дар ин дунё бикунем». Ӯ мехост умри дарозе бикунанд: «Тарси ман ин аст, ки натавонам хидмате анҷом диҳам» (113). Вале дар ҳақиқат, ӯ сахми худро анҷом дода буд. Гувоҳони ҷавонмардии ӯ беандоза зиёд буданд. «Ҷар кас аз дур ва наздик хоҳони миёнчигарӣ ва васотати ӯ буд. Мардум аз ӯ машварат мехостанд ва масоибу гуфторҳои худро ба вай мегуфтанд ва аз қаламу моли ӯ истифодат меҷустанд» (114)... Зан ва шавҳари ҷавоне аз ӯ чизе дуздида буданд, барои талаби авф ба пояш афтоданд. Вай ҳам шуд ва онҳоро баланд кард ва мавриди авф қарор дод ва гуфт: фақат бояд дар баробари Худо ба хок афтод ва зону зад(115). Аз корҳои хуби ӯ яке ин буд, ки духтарҳои Курниро, ки саҳт дармонда ва бечора шуда буд, тарбият кард ва хангоми издивоҷ ҷиҳози ӯро таъмин намуд. Мегуфт: «Беҳтарин кори ман ҳамин некӯкориҳои кӯчак аст... Агар ба ман ҳамла кунанд, монанди шайтоне аз худ дифо мекунам. Таслими касе намешавам, вале дар охир шайтони хубе ҳастам ва бо ханда корро хотима медиҳам». (116)

Дар соли 1770 дӯстони ӯ сахҳоме барои барпо сохтани муҷассамаи нимтангаи вай тартиб доданд. Тавонгарон намебоист бештар аз як риёл бидиҳанд, зеро ҳазорҳо нафар толиби ширкат дар ин ифтихор буданд. Фридрих тақозо кард, чӣ қадар бояд бидиҳад? Дар ҷавоб гуфтанд: «Алоҳазрато, фақат се марк ба номи худатон». Волтер аз Фридрих ташаккур кард, ки илова бар тарвиҷи улуми дигар барои тарвиҷи илми ташреҳ низ иқдом мекунад, зеро меҳодад дар барпо сохтани муҷассамаи як сикилет ширкат кунад. Волтер асосан ба ин иқдом эътироз кард, ба далели он ки чеҳраи вай қобили қолабгирӣ нест. «Шумо ба саҳтӣ метавонед, ҳадс бизанед, ки ин муҷассама чӣ гуна хоҳад шуд. Чашмони ман се банди ангушт фуру рафтааст, гунаҳои ман шабеҳи пусти оҳӯи кӯҳна аст... Чанд дандоне, ки боқӣ монда буд, аз миён рафтааст». Де Ломбер чунин посух дод: «Симои нобиға

чунон аст, ки бародараш нобиға ба суҳулат метавонад онро бишносад». (117) Вақте ки сағи маҳбуби ӯ Балабун ӯро мелесид, мегуфт: «Зиндагӣ маргро мелесад».

Дар ҳаштоду се солагӣ майли шадиде пайдо кард, ки пеш аз марг Порис бубинад. Атбиё ба вай насихат карданд, ки ин сафари пурранҷро тарк гӯяд, вале ӯ дар посух гуфт: «Агар ман бихоҳам кори чунуномезе анҷом диҳам, ҳеҷ чиз наметавонад монеъи он шавад». Ӯ чандон умр карда ва чандон кор анҷом дода буд, ки шояд фикр мекард, ҳақ дорад ба майли худ дар он Пориси пурҳаяҷон, ки ин ҳама аз он дур монда буд, бимирад. Бад-ин тартиб ба роҳ афтод ва бо ранҷу хастагӣ фарсах ба фарсах тай мекард ва ҳангоме, ки ба пойтахт расид, устухонҳои ӯ ба заҳмат рӯи ҳам банд мешуд. Фавран пеши рафиқи айёми ҷавонии худ Оржонтол рафт ва гуфт: «Намурдам, то биёяму туро бубинам». Рӯзи дигар утоқи ӯ аз сесад нафар, ки барои дидани ӯ рафта буданд, мамлӯ шуд. Монанди як шоҳ аз ӯ истиқбол карданд, Луи шонздаҳум аз ҳасад мемурд. Дар миёни зиёраткунандагон Бинҷомин Фронклин дида мешуд, ки писарбузурги худро пеши Волтер оварда буд, то дар ҳаққи ӯ дуои хайре бикунад. Пирамард даст бар сари ҷавон бикашид ва дархост кард, ки худро вақфи «Худо ва озодӣ» бикунад.

Чунон нохуш буд, вақте кашишero барои ӯ оварданд. Волтер пурсид: «Кӣ туро фиристода аст?» Кашиш дар ҷавоб гуфт: «Худо худаш фиристодааст.» Волтер гуфт: «Ку эътиборномаат?» (118) Кашиш бидуни аҳзи ғанимат баргашт. Баъд Волтер дунболи кашиши дигаре ба номи Гутия фиристод. Гутия омад ва гуфт то сариҳан Волтер чизе доир ба котолик будани худ нанависад ва онро имзо накунад, аз амали эътироф ва бахшиш худдорӣ хоҳад кард. Волтер барошуфт ва ҷои он эълomia навист ва ба муншии худ Вогнер таслим кард: «Ман дар ҳоле мемирам, ки Худоро мепарастам, дӯстони худро дӯст медорам ва ба душманони худ кинае надорам. Ва аз хурофот безору мутанаффирам. Имзо. Волтер. 28-феврали 1778» (119)

Бо он ки нохуш ва афтону ларзон буд, ӯро ба Академия бурданд. Ҷамъияти касире бо ҳаяҷони тамом дар шукӯҳ ӯро дар миён гирифта буданд ва нимтанаи гаронбаҳои ӯро, ки Котрин маликаи Руссия фиристода буд, барои ёдбуд мебурданд ва

мебурданд. «Ин яке аз ҳаводиси ин қарн буд, ҳеҷ сардори бузурге, ки дар қангҳои пурхатар ширкат карда, бузургтарин пирӯзиву ифтихорро ба даст оварда буд, ба ин шукӯҳу ҷалол истиқбол нашуда буд» (120). Дар Академия пешниҳод кард, ки дар китоби Фарҳанги фаронсавӣ ислоҳоте ба амал ояд ва бо шӯру ҳаяҷон монанди шӯри ҷавонӣ пешниҳод кард, ки худӣ ӯ ҳарфи А-ро ба уҳда бигирад. Дар охири ҷаласа гуфт: «Оқоён, ман аз Шумо бо номи алифбо ташаккур мекунам». Раиси ҷаласа Шотлу дар ҷавоб гуфт: «Мо аз Шумо бо номи ҳуруф ташаккур мекунем».

Дар ин ҳангом намоишномаи ӯ бо номи «Ирн» дар сахнаи теотр намоиш дода шуд. Боз бо вучуди эътирози пизишкон тасмим гирифт, ки ба теотр биравад. Намоишнома мутавассит буд, вале тааҷҷуби мардум аз ин набуд, ки марде ҳаштоду ду сола намоишномаи мутавассит менависад, балки аз ин буд, ки аслан метавонад намоишнома бинависад. (121) Мардум дар миёни муколамаи бозингарон тазохуроти азиме ба ифтихори муаллиф мекарданд. Як хоричӣ, ки дар теотр буд, пиндошт, ки ба дорулмаҷонин омадааст. Вай пой бар фирор ниҳод. (122)

Вакте ки ин шайхи пири олами адаб рӯй ба хона ниҳод, тақрибан бо марг рӯ ба рӯ шуда буд. Фаҳмид, ки дигар қувои ӯ ба охир расидааст ва тамоми ин нерӯи шигифтангезро, ки табиат ба ихтиёри ӯ гузошта буд ва шояд пеш аз он ба каси дигар навода буд, масраф кардааст. Ҳамин ки ҳис кард, зиндагӣ аз ӯ мегурезад, ба мубориза пардохт, вале марг ба ҳама кас ҳатто бар Волтер пирӯз мегардад. Марги ӯ бар 3-юми майи 1778 буд.

Аз дафни ӯ дар қабристони масеҳиёни Порис мамониат карданд. Дӯстони ӯ вайро дар Драшкае шинонданд, чунон вонамуд карданд, ки намурдааст, вайро ба берун аз шаҳр бурданд. Дар Слир кашишero диданд, ки медонист, навобиг аз қавонин мустасно ҳастанд ва иҷоза дод ҷасади ӯ дар макони муқаддас дафн шавад.

Дар соли 1791 маҷмаъи миллии инқилоби пирӯзманди Фаронса Луи шонздаҳумро маҷбур кард, ки иҷоза диҳад, то ҷасади Волтер ба Понтиун оварда шавад. Бақои ин шуълаи бузург бо ҷалоли азиме, ки сад ҳазор нафар дар он ширкат доштанд ва шашсадҳазор нафари дигар дар кӯчаҳо ва хиёбонҳо

нозири он буданд, ба Порис оварда шуд. Бар болои тобути ӯ ин калимотро навишта буданд: «Ў зеҳни башарро такон дод ва барои мо озодӣ таҳия дод». Бар санги қабри ӯ фақт се калима навишта шудааст: ин ҷо Волтер хобидааст.

Таҳияи И. Шарифзода

Адабиёт

1. Дуктур Аҳмади Эронӣ. Волтер файласуфи кӯбандаи дин. Лос- Анжелис, 1991. -45 саҳ.
2. Дюрант Вилиям Чеймс. Торихи фалсафа. Тарҷумаи Аббоси Зарёб. Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ. Техрон,1387. - 501 саҳ.
3. Voltaire A Biography of the man and his Century,j. Orieux, Dumbleday and Co., New York, 1979.
4. Theportable Voltaire, B.R. Redman, viking press, New York1968.
5. Voltaire A Critikal studi of his major works, v.w. topazio, rondon houz, 1967
6. Voltaire mason, huthinson and co. london, 1975.
7. – french and english philosophers, c. w. collier and son corp. New York, 1959.
8. Olliers encyclopedia. Edited by W. D. Halsey, Macmillan Co. 1984.
- 9.–Enciklopedia Britanica. H.H. Benton publisher, 1973-1974.

АЗ СИЛСИЛАИ РАВШАНФИКРОНИ МУОСИР

**Комил
БЕКЗОДА**
файласуф

Таҳия ва таҳқиқи:

**Дидавар
БЕКЗОДА**
равонишинос

ЖАН ПОЛ САРТР
ва
СИМОН де БОВУАР

Жан Пол Сартр (1905-1980)

Симон де Бовуар (1908-1986)

Порае аз китоби Вил Дюрант (1885-1981) файласуфи муосири амрикой бо номи “Тафсирҳои зиндагӣ”.

Вил Дюрант ва ҳамсараш Ариэл Дюрант

1.Чаро чунин китобе навиштаам?

Чаро наворида, ки ҳаштоду чаҳор (84) сол аз синнаш мегузарад, пас аз ним қарни ғӯтаварӣ дар фалсафа ва таърих, ногоҳ китобе дар бораи адабиёт менависад? Дар ин замина чи салоҳияте дорад? Чи метавонад бигӯяд, ки муддатҳо пеш аз ӯ соҳибназароне, ки зиндагиашонро сарфи мутолиаи адабиёт кардаанд, нагуфта бошанд?

Бо ҳамаи инҳо, адабиёт нахустин ишқи ман будааст. Дар ҷойе дигар гуфтаам, ки чигуна дар дувоздаҳсолагӣ духтараке ҳамсинну соли худро ки ба ӯ дил бохта будам, дар ҳоли хондани китоби “Ёддоштҳои Пиквик” дидам. Китобро аз ӯ ба амонат гирифтаам ва он гоҳ бо носипосӣ, дилбастагии хешро миёни духтарак ва Дикенс тақсим кардам. Сипас бо чаҳордаҳ сент пасандоз Девид Коперфилдро харидам. Тамоми ҳаштсад саҳифаи онро калима ба

калима хондам ва муддатҳо дар радифи “Китоби муқаддас” ва “Тақлиди Масеҳ” қарораш додам. Ва адабиёт камобеш барои ман навъе ваҳй ва паёми осмонӣ, навъе бозофаринии мӯъҷизаосои ҷаҳон ва зиндагӣ шуд.

Ҳамсарам Ариэл ба муддати шасту шаш сол дафтарчаи ёддошти пора-пораи 248 саҳифаии маро ки таърихи 30 ноябри 1904 бар он навишта шудааст, ниғаҳдорӣ кард. Дафтарчае ки он солҳо бо хате хоно навиштаам, шомили нуктаҳои зер аст:

1-“Сиёҳаи (феҳристи сиёҳмашқи) адабиёти ҷаҳон ба тартиби таърихӣ” бо як ҳазор мадҳал (мавзӯ); -Сиёҳаи нависандагони англисӣ бо 79 мадҳал; 3-“Сиёҳаи нависандагони амрикоӣ” бо 180 мадҳал. Зоҳиран қасд доштаам осори ҳамаи ин пешқадамонро бихонам, сипас ба ҳангоми муқтазо-дар миёни ҷовидонагон қалами ононро ба якдигар бипайвандам. Саҳифаи 139 дафтарча азме росихро (кӯшиши қиддиеро) баён медорад: “бояд саранҷом рӯзе, пас аз мутолиаи комили мавзӯ ва омӯхтани “ҳунари сабку (услугу) нақд,” ба нигориши як ришта зиндагии адабӣ даст бизанам...Дар ҷилди нахуст ба адабиёти Осиё, дар ҷилди дувум ба адабиёти Юнон, дар ҷилди севум ба адабиёти Рум” ва ҳамин тавр то бисту панҷ ҷилд. Муддати мадиде (дарозе) пас аз он ки ин азм, каму беш ба дасти фаромушӣ супурда шуд, ноогоҳона ба анҷомаш расондаам: гарчи дар миқёсе кӯчактар ва ба ёрии Ариэл, чаро ки дар даҳ ҷилд “Таърихи тамаддун” ба ҷуз матолиби дигар, таърихи адабиёти ҷаҳон аз 500 сол пеш аз мелод то 1789 мелодиро дар бар мегирад.

Дар нуждаҳсолагӣ китобе навиштам ба номи “Таърихи адабиёти англисӣ”. Нусхаи мошиншудаашро барои як ширкати интишороти катolikӣ дар Нью-Йорк фиристодам, ки онро асаре ношиёна (шогирдона) ташхис доданд ва напазируфтанд. Соли баъд (1905) ғарқ дар мутолиаи китобҳои “Маншаи анвоъ ва асли инсон” асари Дарвин; “Таърихи офариниш” асари Ҳакел (1834-1919) ва “Усули нахустин низоми таркибии фалсафа” асари Спенсер, (1820-1903) имони худро аз даст додам ва фалсафаро интиҳоб кардам. Он замон ҳамагӣ 20 сол доштам.

Ин ишқи нав бист сол тул кашид то саранҷом ба таълифи “Таърихи фалсафа” (1926) анҷомид. Чизе нагузашт ки аз фалсафаи муосир, ба манзалаи чизе мубҳам (ношинохта) ва

сароб, ва аз мантиқ ва шинохтшиносӣ рӯйгардон шудам ва ба умеди ин ки дар таърих-на дар осори файласуфон-ба моҳияти инсон ва давлатҳо пай хоҳам бурд, бадон рӯй овардам. Ин дилбастагии сеюм пойдор монд, чаро ки бо дилбастагии ҳамсарам ҳамхонӣ (ҳамоҳангӣ) дошт: Ё низ шефтаи таърих буд. Аммо дар баробари чиҳил соли ғўтаварӣ дар фалсафа ва таърих, товони сангине пардохтем, яъне: тамос (ва робитаи) худро бо хунар ва андешаи замони хеш аз даст додем. Бо шармсорӣ дарёфтем, ки тақрибан ҳеҷ чиз дар бораи Вилиям Факнери амрикоӣ (1897-1962), Чемс Чоес (1882-1941) ирландӣ, Марсел Пруст (1871-1922) нависандаи фаронсавӣ, Андре Жид (1869-1951) нависандаи фаронсавӣ, Томас Манн-нависандаи олмонӣ ва...намедонем. Пас, тасмим гирифтем дигар бор ба шогирдӣ бипардозем ва дар маҳзари (хузури) романнависон, шоирон ва файласуфони муосир чизҳои тозае биомӯзем.

Калимаи “файласуфон”-ро ба маънои ҳирфаияш ва ихтисосияш ба кор намебарам. Балки манзурам (мақсадам) ҳамаи касонест, ки дар мафҳум ва имконоти зиндагӣ, мусирона (бо исрор) ҷустуҷӯ кардаанд, ё кӯшидаанд, то дар чашмандози равшанандешӣ ва ҳуши башарӣ зиндагӣ кунанд. Ҳангоме ки дарёфтам, бисёре аз нависандагони бузург, худ файласуфоне тамомиёранд (асиланд)-магар дар истилоҳоти хос ва усулу қавоиди фарҳангистонӣ-ба ҳеҷ вачҳ шигифтзада нашудам. Кашф кардам ки ҳангоми мутолиа дар бораи чунин мардоне ҳамчун мутолиаи таърих ба ҳеҷ вачҳ аз фалсафа барканор набудаам ва инак, он чи маро ба сӯи эшон ҷалб мекунад-варои (он сӯи) гуногунӣ ва маҳоратҳои хунармандонаи адабӣ ва шакли осорашон-иттифоқи назари онон дар ин нукта аст: “АКНУН КИ ДИГАР ХУДОЁН НЕСТАНД, ЗИНДАГӢ ЧӢ МАӢНО ВА МАФӢУМЕ ДОРАД ВА КАДОМ ШЕВАИ ЗИСТАН БАРОИ ИНСОНИ ОҚИЛ БЕШТАРИН АРЗИШРО ДОРОСТ?”.

Бинобар ин, унвони ин китоб бериё ва содиқона аст. Чаро ки дақиқан ҳамон чизеро баён медорад ки мавриди назарам будааст: Ҷустуҷу ва баёни равшани тафсирҳои гуногун, аммо яксара такондихандаи зиндагӣ ки дар адабиёти панҷоҳсолаи ахир ба мо арза (пешниҳод) шудааст. Набояд аз ин китоб ҳеҷгуна нақди адабии ихтисосӣ, баҳси ҳирфайӣ дар бораи сабк, вазну

қофия, гироишҳо ё мактабхоро таваққуъ дошт. Ин саҳифаҳо беш аз ҳар чиз эътирофоти як дустдори ҳунар аст ки дар ҳаштодсолаи ахир ба ишқҳои гуногун рӯй оварда, ки дар натиҷаи он, ҳаргуна салоҳият ва марҷаиятеро (авторитетеро) ки мумкин буд, бо як умр талоши пайгирона ва мутамарказ бадон даст ёбадро аз каф додааст. Аз он бадтар, дар ақоиди ман таассубот ва маҳдудиятҳои зеҳнии бисёре хоҳед дид. Ман бо рӯҳияи фаронсавӣ, аз ибҳом (печидагуйӣ) безорам. Ба хусус ҳангоме ки ҳамчун бархе шеърҳои қарни бистум, зиракона ва муҷиддона ғаразе дар худ пинҳон медорад.

Пас аз чиҳил соли саргардонӣ дар асрҳои гузашта, дарки шаклҳои ҷадиди баён (ё пинҳонкорӣ он)-ро,-монанди “Харобобод” (The Waste Land) шеъри машҳури Т.С. Элиот-шоири англисӣ (1888-1965), “Шаби азои фингонҳо” (Finnegans Wake), охири романи Ҷемс Ҷоес-барои худ душвор меёбам-ва ин чанд сабоҳе ки аз умрам боқӣ мондааст-ро дар миёни нависандагоне ки ба амд (қасдан) аз андешаҳои худ муаммо месозанд-гӯё ки зиндагӣ ба андозаи кофӣ муаммо надорад-бо камҳавсалагӣ қадам бармедорам.

Ба нуктаи дигаре ҳам бояд ишора кунам. Тақрибан дар тамоми ин мутолиот шахси нависандаро аз ҳамаи шахсиятҳои китобхояш ҷолибтар ва зиндагии ӯро аз дунёи тахайюлие ки худро дар он боз менамоёнад, ё пинҳон медорад, омузандатар ёфтаам. Ман ин шиори қадимиرو дигаргун кардам ва ба худ гуфтам: “ДАР ҶУСТУҶҶҶИ ИНСОН БОШ!”. Пас иҷоза диҳед, тибқи одате дерина назари худро дар бораи шахсиятҳои ин нависандагон ва достонҳои, ки мегӯянд, ба равшанӣ баён дорам. Ман тарҷеҳ медиҳам ки Сомерсет Моём-ро, бо он ки бисёр бадхулқ ва лаҷуҷ (хирасар) буд, бишносам то Сади Томпсон-шахсияти (зан) аслии достони “Борон” асари Моёмро, ки шуҳу шанг ва иғвогари ӯро. Ва таассуф меҳурам, ки натавонистаам Томас Маннро ба ҳамон андоза бишносам, ки ӯ маро бо Ҳанс Касторт, Яъқуб (шахсияти романи Манн “Юсуф ва бародаронаш”) ва Юсуфи худ ошно кард. Гарчи адабиёт ҳам монанди таърих, зиндагӣ кардааст ва ё бо гушту хуни инсон сохта ё навишта шудааст.

Нигориши ин китоб бо вокуниши шахсии ман нисбат ба адабиёти муосир оғоз шуд, дар ин миён, Ариэл рӯи фаслҳои марбут ба худаш, барои такмили зиндагиномаи муштаракамон кор мекард. Вақте нахустин мақолаҳои ин китобро дид, эҳсос кард, ки сушт ва ноқис аст. Ӯ мутолиаи бештареро дар бораи ҳар нависанда тавсия кард ва онгоҳ дар ин талош ба ман пайваст ва бо ин ки пешниҳод кард, шеваи нигориши аввали шахсро ҳифз кунам, аммо чунон фаълоне дар ин тарҳ мушорикат кард, ки бори дигар бо хушҳолӣ худро нависандаи муштараки асари тозае ёфтем.

2. Даврони ҷавонии Жан Пол Сартр

Сартр парандаи комёбест. Гарчи ҷару боли шигифтоваре надорад. Аммо қодир ба парвозҳои ҳаяҷонангез ва гуногун аст. Дунё ӯро романнавис шинохт. Он гоҳ файласуф ва сипас намоишноманавис. Ва дасти охир фарде фаъл дар сиёсат. Дунё агар на бартари ӯро, вале аҳамияти вайро дар ин заминаҳо ба ҷуз мавриди охирӣ, пазируфта буд. Душвор битавон ӯро тавсиф кард ё барои кор ва машғалааш ваҳдат ва тадовуме мушаххас қоил шуд, зеро ҳамон тавр ки дар як саҳифа ё ҳатто параграфи романи ба зоҳир ошӯфта ва парокандааш ба номи “Таълиқ” (“Роҳҳои озодӣ”) дида мешавад, ки чигуна як шахс ва макон ба шахс ва макони дигаре мепарад ва пайваста мавзёе ва шахсият иваз мекунад. Дар зиндагии хусусӣ ҳам ҳамин гуна аст. Бар ин вижагиҳо робитаи тангтанги ӯро бо барҷастатарин зани фаронсавии замони мо Симон де Бовуар дар ишқ, адабиёт, фалсафа ва сиёсат аз соли 1929 ба ин сӯй биафзойед.

Зиндагиномаи нотамоми Сартр бо номи “Калимот” [“Слова” (1944)] тақрибан монанди китоби “Ҳастӣ ва Нестӣ” [Бытие и ничто (1943)] печида ва номафҳум аст. Ривоят бо тахайюл омехтааст. Воқеаҳои сода ба печидатарин шакли мумкин баён шуда. Рӯёҳои (хаёлоти) шоирона ба иборатҳои такондиҳанда ки аз аъмоқи (ботини) ҷомеа гирифта шуда, чошнӣ хурдааст (чашидааст). “Падарбузургам аз ин ки сархури писаронаш бошад, кайф мекард”. Агарчи забони рӯзмарраи Фаронса аз назари зебоишиносӣ, забони пурқудрате бошад, вале рӯиҳамрафта (бо вучди ин) ва дар маҷмуъ китоби “Калимот”

асаре навмедкунанда аст, ки гӯйи дар таътилотӣ ошуфтаи охири ҳафтае, ки беназмӣ бар он ҳоким буда, навишта шудааст.

Сартр дар соли 1905 дар Париж зода шуд. Падараш католики фаронсавӣ ва афсари неруи дарёӣ ва модараш протестанти аҳли Элзас буд. Ҳангоме ки падараш мурд (1909), модараш ҳамроҳи ӯ назди волидайнӣ худ рафт. То ҳафт сол омили умдае ки зиндагии ин кӯдакро шакл дод, падарбузургаш (Карл Швейсер-амуй (бародари падар) Алберт Швейсер-мусиқидон, пизишк ва файласуфи аҳли Лумбарена буд. Карл пайрави Лютер ва марде шаккок буд, “ки ҳеҷ фурсатеро барои масҳара карани католисизм аз даст намедод”. Лекин модари Жан Пол тибқи аҳд ва мисоқе ки ҳангоми издивоҷ баста буд, исарашро католик бор овард. Жан Пол ки дар кашокаши ин ду маслаки ситезаҷу гир карда буд, дар дувоздаҳсолагӣ фурсати муносибе ба даст овард, ки бе дарди сар, даст аз ҳар ду бишӯяд ва худахро роҳат кунад. “Аз он ҷо ки ҳам протестант будам ва ҳам католик, вобастагии дугонаам маро аз эътиқод ба муқаддасон, Марями бокира ва билохира” “худӣ Худо” барӣ (дур) кард. Худо аз осмон лағжид ва нопадид шуд.

Дигар ҳеҷ гоҳ камтарин ангезае барои бозгардондани ба зиндагӣ надоштам”.

Дар соли 1916 модараш дубора издивоҷ кард ва ӯро ҳамроҳи худ ба Ларошел бурд. Зоҳиран Жан Пол дар он ҷо хушнуд набуд, чун аз бозгашт ба Париж дар соли 1925 шодмон шуда, сипас ворида Донишсарои муқаддамотӣ гардид ва худро барои ҳирфаи (касби) муаллимӣ омода кард.

3. Даврони ҷавонии Симон де Бовуар

Ҳасби ҳоли Симон де Бовуар шарҳи муътабар ва дардмандонаи таҳаввули духтаре буржуазӣ, аз парҳезгории католикӣ ба беҳудое фориғбол, то ихлоси сотсиалистӣ ва шуҳрате дар мақоми “романнавис-файласуф”, дар ҷаҳони адаб аст. Дар ин китоб ибҳом ва печидагӯиҳои Сартрӣ вучуд надорад. “Соати ҷаҳори субҳ рузи нухуми январӣ 1908 дар утоқе ки мебелмони сафед дошт ва ба булвари Распай мушриф (наздиқ) буд, ба дунё омадам”. Падарбузурги модараш бонкдор буд ва падараш ҳуқуқдон. Модараш ӯро бо ишқе бешоибӣ (беолоиш) сероб кард. “Духтари кӯчаке ноздона ва тарафи тавачҷуҳ ки аз

бадоеъи (навгониҳои) бепоёни зиндагӣ шод ва сархуш будам”. Зудранҷ ва бо эҳсоси гуноҳ аз “фақдони эътидол ки ҳаргиз ҳам дар ман ба вучуд наёмад”. Одати моҳона муддате оромиши ўро барҳам зад. Бо духтарон ворида дустии пуршуре гардид. Ба уқдаи (комплекси) Эдип гирифторм шуд. “Рақибӣ воқеиям модарам буд. Орзу доштам ки равобити самимонатаре бо падарам дошта бошам”. Падарам посухи мавриди назарро намедод.

Ибтидо масҳури (шефта ва мафтунӣ) зебоии ойини католик ва достони латифи нақши Марямҳо дар зиндагии Исо буд. “Зону задан дар пойи салиб ва фуру рафтани ба рӯи (хайёлотӣ) шоколадҳое, ки дар хона интизорам мекашид, бисёр ширин буд”, “пеши худ муҷассам мекардам, ки Маряма Маҷдалия ҳастам ва поҳои Масеҳро бо мойҳоям хушк мекунам”. Ба китоб хондан муштоқ шуд. Ба хондани осори Мопассан (1850-1893), Павел Бурча (1852-1935) ва Колет (1873-1954) бонуи нависандаи фаронсавӣ пардохт. Ва баъд маъсумияти (покии) ҷинсӣ ва мазҳабии худро аз даст дод. Дида буд, ки падараш ба достонҳои шифо додан дар шаҳри Лоурд механдад. Аз ин тавзеҳи падараш, ки “бузурғтарин муъҷиза дар Лоурд худи Лоурд аст”, дар ҳайрат буд. Ногаҳон як рӯз дар чаҳордаҳсолагӣ ба худ гуфт: “Ман дигар ба Худо эътиқоде надорам”.

Вобастагӣҳо ва пойбандиҳои ахлоқӣ ва иҷтимоии ӯ ҳамроҳи имони мазҳабӣ аз байн рафт. Ба ишқи файласуфи оворагарде ба номи Жак Лайгион гирифторм омад ва бар он шуд, ки бе иҷозати руҳоният ё қонун бо ӯ зиндагӣ кунад. “Ҳеҷ бароям аҳамият надошт, ки мавриди эҳтиром бошам ё набошам. Бо Жак будан ё издивоҷ бо ӯ бароям яқсон буд”. Жак ба дилбастагии ӯ посух надод. Чаро ки равобити кутоҳмуддат ва мутанавъеро (гуногунро) беҳтар мешуморид. Симон бо вақтгузаронӣ дар қаҳвахонаҳо ва пардохтан ба адабиёт ва фалсафа худро таскин медод. Бо Ромен Ролан дидор кард ва сулҳталаб шуд. Осори Шопенгауэрро хонд ва бадбин (пессимист) шуд. Осори Лейбнитсро мутолиа кард ва ба метафизика рӯй овард. Осори Нитшеро “бо шуру шавқӣ фаровон” хонд ва аз фардгароии (индивидуализми) хеш шод гардид.

Дар ин гиру дор, падараш аз суқути (шикасти) ҳокимияти сезарии Русия дучори садамоти молӣ ва рӯҳӣ шуд. Зеро бахши умдае аз пасандозашро дар он ҷо сармоягузорӣ карда буд. Кори ваколаташ касод шуд ва хонаводаи худро ба апартаменти (хонаи иҷоравии) арзонқимате мунтақил кард, ки на ҳаммом дошту на оби лулакашӣ (водопровод) ва на ҳарорати марказӣ. Чизе нагузашт, ки Симон хонаи падариро тарк гуфт ва утоқе (ҳучрае) барои худаш кироя кард. Ба манзури (мақсади) таъмини молии худ дар Донишсарои муқаддамотӣ номнависӣ кард, то гувоҳиномае барои муаллимӣ бигирад. Дар ин ҷо буд, ки бо Сартр ошно шуд.

Симон таҳти таъсири энергия, дониши густурда, тезхушӣ, маҳорат дар баҳсу омодагии Сартр барои кӯмак ба ӯ ва дустанаш қарор гирифт. Фақат аз куфру иртидод ва аз худбаргаштагии Сартр ва дӯстанаш каме якка (такон) хурда буд.

“Онҳо бисёр амиқтар аз ман” дар бораи оқибатҳои набудани Худо ковиш карда буданд”. Онҳо қонунҳо ва тартиботи буржуазиро масхара мекарданд...Ҳаргуна бодкунаки (чайби пур аз боди) идеалистиро бо сихунак (сихи кучак) суроҳ мекарданд...Мусаммим ва азми ҷиддӣ доштанд, ки собит кунанд: ки инсон рӯҳе мутаолӣ (осмонӣ) нест, балки колбадест мураккаб аз гушту пуст, ки таҳти фишори ниёзҳои ҷисмии беамон, даргири моҷарое ваҳшиёна ба номи зиндагӣ аст”. Сартр ба сабаби бархурди шуҷоатмандонаи Симон бо ҳарфҳои бепарвояшон ва дуди сигоре ки хонаро анбошта (пур) карда буд, аз ӯ хушаш омад. Ба Симон гуфт: “Аз ин пас туро зеро болу пари худ хоҳам гирифт”. Чизе нагузашт, ки Симон ба ин натиҷа расид, ки “Замонеро ки дар канори ӯ набудам, замони талафшудае будааст”. “Дунёи кучаки ман дар муқобили ин Коиноти густурда ва саршор чи қадар кучак ва маҳдуд менамуд”.

Симон ба мо намегӯяд, аз кай зиндагии ҷинсии ӯ ва Сартр ба ҳам гиреҳ хурд. Сартр ҳам монанди ӯ барои издивоҷ ё бачадор шудан “истилоҳоти муаддабонае ба кор намебурд”. Баъдҳо Сартр дар китоби “Калимот”-аш навишт : “Падари хуб вучуд надорад. Ин қоида аст...Қайду банди падар шудан, қайду банде сангдилона мебошад. Пас андохтани бача? Чи беҳтар аз ин,

аммо бача доштан? Чи шарорате ва табаҳқорие!. Симон алоқае ба бачадор шудан надош. “Модар шудан ба шеваи зиндагие ки ман баргузида будам, созгор набуд”. Аз шунидани ин ҳарфи дусташ Заза ки мегуфт: “Бача доштан дақиқан ҳамон қадар муҳим аст, ки китоб навиштан”, якка хурд. Вақте дӯстери медид ки каляскаи бачаашро ҳул (тела) медиҳад: “ниҳояти орзуям ин буд, ки ояндаи ман ҷое барои ҳамчун чизе надошта бошад...Ба ҳар қиммат мебояд талош мекардам, то он чи бароям бисёр азиз буд, ҳифз кунам...Ишқам ба озодии шахсӣ ва шуру иштиёқам нисбат ба ҳадафам ва равона сохтани ҳама чизҳое ки зиндагӣ ба ман таҳмил мекард, ба ҷиҳати мақсадҳоям вафодор мондам”.

Симон ва Сартр ишқи худ ба озодиро то ба он ҳад густурданд, ки ба якдигар иҷозат доданд то барои танаввуъ ва рангорангии зиндагӣ гаҳ-гоҳ ба “ишқҳои муваққатӣ низ” бипардозанд. “Сартр табиатан ба як зан розӣ набуд ва аз ҳамнишинӣ бо занони дигар лаззат мебурд ва онҳоро камтар аз мардон музҳик ва хандаовар меёфт. Дар 23 солагӣ қасд надошт ки аз гуногунӣ ва рангорангии онҳо чашм бипушад”. Ба фосилаи каме пас аз он ки паймони зиндагии муштарақ бастанд, Сартр ба муддати 2 сол гаҳ-гоҳ ба зани ҳунарпеша ва хонандае ба номи Камӣ равобити наздике дошт. Симон аз ҳасодат ва рашк ранҷ мебурд, гарчи баъдҳо робитаҳои ошиқонааш бо дигарон бештар аз равобиташ бо Сартр буд. Онҳо хонаи мушаххасе барои худ фароҳам накарданд, балки тақрибан ҷудо аз ҳам зиндагӣ мекарданд. Гоҳе дар як ҳотел (Меҳмонхона) буданд, аммо дар ҳуҷраҳои алоҳида. Танҳо дар мавридҳои хосе буд, ки Симон ғизое (хӯроке) барои Сартр тадорук медид ва омода месохт. Маъмулан дар рестораниҳо ва қаҳвахонаҳо хӯрок мехурданд: Дом-Флор ва Де Маго ин фазои нимабоз “донишгоҳи ғайрирасмӣ”-и онҳо буд. Дар он ҷоҳо таълимот ва андешаҳои худро баён мекарданд ва дар баъзе мавридҳо китобҳои худро менавиштанд. Симон махсусан дуст медошт ки дар бошгоҳҳои шабона (маҳалли мулоқот) ва майкадаҳои Париж бо Сартр ё бидуни ӯ гаштугузор кунад. Гаҳ-гоҳ барои рафъи хастагӣ аз масъулиятҳои муаллимӣ ба “қадам задан дар ҷойҳои каму беш машкуке (шубҳаоваре) мепардохт, ки Марко (дӯсти айёш ва мунҳарифе) пайдо карда буд”. Як бор Марко ўро ба як

фоҳишахона бурд. Шахсияти Симон бо шахсияти Сартр комилан фарқ дошт. Сартр дар банди тафаккур буд ва ишқ барои ӯ навъе гурез (тағйири ҳолат) ба ҳисоб меомад. Аммо Симон “мавҷуди бепарвое буд, ки бештар шури ишқ дошт, то борикбинӣ”. Симон дӯст медошт, ки бо Сартр ё бидуни ӯ берун биравад. Ҳатто дар кӯҳхое, ки рафтуромаде дар онҳо набуд, соатҳоро роҳпаймой мекард. Ҳарду ба сарзаминҳои хориҷӣ алоқа доштанд. Урупоро гаҳ-гоҳ бо дучарха (велисопед) мегаштанд ва дар нахустин солҳои ишқу ошиқӣ бар аршаи (рӯи кушодаи киштӣ) ё дар паноҳгоҳҳои кӯҳистонӣ мехобиданд. Зиндагии каму беш фақиронаи худро бо шодмонӣ таҳаммул мекарданд, зеро ҷавону неруманд буданд ва эҳсос мекарданд, ки дунё барои мутолиа ва лаззат бурдан ва ғалаба намудан бар он рӯ ба рӯяшон аст. Дар он рӯзҳои ором, анархизмро (соҳти бенизомиро) бар сотсиализм беҳтар ва арзандатар медонистанд. Ва аз ҳар навъ монетӣ бар сари роҳи фардгарой (индивидуализм) нафрат доштанд. “Ишқи мо ба озодӣ, муҳолифати мо бо тартиботи барқароршуда дар ашӯҳо, моро ба мавқеи анархизм наздик кард...Зидди сармоядорӣ (капитализм) будем, гарчи марксист ҳам набудем. Шефтаи ҳар навъ ифроте ва зиёдаравиҳое будем...Ҳар гуна хезиш ва чунбише ғаризаҳо ва инстинктҳои анархистии моро ризоият ва дилчаспӣ мебахшид”.

Дар соли 1931 Сартр ва Симон гувоҳиномаи тадрис дар дабиристонро (мактаби миёна)-ро гирифтанд: Сартр дар Лаҳовер ва Симон дар Морсӣ. Дар он ҳангом Симон дар Маритими Алп роҳпаймой мекард. Жан Пол дар миёни буржуазияи касалкунанда (безавқ) ва пролетариати дурушту дағали Соҳили Шимолӣ худро машғул медошт. Симон дар тирамоҳи ҳамон сол ба Райн ки фосилааш як соат ронандагӣ аз Лаҳовер буд, мунтақил шуд. Акнун метавонист дар таътилотӣ охири ҳафта аз вучуди Жан Пол бархурдор бошад. Аммо Жан Пол Сартр ошиқи яке аз шогирдҳои Симон шуд ва шодмонии ӯро барҳам зад.

Дар соли 1933 Сартр ба Берлин рафт ва муддати 9 моҳ дар Муассисаи Фаронсавӣ ба таҳсил пардохт ва дар айни ҳол зуҳури Ҳитлерро наззора мекард. Ва ба падидашиносии (феноменологияи) Ҳуссерл рӯй овард. Осори Ҳайдеггер ва

Ясперсро мутолиа менамуд. Ва дар ҳоле ки тамоми инҳо таъсири худро дар ӯ гузошта буд, дубора ба Лаҳовер ва шуғли муаллимӣ боз гашт. Дар моҳи феввали соли 1935 ба мақсади касби таҷрибае дар равоншиносӣ (психология) ва барои дарки таваҳҳум (эҳсоси ҳазаён) Мескалинро (Mescaline)-ро дар ҷисми худ бо сузандору ворид кард. Натиҷа ин шуд ки муддати чандин моҳ дучори таваҳҳум (хаёлотӣ ботилу ҳазаён) гардид. Ҳар ҷо мерафт-ҳатто дар Венетсия ки ҳамроҳи Симон сари роҳашон ба Юнон муддате дар онҳо таваққуф карда буданд-харчангҳо ва каргасҳоеро мездид, ки таъқибаш мекунанд. Чанд бор наздик буд ки дучори парешонии асабӣ шавад ва фикр кард ки дар ҳоли девона шудан аст. Афсурдагӣ ва изтиробе ки дар он ним сол аз сар гузаронд, шояд дар тира кардани фалсафааш таъсиргузор будааст.

Ҳангоми базгашт ба Фаронса, Симон ба шуғли муаллимӣ машғул шуд ва мегӯяд “бароям аҳамият надошт ки фақат дар як утоқ зиндагӣ кунам ва он ҳам ҳучрае ки лутфи чандоне надошт, чаро ки ҳамаи Париж аз он ман буд: хиёбонҳо, майдонҳо ва қаҳвахонаҳо”. Мебоист маҳорату тавоноияшро ба масъулони омӯзиш нишон бидиҳад, зеро барои имтиҳоноти давраи лессонс (аспирантура) дар шаҳри Кон ба унвони яке аз имтиҳонкунандагони баргузида шуда буд. Дар ин миён Сартр ҳам ба Лаон фиристода шуд. Сартр ба қадре аз он ҷо бадаш меомад ки дар китоби “Таълиқ” (“Роҳҳои озодӣ”), Ивичро (Ivich) водошт то аз он ҷо чунон бигрезад ки гуфтӣ аз сарнавиште бадтар аз марг мегурехт. Ҳафтае ду бор ба Париж мерафт то Симонро бубинад. Симон менависад: “Маҳалли мулоқоти аслимонро монанди гузашта дар қаҳвахонаи Дом (Dome) қарор додем...миқдори зиёде ҳунарманд ва нависанда дар он ҷо чамъ шуданд: ҳар шаб духтарони баландқомати амрикоиро мешуд дид, ки худро меоростанд ва он ҷо меомаданд”.

Соли 1938 Сартр ба дабиристони (мактаби миёнаи) Пастор дар минтақаи Новили (Novilly) фиристода шуд. Онҷо ба Париж он қадар наздик буд ки дар ҳамон меҳмонхонае ки Симон зиндагӣ мекард-гарчи дар табақаи дигар-сокин шуд. Акнун метавонистанд “чаласоти қаҳваии худро” ба Флор мунтақил

кунанд: “Сартр ва ман танҳо ду нафаре будем, ки ҳар шаб ба таври мурағат ба қаҳвахонаи Флор мерафтем”. Ва он ҷо хӯрок меҳӯрданд, менушиданд, суҳбат мекарданд ва менавиштанд. Ҳар кадом руи як роман кор мекард ва ба дунболи ношире буд. Сартр барои китобе ки тамоми адибони Парижро ба ҳайрат андохт, ношир пайдо кард. Ҳама аз худ мепурсиданд: “ин тозабориди талхандеш кист ки мегуяд, дар шаҳре ки бадон ишқ меварзад, зиндагӣ ўро ба ҳолати дилшура ва истифроғ (тошнота) меандозад!”.

Сарчашма:

Вил ва Ариэл Дюрант. Тафсириҳои зиндагӣ.

Тарҷумаи Иброҳим Мушъирӣ. Чопи аввал: Поизи 1369 (1990). Техрон, Интишороти Нилуфар.

Аз саҳифаи 9 то 13 ва аз саҳифаи 249 то 257.

Ҳаҷми умумии китоб: 593 саҳифа.

Таърихи баргардон аз хати форсӣ ба кириллик: Субҳи 12 майи соли 2019, рӯзи якшанбе.

АЛБОМИ АКСҲО

Вил Дюрант (1885-1981) ва ҳамсараш Ариэл Дюрант (1898-1981)

Вил Дюрант

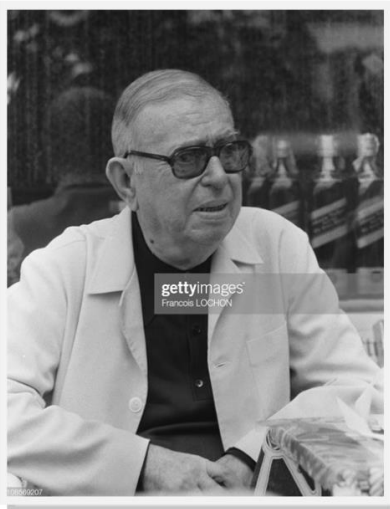

Ҷавони Вил ва Ариэл Дюрант

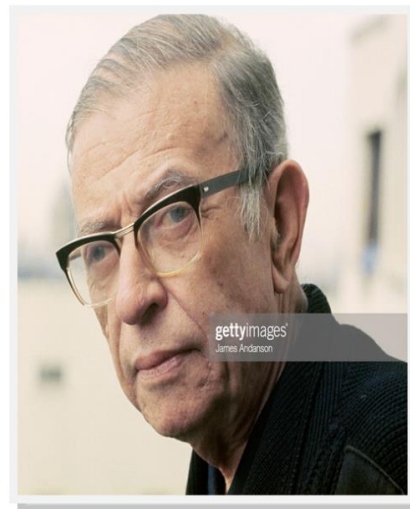
Аксҳои файласуф ва нависандаи вучудӣ Жан Пол Сартр (1905-1980)

Жан Пол Сартр ва Симон де Бовуар соли 1978 дар Италия

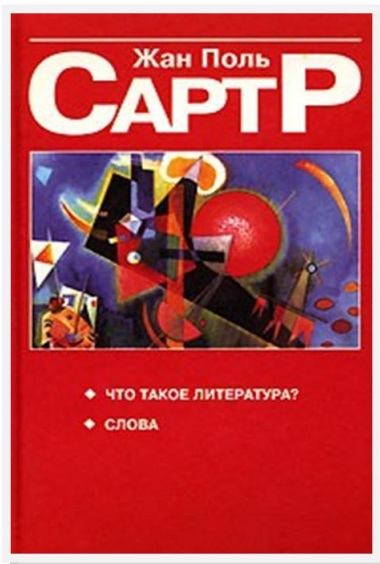

Сартр дар Италия соли 1978

Жан Пол Сартр дар хонааш

Намунае аз китобҳои Жан Пол Сартр

Аксҳои нависандаи вучудӣ (экзистенсиалист) Симон де Бовуар (1908-1986)

Симонаи 6 сола соли 1914

Симон дар Фаронса соли 1974

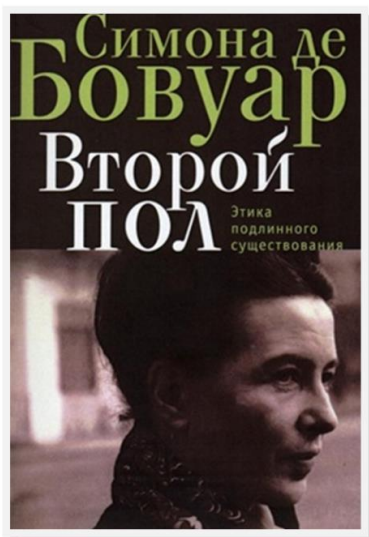

Симон соли 1968 дар Париж

Симон де Бовуар

Намунае аз китобҳои Симон де Бовуар

Маросими ба ҳок супории Симон де Бовуар

Оромгоҳи Сартр ва Симон де Бовуар

ОБУНА БА МАҶАЛЛАИ «ИЛМ ВА ҶОМЕА»

Хонандагони муҳтарам!

Соли 2016 бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон як маҷаллаи дигари илмию оммавӣ бо номи «Илм ва Ҷомеа» арзи ҳастӣ кард. Ҳадаф аз он нашри мақолаю маводҳои илмии олимону донишмандони тоҷик, бозтоби дастовардҳои илмии ҷаҳониён, ошкор кардани мушкилоти ҷаҳони муосир ва аз ин роҳ, ба донишомӯзӣ ҷалб намудани ҷавонон ва мусоидат кардан ба ҳалли мушкилоти мубрами Тоҷикистон, минтақа ва ҷаҳон ба шумор меравад.

Бо ин мақсад, ҳайати таҳририяи маҷаллаи «Илм ва Ҷомеа» Шумо – хонандагони гиромии ин маҷалларо даъват мекунад, ки ба он обуна шавед. Шумо метавонед ба маҷалла фардӣ, гурӯҳӣ ва ё аз ҳисоби ташкилоту муассисаи худ обуна шавед. Нархи солонаи маҷалла бидуни хизматрасонии почтавӣ **109 сомонию 68 дирам** мебошад.

Индекси обуна: 77759

Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33

Сомонаи мо: www.ravshanfikir.tj

Телефон: 221-53-97, 918-67-79-13, 935-26-62-95, 915-99-99-91

E-mail: ilm-jomea@ravshanfikir.tj

Суратҳисоби Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

РМА (ИНН): 010009529

Суратҳисоб (р\сч): 20204972712010100002

БИК (МФО): 350101800

Ҳисоби бонкӣ (к\сч) 22402972000002

Сарраёсати хазинадории марказии

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

*Ба матбаа супорида шуд 03.04.2019
Барои нашр имзо шуд 04.04.2019
Ҷопи офсети. Ҷузъи ҷопӣ 14. Андоза 70x100^{1/8}.
Адади нашр 200 нусха. Супориши №55.*

*ҶСК «Ҷопхонаи Дониш»
ш. Душанбе, кӯчаи С. Айни 121, бинои 2*

www.ravshanfikr.tj

Илм ва Ҷомеа _____